

E-ISSN 2717-7785

ISSN 1309-7660

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ
TRAKYA UNIVERSITY JOURNAL OF FACULTY OF LETTERS

TÜEF dergisi

TÜEF dergisi

TÜEF dergisi

TÜEF dergisi

TÜEF dergisi

<https://tuefdergi.trakya.edu.tr/>
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/trkede>

Cilt: 13, Sayı: 25, Ocak 2023

**TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ**

Cilt: 13

Sayı: 25

Ocak 2023

**TRAKYA UNIVERSITY
JOURNAL OF FACULTY OF
LETTERS**

Volume: 13

Issue: 25

January 2023

E-ISSN 2717-7785

ISSN 1309-7660

Edirne

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ
Cilt: 13, Sayı: 25, Ocak 2023

TRAKYA UNIVERSITY
JOURNAL OF FACULTY OF LETTERS
Volume: 13, Issue: 25, January 2023

Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Adına Sahibi | Owner

Prof. Dr. Yüksel TOPALOĞLU (Dekan/Dean)

Editör | Editor

Dr. Şahin KILIÇ

Editör Yardımcıları | Editorial Assistants

Dr. Özgür RENÇBERLER, Arş. Gör. Serkan CÖMERTEL

Alan Editörleri | Field Editors

Doç. Dr. Aslı ARABOĞLU (Mütercim ve Tercümanlık), Doç. Dr. Bülent YILDIRIM (Tarih), Doç. Dr. Gülay APA KURTIŞOĞLU (Sanat Tarihi), Dr. Ayşe Nur ÖZDEMİR (Türk Dili ve Edebiyatı), Dr. Elvan Melek ERTÜRK (Sosyoloji-Felsefe-Psikoloji), Dr. Ferhan KIRLIDÖKME MOLLAOĞLU (Balkan Dilleri), Dr. Fuat YILMAZ (Arkeoloji)

Dil Editörleri | Language Editors

Dr. Hülya UZUNTAŞ (Türkçe), Dr. Fatoş Işıl BRITTEN (İngilizce)

Yayın Kurulu | Editorial Board

Prof. Dr. Yüksel TOPALOĞLU (Trakya Ü.), Prof. Dr. Ali İhsan ÖBEK (Trakya Ü.), Prof. Dr. Daniş BAYKAN (Trakya Ü.), Prof. Dr. Engin BEKSAÇ (Trakya Ü.), Prof. Dr. Meryem SALİM AHMET (Şumnu Ü. Bulgaristan), Prof. Dr. Serdar AYBEK (Celal Bayar Ü.), Prof. Dr. Vahit TÜRK (İstanbul Kültür Ü.), Doç. Dr. Aslı ARABOĞLU (Trakya Ü.), Doç. Dr. İbrahim KELAĞA AHMET (Trakya Ü.), Doç. Dr. Nurten ÇETİN (Trakya Ü.)

İnternet Sayfası | Internet Page

<https://tuefdergi.trakya.edu.tr/>

DergiPark
AKADEMİK

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/trkede>

Taranan ve Dizinlenen İndeksler | Abstracted and Indexed in

Ulakbim TR Dizin

EBSCO

SOBIAD

CrossRef

ResearchBib

Modern Language
Association

Google Scholar

Open Academic Journal Index (OAJI)

Academindex

Kapak Tasarım | Cover Desing

Dr. Yavuz GÜNER

Baskı | Publishing

Trakya Üniversitesi Matbaası
Edirne Teknik Bilimler MYO Sarayıçii Yerleşkesi, Edirne-Türkiye

Dergi Hakkında | About the Journal

Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (TÜEF Dergi) uluslararası hakemli akademik bir dergidir. Dergi Ocak ve Temmuz aylarında olmak üzere yılda iki kez yayınlanmaktadır. / Trakya University Journal of Faculty of Letters (TUJFL) is an international, academic peer-reviewed journal. Journal has been publishing biannually in January and July.

Yazıların bilimsel ve etik sorumlulukları yazarlara aittir. / Scientific and ethical responsibilities of the articles belong to authors.

Yazıların yayın hakkı Trakya Üniversitesi'ne aittir. / The copyrights of the published articles belong to Trakya University.

İletişim | Contact

Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Balkan Yerleşkesi, Edirne-Türkiye
Tel.: 0284 235 95 27 Faks: 0284 235 95 22 e-mail: tuefdergi@trakya.edu.tr

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ
Cilt: 13, Sayı: 25, Ocak 2023

TRAKYA UNIVERSITY
JOURNAL OF FACULTY OF LETTERS
Volume: 13, Issue: 25, January 2023

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

- Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU • Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Abdullah UÇMAN • İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet GÜNŞEN • Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet KANLIDERE • Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL • FSMV Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet YARAŞ • Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Ali İhsan ÖBEK • Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Alparslan CEYLAN • Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Burçin ERDOĞU • Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Cezmi ERASLAN • İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Daniş BAYKAN • Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Derman KÜÇÜKALTAN • İzmir Kavram Meslek Yüksekokulu
Prof. Dr. Engin BEKSAÇ • Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Evangelia BALTA • National Hellenic Research Foundation / Yunanistan
Prof. Dr. Gülgün YILMAZ • Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Hayati DEVELİ • İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. İlya V. ZAYTSEV • Russian Academy of Sciences / Rusya
Prof. Dr. İrfan MORİNA • Priştine Üniversitesi / Kosova
Prof. Dr. Mehmet ALPARGU • Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Mirjana Teodosijevic • University of Belgrade/ Sırbistan
Prof. Dr. Müberra GÜRGENDERELİ • Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa S. KAÇALIN • Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ÖZER • İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Nebi MEHDİYEV • Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Nikolay EGOROV • Çuvaş Sosyal Bilimler Enstitüsü / Çuvaşistan-Rusya
Prof. Dr. Osman AKANDERE • Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Osman KÖSE • Polis Akademisi
Prof. Dr. Ömer Soner HUNKAN • Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Özlem ÇEVİK • Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Rıdvan CANIM • Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Saadettin GÖMEÇ • Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Smail ÇEKİÇ • Sarajevo Üniversitesi / Bosna-Hersek
Prof. Dr. Tilla Deniz BAYKUZU • Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Vitaliy RODİONOV • Çuvaş Devlet Üniversitesi / Çuvaşistan -Rusya
Prof. Dr. Yüksel TOPALOĞLU • Trakya Üniversitesi

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ
Cilt: 13, Sayı: 25, Ocak 2023

TRAKYA UNIVERSITY
JOURNAL OF FACULTY OF LETTERS
Volume: 13, Issue: 25, January 2023

BU SAYININ HAKEMLERİ / REFEREES OF THIS ISSUE

Prof. Dr. Abdulkadir ÇÜÇEN • Bursa Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet KARTAL • Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet YARAŞ • Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Bedia Yelda OLCAY UÇKAN • Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Elif ÖZER • Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Ertekin Mustafa DOKSANALTI • Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Köksal ALVER • İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ • Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Sefa YÜCE • Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Tatiana GOLBAN • Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Prof. Dr. Vahit TÜRK • İstanbul Kültür Üniversitesi
Prof. Dr. Yaşar ŞENLER • Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Prof. Dr. Zeynep ZAFER • Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Ayşe Şirin OKYAYUZ • Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Cansu Özge ÖZMEN • Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Doç. Dr. Dinçer Savaş LENGER • Akdeniz Üniversitesi
Doç. Dr. Eylem DERELİ SALTİK • Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Doç. Dr. Fikret OSMAN • Bursa Uludağ Üniversitesi
Doç. Dr. Funda GÜNİSOY • Bursa Uludağ Üniversitesi
Doç. Dr. Hacer KARABAĞ • Bursa Uludağ Üniversitesi
Doç. Dr. İsmail SERİN • Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet SAĞ • Akdeniz Üniversitesi
Doç. Dr. Metin ÜNVER • İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Nurdan KÜÇÜKHASKÖYLÜ • Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr. Selami Atakan ALTINÖRS • Galatasaray Üniversitesi
Doç. Dr. Suna ÇAĞAPTAY • Bahçeşehir Üniversitesi
Doç. Dr. Suzan AKKUŞ MUTLU • Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Yasemin ÇAKIRER ÖZSERVET • Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Yeliz BİBER VANGÖLÜ • Atatürk Üniversitesi
Dr. Anıl YENİGÜL • Trabzon Üniversitesi
Dr. Arzu YETİM • Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Dr. Ayşegül UYSAL GLİNİECKİ • Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi
Dr. Barış AĞIR • Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi
Dr. Gökhan TEMİZEL • Trakya Üniversitesi
Dr. Gülçin OKTAY • Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Dr. İsmail Alperen BİÇER • Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Dr. Memiş Syuleyman MERDAN • Şumen Episkop Konstantin Preslavski Üniversitesi

Dr. Meriç TOKMAK • Ardahan Üniversitesi
Dr. Murat ÇELİK • Ankara Üniversitesi
Dr. Murat ÖZKUL • Bursa Uludağ Üniversitesi
Dr. Musa TOPKAYA • Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Dr. Özlem ULUCAN • Bingöl Üniversitesi
Dr. Selin ERKUL YAĞCI • Ege Üniversitesi
Dr. Sevda PEKCOŞKUN GÜNER • Kırklareli Üniversitesi
Dr. Sultan Deniz KÜÇÜKER • Ankara Üniversitesi
Dr. Turan AKSAKAL • Artvin Çoruh Üniversitesi
Dr. Turgay AKKUŞ • Bursa Uludağ Üniversitesi
Dr. Yasemin ULUTÜRK SAKARYA • Sağlık Bilimleri Üniversitesi

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Araştırma Makaleleri / Research Articles

Derleme Makaleleri / Review Articles

Veysel ŞAHİN - Fatma TOPDAŞ ÇELİK

Refik Halid Karay'ın "Ekmek Elden Su Gölden" Romanında Yozlaşma
Corruption in Refik Halid Karay's Novel "Ekmek Elden Su Gölden" 1-11

Azime PEKŞEN YAKAR

Representations of Food and Sexuality in Geoffrey Chaucer's Fables
Geoffrey Chaucer'in Fabliyelerinde Yiyecek ve Cinsellik Temsilleri..... 13-22

Barbara BACCHELLI

The 'Inter-Allied Medal of Victory' (Greek) from the Yozgat Museum
Yozgat Müzesi'nden Bir Müttefikler Arası Zafer Madalyası..... 23-33

Abdurrahman DEVECİ

Edirne'nin Osmanlı Resim Sanatındaki Yeri
The Place of Edirne in Ottoman Painting Art..... 35-57

Sadık HACI

Bilim ve Kimlik Adına Büyük Mücadele (Salih Baklacı'nın Bilinmeyen
Öyküsü)
*The Great Struggle for Science and Identity (The Unknown Story of Salih
Baklaci).....* 59-77

Öznur YEMEZ

Mary Jean Chan'ın "Anne Kızının Bedeninin Derinliklerinde Kendi
Kızlık Günlerinden Kalma El Değmemiş, Yitik Başlangıçlarını Bulur"
Adlı Şiirinin Ana Katli Edimi ve Kadın Psikolojisi Bağlamında
İrdelenmesi
*The Analysis of Mary Jean Chan's Poem "The Mother Finds Her Own Wild,
Lost Beginnings Deep Within the Body of Her Daughter" Within the
Framework of the Act of Matricide and Feminine Psychology.....* 79-96

Aziz ŞEKER - İnan AKDAĞ

Alinin Biri Romanında Toplumsal Meseleler
Social Issues in the Novel of 'Alinin Biri'..... 97-110

Saidbek BOLTABAYEV

Nevâî'nin Türkçe Divanlarının En Eski Nüshaları
The Oldest Copies of Navai's Turkish Divans..... 111-123

Dilek BULUT SARIKAYA

Dylan Thomas' Animalized Self: A Zoopoetical Reading of Dylan Thomas' Poetry

Dylan Thomas'ın Hayvan Benliği: Dylan Thomas'ın Şiirlerinin Zoopoetik Okuması..... 125-144

Selda UYGUN YAZICI

İnanç Turizmi Kavramının Tarihsel Uygulamalarına Bir Örnek: İnkubasyon

An Example for the Historical Practices of Religious Tourism: Incubation..... 145-155

Eray KARAKETİR

Elamtu: Elam Adı ve Elam Toprakları Çerçevesinde Modern Güneybatı İran'ın Coğrafi Kimliği

Elamtu: The Geographical Identity of Modern Southwestern Iran in the Framework of the Name of Elam and the Lands of Elamite..... 157-190

Mekki ULUDAĞ

Amerikan Basınında Ankara Hükûmeti Temsilcisi Refet Paşa'nın İstanbul'daki Yönetimi

Refet Pasha, Istanbul Representative of the Ankara Government in the American Press..... 191-217

Mustafa Ercan KILIÇ - Esmâ AKPİNAR

Sabri Ülgener'in Fikirleri Üzerinden *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* Adlı Romanın Değerlendirilmesi

The Evaluation of the Novel The Time Regulation Institute Based on Sabri Ülgener's Ideas..... 219-239

Ünsal BAŞAK

Yunanca Kaynaklara Göre Yunan İsyanı'nın İlk Döneminde Yedi Ada

According to The Greek Sources The Seven Islands in The First Period of The Greek Revolution..... 241-271

Zerrin ERDİNÇ

Aizanoilu Başhekim Agathopodos

Archiatros Agathopodos from Aizanoi..... 273-291

Hakan ATAY

Stagnating the Life: Modern Wisdom in Fernando Pessoa's *The Book of Disquiet*

Hayatı Durağanlaştırmak: Huzursuzluğun Kitabı'nda Modern Bilgelik..... 293-306

Kitap İncelemesi / Book Review

Yeşim (Sönmez) DİNÇKAN

Seda Taş (Ed.), Çeviribilimde Araştırmalar, Hiper Yayın, İstanbul, 2019,

250 sayfa, ISBN: 978-605-281-322-5, e-ISBN: 978-605-281-323-2..... 307-311

Araştırma Makalesi / Research Article DOI: 10.33207/trkede.1092229

REFİK HALİD KARAY’IN “EKMEK ELDEN SU GÖLDEN” ROMANINDA YOZLAŞMA*

Corruption in Refik Halid Karay’s Novel “Ekmek Elden Su Gölden”

Veysel ŞAHİN**
Fatma TOPDAŞ ÇELİK***

ÖZ: Türk toplumunun askeri, siyasi, ekonomik ve sosyal düzeyde yaşadığı buhranlı yılları gazeteci mesleğinin etkisiyle realist bir tavırla ele alan Refik Halid Karay, imparatorluktan cumhuriyete geçiş sürecinin sancılı yönlerini özellikle fikir yazılarında ve romanlarında dile getirir. Yazarın yirmi romanından biri olan *Ekmek Elden Su Gölden* romanı da insan ve toplumun merkeze alınarak yozlaşmanın ahlaki, ekonomik, toplumsal ve bireysel boyutta aktarıldığı romanlarından. Romanda eleştirel ve mizahi olmakla birlikte realist perspektiften de ayrılmayan yazar, 1940’lı yılların hâkim yönelimi olan maddiyata dayalı toplumsal tabakalaşmayı, insanların emeğini kendileri için fırsata çeviren sömürücü tipleri, değerlerden uzak bireysel arzu ve isteklere dayalı zihniyeti kurgusal karakterlerden hareketle ele alır. Aynı zamanda bireyin ve toplumun yozlaşmaya olan yönelimi karşısında kültürel değerlerin önemini vurgulayan yazar, idealize ettiği toplum ve insan varlığına da göndermede bulunur. Bu çalışmada ise mezkûr romanın karakterlerinden hareketle maddiyata ve sömürüye dayalı benlik ve yaşam algısının bireysel ve toplumsal yapı üzerinde yarattığı etki, yozlaşma izleği bağlamında ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yozlaşma, sömürü, birey, Refik Halid Karay, Ekmek Elden Su Gölden

ABSTRACT: Refik Halid Karay, who dealt with the depressive years experienced in the Turkish society at military, political, economic, and social levels with a realist attitude under the influence of his journalism occupation, mentions the painful aspects of the transition process from an empire to a republic, especially in his articles and novels. One of the author’s

* Bu makale, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı’nda Doç. Dr. Veysel ŞAHİN Danışmanlığında hazırlanan ‘Refik Halid Karay’ın Romanlarında Yapı ve İzlek’ başlıklı doktora tezinden oluşturulmuştur. Topdaş Çelik, Fatma (2021), *Refik Halid Karay’ın Romanlarında Yapı ve İzlek*, Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ.

** Doç. Dr., Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Elazığ, vsahin@firat.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3265-0481

*** Dr., Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ardahan, fatma_topdas@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-1002-0465

Geliş Tarihi / Received: 23.03.2022
Kabul Tarihi / Accepted: 30.06.2022
Yayın Tarihi / Published: 30.01.2023

20 novels, *Ekmek Elden Su Gölden* is a novel in which corruption is conveyed in ethical, economic, societal, and individual dimensions by placing the individual and the society at the center. Sticking to a realistic perspective along with being critical and humorous in the novel, the author handles social stratification based on materialism, which was the prevailing tendency of the 1940s, the exploitative figures that turn people's labor into an opportunity for themselves, and mentality that is far from values and dependent on individuals desires and urges by building on fictional characters. The author, who at the same time emphasizes the importance of cultural values against the tendency of the individuals and the society towards corruption, alludes to his ideal of the society and human being as well. In the present study, based on the characters of the novel in question, the effect that sense of self and living creates on individual and social structure will be discussed in the context of corruption.

Keywords: Corruption, exploitation, individual, Refik Halid Karay, *Ekmek Elden Su Gölden*

Giriş

Bireyin toplumsal/kültürel, dinî ve millî değerleri yerine kendi varlık alanının karşısında duran değerleri benimsemesi sonucunda ortaya çıkan yozlaşma, insanı var eden öz değerleri tahrip ya da yok etmesi bakımından başta psikoloji ve sosyoloji olmak üzere birçok bilim dalının ele aldığı temel konularından biridir. Konuya gerek psikolojik gerekse sosyolojik açıdan bakıldığında insanın düşünce ve davranışla ilgili nitelikleri her ne kadar içinde bulunduğu topluma göre tanımlansa da esasında yozlaşmanın psiko-sosyal yönü maddî ve manevî istekler arasındaki ayırmadan kaynaklanır. Bu ayırım aynı zamanda kendi varlığının farkında olmayan bireyin düşünce-duygu ve davranış bütünlüğünü kaybedip farklı kimlik ve kültürlerin niteliklerini benimsemesiyle ilgilidir. Bu bağlamda değer yargısının eksikliğini bildiren bir kavrama dönüşen yozlaşmanın, kişinin kendine ait olanı kötü, olumsuz, kaçınılması, giderilmesi ve hatta değiştirilmesi gereken bir durum/nitelik olarak görmesi sebebiyle var olana kendince tepki göstermesi sonucunda ortaya çıktığını söylemek mümkündür (Tepe, 2007: 17). Kişinin geliştirdiği bu tepkili davranış ve duygu/düşünce sistemi zamanla kendine özgü değerlerin yitirildiği bir yaşam biçimine dönüşür. Davranışları ve eylemleri ile çoğu zaman toplumsal bir tabaka oluşturan bir grup insan tarafından yönlendirilen bu yaşam biçimi, algısal ve davranışsal boyutta bir çatışma yaratarak bireysel ve toplumsal düzeyde ikilik meydana getirir. Kimi zaman geleneksel yaşam tarzının ve kendilik değerlerinin ötelenip bunun yerine yabancı bir algının benimsenmesi; kimi zaman ise bireysel istekleri gerçekleştirme ve maddî refah seviyesine ulaşabilme arzusunun değerlerin önüne geçmesi, yozlaşma durumunu ileri aşamada toplumsal bir soruna dönüştürür.

Toplumsal alanda yaşanan dönüşümleri çeşitli fikir ve edebî yazılarında dile getirerek yozlaşma meselesine sıklıkla yer veren yazarlardan birisi de Refik Halid Karay'dır. Yetişme tarzı ve aldığı eğitimler neticesinde daha çok imparatorluğa ve bu güçlü sistemin var ettiği yaşam tarzına bağlı olan Refik Halid Karay, yozlaşma sorununu gündelik hayat pratikleri, kadın-erkek ilişkileri, değiştirilen ya da tüketilen toplumsal ve etik değerler üzerinden aktarır. Yazar, bu doğrultuda oluşturduğu romanlarından olan *Ekmek Elden Su Gölden* romanında kimi zaman ironiden kimi zaman ise eleştirel söylemden yararlanarak çok yönlü bir bakış açısı meydana getirir. Milliyet gazetesinde -17 Kasım 1957/24 Şubat 1958- tefrika edildikten (Kantarıcı, 2021: 401) sonra İnkılap ve Aka Kitabevleri tarafından 1980 yılında kitap halinde basılan *Ekmek Elden Su Gölden* romanında, Anadolu coğrafyasının güney bölgesinde yaşayan büyük toprak sahiplerinden Duranbeyli ailesinin İstanbul'a göç edip sosyete sınıfına girme arzusu anlatılır. Yazar, sosyete sınıfına girebilmek için bireysel, toplumsal ve ekonomik ilişkilerde hazıra konma, vurdumduymazlık, sömürü, savruklu, taklitçilik ve kendi ol/a/mama gibi menfi nitelikli karakter yapılanmasını ve yaşam biçimini benimsemiş olan Duranbeyli ailesinin bu genel durumunu anlatabilmek için "ekmek elden su gölden" deyimini kullanır. Nitekim romana isim-içerik ilişkisi bağlamında bakıldığında ismin olumsuz niteliklerle kurulan bir yaşam üslubuna ve anlayışına işaret ettiği ve izleksel kurgunun da bu doğrultuda oluşturulduğu görülmektedir.

"Ekmek Elden Su Gölden" Romanında Yozlaşma

Yozlaşma; toplumsal, kültürel, ahlakî, dinî ve ekonomik alana ait değer ve uygulamaların bireysel ya da kitlesel değişkenler sebebiyle olması gereken niteliğinden uzaklaştırılması sonucunda ortaya çıkan çok boyutlu bir problemdir. Farklı alanlara ait niteliklerin bozulması ya da çözülmesine dayandırılan bu problem esasında, insanın özündeki iyi nitelikleri birtakım dış etkenler sebebiyle zamanla yitirmesi, özünden uzaklaşması ve dejenere olması (TDK, 2005: 2194) ile ilgilidir. Bu bağlamda öncelikle bireysel bir problem olduğu görülen yozlaşma, kültürel değerler, toplumsal kabuller veya yönetsel bazı kural ve uygulamaların bireysel arzu ve amaçlara/çıkarlara cevap vermemesi durumunda boyut değiştirerek her alanda etkisinin ve sonucunun gözlemlenebildiği bir tehlikeye dönüşür.

Özellikle toplumların farklı yaşam tarzlarını deneyimleme süreçlerine bakıldığında bireyin kendini var eden kültürel değerleri değiştirmesi, ötelemesi veya yok sayması kültürel düzeyde bir yozlaşmaya işaret eder. Toplumsal alanda insanın duygu, düşünce, davranış ve eylemlerini kuran,

şekillendiren, destekleyen veya değiştiren kültür, kendilik değerlerini benimsemeye yönelik bir istençtir. Bu açıdan öncelikle bir yaşam ve algı biçimine işaret eden kültür, bir toplumun sahip olduğu her çeşit bilgiyi, alakaları, yönelimleri, kıymet ölçülerini, görüş ve zihniyet ile her çeşit davranış şeklini içine alan maddi ve manevi değerler bütünlüğüdür (Turhan, 2010: 48). Böylelikle kültür bir değer bileşkesine dönüşerek toplumdan topluma, gruptan gruba değişiklik gösteren çeşitli karakteristik nitelikleri ile ön plana çıkar ki bunlar, farklılıkları ve benzerlikleri ile taşıyıcısına kimlik atfeder. Ancak bu kimliği kuran değerlere uygun yaşam algısından uzaklaşp farklı kimlik ve kültürlerin nitelikleri ve değer yargıları ile kurulan yaşam tarzını benimseme, bireysel ve toplumsal/kitlese düzeyde bozulmalar ve çözümler yaratır. Özellikle geleneksel toplumlarda zamana bağlı olarak meydana gelen kültürel değişiklikler, köy-şehir yapılanması ve/ya geleneksel-modern algı bağlamında çeşitli ayrımlara ve farklılıklara sebep olur. Bu doğrultuda oluşturulan romanlardan olan *Ekmek Elden Su Gölden* romanında, şehir ve köy şeklinde belirtilen iki farklı kültürün deneyimlenmesi sonucunda meydana gelen kültürel çatışma, yozlaşma ele alınır. Romanda kültürel çatışmanın varlık alanındaki temsilcileri Duranbeylilerdir. Anadolu'nun güneyindeki topraklarının ekilip biçilmesiyle elde ettikleri kazancı kış mevsiminde İstanbul'a göç edip sosyete sınıfına girmek için harcayan Duranbeyli ailesi, doğup büyüdüleri topraklara ait kültürel değerleri şehrin değerleri ile değiştirirler. Köyde/çiftlikte yaşamakla belirli bir yaşam tarzına sahip olan Duranbeyli ailesinin mekân değiştirerek hiçbir niteliğine vâkıf olmadığı şehir kültürü ile karşılaşmaları ve bu kültürü benimsemeye çalışmaları, öncelikle bir kimlik ve değer kaybına yol açar. Mekân değiştirmekle kültürel anlamda da değiştiklerine inanan Duranbeyli ailesinin esasında hiçbir niteliğine vâkıf olmadıkları şehir kültürünün kendileri tarafından var kılınması, öncelikle ötekini taklit etmek ile başlar.

“Duranbeyliler, sosyeteçiler kadar zengin ve onlar kadar giyiniş kuşanmayı bilir, görünüşte kusursuzdurlar ama -yeni kuşak içinde- hepsi de kültürsüz yaratıklardır; hele erkekleri, kabalıklarından hiç kaybetmemişlerdir; evlerinde, hâlâ çiftlik ağası ve derebey kalıntısı yaşantısı sürerler...”

Kadınlar, Büyük Otel'e gitmekle avunurlar, oraya devam etmekle can attıkları sosyeteye girdiklerini sanırlar. Meşhur terzilerden giyiniyorlar, pahalı kunduracılara ayakkabı yaptırıyorlar, yüksek marka otomobilleri var, kuaförlerce tanıyorlar, mücevherler takıyorlar ya? Taşradan gelip çarçabuk İstanbullu oluverdiler işte!...” (Karay, 2009: 22).

İstanbul'a taşınmakla kendi kimliklerinden ve kültürlerinden vazgeçen Duranbeyli ailesi, yapmış olduğu mekânsal değişiklik sebebiyle sosyete sınıfına girme arzusu duyarlar ve bu arzu ile ve yabancıları oldukları bir

kültürün normlarını uygulamaya başlarlar. Ancak Duranbeyli ailesinin sosyete olma sürecine dikkat çeken anlatıcı, "çarçabuk" ve "oluverdiler" kelimeleriyle sosyete girme sürecinin düşünsel bir zemine dayanmadığına işaret eder. Aceleyle kurulan bu yeni yaşam tarzında sadece şekil ve görünüşe önem veren Duranbeyli ailesinin girmeye çalıştığı toplumsal sınıf hakkındaki bilgileri, ezberlenmiş fikirlere ve yönelimleri ise taklidi davranışlara dayanır. Nitekim onlar için sosyetenin gittiği mekânlarda bulunmak, pahalı elbiseler giyinmek, lüks otomobillere binmek sosyete sınıfına girmenin temel ölçütleridir. Böylelikle girmek istedikleri sosyete sınıfına düşünsel ve algısal bakımdan nüfuz edemeyen Duranbeyli ailesinin şekilci bir benzerlikten öteye gitmeyen değişimleri ile ait olmadıkları bir mekânda geçerliği olmayan bir kültür ve kimlik yarattıkları görülür. Bu durum, metalaşmanın olduğu yerde hayat tarzı kadar benlik tasarımının da büyük ölçüde metalaştığını ve topluluğun kriterlerine göre ayarlandığını gösterir (Giddens, 2014: 248).

Ezberlenmiş bir kültürün niteliklerini kendi yaşamlarında görünür kılarak yozlaşmış kişileri simgeleyen Duranbeyli ailesinin kendilik değerlerini koruyamadıkları özellikle anlatıdaki kadın karakterler üzerinden aktarılır. Duranbeyli ailesinden Saim ile evlenerek bu aileye gelin olarak giren Ferhan'ın hem başkışı olması hem de sosyete sınıfına girme arzusunu hayatının amacına dönüştürmesi, onu diğer kadın karakterlerden daha önemli kılar.

"İlk şapkayı nikâhında giydi; en meşhur şapkacıya yaptırılmış çok cici bir genç kız şapkası. Şu var ki başına oturtunca ilk kez tasma takılmış bir köpek yavrusuymuşçasına doğal davranışını kaybetmiş, boyun damarları gerilir, katılaşıp gibi olmuştu.

Evlenince bir şapka merakıdır başladı. (...)

Bir dergide gözüne ilişmişti: "Kadını kadın yapan şapkasıdır. Kibar bir kadın, tıpkı centilmen bir erkek gibi sokakta şapkasız bir adım yürümez." Onu okuyalı beri Ferhan da hep şapkalı gezer" (Karay, 2009: 128).

Alıntılanan metinde kılık kıyafete verilen değerle kurulan yaşam algısı, şekilci bir değişikliğe işaret etmekle birlikte saygınlık ve modern bir görünüm kazandıran bu nesnelere aynı zamanda insana bir kimlik kazandırdığı da imlenir. Dış görünüş bakımından geçirilen değişimler, girmek istedikleri toplumsal sınıf ile aralarında bir uyumun yakalandığını gösterse de düşünsel ve algısal anlamda sağlanamayan bütünlük, çatışma ve çözülmenin asıl sebebidir. Nitekim kendi doğalarına uygun değilken sadece moda olduğu için giyilen kıyafetler, sergilenen davranışlar Ferhan'ın

şahsında aynı algıya sahip olan kişilerin köleliğinin bir göstergesidir. Bu köleliği bir köpek yavrusunun boynuna tasma takılmasının ardından doğal davranışlarından uzaklaşma benzetmesi ile ifade eden anlatıcı, esasında bir başkasını taklit etmeye yönelik olan bu davranışların yarattığı uyumsuzluğa ve iğretliğe işaret eder. Ancak davranışlarda ve eylemlerde her ne kadar uyumsuzluk ve iğretlik olsa da sosyete kimliğine sahip olmayı bir hedef olarak belirleyen Ferhan gerek kılık kıyafette gerekse hal ve tutumlarda yakaladığı benzerliği “(o)lmaya başladım” (Karay, 2009: 149) diyerek olumlar. Diğer taraftan İstanbul’a göç etmekle kendilerini zamana ve mekâna uyma konusunda zorunlu hisseden Duranbeyli ailesinin sosyete sınıfı tarafından kabul edilmediği görülür. Romanda gerek kişilikleri gerekse dış görünüşleri bakımından sosyal yaşantı ile uyumu yakalayabilmiş bir topluluk olarak belirtilen “yüksek sosyete”nin aynı zamanda yabancı dil bilmek gibi çeşitli vasıflara da sahip olması onları tamamıyla bilgisiz, kültürsüz bir sınıf olmaktan uzaklaştırır (Karay, 2009: 21-22). Bu açıdan bakıldığında romanın “İstanbul sosyetesini ile sonradan görme Duranbeyliler ailesi arasındaki görgü, bilgi, kültür farkı ortaya ko(yma)” (Aktaş, 2004: 190) esasını üzerine temellendirildiği görülmektedir. Nitekim oldukları gibi kalan, çağa ayak uyduramayan ve düşünsel alanda değişmeyen bu ailenin “Duran” adı ile anılması da oldukça manidardır; “Duranbeyliler içinde, şöyle böyle okul görmüşler de dahil, (...) kimse hiçbir şey okumuyordu. Rasih ile Rıza gazete alırlar, iç ve dış politikayı sözde takip ederlerdi ama bu, bir mahalle kahvesi okuyuşundan ileri gidemezdi.” (Karay, 2009: 116).

Kimlik bilincine sahip olmadıkları için her alanda ötekine benzeme temayülünde olan Duranbeyli ailesinin yaşadığı kimlik yitimi, esasında kendilerine özgü olmayan bir yaşamı benimseyip diğer taraftan da kendilerini var eden değerleri beğenmeyerek yadırgamalarından kaynaklanır. Kendi öz değerleri ile kurdukları yaşamlarını beğenmeyip başka bir kültürün yaşam üslubuna hayran olan Duranbeylilerin bu durumuna eleştirel bir gözle bakan Derviş Ağa, Duranbeyli ailesinin kimlik ve kültürel düzeyde yaşadığı ikiliği şu şekilde dile getirir:

“İstanbul’da hem sağlıklarını hem paralarını, hem de orada yaşadıklarından dolayı buradaki saygınlıklarını kaybediyorlar; ne çiftçi ne şehirli, ikisinin de dışında, ne idükleri bilinmez acayip insanlar olup çıktılar. İstanbul’a gidiyorlar, ora adetlerine uyamıyorlar, rahat edemiyorlar; çiftliğe geliyorlar, bura göreneklerini yadırgıyor; duramayıp dönüyorlar; ikisinde de çile çekiyorlar” (Karay, 2009: 117).

Sözde sosyetelik algısı ile bu aile, sahip olduğu değerler kapsamında birey ile kültür arasındaki ilişkiyi tutan bağlayıcılığı kaybeder. Hayatlarında

eylem, duygu ve düşünce bakımından bir savrukluk yaşayan Duranbeyli ailesi, sahip oldukları değerleri kaybederek aileyi bir arada tutan güçten de yoksun kalırlar. Böylelikle Duranbeyli ailesi her ne kadar İstanbul'da var olmaya çalışsa da kendilerini öz değerleriyle destekleyemedikleri için yabancıları oldukları bir kültürün içine atılmış olurlar. Oysa Duranbeyli ailesi İstanbul'a göç edip sosyete sınıfına girme arzusunu duymadığı dönemlerde yaşamış oldukları toprakların değerlerine bağlıdır. Ancak İstanbul'a göç ettikten sonra her ne kadar sosyete sınıfının değerlerini ölçüt kabul ederek şekilci bir benzerlik gütseler de Duranbeyli ailesinin kendi topraklarının yaşam tarzından kopamadığı görülür. Ferhan'ın düşünceleri ve izlenimleri üzerinden aktarılan bu ikilik, Duranbeyli ailesinin asıl ait olduğu yeri ve kültürü belirlemede önemli bir tespittir:

"Çiftliğe girer girmez kadın erkek bütün aile kişilerinin konuşması değişmiştir; köylü ağzını andıran bir konuşmadır bu. Yemek yemeleri de öyle; kuzuyu elle parçalıyorlar, pilavı çatal yerine kaşıkla yiyorlar, aynı kaşığı yoğurda daldırıyorlar ve önlerindeki tabağı bırakıp yemekleri ortadaki büyük kaplardan alıp ağızlarına sokuyorlar. Bir dakika içinde elli yıl geriye, yeniliği bilmedikleri tam köylülük çağına dönmüşlerdir ve şimdi daha rahattırlar ve daha doğal ve daha kendileri!" (Karay, 2009: 77).

Kendilerini var etmeyen toplumsal bir düzenin üslubunu, yönelimini benimseme amacına kapılarak bir kimlik ve aidiyet duygusuna sahip olmadıklarını gösteren Duranbeyli ailesinin bu tavrı; "görgüsüzlük, bilgisizlik, para şımarıklığı, bir yaşantıdan öbürüne çarçabuk, kural ve yöntemini öğrenmeden geçişin sonucu" (Karay, 2009: 52) olarak kabul edilir. Çünkü başka bir kimliğin ya da kültürün verilerini benimsenin düşünsel bir zemine dayanmamasının kültürel, psikolojik ve eylemsel bir çatışma doğurması kaçınılmazdır. Ancak bununla birlikte özellikle kırsal bölgelerde yaşayan kişilerin kentlere göç etmeleri sonrasında yeni bir yaşamla karşılaşmaları ve farklı kültürel değerlerle tanışmaları olağan bir sonuçtur. Hatta göç edenlerin, beklentilerine ve arzu edilen bir yaşam standardına kavuşabilmek için kimi kültürel değerleri değiştirmeleri uyumun sağlanabilmesi açısından bir gereklilik olarak da kabul edilebilir. Ancak kültürel değerlerde meydana gelen bu değişikliklerin bireysel düzeyde kendiliğe ait değerlerin tamamen kaybedilmesine dönüşmesi yabancılaşma meselesine sebep olur (Erdoğan, 2016: 16). Bu sebeple romanda mekânsal değişiklik ile başlayan kültürel dönüşüm her ne kadar bir yozlaşma sorunu olarak görülse de bireysel düzeyde kişinin kendi değerlerini ötelemesi ya da yok sayması aynı zamanda aidiyet bilincini tahrip eden bir yabancılaşma meselesidir. Dolayısıyla Duranbeyli ailesi maddi nitelikler üzerine

temellendirdiği sosyetenin değerlerini benimsemiş görünse de esasında onların ait oldukları kültür, köy/çiftlik kültürüdür. Köy/çiftlik; gelişememe, zamana ayak uyduramama gibi çeşitli olumsuzluklarla belirtile dahi burada vurgulanan insanın, kendisi ile değerleri arasında bir uyum yakalayabilmesidir. Bu uyum sağlanamadığı zaman ise gerek bireysel gerekse kültürel düzeyde yaşanan çatışma yozlaşmanın görüngüsünü oluşturur.

Ekmek Elden Su Gölden romanında sadece kültürel boyutta değil ekonomik alanda da benzer bir çözümlüş görülmektedir. Kültürel yozlaşmanın metinsel boyutta temsilcisi olan Duranbeyli ailesi aynı zamanda ekonomik düzeyde yaşanan sömürünün kimi zaman eyleyeni kimi zaman ise bu sömürüden etkilenen konumundadır. Romanda Anadolu'nun güney bölgesinde yer edinerek zamanla bucak kuran bir aile olarak tanıtılan Duranbeyli ailesinin, arzuladıkları ve/ya benimsedikleri yaşam tarzının sorumluluk, samimiyet, güven ve sadakatten uzak olması kurulan ilişkilerin ekonomik ve ahlaki dokusunu aşındırır. Öncelikle kendi emirlerinde ve hizmetlerinde çalışan köylünün varlığına ve emeğine yönelik yok sayıcı bir tutum benimsemelerinin eleştirel bir söylemle dile getirildiği romanda toprak sahibi ile çalışan arasındaki ekonomik ve sosyal merkezli ilişkinin çirkin yüzüne değinilir; “Taş atıp da kolları mı yoruluyor? Ekmek elden, su gölden! Çalışan köylü, veren toprak, koruyan hükümet, kazanan da büyük toprak sahipleri! Cahilcesine, kültürsüzcesine, ne yaptıklarının farkında olmadan yiyorlar.” (Karay, 2009: 53).

Duranbeyli ailesi bireysel ve sosyo-ekonomik boyuttaki rol ve sorumluluklardan uzak olmakla kendileri için bir araç konumuna düşürdükleri köylünün/çalışanın maddi ve manevi varlığını ihlal eden kişilerdir. Bedavacılık, hazıra konma, cimrilik gibi birbiriyle ilişkili olumsuz özellikleri bir karakter ve yaşam algısına yerleştiren Duranbeyli ailesini, Erich Fromm'un “başkalarından alabilecekleri şeyler onlara her zaman kendi kendilerine üretebilecekleri şeylerden daha iyi görünür. Kendisinden bir şey sızdırabilecekleri her şeyi ve herkesi kullanıp sömürürler.” (Fromm 1994: 71) şeklinde bahsettiği sömürücü tipler kategorisine koymak mümkündür. Nitekim Duranbeyli ailesinin ekonomik yeterliliğe sahip olmakla birlikte başkalarından alabildikleri derecede mutlu olmaları, onların sömürü zihniyetinin davranışsal boyutunu örnekler; “bu aile zenginliğine rağmen bedavacıdır, hesabın başkası tarafından ödenmesinden keyiflenirler.” (Karay, 2009: 17).

Romanda Duranbeyli ailesinin sahip olduğu sömürücü zihniyetin farklı alanlarda da kendini gösteren çeşitli uygulamaları ile karşılaşmak mümkündür. Çünkü sömürü zihniyeti sadece davranışsal, eylemsel boyutta değildir, düşünsel uğraş alanında da bu zihniyet ile karşılaşmak mümkündür. Nitekim düşünsel alanda sömürücü bir zihniyete sahip olan insanların en belirgin özelliği düşün üretmektense çalmaya eğilim göstermeleridir (Fromm, 1994: 71). Romanda Duranbeyli ailesinin üyelerinden olan Rasih'in okuma, düşünme ve buna bağlı olarak kendini geliştirme ediminden uzak olmasına karşın anlamına varamadığı, önemsiz bir şekilde okuduğu bilgileri kendisine aitmiş gibi aktarıp etrafındaki insanların beğenisini kazanmaya çalışması sömürücü tiplerin düşünsel alandaki eğilimini örneklendirir.

"Rasih'in çağırıldığı ahbablar daha çok susup onu dinleyecek basit insanlardır. Hatta hoşuna gitmek için kendisinden dünya gidişine, genel siyasete ait sualler de sorarlar, fikir danışırlar. Rasih o sabah yatağına uzanıp okuduğu gazetelerden kapma bilgi ile hepsini büyük bir yetki ile cevaplandırır" (Karay, 2009: 95).

Romanda insanların, devletin veya uygulamaların zayıflığı, bireysel çıkarlar doğrultusunda kullanılarak ortaya çıkarılan meslekî yapılanmalar da yozlaşmanın ve sömürünün farklı boyutu olarak işlenir. Daha çok "türedi" lakabıyla anılan bu tür kişilerden olan İlhami Bey'in ekonomik anlamda yetersiz bir durumdayken farklı işlere girişmesi sonucunda çok para kazanması, ironik bir dille eleştirilir: "Çulsuzun biriydi; birtakım işlere girdi, müteahhit sıfatı takındı, çok para yaptı. Bilirsin ya, belli başlı işi olmayan ve mühendis, mimar gibi ünü bulunmayan yarı okumuş bazı türediler müteahhit ismini alırlar." (Karay, 2009: 50-51). İlhami Bey'in sahip olduğu ekonomik gücün normal bir süreç ve çalışma ahlakı içerisinde var olmaması, insanları ve değerleri kullanarak haksız kazanç elde etmenin sonucudur. Diğer taraftan sosyete sınıfının ya da zenginliğin bir göstergesi olarak kabul edilen mobilyaların, çeşitli nesnelere kendi anlamlarından sıyrılarak toplumsal bir göstergeye dönüşmesi bu alanda da ticari, ekonomik bir sömürüye işaret eder. Duranbeyli ailesinden Reşit'in mobilyaya olan düşkünlüğünün eşya simsarları tarafından kullanılması, "Son yıllarda Reşit gibi, şehirleşmeye karar vermiş görgüsüz toprak sahipleri yüzünden eşya simsarlığı çok kârlı bir iş olmuştur." (Karay, 2009: 104) şeklindeki cümle ile ifade bulur.

Romanda yozlaşmış zihniyetin sembolü olan Duranbeyli ailesi, olması gereken yaşama biçimine aykırı davranarak geleneksel/kültürel değerlerin ve toplumsal yapının zedelenmesine, zarar görmesine neden olur. Böylelikle "Toplumsal yaşantıda meydana gelen kimliksiz ve kendilikten yoksun yaşam

biçim ve algıları (ile) sosyo-kültürel açıdan kendilikten yoksun bir toplum yarat(an)” (Şahin, 2016: 22) bu anlatı kişileri, bireysel, kültürel ve ekonomik düzlemde belirgin olan yozlaşmanın görüngüsünü oluşturur.

Sonuç

Mizahi yazıları ve hikâyeleri kadar romanlarıyla da adından söz ettiren Refik Halid Karay, Türk edebiyatına yön veren sanatçılardan biridir. Farklı türlerdeki yetkinliği ile kendine özgü bir edebî kimlik oluşturan Refik Halid Karay’ın gerek siyasi ve gazeteci yönü gerekse kültürel niteliklere ve bireysel yönelimlere olan hâkimiyeti, romanlarının geniş bir perspektiften kurgulanmasına olanak sağlar. Bu bağlamda yaşadığı dönemden bağımsız olmadığını gösteren yazar, bireysel ve toplumsal bir sorun olan gelenek-modern çatışmasını, sömürüyü ve aidiyet problemini yozlaşma çerçevesinde ele alır. *Ekmek Elden Su Gölden* romanındaki izleksel kurgu da bu boyuttaki yozlaşmayı yansıtır. Öncelikle geleneği temsil eden köy/çiftlik ile modernleşmeyi temsil eden şehrin karşı karşıya kaldığı toplumsal düzende çağın gereklerine cevap vermeyi “sosyete” olarak adlandırılan toplumsal sınıfın kılık kıyafetini, eğlence anlayışını kısacası hayat tarzını benimsemek olarak kabul eden anlatı kişilerinin kendilerini var eden değerlerden uzaklaşmaları dile getirilir. Bu açıdan bakıldığında tek amaçları duydukları ve gördüklerini eyleme geçirmek olan anlatı kişilerinin kimliklerini ve değerlerini kaybedip yozlaştıkları görülür. Diğer taraftan bu anlatı kişilerinin maddiyata ve gösterişe dayalı yaşam tarzını sağlayabilmek için insanları ve onların emeklerini, çeşitli kural ve uygulamaları kendi amaçları doğrultusunda kullanmaları ekonomik alanda da çeşitli çözümler yaratır. Sömürünün, hazıra konmanın ve bedavacılığın bireysel ve toplumsal ilişkilerde sebep olduğu tahribata da değinen yazar, anlatı kişilerinin hem kültürel hem de ekonomik alanda yaşanan yozlaşmadan kurtulmaları için kendilerini var eden değerlere ve eğitime tutunmaları gerektiğini imler. Yazar, bu gereklilikleri uygulamakla yozlaşma meselesinin ortadan kaldırılabilceği fikrini düşündürerek bilinç ve farkındalık düzeyinin artırılması fikrini ön plana çıkarır.

KAYNAKÇA

- AKTAŞ, Şerif (2004), *Refik Halit Karay*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- ERDOĞAN, Özcan, (2016), “Kentsel Yaşam ve Yozlaşma”, *Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 41, 13-33. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/abmyoder/issue/46650/584872>
- FROMM, Erich (1994), *Kendini Savunan İnsan*, Çev. Necla ARAT, Say Yayınları, İstanbul.

REFİK HALİD KARAY'IN "EKMEK ELDEN SU GÖLDEN"
ROMANINDA YOZLAŞMA

- GIDDENS, Anthony (2014), *Modernite Bireysel Kimlik Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum*, Çev. Ümit TATLİCAN, Say Yayınları, İstanbul.
- KANTARCI, Aslı (2021), *Refik Halid Karay'ın Romancılığı*, Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul.
- KARAY, Refik Halid (2009), *Ekmek Elden Su Gölden*, İnkılap Yayınevi, İstanbul.
- ŞAHİN, Veysel (2016), "Sosyolojik Açıdan Ağır Hayatın "Ağır Roman"ı ve Metin Kaçan", *Mecmua*, 1.2, 11-28.
- TEPE, Harun, (2007), "Etik Bakış Açısından Yozlaşma", *felsefelogos*, 33-34, 17-21.
- TOPDAŞ ÇELİK, Fatma (2021), *Refik Halid Karay'ın Romanlarında Yapı ve İzlek*, Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ.
- TURHAN, Mümtaz (2010), *Kültür Değişmeleri*, Çamlıca Yayınları, İstanbul.

REPRESENTATIONS OF FOOD AND SEXUALITY IN GEOFFREY CHAUCER'S FABLIAUX*

Geoffrey Chaucer'in Fabliyölerinde Yiyecek ve Cinsellik Temsilleri

Azime PEKŞEN YAKAR**

ABSTRACT: This paper aims to analyze Chaucer's use of food as a sexual metaphor in the carnal universe of his fabliaux, namely, *The Miller's Tale*, *The Reeve's Tale*, and *The Merchant's Tale*. Fabliaux usually narrate the adulterous relationship revolving around a young wife, her old husband, and a young virile man. Therefore, sex plays an essential part in the dynamics of these tales. This paper argues that food is both associated with female characters' sexual escapades in a positive way denoting their sexual power and also reveals their husbands' unsuccessful efforts to satisfy their young wives sexually. Thus, the metaphors of food implicitly reflect the husbands' impotence because of old age. In this regard, this paper engages with Chaucer's subversive use of food in *The Miller's Tale*, *The Reeve's Tale*, and *The Merchant's Tale* and investigates how Chaucer overturns the gendered power struggle between wife and husband with regard to their sexual activities by employing metaphors of food.

Keywords: Geoffrey Chaucer, *The Canterbury Tales*, food, fabliau, sexuality

ÖZ: Bu makale, *Değirmenci'nin Hikayesi (The Miller's Tale)*, *Kahya'nın Hikayesi (The Reeve's Tale)* ve *Tüccar'ın Hikayesi (The Merchant's Tale)* başlıklı fabliyölerin dünyevi evreninde, Chaucer'in yiyeceği cinsel bir metafor olarak kullanımını incelemeyi amaçlamaktadır. Fabliyöler genellikle genç bir eş, onun yaşlı kocası ve genç ve iktidar sahibi bir adam etrafında dönen yasak ilişkiyi anlatır. Bu nedenle cinsel ilişki, bu hikayelerin dinamiklerinde önemli bir rol oynar. Bu makale, yiyeceklerin hem kadın karakterlerin cinsel kaçamaklarıyla olumlu bir şekilde ilişkili olduğunu, hem de cinsel güçlerini ifade ettiğini iddia etmekte ve aynı zamanda kocalarının genç eşlerini cinsel olarak tatmin etme konusundaki başarısız çabalarını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, yiyecek metaforları örtük olarak bu kocaların yaşlıktan kaynaklanan iktidarsızlığını da yansıtır. Bu bağlamda, bu

* This article is an improved version of my paper entitled "To eten of the smale peres grene": Food in Chaucer's Fabliaux" presented at International Medieval Congress, Leeds on 4-7 July 2016, and some parts of the paper have been used in the community course of MEMSA at Durham University on 21-26 June 2021.

** Assist. Prof. Dr., Ankara Science University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of English Translation and Interpretation, Ankara, azimepeksen@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-5727-813X

Geliş Tarihi / Received: 01.05.2022

Kabul Tarihi / Accepted: 01.07.2022

Yayın Tarihi / Published: 30.01.2023

makale *Değirmenci'nin Hikayesi (The Miller's Tale)*, *Kahya'nın Hikayesi (The Reeve's Tale)* ve *Tüccar'ın Hikayesi (The Merchant's Tale)*'nde Chaucer'in yiyecek kullanımının yıkıcı oluşunu incelemekte ve Chaucer'in yiyecek metaforlarını kullanarak karı ve koca arasındaki cinsel faaliyetlere ilişkin cinsiyetçi güç mücadelesini nasıl altüst ettiğini araştırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Geoffrey Chaucer, *Canterbury Hikayeleri*, yiyecek, fabliyö, cinsellik

Introduction

Food comprises the nexus between the beginning and ending points in Geoffrey Chaucer's *The Canterbury Tales*, which starts with a storytelling competition among pilgrims on their way to Canterbury. The reward for this contest is a free meal, "a soper at oure aller cost" (Chaucer, 2008: I (A) 799) at the Tabard Inn on their return, suggesting that pilgrims will have another meal there. Evidently, food surpasses its dictionary definition in *The Canterbury Tales* and displays the historical conditions of the time: medieval attitudes towards eating habits, hunting, feasting, and religious preferences such as abstinence, fasting, and gluttony. Thus, *The Tales* naturally involves a myriad of references to food used by Chaucer for various reasons. As Kathryn L. Lynch explains, Chaucer employs food as a part of his language "to introduce his cast of characters" (2007: 119), to display their personality, morality, social and economic statuses, and eating habits. In the light of these, this paper analyses Chaucer's use of food in his fabliaux, namely, *The Miller's Tale*, *The Reeve's Tale*, and *The Merchant's Tale*, regarding sexual content of the genre and its influence on the power struggle between the wife and the husband.

Fabliau is originally a French genre that emerged in the twelfth century and can be defined as a bawdy tale that narrates a young wife's betrayal of her old husband (Pekşen Yakar, 2021: 552). Therefore, its common plot revolves around a love triangle in which an old husband is cuckolded by his young wife. In this plot structure, the female character occupies the role of an unfaithful, adulterous, fickle, and sexually insatiable wife. Such representations of women reinforce the fabliau's categorisation as an antifeminist genre. However, on closer examination of the dynamics of the genre and the power struggle between husband and wife in the tale, it can be seen that in fact the wives hold a secondary position despite their adulterous, manipulative, and scheming representation. The husbands are the ultimate power holders, who victimise their wives. Therefore, in this power struggle in marital relations, women are the victims, and their husbands are their victimisers.

In this plot pattern¹, both parts are depicted in an endless power struggle in which the husband attempts to maintain his power over his wife, and his wife intends to fabricate ways to avoid her husband's oppression on her. Among all these marital negotiations and power conflicts, sex and food work interactively. This interaction demonstrates the power struggle and the tactics of gaining the power of each part efficaciously. The subversive attitude of the genre, that is, the female character is neither condemned nor punished for the adultery she has committed is even strengthened by food references since these accentuate the woman's sexual power and active part in the plot as well as men's lack of virility at the same time.²

Representations of Food and Sexuality

The concept of food transgresses its role of nourishment and survival and acquires a "polyvalent and polyglot" definition (Tomasik and Vitullo, 2007: xi) in the selected fabliaux. As a matter of fact, Chaucer employs gendered food references in his fabliaux, through which the conflict for sustaining power in marital relations is unveiled. For instance, January tells his friends what kind of woman he intends to marry by specific food references:

"I wol noon oold wyf han in no manere.
She shal nat passe twenty yeer, certain;
Oold fish and yong flessch wolde I have fayn.
Bet is, quod he, "a pyk than a pykere,
And bet than old boef is the tendre veel.
I wol no womman thrity yeer of age;
It is but bene-straw and greet forage" (Chaucer, 2008: IV (E) 1416-1422).

January's debasing description of a possible young wife for himself includes many food references such as pear, fish, meat, and beef. According to January, all these foods must be fresh to be eaten and consumed by himself. If they are not fresh enough, they are nothing but straw, which is for animals' nutrition.

In addition, it is important to note that men are mostly associated with hunters as the holders of power. As Biebel explicates, "[men] are hunters, they are known for their physical strength;" thus, "the high-protein content of meat has contributed to the traditional view that meat is the appropriate food source for men" (1998: 16). Nevertheless, women are not considered hunters; on the contrary, they are prey to be hunted or they are simply associated with vegetation. Therefore, as Biebel notes, "[w]oman does not benefit from her association with dead animals as man does from his link with living ones" (1998: 16). Rather, woman is reduced to meat to be consumed by man as can be observed in January's description of woman.

Another equally important point to elaborate on is the recipes January prepares for himself for the wedding night³. In addition to the eatables in the feast, January prepares some aphrodisiacs before consummation of their marriage:

“He [January] drynketh ypocras, clarree, and vernage
Of spices hooete t’encressen his corage
And many a letuarie hath he ful fyn,
Swiche as the cursed monk, daun Constantyn,
Hath writen in his book *De Coitu*;
To eten hem alle he has no thyng eschu” (Chaucer, 2008: IV (E) 1807-1812).

Due to January’s impotence probably because of his old age, he needs aphrodisiacs to reinforce his virility. Therefore, January drinks spiced wine and eats specific foods, extensively consumed as aphrodisiacs in the Middle Ages. Their recipes can be found in Constantinus Africanus’s *On Copulation*, a treatise on sexual intercourse. It offers guidance for sexual intercourse and contains some recipes to be virile during it. January experiences the wedding night as he dreams, and he thinks his performance is positively harsh due to all these aphrodisiacs. Here, January’s need for aphrodisiacs made up of various recipes indicates his lack of virility. However, May does not need aphrodisiacs thanks to her young age. Thus, May’s sexuality can be considered the medium of her partial liberation from her subordinate position to her husband. Furthermore, it proves the fact that May cannot be relegated to prey to be hunted or meat to be consumed by January. This subversion also contributes to the comic climax of the fabliau, which arises from the thematic principle of the genre, that is, the hunter is hunted.

May’s alliance and secret ploy with Damian, January’s squire, made around the pear tree in January’s garden reinforce her resistance. The idea of her resistance in this escapade is once again underlined with metaphors to food highlighting May’s sexual power. To give an example, the pear tree, traditionally containing highly symbolic and subversive meanings in the tale, is associated with May’s sexuality. May tells her husband that she desires to taste the green pears. Her craving for them suggests her pregnancy with January’s possible heir: “I telle yow wel, a woman in my plit/May han to fruyt so greet an appetit/That she may dyen but she of it have” (Chaucer, 2008: IV (E) 2335-2337). Whether her object of desire is unripe pears or Damian, who is already awaiting May on the tree, remains a question. Indeed, both cases may prove correct. She may want to taste the pears and satisfy her sexual appetite simultaneously. Obviously, pears symbolize her

young age, fertility, and sexual desire. Therefore, her craving for pears may also stand for her passion for Damian and hunger for sexuality. To achieve her desires, she abuses January's wish for an heir and requests his help to climb the tree. Yet, he cannot help her because he has lost his sight. May literally climbs January's back first and then up the tree so as to be with Damian:

"He stoupeth doun, and on his bak she stood,
And caught hire by a twiste, and up she gooth –
Ladies, I prey yow that ye be nat wroth;
I kan nat glose, I am a rude man –
And sodeynly anon this Damyas
Gan pullen up the smok, and in he throng" (Chaucer, 2008: IV (E) 2348-2353).

Here, the pear tree becomes the space where May acts out her own desires rather than his husband's. Besides, she does it by stepping on January's back. Particularly, it is not only a tree, but a pear tree, denoting May's sexual appetite for and escapade with Damian, which even enriches the pear as a symbol.

As a matter of fact, Chaucer's placing the illicit lovers on a pear tree is not unique. On the contrary, there is a long-standing literary tradition of using pear tree motif as the locus of an adulterous relationship. The pear tree as a literary motif has been employed in both European and Oriental sources of Chaucer's *The Merchant's Tale* (Heffernan, 1995: 32). Hence, it is highly probable that Chaucer was already familiar with the pear tree motif in Continental analogue tales. Furthermore, Chaucer knew the sexual connotations of the pear in the Middle Ages for pears resembled female breasts as well as male genitalia. The explanation for the pear tree's link with human sexuality is plausibly "due to its sweet taste, juiciness and also to its shape which has a suggestion of the feminine about it" (Chevalier and Gheerbrant, 1996: 742).

As Lynch maintains in another context, the fabliau narrates "the appetites – for food, for sex, for revenge" (2007: 123), similarly, *The Merchant's Tale* includes all in May's appetites. She craves pears and wishes to be with Damian, by which she acquires the means of revenge. That is, she manipulates January's motivation of progeny to be with Damian and to conceive with him rather than her husband and produce a false heir, which is a part of her revenge (Blamires, 2010: 115; Everest, 1995: 165; Pekşen Yakar, 2021: 559). Thus, the garden that is first given as "the externalized representation of January's fantasy" and his "sexual paradise" (Kloss, 1974: 72) is transformed into May's space for her arboreal tryst. Therefore, it can

be stated that January's thought that "he can buy as a wife a domestic beast that will serve his every wish and, somehow, fulfill his most erotic fantasies" is overturned (Donaldson, 1970: 44-45). In other words, January intends to consume May sexually. Yet, May subverts his wishes on her body, which can be overtly observed in food references.

The Miller's Tale like *the Merchant's Tale* includes a love triangle in which Alison, the young wife, cuckolds her husband John with their lodger Nicholas. These two illicit lovers plan an erotic escapade that includes biblical references such as the Deluge. John persuaded by Nicholas imprudently believes that there will be a catastrophic flood. To be able to survive the flood, John buys a tub and fills it with sufficient food including ale, bread and cheese.

These foods, namely ale, bread, and cheese in a tub, can immediately be associated with biblical stories such as Noah's Flood. Despite the fact that they are highly related to biblical context, they are used in this fabliau as a part of a sexual joke rather than a biblical story. Alison and Nicholas' plan is employed for the young lovers to be together in John's marital bed while John was sleeping in the tub filled with food. They achieve their desires and make love:

"Ther was the revel and melodye;
And thus lith Alison and Nicholas,
In bisynesse of myrthe and of solas,
Til that the belle of laudes gan to ryng,
And freres in the chauncel gonne synge" (Chaucer, 2008: I 3652-3656).

As these lines obviously show that Alison's escapade with Nicholas in her husband's bed is described as "bisynesse of myrthe" (Chaucer, 2008: I 3650) which creates "revel and melodye" (Chaucer, 2008: I 3652). This depiction accentuates Alison's active sexuality. In the tale, the female character's sexuality is foregrounded and depicted in a positive way. While their plan seems to work smoothly, things divert from their course, and Nicholas howls in pain "–Water, water." Nicholas' cry wakes up John. When John hears the words "Water, water," he supposes the flood has come and cuts the ropes of the tub and falls to the ground. The neighbours gather around asking about John, who is in the tub on the ground with ale, bread, and cheese. Due to John's ridiculous position, Alison labels him mad and escapes punishment for her betrayal. Therefore, *The Miller's Tale* transforms this biblical story to a parodic comic story by mingling the sexual and the

biblical, and the tale uses food to demonstrate Alison's active sexuality and quick wit to overcome John's oppression.

Another fabliau that involves abundant food descriptions is *The Reeve's Tale*. Similar to *The Merchant's Tale* and *The Miller's Tale*, the food representations can be associated with women's sexuality and sexual pleasure out of their illicit sexual relationships. Like *The Merchant's Tale*, *The Reeve's Tale* involves a power struggle, yet the struggle in the latter is much more multifaceted than the former. In *The Reeve's Tale*, Symkyn is the ultimate authority, and he oppresses not only his wife but also his daughter and two students.

Symkyn, a miller, is infamous for his tricks and stealing his clients' grain. Even though Aleyn and John vow not to be tricked by Symkyn this time, Symkyn achieves cheating them. Besides, these students find themselves in a situation that they pay Symkyn for accommodation. On the night of their stay, Symkyn orders his daughter Malyne to buy bread and ale, and he prepares a goose for his lodgers. They sit together and drink ale in the same room. Due to heavy drinking, they are sound asleep. However, John and Aleyn wake up because of Symkyn and his wife's farts. They talk to each other and believe they will be mocked unless they compensate their loss. Therefore, Aleyn creates an opportunity to make love with Symkyn's daughter Malyne although they are sleeping in the very same room:

“And up he rist, and by the wenche he crepte.
This wenche lay upright and faste slepte,
Til he so ny was, er she myghte espie,
That it had been to late for to crie,
And shortly for to seyn, they were aton” (Chaucer, 2008: I 4193-4194).

For Malyne, Aleyn's act is an unexpected one. Nevertheless, it is absolutely a rebellion to and liberation from Symkyn's oppressive guardianship. Symkyn intends to marry off Malyne to a wealthy man. That is, he wants to trade her body for social climbing. Hence, Symkyn is furious at her daughter's violation. According to Helen Cooper, Symkyn's reaction is not due to “his care for his daughter nor outraged morality, but . . . the affront to his social standing” (1996: 114). In this context, Aleyn both compensates his loss by ravishing Malyne and also ruins Symkyn's plans of being a social climber.

Furthermore, Malyne liberates herself from Symkyn's plans on her body by using her own body for her own pleasure. Despite being temporary, “Malyne succeeds in attaining the authority over her desires and subverts the

oppression of the father through her sexuality” (Pekşen, 2013: 40). Nevertheless, for several critics, the line “it had been to late for to crie” (Chaucer, 2008: I 4196) may denote that this action is a rape. Malyne is depicted as a brawny girl who is able to resist and stop unwanted action on her body. As they all sleep in the same place, the girl may scream and stop Aleyn. Moreover, these speculations must be reconsidered with Malyne’s future acts. Malyne bids farewell to Aleyn and calls him “deere lemman” (Chaucer, 2008: I 4315) and informs him about the place of the cake she made out of the flour Symkyn has stolen from them: “Whan that thou wendest homeward by the melle,/Right at the entree of the dore bihynde/Thou shalt a cake of half a bushel fynde” (Chaucer, 2008: I 4237-4239). In this context, it would be unrealistic to call the sexual engagement of Malyne and Aleyn as a rape. Obviously, it is an action that Malyne also takes pleasure. Yet, it could be more than an act to derive pleasure out of sexual intercourse. Malyne resists Symkyn and his abusive plans on her body. Therefore, Malyne avenges Symkyn’s oppression on herself and rewards the clerks with the cake. Amanda Hopkins comments on the cake she gave to the clerks and defines it as a “payment for services” (Hopkins, 2010: 11). Conspicuously, Malyne expresses her thanks to Aleyn not only for the night but also for the opportunity to subvert Symkyn’s oppression upon her. In this case, the night with Aleyn could be categorized as “the erotic rebellion of Malyne” (Pekşen, 2013: 41), and rebellion is symbolised with the cake she baked.

Conclusion

By exploring Chaucer’s use of food in *The Miller’s Tale*, *The Reeve’s Tale*, and *The Merchant’s Tale*, this paper analyzes the power struggle between the married couples in the tales and investigates how metaphors of food are used to display women’s active sexuality positively, which enable them to outwit their oppressive husbands and subvert their interests. In *The Merchant’s Tale*, May’s sexual alliance with Damian on the pear tree in January’s garden enables her to avoid January’s oppression and realize her own desires. Her illicit sexual escapade is not condemned, and she is not punished for it. On the contrary, her active sexuality is illustrated with food references which emphasizes her sexual power positively in contrast to January’s lack of. In this regard, woman’s conventional association with butchered animals and vegetation and their relegation to food to be consumed by man is subverted with May’s empowered representation. Similarly, it is observed that Alison’s plan with Damian provides Alison with the opportunity to subvert her husband John’s intentions on her body.

The metaphors of food derived from Biblical references are used to accentuate Alison's sexuality and quick wit. Also, these metaphors of food prove John's lack of potency and create a situation that makes Alison's claims of John's madness reliable. In *The Reeve's Tale*, the foods both prepare the environment for the victimized to overturn Symkyn's oppression and also are used as the reward. In each tale, food is usually associated with women's active sexuality that assists them to have temporary liberation from their victimizers.

REFERENCES

- BIEBEL, Elizabeth M. (1998), "Pilgrims to Table: Food Consumption in Chaucer's *Canterbury Tales*", Eds. Martha Carlin and Joel T. Rosenthal, *Food and Eating in Medieval Europe*, The Hambledon P, 15-26.
- BLAMIRE, Alcuin (2010), "May in January's Tree: Genealogical Configuration in the 'Merchant's Tale'", *The Chaucer Review*, 45.1, 106-17.
- CHAUCER, Geoffrey (2008), Ed. Larry D. Benson, *The Riverside Chaucer*, Oxford UP.
- CHEVALIER, Jean, GHEERBRANT Alain (1996), Trans. J. Buchanan-Brown, *The Penguin Dictionary of Symbols*, Penguin.
- COOPER, Helen (1996), *Oxford Guides to Chaucer: The Canterbury Tales*, 2nd ed., New York, Oxford UP.
- DONALDSON, E. Talbot (1970), "The Effect of the *Merchant's Tale*", *Speaking of Chaucer*, Norton, 44-45.
- EVEREST, Carol A. (1995), "Pears and Pregnancy in Chaucer's 'Merchant's Tale'", Ed. Melitta Weiss Adamson, *Food in the Middle Ages: A Book of Essays*, Garland Publishing, 161-176.
- HEFFERNAN, Carol Falvo (1995), "Contraception and the Pear Tree Episode of Chaucer's 'Merchant's Tale'", *The Journal of English and Germanic Philology*, 94.1, 31-41.
- HOPKINS, Amanda (2010), "Chaucer's Fables: The *Miller and Reeve's Tales*" Lecture for The Medieval to Renaissance English Literature Module, University of Warwick.
- KLOSS, Robert J. (1974), "Chaucer's 'The Merchant's Tale': Tender Youth and Stooping Age", *American Imago*, 31.1, 65-79.
- LYNCH, Kathryn L. (2007), "From Tavern to Pie Shop: The Raw, the Cooked, and the Rotten in Fragment I of Chaucer's *Canterbury Tales*", *Exemplaria*, 19, 117-138.

PEKŞEN, Azime (2013), ““Blameth Nat Me”: Popular Resistance and Chaucer’s Women in His Fabliaux”, Unpublished Master’s Thesis, Hacettepe University, Ankara.

PEKŞEN YAKAR, Azime (2021), “May as a Figure of Resistance in the *Merchant’s Tale*”, *Hacettepe University Journal of Faculty of Letters*, 38.2, 548-561. doi:10.32600/huefd.888264

TOMASIK, Timothy J., VITULLO Juliann M. (2007), “Introduction”, Eds. Timothy J. Tomasik and Juliann M. Vitullo, Brepols, *At the Table: Metaphorical and Material Cultures of Food in Medieval and Early Modern Europe*, vi-xx.

WRIGHT, Glenn (2005), “The Fabliau Ethos in the French and English Octavian Romances”, *Modern Philology*, 102.4, 478-500.

Notes

---

¹ *The Reeve’s Tale* is an exception. In its plot, the daughter also had a relationship with one of the students in the tale.

² While making assumptions about Chaucer’s food references, one should keep in mind that the characters in *The Canterbury Tales* are on a pilgrimage; thus, the concept of food and its representations oscillate between its functions of physical and spiritual nourishment (Biebel, 1998: 16). Nevertheless, the fabliau as a genre offers a physical world prioritising materiality and earthly values over spiritual ones (Wright, 2005: 484); thus, the representations of food in Chaucer’s *Merchant’s Tale* ironically do not include any implication concerning the spiritual nourishment of the pilgrims. However, since the fabliau generically deals with physical aspects of life, especially carnal love, the concept of food follows the corporeality of the genre *per se*.

³ Their wedding ceremony involves a wedding feast, which is filled with delicious eatables and music, and even “Bacus the wyn hem shynketh al aboute” (Chaucer, 2008: IV (E) 1722). Wine and delicious eatables are familiar representations of food and drink in medieval wedding banquets.

Araştırma Makalesi / Research Article DOI: 10.33207/trkede.1114830

THE 'INTER-ALLIED MEDAL OF VICTORY' (GREEK) FROM THE YOZGAT MUSEUM

Yozgat Müzesi'nden Bir Müttefikler Arası Zafer Madalyası

Barbara BACCHELLI*

ABSTRACT: The study originates from a medal found in the warehouses of the Yozgat Museum; this medal turned out to be the Greek example of the 'Inter-Allied Victory Medal' and was coined in 1922 in about 200,000 units. This exemplar is therefore part of a commemorative series in which all the allied forces, at the end of the First World War, decided to remember the victory against Germany and the Austro-Hungarian Empire with the issue of medals which, despite having elements in common, were distinguished on the basis of the country of origin. Army personnel who had been wounded or killed in action, died of their wounds, or who had served at least three months of active service at the front in Macedonia between 9 September 1916 and the truce of 7 September 1918, in the Russian campaign between the day of departure and the day of embarkation in Russia or Romania for the return to Greece, at the front in Thrace until July 17, 1920, were entitled to it. The medal was accompanied by a 'Certificate' with the name of the consignee.

Keywords: Medal, Inter-Allied Victory Medal, Commemorative Medal, World War I, Greece, Germany, Henry Nocq

ÖZ: Araştırma, Yozgat Müzesi depolarında bulunan bir madalyadan kaynaklanıyor; bu madalya, "Müttefikler arasında Zafer Madalyası" nın Yunan örneği oldu ve 1922'de yaklaşık 200.000 kopya halinde basıldı. Dolayısıyla bu örnek, Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda tüm müttefik kuvvetlerin, ortak unsurlara sahip olmasına rağmen, madalya meselesiyle Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na karşı kazanılan zaferi hatırlamaya karar verdiği bir anma serisinin parçasıdır menşe ülke temelinde ayırt edildi. Bu madalya, operasyonda yaralanan veya öldürülen, yaralarından ölen veya 9 Eylül 1916 ile 7 Eylül 1918 ateşkesi arasında Makedonya cephesinde en az üç ay aktif hizmet veren ordu personeline yönelikti; Rusya veya Romanya'da Yunanistan'a dönüş için ayrılış günü ile gemiye biniş günü arasındaki Rus seferinde; Trakya cephesinde 17 Temmuz 1920'ye kadar. Madalyaya, alıcının isminin yazılı olduğu bir "Sertifika" eşlik etti.

Anahtar Kelimeler: Madalya, müttefikler arası zafer madalyası, hatıra madalyası, Birinci Dünya Savaşı, Yunanistan, Almanya, Henry Nocq

---

* Istituto Italiano di Numismatica, Roma, barbarabacchelli0@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7467-5332.

Geliş Tarihi / Received: 10.05.2022
Kabul Tarihi / Accepted: 23.07.2022
Yayın Tarihi / Published: 30.01.2023

Introduction

Among the medals found in the warehouses of the Yozgat Museum¹, one exemplar has particularly attracted attention, not only for its good state of conservation, but also and above all for the story it represents and ‘tells us’: it is the so-called ‘Inter-Allied Medal of Victory’ (Fig. 1).

This type of medal was instituted by the Greek Government by Law on September 22, 1920, and the eligibility criteria and details were established by a Royal Decree of October 6, 1920 (Laslo 1992).²

The Greek exemplar is part of a Commemorative Series in which all the Allied Forces, at the end of the First World War (1915-1918), decided to remember the victory (Prister 2018, pp. 240 - 267; Laslo, 1992 (*supra*, n. 2)).³ The Marshal Ferdinand Foch, Supreme Commander of the Allied Forces, submitted, during the Peace Conference opened in Paris in 1919, the institution of a single inter-allied medal commemorating the victory, which was coined by each of the nations that fought during the conflict against the Austro-German Central Empires.⁴

In fact, as early as 1916, a British Committee had been charged with examining the question of war medals; in January 1917 Great Britain proposed to Belgium and France the creation, after the war, of a common medal. On March 5, 1918, during the hostilities, the French deputy Bouilloux-LaFont presented a Law proposal to the Chamber of Deputies to create an “International War Commemorative Medal”. After the armistice, on December 17, 1918, Deputy A. Lebey presented another Law proposal for the creation of a ‘Medal Commemorating the Victory of the Allies’.

In 1919 the Allied High Council therefore recommended the creation of an identical medal for all fighters of the Allied and Associated Nations. And again in 1919 the Special Commission, appointed by the Peace Assembly, resolved the minting of a medal for the Great War, which it called the “Victory Medal”, to be distributed according to the determinations of each

---

¹ I would like to thank prof. Hacer Sancaktar of Yozgat Bozok University who made available to me the material object of this study.

² Also see. *Μεγάλη Στρατιωτική και Ναυτική Εγκυκλοπαίδεια*, Αθήνα 1927-1930, Volume K-M, pp. 514-515; [https://it.m.wikipedia.org/wiki/Medaglia_interalleata_della_vittoria_\(Grecia\)](https://it.m.wikipedia.org/wiki/Medaglia_interalleata_della_vittoria_(Grecia)).

³ Also see. https://it.m.wikipedia.org/wiki/Medaglia_interalleata_della_vittoria.

⁴ <https://www.treccani.it/enciclopedia/ferdinand-foch/>; <http://www.iagiforum.info/viewtopic.php?f=21&t=4767>.

government but, instead of an identical medal for everyone, each country would select an artist to create its own version.

To make the medals as similar as possible, however, they had to respect a series of specifications: they had to be in bronze, about 36 millimeters in diameter and with a smooth edge; the ribbon, identical for all nations, had to have the colors of a 'double rainbow', signifying the beginning of a new era of peace after the 'storm' of war, with red color in the middle and white piping at the edges external (Tab. IV, Fig. 6); the Obverse had to show the image of a standing "Winged Victory", on a smooth bottom, without inscriptions or dates⁵; the Reverse had to bear the inscription "The Great War for Civilization" in the language of each country with the name or emblem of the allied and associated nations: this last indication was followed by a few countries (Laslo 1992 (*supra*, n. 2)).⁶

1. The 'Inter-Allied Medal of Victory', Greece.

Greece coined about 200,000 of these medals; Army personnel wounded or killed in action, who died of their wounds, or who had served at least three months of active service at the front in Macedonia between 9 September 1916 and the truce of 7 September 1918 were entitled to it; and also who had served in the Russian campaign between the day of departure and the day of embarkation in Russia or Romania for the return to Greece, and at the Thracian front until July 17, 1920.

The criteria for sailors, modified by Royal Decree of 21 December 1922, provided for at least one year of service between 14 June 1917 and 25 November 1918. Each attribution was accompanied by a 'Certificate', with the name of the consignee⁷ (Tab. I, Fig. 3).

The medal consists of a bronze disc with a diameter of almost 37 mm., with an elaborate hook - the technical term in Italian is 'appiccagnolo' - for the multicolored ribbon. On the Obverse is the representation/reconstruction of the statue of the Nike of Peonio of Mende (Hofkes-Bukker 1963).⁸ (Tab. II, Fig. 4), shooting in flight, with a palm branch in the right hand and a

---

⁵ Japan and Siam, where the winged victory figure is not culturally important, adopted other subjects.

⁶ Also see. https://it.m.wikipedia.org/wiki/Medaglia_interalleata_della_vittoria (*supra*, n. 3).

⁷ See. <https://www.medailles1914-1918.fr/grece-interallie.html>.

⁸ Also see. https://www.treccani.it/enciclopedia/peonio_%28Enciclopedia-Italiana%29/; https://it.m.wikipedia.org/wiki/Peonio_di_Mende; <https://www.alinari.it/it/dettaglio/ACA-F-024854-0000>.

laurel wreath in the left; the signature of the engraver “Henry NOCQ”⁹ (Fig. 2 and Tab. III, Fig. 5), is placed on the lower left edge.

On the Reverse there is a plaque engraved with the names of the Allied Nations¹⁰, which supports the figure of the infant Heracles struggling with two snakes as incarnations of Germany and the Austro-Hungarian Empire.

Along the edge the written in relief: “Ο ΜΕΓΑΣ ΥΠΕΡ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΠΟΛΕΜΟΣ”: “The Great War for Civilization”, and in exergue the years “1914-1918” Laslo 1992 (*supra*, n. 2).¹¹

2. The ‘Inter-Allied Medal of Victory’ (Greek) from the Yozgat Museum.

Fig. 1. Obverse and Reverse of the medal from Yozgat

⁹ French engraver, medalist and sculptor (1869-1942/4), to whom Toulouse-Lautrec dedicated a portrait: oil with solvent brush strokes on cardboard, cm. 63.9 x 48.2, in private collection. <https://books.openedition.org/inha/5768?lang=it>; <https://www.google.com/amp/s/www.mutualart.com/Amp/Artwork/Portrait-de-Henri-Nocq/DB28596A501DED5E>. The medal was finally made by the Canale Company, at the time under the direction of Victor Canale, and still active in Paris: <https://www.medaillescanale.com/content/7-histoire-maison-canale>.

¹⁰ ΣΥΜΜΑΧΟΙ ΚΑΙ ΕΤΑΙΡΟΙ (Allies and Partners) in the center, at the top; left, in a row: ΑΓΓΛΙΑ (England), ΑΜΕΡΙΚΗΣ ΜΝΩ ΜΕΝΑΙ ΠΟΛΙΤΕΙΑΙ (United States of America), ΒΕΛΓΙΟΝ (Belgium), ΓΑΛΛΙΑ (France), ΙΑΠΟΝΙΑ (Japan); right, in a row: ΜΑΥΡΟΒΟΥΝΙΟΝ (Montenegro), ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ (Portugal), ΡΩΣΣΙΑ (Russia), ΡΟΥΜΑΝΙΑ (Romania), ΣΕΡΒΙΑ (Serbia), ΣΙΑΜ (Siam), Κ. Τ. Α. (ΚΑΙ ΤΑ ΛΟΙΠΑ: ‘etc’, hastily, since there was no more space to engrave other names).

¹¹ See. *Μεγάλη Στρατιωτική και Ναυτική Εγκυκλοπαίδεια*, 1927-30 (*supra*, n. 2); [https://it.m.wikipedia.org/wiki/Medaglia_interalleata_della_vittoria_\(Grecia\)](https://it.m.wikipedia.org/wiki/Medaglia_interalleata_della_vittoria_(Grecia)) (*supra*, n. 2); https://www.mylitaria.it/liste_04/medaglia_vittoria_greca.htm.

THE 'INTER-ALLIED MEDAL OF VICTORY' (GREEK)
FROM THE YOZGAT MUSEUM

Although well preserved, some wear can be seen in the Yozgat medal, particularly on the Reverse, where the engraving of some names of the various allied nations and, above all, the relief date '1914-1918', are not very legible.¹²

The exemplar is also devoid of the hook which was to serve to support the multicolored ribbon: most likely, since it is an 'external' element, that is, subsequently added to the minting of the medal, it has detached and been lost, or detached on purpose to preserve only the medal's round (Tab. IV, figs. 7a and 7b). This exemplar is part of the 'Type 1', out of four identified, and also called the 'Official Model', of a classification based on small characteristics and variations in the position, in the yield, or in the absence of the engraver's name, and on the presence or absence of the Greek article 'O' on the Reverse: in this case, in fact, the engraver's name, Henry NOCQ, is placed on the lower left outer edge, and not inside the disc, as in the "Type 2"; moreover the name is rendered in lowercase letters, with the exception of the initial H, and the surname instead is entirely in capital letters (Fig. 2), while in the 'Type 2' both, the name and the surname, are rendered in capital letters.¹³

Fig. 2. The signature of the engraver, Henry NOCQ, on the lower outer edge, on the Obverse, slightly offset from the center line of the winged Nike figure

¹² The metric scale of figs. 1 and 2 has necessarily been increased with respect to reality to make the details more evident.

¹³ <https://www.medailles1914-1918.fr/grece-interallie.html> (*supra*, n. 7).

Conclusion

In conclusion, this medal is one of the many examples of how much these objects help us to reconstruct history, a history that may be distant in time but also very close to us; of how many subjects, characters, and events re-emerge from history itself and relive, albeit only on paper, and through this in our minds, arousing curiosity, and knowledge.

And at the same time, they are proof of how many questions they leave open: why and when such an object reached Yozgat, who did it originally belong to? and after, between how many and which hands did it pass and what use was made of it? Unfortunately, many questions remain and will remain forever pending, but at the same time this medal, and the history that it contains, have partly emerged from the oblivion for which they were intended.

REFERENCES

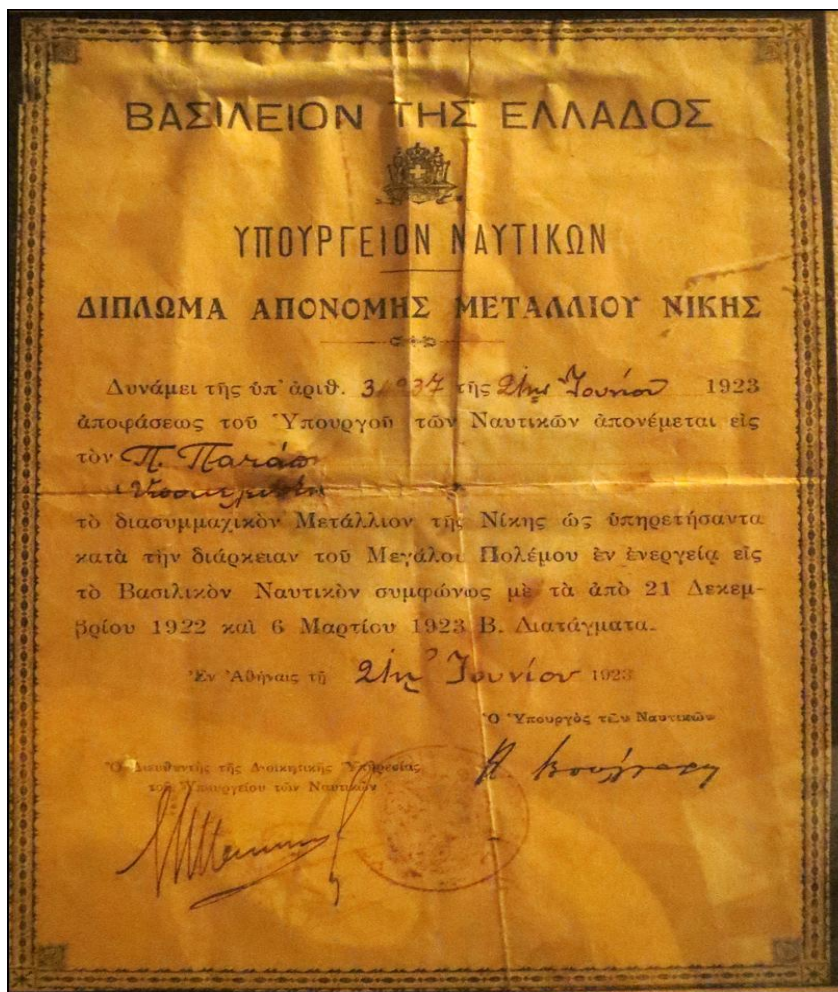
- HOFKES-BUKKER, Charline (1963), *Paionios*, in Enciclopedia dell'arte antica classica e orientale, vol. 5, Istituto dell'Enciclopedia Italiana, Roma.
- LASLO, Alexander J. (1992), *The Interallied Victory Medals of World War I*, Second Revised Edition, Dorado Publishing, Albuquerque, N.M.
- Μεγάλη Στρατιωτική και Ναυτική Εγκυκλοπαίδεια* (1927-1930), Αθήνα, Volume K-M, pp. 514 – 515.
- PRISTER, Boris (2018), *Medalja pobjede u Prvom svjetskom ratu*. Num. vijesti, broj 71., Zagreb, pp. 240-267.

Internet Sources

- [https://it.m.wikipedia.org/wiki/Medaglia_interalleata_della_vittoria_\(Grecia\)](https://it.m.wikipedia.org/wiki/Medaglia_interalleata_della_vittoria_(Grecia)).
- https://it.m.wikipedia.org/wiki/Medaglia_interalleata_della_vittoria.
- <https://www.treccani.it/enciclopedia/ferdinand-foch/>.
- <http://www.iagiforum.info/viewtopic.php?f=21&t=4767>.
- <https://www.medailles1914-1918.fr/grece-interallie.html>.
- https://www.treccani.it/enciclopedia/peonio_%28Enciclopedia-Italiana%29/.
- https://it.m.wikipedia.org/wiki/Peonio_di_Mende.
- <https://www.alinari.it/it/dettaglio/ACA-F-024854-0000>.
- <https://books.openedition.org/inha/5768?lang=it>.
- <https://www.google.com/amp/s/www.mutualart.com/Amp/Artwork/Portrait-de-Henri-Nocq/DB28596A501DED5E>.
- <https://www.medaillescanale.com/content/7-histoire-maison-canal>.
- https://www.mymilitaria.it/liste_04/medaglia_vittoria_greca.htm.

THE 'INTER-ALLIED MEDAL OF VICTORY' (GREEK)
FROM THE YOZGAT MUSEUM

EKLER

Fig. 3. Example of a Greek 'Certificate' that accompanied the donation of the 'Inter-Allied Victory Medal' (<https://www.medailles1914-1918.fr/grece-interallie.html>).

Fig. 4. Nike of Peonio of Mende (c. 425 BC)
(https://it.m.wikipedia.org/wiki/Peonio_di_Mende)

THE 'INTER-ALLIED MEDAL OF VICTORY' (GREEK)
FROM THE YOZGAT MUSEUM

Fig. 5. Toulouse-Lautrec: portrait of Henry Nocq (1897)

Fig. 6. Example of a Greek-type medal with multicolored ribbon (<https://www.medailles1914-1918.fr/grece-interallie.html>).

Figs. 7a and 7b. Detail of a Greek-type medal with the hook for the multicolored ribbon (https://www.mymilitaria.it/liste_04/medaglia_vittoria_greca.htm)

THE 'INTER-ALLIED MEDAL OF VICTORY' (GREEK)
FROM THE YOZGAT MUSEUM

CAPTIONS OF THE FIGURES

Fig. 1. Obverse and Reverse of the Medal from Yozgat.

Fig. 2. The signature of the engraver, Henry NOCQ, on the lower outer edge, on the Obverse, slightly offset from the center line of the winged Nike figure.

Fig. 3. Example of a Greek 'Certificate' that accompanied the donation of the 'Inter-Allied Victory Medal'.

(<https://www.medailles1914-1918.fr/grece-interallie.html>).

Fig. 4. Nike of Peonio of Mende (c. 425 BC).

(https://it.m.wikipedia.org/wiki/Peonio_di_Mende).

Fig. 5. Toulouse-Lautrec: portrait of Henry Nocq (1897).

Fig. 6. Example of a Greek-type medal with multicolored ribbon.

(<https://www.medailles1914-1918.fr/grece-interallie.html>).

Figs. 7a and 7b Detail of a Greek-type medal with the hook for the multicolored ribbon. (https://www.mymilitaria.it/liste_04/medaglia_vittoria_greca.htm).

EDİRNE'NİN OSMANLI RESİM SANATINDAKİ YERİ

The Place of Edirne in Ottoman Painting Art

Abdurrahman DEVECİ*

ÖZ: İstanbul'dan önce Osmanlı başkenti olan Edirne şehrinde, diğer edebî ve kültürel çalışmalar gibi minyatür sanatı da önemli bir yere sahip olmuştur. Edirne'nin minyatürdeki yeri ise iki açıdan önemlidir: İlk olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun başlangıç döneminde, birkaç önemli resimli kitabın yapılmasına zemin hazırlaması, ikinci olarak da tarihi önemli bir şehir pozisyonunda, sultanlarla beraber, tarihî eserleriyle minyatürlere yol açmasıdır. Edirne, Dilsûznâme ve Külliyyat gibi önemli resimli edebî eserlerin ortaya çıktığı yerdir. Dönemin ünlü ressamlarına ev sahipliği yapmıştır. Osmanlı resim sanatında kendisinden iz bırakmış bir şehirdir. Değişik dönemlerde hazırlanan minyatürlü kitaplarda sarayı ve Selimiye Camii gibi önemli mimari eserleriyle de kendini göstermiştir. Bu makalede Edirne'nin hem minyatür sanatına katkısı hem de resimlerin içindeki yeri incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Edirne, Osmanlı Minyatürü, Türk Resmi, Minyatür

ABSTRACT: Miniature art, like other literary and cultural works, had an important place in the city of Edirne, which was the Ottoman capital before Istanbul. The place of Edirne in miniature is important in two respects. Firstly, in terms of paving the way for the making of several important picture books in the early period of the Ottoman empire, secondly, in the position of a historically important city, with the sultans and even with its historical monuments, in terms of giving rise to miniatures. Edirne is the place where important illustrated literary works such as Dilsûznâme and Külliyyat emerged. It was home to famous painters of the period. It is a city that has left its mark on Ottoman painting art. It has also found its place in the miniature books prepared in different periods with important architectural works such as the Palace and Selimiye Mosque. In this article, both Edirne's contribution to miniature art and Edirne's place in paintings are examined.

Keywords: Edirne, Ottoman Miniature, Turkish Painting, Miniature

Giriş

Bir süre Osmanlı'nın başkenti olan Edirne, kültür, tarih ve sanat açısından Türkiye'nin en önemli şehirlerinden biri olarak birçok kültür ve sanat çalışmalarına ev sahipliği yapmıştır.

* Doç. Dr., Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Edirne, rahmandevci@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4167-8259

Geliş Tarihi / Received: 25.03.2022

Kabul Tarihi / Accepted: 29.07.2022

Yayın Tarihi / Published: 30.01.2023

Traklar döneminde kurulan Edirne'nin gerçek siyasî ve kültürel tarihi Osmanlı-Türk hakimiyeti ile başlamıştır. Ondan önce iki-üç kilisesi olan, beş-altı mahalleden oluşan, bir kale ile çevrelenen küçük bir şehir olarak bilinir (Canım, 2014: 25). Edirne, I. Murat tarafından tesahup edilmesinden sonra, giderek büyümüş, kuleleri ve tarihî mekanları çoğalmış, İstanbul'un başkent olmasından sonra da önemini kaybetmemiş, sultanların seferlerinde dinlenme, yaz aylarında ise eğlence ve avlanma yeri olarak önemini korumuştur.

Osmanlı Dönemi'ndeki minyatür çalışmalarının bugün bilinen en erken örnekleri XV. yüzyılın sonlarına doğru, başkentin Bursa'dan Edirne'ye taşındığı zamanın sonrasına aittir (Mahir, 2005: 39) Edirne'nin başkent olduğu bu dönemde, Sultan Mehmet'in himayesi altında el yazması kitapların yapımının çoğalması, minyatürün de çok miktarda kullanılmasına yol açmıştır. Bu dönemde Amasya, Bursa ve Edirne önemli sanat merkezleri olarak bilinmektedir. Bu şehirlerde sanatçıların faaliyet yaptığını dair kesin bilgiler bulunur; ancak sanatçıların hüviyetinden dakik bilgiler günümüze ulaşmamıştır.

Ayrıca 1440'lı yıllardan sonra, Timurî yönetimindeki Şiraz'dan Edirne'ye göç eden bir grup sanatçının resimli kitapların yapılmasında Türk meslektaşlarıyla çalıştıkları bilinmektedir. (Tanındı, 1996: 10)

Dilsûznâme ve Külliyyat gibi kitaplar Edirne'de hazırlanan en erken kitaplardandır. Bu kitapların yazarları belli kişiler olsa da ressamları hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak sonraki dönemlerde Edirne'de çalışan ressamlar ile ilgili bilgi edinmek mümkündür. Edirne'de Minyatür Çalışmaları konulu bu çalışmada amacımız, Osmanlı Dönemi'nde başkent olarak önemli sanat merkezlerinden biri olan Edirne'de hazırlanan resimli kitaplardan ve onların ressamlarından bahsetmek, aynı zamanda Edirne'yi gösteren minyatürleri bir araya getirip Edirne'nin Osmanlı resim sanatındaki yerini incelemektir.

1. Edirne'de En Erken Çalışılan Üç Musavver Kitap

1455-56 yılları arasında hazırlanan üç kitap ilgi çekmektedir. Bunlar, Edirne'de hazırlanan *Dilsûznâme* (OBL. ûuseley 133), yine Edirne'de yapıldıkları sanılan *Külliyyât-ı Kâtibî* (TSM. R.989) ve *İskendernâme*'dir (VML. Cod. Or.XC) (Tanındı, 1996: 9).

1.1. Dilsûznâme

Dilsûznâme Edirne'de hazırlandığı bilinen en eski kitaplardandır. Kitabesinde Edirne'de 1455-56 yılları arasında hazırlandığı belirtilen ve

boyutları 11.4x16.5 cm olan bu küçük kitap Tebrizli bir tüccar ailesinden olan (Mahir, 2005: 43) Bedüddîn Menûçeher et-Tâcirî et-Tebrîzî adlı bir şairin şiirini kapsar. Dilsûznâme adlı o şiir kitabı Gül ve Bülbül'ün aşkı ve üzüntülerini konu alır (Bağcı, Serpil vd., 2006: 25).

Bu kitapta bulunan küçük boyutlu beş minyatür, Edirne Saray nakkaşhanesinde yapılmıştır.

Ne var ki bu eser de birçok musavver kitabımız gibi yurt dışında saklanmaktadır. Bugün Oxford'da bulunan yazmanın bir sayfasında birbirleriyle anlam ortaklığı olan iki resim yapılmıştır; bir tarafta şiirdeki Gül ve Bülbül, diğer tarafta bir çift aşık genç yer almaktadır (Resim 1). Gül ve Bülbül eski İran edebiyatında aşk ve aşkın ayrılığını ve acılarını temsil eden simgelerdir. Bülbül aşığı, gül maşuku temsil ederek Safevî Dönemi'nde birçok resmin konusu olmuştur. (Cahanbahş - Şeyhi Narani, 2016: 131)

Osmanlı minyatüründe, genelde karakterler hangi millete ait olursa olsun, Osmanlı kıyafetleriyle betimlenmektedirler. Erkeğin dilimli küçük bir kep üzerine sarılmış yuvarlak sarığı, kadının Türk tipi oval başlığı, saç tuvaleti gibi ayrıntıları, Fatih Dönemi Osmanlı tarzını yansıtır (Çağman, 1976: 335-336). Doğa elemanları, mimarilerin süslemeleri, kırmızı renk Türk'e özgü öğelerdir (Tanındı, 1996: 10).

Eserin basit kompozisyon ve zayıf teknikleri Timurlu Dönemi Şiraz tarzının etkisini göstermektedir (Mahir, 2005: 44). Ayrıca arkadaki çadır duvarında o dönemde Edirne'de yaygın olan altıgen geometrik şekli görmek mümkündür.

1.2. Külliyyat

Edirne'de hazırlanan ikinci minyatürlü kitap Külliyyat isimlidir. Aslında kitaptaki resimlerin iki farklı ressamın fırçasından çıktığı belirlenmiştir. Bunlardan biri Edirne'de yapılan Dilsûznâme resimlerine çok benzer ve oradaki gibi küçük boyutta yapılmıştır (16.9 x 11 cm) (Mahir, 2005: 44). Kitap, nastalîk hattıyla yazılmış ve Fatih Dönemi'nde yaygın olan tezhipleri içinde barındırmıştır. Bu kitap Şemseddîn Muhammed b. Abdullah Nişâbüri'nin (öl. 1435?) şiirlerini bir araya getirdiği için şairin adıyla da bilinir (Bağcı, Serpil vd., 2006: 24).

Eserde üç minyatür bulunur. Bunlardan ikisi karşılıklı iki sayfada yapılmıştır. Üçüncü minyatür, sultanın çevresiyle eğlendiğini gösterir (Resim 2) (And, 2014: 37).

Üst ortada sayeban altında Osmanlı sarık ve kıyafetiyle oturan sultan; iki tarafında kafaları gözüken yeniçeriler ve saray görevlileri; ön kısımda çenk, def ve ney çalan müzisyenler, ortada şarap camı, sürahi, kadehler, orta solda sultana hizmet verenler... Bu minyatürler ve Dilsûznâme minyatürü arasında bir benzerlik bulunur. Özellikle de Dilsûznâme'deki sevgililerin ve buradaki sultanın arka duvarındaki altıgenlerin benzer olması bir tesadüf değildir, bu benzerlik ve figürlerin oturma tarzı, yan tarafa bakışı gibi benzerlikler, ikisinin de Edirne Sarayı'nda hazırlanmış olmasına iyi bir işarettir.

Dilsûznâme ve Külliyyat-i Kâtibi ressamı hakkında kayıtlı bir bilgi bulunmamasıyla beraber kitaplar yazarlarının adlarıyla bilinmektedir. Ancak Külliyyat'ta bulunan minyatürlerin teknik özelliklerindeki farklılıklar, resimlerin farklı ellerden çıkmış olmasını akla getirmektedir (Resim 3-4). Eyyüb ile Salman'ı hükümdarın huzuruna gelmesini betimleyen bir çift resimde renkler daha canlı, zemine kırmızı hâkim olup arka plan altın rengine boyanmıştır. Figürler daha büyük ölçüde ve keskin çizgilerle daha belirgin gözükmektedir. Fırçalar daha kalın tutulmuştur.

Arkada İran ve Osmanlı minyatürlerinde yaygın olan tepe görünüşleri ve üzerine serpilmiş çiçekler yer alır. Ayrıca düzgün gövdeli servilerden oluşan doğa betimlemeleri bu üslubun tipik özelliklerindedir (Bağcı, Serpil v.d., 2006: 26).

Sağ taraftaki sayfanın orta üst kısmının başında tacı bulunan ve Osmanlı kaftanıyla gözüken genç sultana sol taraftaki görevliler içki sunarken sağ tarafta yakası arkaya serpilmiş sarı kıyafetli silahtar onları izlemektedir. Karakterlerin tamamı Osmanlı kıyafeti içinde, sağ altta müzisyenler ud ve def çalmakta, sol tarafta diz çökmüş seyis ise Yuan-Çin tipi küçük kafalı ata bakmaktadır.

1.3. İskendernâme

İskendernâme, İskender'in hayatını ve seferlerini konu alan bir eser olup başta Fırdevsî ve Nizamî gibi şairler tarafından Farsça yazılmıştır. Ancak XIV. yüzyılda, divan şiirinin önemli şairlerinden biri olan Şair Ahmedî tarafından, Türk diline de çevrilmiştir. Muhtemelen 735/1334-35 yılında doğmuş olup asıl adı İbrâhîm, lakabı Tâceddîn, babasının adı Hızır'dır (Akdoğan vd., 2019 :74).

Şair Ahmedî (ölm. 1416); Germiyanlı Süleyman Şah, Emir Süleyman ve Sultan I. Mehmed tarafından himaye görmüştür (Tanındı, 1996: 10). Ahmedî, Şehzâde Emîr Süleymân ile Edirne Sarayı'nda bulunmuş,

muhtemelen 815/1413 yılından hemen sonra seksen yaşlarında Amasya'da vefat etmiştir (Akdoğan vd., 2019 :76).

Ahmedî, şair olarak Yıldırım Bayezid'in oğlu Süleyman Çelebi'nin Edirne Sarayı'nda istihdam edildiği sırada (Mahir, 2005: 42) İskendernâme'nin resimli resimsiz nüshası hazırlanmıştır.

Ahmedi'nin İskendernâme'si, Firdevsî ve Nizamî'ninkine göre biraz farklılaşmıştır. İskendernâme, Osmanlı döneminde mesnevî tarzında ve Türkçe yazılan ilk tarihî-destansı manzûmedir.

Kitapta ana konu olarak Makedonyalı İskender ile ilgili öyküler yer almıştır; ancak bölümlerden biri de Osmanlı tarihiyle ilgilidir. Bu bölüm Osmanlı padişahlarının resimli tarihinin ilk örneği olarak dikkat çeker. Ahmedî'nin İskendernâme'sinin resimli kopyası Fatih Dönemi'nde hazırlanmıştır.

Fatih'in Yunan kültürüne özen gösterdiği, İskender ile ilgili Yunanca kitaplara sahip olduğu, aynı zamanda onunla ilgili öykülerin Fatih'e her gün okunduğu bilinmektedir. Ayrıca II. Mehmed'in saray tarihçisi İmrozlu Kritobulos, Fatih'in Tarihi adlı kitabında onu II. İskender olarak tanıtmıştır (Tanındı, 1996: 10).

Ayrıca Mevlânâ müzesinde bulunan (308 yk., 15 st.) bir İskendernâme nüshası da Edirne'de hazırlanmış olduğunu göstermektedir. Müstensihinin Atâullah ibn Abdullah olduğu bu nüshanın yazma işinin Hicrî 864 (1471) Rebülevvel ayında perşembe günü öğle vakti tamamlandığı, istinsah edildiği yerin Edirne şehri olduğu kitabın ilk sayfasında zikredilmiştir (Akdoğan, 2019: 43).

Ayrıca, İskendernâme'nin bugün Berlin'de bulunan bir nüshası Hicrî 880 (1475- 1476) tarihli olduğunu gösterir ki bu eserde bulunan üç resim büyük ihtimalle Edirne'de yapılmıştır. Bu nüshanın Hacı Fahri el- Kirmâni tarafından istinsah edildiği belirtilmiş olsa da resimleri yapanın kimliği belirsizdir. Ancak resimlerdeki figürlerin giysileri, kompozisyon düzenlemeleri, bezemeler ve tezhipleri üstte bahsettiğimiz Edirne'de yapılan resimlerle büyük benzerlik göstermektedir (Bağcı, vd., 2006: 26) Ahmedî İskendernâme'sinin, bazıları yurt içinde, bazıları yurt dışında olmak üzere onlarca yazılı nüshası bulunmaktadır. Venedik ve St. Peterzburg müzelerinde bulunan nüshalardaki resimlerin Edirne'de yapılan resimlerle üslup benzerliği çoktur.

Venedik nüshası resimler, kalabalık kompozisyonları, ince fırça vuruşları, canlı renkleri, özellikle kalabalık sahnelerde küçük boyutlu figürlerin düzenli gruplar halinde yerleştirilmesi ve aralarındaki boşluklarıyla, üstteki Edirne’de çalışılan resimlere benzerdir (Bağcı, Serpil vd., 2006: 30). Örnek olarak İskender Targargar’da adlı resmin teknik özellikleri, kalın fırça vuruşu ve iri figürleri Külliyyat-ı Katibi’nin yukarıda verilen örneğiyle benzerlik göstermektedir (Resim 5). Öte yandan, St. Petersburg nüshasına ait olan Ahmedî’nin Sevdiğine Gezegenleri Açıklaması adlı resmin (Resim 6) üslubu Dilsûznâme’nin minyatürleriyle yakınlık gösterip aynı ressam tarafından yapılmış olması büyük bir olasılıktır (Bağcı vd., 2006: 30) Kalın çizgiler, kumaş dökümleri, yazmalardaki ortak üsluplar bu ihtimali güçlendirir.

2. Edirne’nin Değişik Dönemlerdeki Resimlerde Yer Alması

Edirne’nin başkent olduğu dönemde yapılan Dilsûznâme ve Külliyyat gibi resimli eserler konularını edebiyattan almış olup Edirne’de olan gerçek tarihi olaylarla fazla ilgili değildir. Ancak sonraki dönemlerde sayıları az da olsa değişik eserlerde Edirne ile ilgili resimleri görmek mümkündür. Bu resimler genelde Fatih’in Edirne Sarayı’nda tahta çıkışı gibi bir töreni (Resim 7), Edirne Sarayı’nda sultanın elçi kabulünü (Resim 8), Edirne’yi temsil eden Selimiye Camii’ni (Resim 10) veya bir sultanın Edirne’den geçişini göstermektedir (Resim 11).

Hünernâme’de bulunan Fatih’in Edirne’de Tahta Çıkışını gösteren resimde Osmanlıca yazıyla Edirne’den de söz edilmiştir.

Tahta geçdi Edirne mülkünde şah-ı cem nihad / تختہ کچدی ادرنه ملکندہ شاه جم / نھاد

Fatih-i Kostantiniyye Han Mohammadi Murad فاتح قسطنطنیہ خان محمدی مراد

Resimde Türklerin en sevdiği ve kullandığı kırmızı renk hâkimdir. Figürler sağda ve solda orantı, denge ve ritim bileşimleriyle görsel uyum ve güzellik içindedir. Minyatürde perspektif kullanılmamasına rağmen şahsiyetlerin alttan üste düzenli bir şekilde sıralanması resme derinlik kazandırmıştır. Öneme göre herkesten daha büyük ölçüde yapılan Sultan Mehmet orta üstte, taht üzerinde oturmaktadır. Sultandan sonra resmin sol tarafında sıralanmış sadrazam ve vezirler, sakallı yüzleri ve vücut ölçüleriyle dikkat çekmekte sultanın önünde ise yeniçeri başı diz çöküp sultana biat etmektedir.

Osmanlı resim sanatında yaygın olan konulardan biri elçi kabulüdür ki Edirne’de yapılan elçi kabulü de resimlere yansımıştır. Nüzhet el-esrâr der

Sefer-i Siğetvar eserinde, Safevî elçisi Şahkulu'nun Sultan II. Selim tarafından kabul edilmiş sahnesini görebiliriz (Resim 8)

Sultan Süleyman, Zigetvar Muhâsarası esnasında hayatını kaybeder. Haberi alan oğlu Sultan II. Selim Kütahya'dan İstanbul'a gelip, 9 Rebiülevvel 974 (24 Eylül 1566)'te tahta oturur (Cengiz, 2020: 206), sonra Edirne'ye geçer. 1567'de İran'a elçi gönderir, karşılığında Safevî sultanı da elçi Şahkulu'yu hem Sultan Süleyman taziyesi için hem de yeni Sultan'ın cülusunu tebrik etmek amacıyla Edirne'ye gönderir. Adı geçen eserde beyaz sakallı ve yaşlı Şahkulu, Sultan II. Selim'e tazim ederken görülür. Edirne Sarayı'nda yapılan bu kabul töreni sahnesinde Edirne Sarayı, iç mimarisi, geometrik motifleri, kemerler, sayrın üst kubbesi ve dışındaki ağaçlar ayrıntılarıyla verilmiş olup belgesel bir öneme sahiptir. Resimde üst makamlar üst tarafta büyük ölçüde, alt kademeler alt sol köşede kazandıkları öneme göre küçük ölçüde yapılmıştır.

Safevî elçisinin Sultan II. Selim tarafından Edirne Sarayı'nda kabulü, Şehnâme-i Selim Han resimleri arasında da yerini almıştır (Resim 9). Nakkaş Osman'ın çalıştığı bilinen bu resim, daha önceki söz ettiğimiz resimle farklılıklar taşımaktadır. Ressam fezayı daha geniş, figürleri sayısını daha fazla ve onları fezada yerleştirebilmek için daha küçük boyutta yapmıştır. İki minyatürde de adet olarak sultan sağ tarafta tahtta oturmuş, vezirler sol tarafta yer almışlardır. Ancak burada dört vezir yerine beş vezir, hem de onların en başında sadrazam gösterilmiştir. Beyaz elbiseli ve diğer vezirlerden daha büyük ölçüde yapılan Sadrazam Mehmed Paşa'dır (Yıldırım, 2012:81).

Sultan karşısında tazim eden elçi burada kara sakallı ve daha genç betimlenmiştir. Alt kısımda çapraz bir çizgide sıralanan yeniçeriler elçinin getirdiği kıymetli hediyeleri taşırlar.

Hiç şüphesiz Edirne'yi temsil edebilecek en önemli tarihî imaret Selimiye Camii'dir. Selimiye Camii, Mimar Sinan tarafından 1568-1574 inşa edilmiştir. Arastanın üst örtüsü, dua kubbesi ve sıbyan mektebinin II. Selim'in vefatından sonra III. Murad döneminde (1574- 1595) Mimar Davud Ağa tarafından tamamlandığı bilinir (Mülayim-Çobanoğlu, 2021:430).

Yaklaşık 1580'de hazırlanan Şehnâme-i Selim Hân'da Selimiye Camii resmine de yer verilmiştir (Resim 10). TSM, A 3595 no'lu resimde batı taraftan genel bir şekilde cami ve külliyesinin dış mimarisi, büyük merkezi kubbe, iç ve dış avlu üzerindeki küçük kubbeler, cami avlusunun duvarları, duvar pencereleri ve dört minaresiyle gösterilmektedir. Resimde sadece cami

mimarisi yer almakta olup külliye'nin geneli gözükmemektedir. Resmin üst kısmında Farsça yazılan mısralar ilgi çekmektedir. Şiirde, caminin iki tarafında ikişer minare olup her tarafta altı müezzinin ezan okuduğu belirtilmiştir.

Ayrıca Nâdiri Dîvânı'nda, Sultan I. Ahmed'in Edirne'den geçişini gösteren minyatürde (Resim 11) üst solda bulunan Selimiye Camii, Edirne'yi temsil etmektedir. Ön kısımda insanlar bir kalabalık oluşturup sultanın geçişini izlemektedirler. Sultan I. Ahmed orta sağ tarafta at üzerinde, büyük makamına göre diğer insanlardan daha cüsseli yapılmıştır. Sultanın sağ tarafında peykler ve muhafızlar yer alır. Genelde sultanın arkasından yürüyen üç tane Has Oda Ağası burada ikinci tepenin arkasında sağ tarafta gözükmekte, süvariler de tepelerin arkasından yürümektedirler. Arka planda kullanılan tepe unsuru, minyatür sanatında eski Türk-İran minyatür sanatından beri devam eden bir adet olsa da burada Edirne'nin çevresindeki tepeleri de yansıtmaktadır. Fakat resimdeki Selimiye Camii ve insanlar arasında bulunan tepeler, gerçekçi fezanın dışına çıkıp terkihi bir mekânda Edirne çevresini ve içini birleştirmiştir.

3. Edirne'de Çalışan Ressamlar

3.1. Hüseyin Musavvir

XVI. yüzyılın önemli ressamlarından. Özellikle de 1680-90 yıllarında etkin çalışmaları olmuştur. Ressam, Edirne'de çalışmış olsa da onun Hüseyin Musavvir İstanbulî diye imza atması, aslının İstanbullu olduğunu gösterir (Bağcı vd., 2006: 239).

Hüseyin Musavvir'in yaşamı hakkında pek bilgi yoktur; ancak 1687-91 yıllarında sarayda kabul gören ve Silsilenâme gibi eserlerin üzerine çalışan önemli ressamlardan biri olduğu bilinir

Hüseyin Musavvir'in üzerine resim çalışmaları olmuştur. Ayrıca XVII. yüzyılda İstanbul'a gelen gezginlerin ve elçilerin sipariş verdiği şimdi Paris'te bulunan resim albümlerin ikisini Hüseyin Musavvir'in yaptığı düşünülmektedir.

Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde bulunan Sultan IV. Mehmet Han Gazi'yi tahtta oturmuş halde gösteren bir minyatürün altında da Hüseyin Musavvir'in 1091 h.k. (1684) tarihli imzası bulunur (Resim 12). Sol tarafında resimdeki karakterin Sultan Mehmet Han Gazi olduğu, altında 1058 h.k. (1648) yılında onun tahta çıktığı ve daha altta 1051 h.k (1642) yılında doğduğu belirtilmiştir ki bu tarihler IV. Mehmed'in doğduğu ve tahta çıktığı tarihle uyumludur; ancak babası I. İbrahim'in erken ölümüyle onun 6

yaşında tahta çıktığını biliyoruz. Resimdeki karakter bir çocuğun aksine yetişkin, olgun ve çevresine hâkim bir sultanı göstermektedir. Ayrıca yuvarlak yüzü, kısa sakalı, lacivert kaftanı ve beyaz sarığıyla Hünernâme'deki Fatih Sultan Mehmet resmine benzerlik göstermektedir (Bkz. Resim 7 ve Fatih Sultan Mehmed'in Budin Kalesini Fethetmesi: Hünernâme C I.)

Musavver, kullandığı zengin renkleri, sultanı kendine güvenmiş ve muktedir halde betimlemesi, tahta ve elbisedeki motifleri detaylarıyla çizmesi, figüre hacim kazandırması ve resme hâkim olan denge, düzen ve güzellikle başarılı bir eser sunmuştur.

Padişahın taht üzerinde resmedilmesi XVII. yüzyılda Hüseyin İstanbulî'nin çalışmasında görülmüş, sonraları Levnî gibi sanatçılar tarafından da uygulanmıştır.

Levnî'nin hocası olduğu düşünülen bu ressam, resimleriyle Levnî'nin çalışmalarını önemli seviyede etkilemiştir.

3.2. Levnî

Gerçek adı Abdülcelil Çelebi'dir, II. Mustafa döneminde (1695-1703) ressam olarak çalışmış, renkli ve renkle ilgili anlamına gelen Levnî adı sonradan ona verilmiştir.

Levnî'nin Hüseyin Musavvir'in öğrencisi olduğu düşünülür. Levnî ve çağdaşları XVIII. yüzyıl başlarında Osmanlı resim sanatına yepyeni bir soluk getirmişlerdir. Levnî hakkında da yazdığı imzalı şiirleri ve resimleri dışında net bir bilgi yoktur.

Levnî'nin Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunan üç adet yazma eseri günümüze kadar ulaşmıştır. Bu yazma eserler padişah portrelerinden oluşan Silsilename [TSMK A.3109] (Musavver Silsilename), Surnâme-i Vehbi Minyatürleri [TSMK, A3593] ve Albüm Resimlerinden ibarettir (TSMK 2164) (Ünver, 1995: 302).

Hafız Hüseyin Ayvansarayî, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında yazdığı Mecmûa-i Tevârîh, adlı eserinde Levnî hakkında şu bilgiyi verir:

“Levnî Abdülcelil Çelebi, Edirne'den gelip, İstanbul'da iptidâ nakkâş şâkirdi olup, Nakkâşhâne'den izinle sanatta üstad olup, badehû saz koluna, yani tezhîb ile saz işlemek semtine mâ'il olup, bir müddet mürûrunda musavvirliğe heveskâr ve bu vâdide fâyiku'l-akrân olup, Sultan Mahmûd Hân-ı Gâzî cülûsuna dek müccessem tasvirler zuhur etmezden evvel cümleden serfirâz musavver bunlar idi. Vaktü'l-hicre sene 1145 târihinde Otakçılar Câmii kurbunda Ak Türbe

hizasında Sa'dîler Tekkesi mukâbilinde sed üzerinde medfundur. Eş'ârı ve sâ'ir âsârı vardır" (Özçimi, 2009: 15).

Bugüne kadar Levnî hakkında hazırlanan eserlerde de Levnî'den dolu bilgi verilememiştir.

Ayvansarâyî, nakkaşın Edirne'den ne zaman geldiğini yazmamıştır. Levnî, 1703'te II. Mustafa tahttan indirildiği zaman Edirne'de bulunmuştur. II. Mustafa da daha önceki sultanlar gibi, İstanbul'da bulunmasına rağmen, Edirne'de tam bir saray düzeni kurmuştu. Özellikle de 1699 yılındaki Karlofça Antlaşması'ndan sonra zamanı yalnızca Edirne'de geçirmişti. O dönemde Edirne hemen ikinci Payitaht olarak biliniyordu. Büyük ihtimalle Levnî de Edirne Sarayı'nda bir saray mensubu olarak çalışmıştır; ancak II. Mustafa zamanında mı, III. Ahmed'in 1703'te Edirne'de tahta cülus ettiğinden sonra mı, yoksa III. Ahmed'in 1718 yılında temelli şekilde İstanbul'a yerleştiğinde mi, bu hususta tam bir bilgi bulunmamaktadır (İrepoğlu, 1999:86).

Levnî'nin erken tarihli çalışmalarından biri Osman Gazi'den III. Ahmed'e kadar 23 padişahın portresini içeren Kebir Musavver Silsilenâme'dir. Bu portreleri sanatçının II. Mustafa Dönemi'nde yapmaya başladığı ve III. Ahmed Dönemi'nde tamamladığı düşünülür (Resim 13).

Eğer II. Mustafa'nın yaşadığı yılları (1664 –1703) ve Levnî'nin XVIII. yüzyıl başlarında İstanbul'a taşındığını, Hüseyin Musavvir'in de Silsilenâme üzerinde çalıştığını göz önünde bulundurursak Levnî'nin Silsilenâme'nin bir kısmını Edirne'de çalışmış olmasının büyük bir ihtimal olduğu sonucuna varabiliriz.

“Sanatçının Silsilenâme adlı eserindeki portrelerden sadece II. Mustafa'nın portresi Levnî imzasını taşır; ancak eserdeki diğer portrelere bakıldığında onların da Levnî'nin elinden çıktığı anlaşılır” (Çağman, Tanındı, 1979, s. 92).

Sanatçı arka fonlarda daha fazla pastel renk kullanmış, padişahların kıyafetlerini canlı renklerde yapmıştır. Padişahların bir kısmının elinde kılıç tutması veya yanında bulundurması alışılmış padişah portrelerinin dışında göze çarpan bir unsurdur. Padişahların ten renkleri de birbirinden farklı yapılmıştır. Sanki Levnî, padişahların ten renkleri hakkında araştırma yapmış ve elde ettiği detayları gerçekçi bir ifadeyle resme yansıtmıştır. Padişah kaftanlarının her birini diğerinden farklı şekilde, detaylı bir biçimde ele alarak ince işçilikle betimlemiştir. Arka duvar süslemelerinin bazılarında dekoratif perdeler bulunur, bazılarında ise tek renk duvar görülmektedir (Kılıç, 2021: 101- 102).

Levnî, İstanbul'a yerleştikten sonraki dönemde Surnâme-i Vehbi üzerinde yeni tarzda özel bir çalışma yapmıştır. Onun üslubu Batı resim geleneğini taşımakta olup Türk resminin Batılılaşması sürecinde ilk ciddi adımlardan biri sayılır.

3.3. Nakkaş Hasan Rıza

Hasan Rıza, Osmanlı resminin Batılılaşma döneminin önemli temsilcilerindendir. Hasan Rıza 1855'te İstanbul'un Üsküdar semtinde, Ağahamamı'nda doğmuş; ancak ressamlık hayatının en önemli kısmını Edirne'de geçirmiştir. Babası Miralay Şakir'dir (Süheyl Ünver, 1970: 1).

Rusya Savaşı öncesi Harbiye'de eğitim alan Hasan Rıza, savaşa katılıp tekrar İstanbul'a döndükten sonra Harbiye Mektebi yerine Heybeliada'daki Bahriye Mektebini tercih eder (Boyar, 1948: 66). Bu tercihinin temel sebebi Heybeliada'ya yerleşen yaşlı bir İtalyan sanatçı ile tanışması ve yaptığı resimler hakkında onun fikirlerini almak için sanatçıyla sık sık görüşmesidir.

Bahriye mektebinin son sınıfında zâbit olacağı bir sırada bu işten ayrılmaya, aile sıcaklığından mahrum ve dostlarından uzak diyarlara gitmeye karar verir. Sultan Hamid'in rütbesini çıkararak sanatkâr gömleğini giymeyi tercih eder. Kendini, bütün istek ve arzularını sanata adar.

On sene İtalya'da eğitim alıp kendisini eksiksiz bir kompozitör olarak yetiştirir. Aynı zamanda resim üzerine çalışmalar yapar. Napoli'nin atölyelerinde, müzelerinde senelerce çalışır. Son yıllarda Mısır'a geçerek orada "ateşin çölleri-kadîm âsârı tarihiyye"yi etüd eder. Ayrılışından on iki sene sonra (1882) ailevî bir sebep yüzünden tekrar vatanına döner. (Ünver, 1970: 3). Bir süre sonra huzurlu bir yaşam için Edirne'yi gider.

1891 yılında Edirne'de Sultan Selim Camii civarında Numune-i Terakki adlı bir okul açar (Ünver, 1970: 10).

Hasan Rıza Edirne'nin tarihî havasını severek, Karaağaç Mahallesi'nde sükûnet etmeye karar verir. Orada atölyesini de oluşturup resim çalışmalarına devam eder. Hasan Rıza, bugüne yadigâr kalan resimlerinin çoğunu orada yapmıştır.

Edirne'nin tarihi ve sakin ortamında huzurlu bir hayat sürmeye çalışmış hem de Edirne'de iki kez evlenmiştir. İlk eşi erken ölünce Filibe'den Edirne'ye göç eden bir ailenin Saniye isimli kızıyla yeni bir hayata başlamıştır (Fidan, 2014: 25)

Hasan Rıza, Edirne irfanına da pek çok hizmet etmiş, değişik okullarda öğretmenlik yapmış, marifet sahibi ve hürriyet aşığı bir üstat olmuş, öğrencilerinin fikren aydınlanması yönünde çok emek harcamıştır.

Balkan Harbi'nin başlaması üzerine Edirne şehri boşaltılır. Bulgar askerleri şehri bombardımana tutar. Fakat Hasan Rıza, Edirne'yi terk etmez.

Savaş sırasında Edirne'de, geceli gündüzlü genç gürbüz bir Anadolu yiğidi gibi asker harekâtını takip eder. Gündüz ateş hattına bile sokularak siperleri, savaş alanının bölüklerin durumunu kurşun kalemle not eder, savaş olmadığı zamanlarda çadırına gider, bir nevi parşömen kâğıtlar üzerinde kendine özel krokiler, desenler çizer (Ünver, 1970: 2).

Samî Yetik "Ressamlarımız" adlı eserinde, Hasan Rıza'nın sanat âleminde ebedî hayata kavuşmasını şöyle anlatıyor:

"Gün 13 Mart 1929 (36 Mart 1913) meş'um gününün sabahı idi... Evet, Hasan Rıza o akşam atölyesine son olarak gitmiş ve bir daha avdet etmemiştir. Hasan Rıza rezilâne bir hücumla uğramış, eserleri yirminci asrın vandalları tarafından parçalanmış ve şehid olmuştur" (Ünver, 1970: 5).

Bulgar askerlerinin yağmaladığı sırada, maalesef Hasan Rıza'nın resimlerinin onda dokuzu kaybolmuştur.

3.3.1. Hasan Rıza'dan Örnek Resimler

3.3.1.1. İstanbul Fethi İçin Edirne'den Hareket

Eni küçük ve boyu iki metreyi bulan bu yağlı boya tablo Deniz Müzesi'nde yer alır (Resim 14). Fatih başta olmak üzere, Edirne'den ordunun bir topla yürüyüşünü canlandıran resim, Hasan Rıza'nın mükemmel bir eseridir. Edirne'de dökülüp İstanbul kuşatmasına getirilen büyük topu pek çok çift öküz çekmektedir. Ancak Fatih beyaz at üzerinde, gerçekte olduğundan daha yaşlı görünmektedir (Fidan, 2014: 47). Bütün figüranların anatomileri, yüzleri ve diğer detaylar çok güzel işlenmiştir.

Ressam kendi hayal gücüyle gerçek bir yürüyüşü canlandırmış, kompozisyon ve renk terkibi açısından çok başarılı bir eseri meydana getirmiştir (Ünver, 1970: 15).

Hasan Rıza Osmanlı resim sanatının Avrupalılaştan dönemini temsil eden sanatçılardan olup resimde feza, gerçekçilik, boyut ve derinliğe özen göstermiştir. Öyle ki resimde ordu bütün kalabalık ve heybetiyle görülmektedir. Sol tarafta yürümekte olan gür yeşilli ve süslenmiş atın üzerinde oturan Fatih Sultan II. Mehmet Han, iki tarafında elleri tüfekli yaya muhafızlar, onların arkasında beyaz sarıklı mavi kaftanlı Fatih'in hocası

Akşemseddin ve diğer rütbeli süvariler, İstanbul'un kalesini açacak büyük ölçüde olan balyemez top, sağ tarafta ellerindeki kılıçları yükselten yayalar, bayraklar ve mızraklar ve bütün bunlar ihtişamlı gerçek bir yürüyüşü sergilemektedir. Ressam, elbiselerin renkleri ve detayları üzerine birebir çalışmıştır, ön kısımdaki yer yeşili ve arkadaki ağaçların yeşili arasında, onlarla kontrast yapan kırmızı bayrak ve Fatih'in kırmızı elbisesi ilgi çekmektedir.

Arkalardaki tepeler, gök ve bulut renginden esinlenerek geniş ve derin bir perspektif yaratmaktadır.

Sahnenin nesnel gerçekliğini, gölge-ışık ilişkilerini, metal nesnelere yansıyan ışık (reflexion) ve renk derecelerini en ince ayrıntılarına kadar dokunulabilir bir nesnellik algısını yaratan bir nakkaş ustalığı ile sergilemiştir (Fidan, 2014: 37).

3.3.1.2. Karlı Bir Havada Geyikler

Hasan Rıza "Karlı Bir Havada Geyikler" resmini 1901'de yapmıştır (Resim 15). Tablo 125x178 cm. ebadında olup sol alt köşede ressamın imzası bulunur. Karlı bir orman ortasında üç büyük geyik ve arkada ağaçlar altında iki dişi geyik doğal hareketleri ve canlı bakışlarıyla durmaktadırlar (Ünver, 1970: 20). Hasan Rıza'nın hayatında birbirinden çok farklı noktaları gördüğümüz gibi resimlerinde de birbirinden çok farklı olan konuları görmek mümkündür. Gençliğini Harbiye'de geçirip savaflara katılan ressam, Harbiye'den ayrıldıktan sonra kâh İtalya'da kâh Edirne'de huzurlu bir sanatsal yaşam aramıştır.

"Yanıkale Muharebesi", "Belgrad Meydan Muharebesi" ve "Fatih'in İstanbul Fethi İçin Edirne'den Hareketi" gibi savaş ve sefer konuları üzerine çalışan ressam, sefa ve güzelliği ve doğa olaylarını yansıtan "Karlı Havada Geyikler" (Edirne Belediye Dairesinde), "Gergef İşleyen Kadın" (Edirne B. D.), "Kuzular" (Edirne B.D), "Fırtınalı Havada Bir Yelkenli" (Edirne B.D.) gibi hayatı ve doğayı yansıtan resimler de yapmıştır. Tabii ki Edirne'nin güzel doğası ve huzurlu ortamının böyle resimlerin ortaya çıkmasında büyük etkisi olmuştur.

"Karlı Havada Geyikler" resminde, soğukta kar içinde kalan durgun ormanda, şaşkın ve düşünceli bakışlı geyikleri görüyoruz. Kar içinde donmuş orman ve geyiklerin doğal ve birbirinden farklı duruşları, burada da savaş alanlarındaki gibi ressamın gerçekçiliğini yansıtmaktadır. Savaş kaçınılmaz bir gerçek olsa da hayatın güzelliği de bir gerçektir.

Sonuç

İstanbul'dan önce Osmanlı İmparatorluğu'na başkentlik yapmış olan Edirne, zamanında sanat çalışmalarının da merkezîyetini oluşturmuştur. Dilsûznâme ve Külliyyat gibi Osmanlı dönemi resimli kitapların ilk örnekleri ve ayrıca İskendernâme'nin ilk nüshalarından biri Edirne'de hazırlanmıştır.

İster Osmanlı Klasik Dönemi'nde ister sonrasında yapılan bazı resimlerde, Edirne, özellikle de sarayı ve Selimiye Camii ile kendi yerini bulmuştur. Nüzhet el-esrâr der Sefer-i Sigetvar'da yer alan "Edirne Sarayı'nda Elçi Kabulü", Şehnâme-i Selim Hân'da bulunan Selimiye Camii'nin dış görüntüsü ve Hünernâme'deki "Fatih'in Edirne'de Tahta Çıkışı" gibi sahneler bu sıradandır.

Edirne'de birkaç önemli ressam da yetişmiştir. Onlardan Hüseyin Müsavvir'i ve onun ünlü öğrencisi yani Osmanlı minyatür resmini teknik ve konu açısından yeni doruklara götüren Levnî'yi, Osmanlı Dönemi'nin sonlarına doğru yaşamış ve Avrupa'da resim eğitimini alıp Avrupa tarzında çalışan Hasan Rıza'yı söyleyebiliriz.

Genel olarak Edirne'nin, Osmanlı resim sanatının başlanmasına katkıda bulunan, birçok bölgenin ressamı ve şairlerini kendinde barındırıp saray atölyesinde onlara çalışma imkânı sağlayan, her zaman sanat hamisi olan, geleceğin minyatür sanatına yön veren, kültürel ve sanatsal öneme sahip tarihî ve nadir şehirlerden olduğunu söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

- AKDOĞAN, Yaşar vd., (2019), *İskendernâme Ahmedî*, Bilnet Matbaacılık ve Yayıncılık, İstanbul.
- AND, Metin (2002), *Osmanlı Tasvir Sanatları:1 Minyatür*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- BAĞCI, Serpil vd. (2006), "Osmanlı Resim Sanatı", *Sanat Eserleri Dizisi 457*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara.
- BOYAR, Pertev (1948), *Türk Ressamları Hayatları ve Eserleri*, Ankara.
- CAHANBAHŞ, Hana ve ŞEYHİ NARANİ, Haniye (2016), "Pejuheşi Pıramun-e Nagşe Gol ve Morg ve Karbord-e An der Honarha-ye Sonneti", *Tarih-e Nov Dergisi*, 16, 1-41.
- CANIM, Rıdvan (2014), *Sultanların Şehri- Şehirlerin Sultanı Edirne Kitabı*, Edirne Valiliği Kültür Yayınları, Edirne.

- CENGİZ, Hasan Ali (2020), “Safevi Elçisi Şah Kulu Han’ın 1568 Yılında Edirne Sarayı’nda Huzura Kabulü”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22.1, 199-225.
- ÇAĞMAN, Filiz; TANINDI, Zeren (1979), *Topkapı Saray Müzesi İslam Minyatürleri*, Tercüman Sanat ve Kültür Yay., İstanbul.
- ÇAĞMAN, Filiz (1976), “Sultan II. Mehmed Dönemine Ait Bir Minyatürlü Yazma: Külliyyet-ı Katibi”, *Sanat Tarihi Yıllığı*, VI. İstanbul.
- FİDAN, Yasemin (2014), *Hasan Rıza Eserlerinde Gerçeklik Duygusu*, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- İREPOĞLU, Gül (1999), *Levnî*, İstanbul.
- KILIÇ, Hüsnâ (2021), “Osmanlı Minyatürlerinde Padişah Portreleri”, *Lale Kültür Sanat ve Medeniyet Dergisi*, Ocak- Haziran 2021, 96-104.
- MAHİR, Banu (2005), *Osmanlı Minyatür Sanatı*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- MÜLAYİM, Selçuk; ÇOBANOĞLU, “Ahmet Vefa (2012), Selimiye Cami ve Kulesi”, *İslam Ansiklopedisi*, 36. Cilt, Türkiye Diyanet Vakfı (İSAM) Yayınları, İstanbul, 430- 434.
- ÖZÇİMİ, M. Sadreddin (2009), *Levnî’den Ebru’ya*, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Konya.
- TANINDI, Zeren (1996), *Türk Minyatür Sanatı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- ÜNVER, Süheyl (1995), *İstanbul Risaleleri*, İstanbul.
- YILDIRIM, İbrahim (2012), “Edirne Sarayı’nda ve Topkapı Sarayı’nda Minyatürlere Yansıyan Elçi Kabul Sahnelerindeki Osmanlı Devleti’nin Diplomatik Gücü”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1.1, 76-87.

EKLER

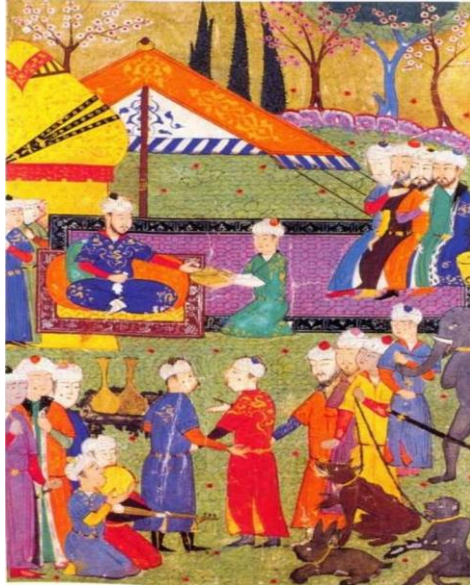
Resim 1: Sevgililerin vedası, Tebrizi, Dilsûznâme
Oxford Bodleian Kütüphanesi

Resim 2: Sultanın Çevresiyle Eğlenmesi, Külliyyât-ı Kâtibî
[TSM, R989]

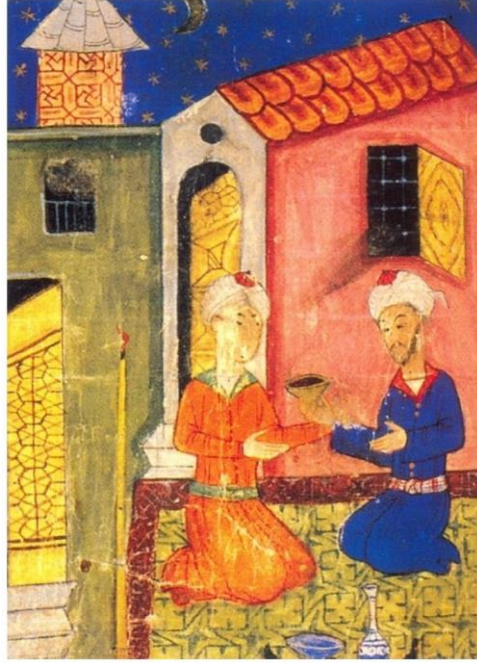
Resim 3-4: Eyüp ve Salman Genç Bir Hükümdarın Huzurunda
Külliyyât-ı Kâtibî, 1450-60, T5M, R. 989

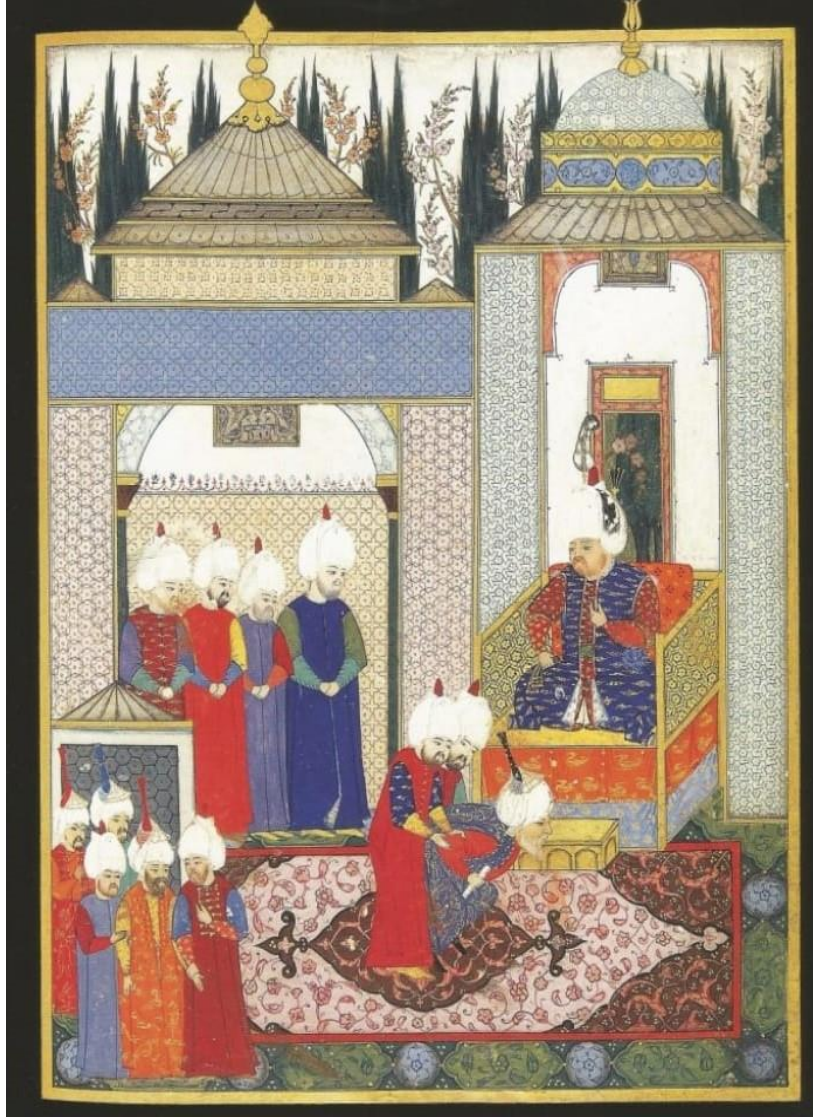
Resim 5: İskender Targargar'da.
Ahmedî, İskendernâme, 1460 civ.,
VBNM, Cod. Or. XC (57) -121a

Resim 6: Ahmedî'nin Sevdigine Yıldız ve Gezegenler Hakkında Bilgi Vermesi.
Ahmedî, İskendernâme, 1470 civ., SPIOS, C-133, y. 140b (Petrosyan 1995'ten)

Resim 7: Fatih'in Edirne'de Tahta Çıkışı.
Hünernâme [TSM, H 1523]

Resim 8: Sultan II. Selim'in Safevi Elçisini Edirne Sarayı'nda Kabul Etmesi, Nüzhet el-esrâr der Sefer-i Sigetvar [TSM, H1339]

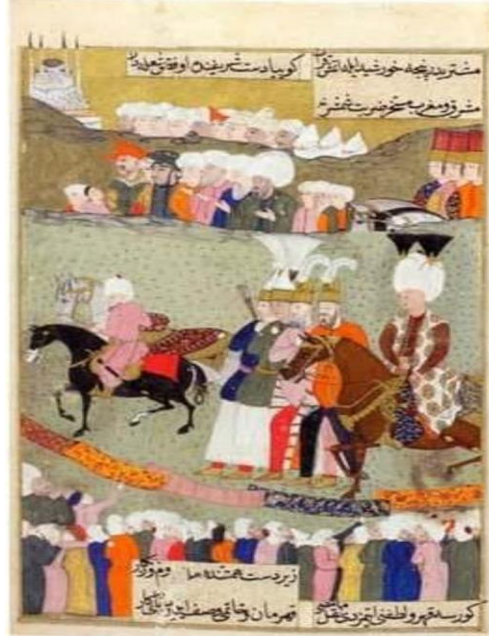

Resim 9: Safevi Elçisi Şahkulu'nun Edirne Sarayı'nda Sultan II. Selim Huzuruna Kabulü. Şehnâme-i Selim Han, Nakkaş Osman, 1581. [TSM. A. 3595, 53b.]

Resim 10: Selimiye Câmii. Şehnâme-i Selim Hân, 1580, [TSM, A 3595]

Resim 11: Sultan I. Ahmed Edirne'de. Nâdiri, Dîvân,

Resim 12: Sultan IV. Mehmed tahtta. Musavvir Hüseyin, 1683, Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü, Kasa no 4-181, y. 40 a

ÇELEBİ MEHMED — II. MURAD — FATİH SULTAN MEHMED — II. BAYEZİD

Resim 13: Kebir Musavver Silsilename; Levnî, TSMK A.3109

Resim 14: İstanbul'un Fethi İçin Edirne'den Hareket
Hasan Rıza, Tuval üzerine yağlı boya, İstanbul Deniz Müzesi

Resim 15: Karlı Havada Geyikler 1319 (1901)
Hasan Rıza, Tuval üzerine yağlı boya

BİLİM VE KİMLİK ADINA BÜYÜK MÜCADELE (SALİH BAKLACI'NIN BİLİNMEYEN ÖYKÜSÜ)

*The Great Struggle for Science and Identity
(The Unknown Story of Salih Baklaci)*

Sadık HACI*

ÖZ: Kuzeydoğu Bulgaristan'ın kültür merkezlerinden biri olan Şumnu'da bir müftünün evinde yetişen değerli gazeteci-yazar, halk ve dil bilimcisi, etnograf, tercüman ve araştırmacı-yazar Salih Baklaci (1924-2002), üniversite eğitimi için gittiği Sofya'da 1989 yılına kadar çalışmış ve yaşamıştır. Bulgar Bilimler Akademisi Balkanoloji Enstitüsündeki işini kaybedeceğini bildiği halde Bulgaristan Türklerine yönelik zorunlu Bulgarlaştırma uygulamalarına (1984-1985) tepkisini korkusuzca dile getirmiş ve 61 yaşında iki buçuk yıla mahkûm edilmiştir. Baskılara rağmen boyun eğmemiş ve insan hakları ihlallerini açıkça dile getirmiş, yönetimi sert dille eleştirmiştir. 3 Temmuz 1989'da, 65 yaşındayken, bir bavulla sınır dışı edilmiş ve birkaç ay sonra İstanbul Üniversitesine bağlı Edirne'deki Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Merkezinde sözleşmeli araştırmacı olarak çalışmaya başlamıştır. Bulgaristan'da istihbarat tarafından matbaadan alınarak yok edilen en önemli çalışmasını yeniden yazmaya başladığı ve Türkiye'de tamamladığı paha biçilmez *Bulgaristan Türkü'nün Atasözleri* adlı eserinin bir gün bilim dünyamızın ilgisini çekeceğine ve yayınlanacağına dair inancını hiç kaybetmemiştir. Fakat başvuruları sonuçsuz kalmış, maddi sıkıntıları nedeniyle kendi imkânlarıyla bastıramadığı kitabını görmeden hayata veda etmiştir. Ölümünden üç ay sonra bir matbaada yayımlanan bu değerli eserinin bilim dünyasında bilinmemesi, Milli Kütüphanede dahi bulunmaması, kendisiyle ilgili kısa Türkçe biyografik yazılarda yer almaması, atasözlerimizi inceleyenler açısından ciddi bir eksikliklerdir. Baskılar altında çalıştığı, özgürlüğünü kaybettiği komünist Bulgaristan'da gösterdiği bilim ve Türklük mücadelesi, ortaya koyduğu çalışmaları bu ülkede daha fazla bilinmesi ve Bulgarca internet sitelerinde kendisiyle ilgili çok daha fazla bilginin bulunuyor olması ders alınması gereken bir durumdur. Bu çalışmamızın amacı, değerli araştırmacı Salih Baklaci'nin çileli yaşam öyküsünü ve komünist Bulgaristan'da verdiği Türklük mücadelesini ortaya koymaktır. Ayrıca kalıplaşmış söz varlığı, halk bilimi, edebiyat, çeviri alanında ortaya koyduğu değerli çalışmalarından ayrıntılı bir biçimde söz etmektir. En önemlisi de bilim dünyasının dikkatini, Bulgaristan'da yok edilen ve Türkiye'de büyük ümitlerle yeniden kaleme aldığı fakat unutulmaya yüz tutan *Bulgaristan Türkü'nün Atasözleri* adlı bilimsel eseri üzerine çekerek unutturmamak adına katkılarda bulunmaktadır.

* Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Bulgar Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Ankara, shaci@ankara.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2872-8151

Geliş Tarihi / Received: 15.05.2022
Kabul Tarihi / Accepted: 12.08.2022
Yayın Tarihi / Published: 30.01.2023

Anahtar Kelimeler: Salih Baklacı, Bulgaristan Türkü, atasözü, sav, kalıplaşmış söz, derleme, zorunlu asimilasyon

ABSTRACT: The eminent journalist-author, folklorist and linguist, ethnographer, translator and researcher-writer Salih Baklaci (1924-2002), who grew up in a house of a mufti in Shumen, one of the cultural centers of Northeastern Bulgaria, worked and lived in Sophia until 1989, where he went for university education. Although he knew that he would lose his job in Balkanology Institute of Bulgarian Academy of Sciences, he reflected his reaction fearlessly against mandatory Bulgarianization practices for Bulgarian Turks (1984-1985) and he was sentenced to two and a half years at the age of 61. He did not resign himself despite pressures and clearly expressed the violations of human rights, and harshly criticized the government. On July 3rd, 1989, he was deported with a suitcase at the age of 65 and a few months later, he started to work as a nontenured researcher at the Center of Southeast European Studies in Edirne affiliated with Istanbul University. He started to rewrite his most important study, which was stolen from the printing house and destroyed by the Intelligence Service in Bulgaria and he completed his invaluable work, *Proverbs of Bulgarian Turks*, in Turkey, he never lost his belief that one day this study would attract the attention of our science world and would be published. However, his applications were unsuccessful and he passed away without seeing his book, that he could not publish because of financial problems. The fact that this valuable work published three months after his death is not known in the science world, is not found in National Library, does not appear in short Turkish biographical writings about him, is a serious deficiency for those who study our proverbs. The science and Turkish struggle he showed in communist Bulgaria that he worked under pressure and lost his freedom, the fact that his studies are known better in this country and much more information are found on Bulgarian web sites about him, should be learned. The purpose of this study is to reveal sad life story of the eminent researcher Salih Baklaci and his Turkish struggle in communist Bulgaria. Furthermore, his invaluable studies on formulaic vocabulary, folklore, literature, translation are mentioned in detail. Above all, the aim of this study is to make people not to forget and draw the attention of the scientific world to the treatise, *Proverbs of Bulgarian Turks*, which was destroyed in Bulgaria and he rewrote in Turkey with great expectations but is about to be forgotten.

Keywords: Salih Baklaci, Bulgarian Turk, proverb, assertion, formulaic word, compilation, mandatory assimilation

Giriş

Gazeteci-yazar, halk ve dil bilimcisi, etnograf, tercüman ve araştırmacı-yazar Salih Baklacı'nın (1924-2002) hayatı ve bilimsel çalışmaları konusunda fazla bilgiye sahip değiliz. Günümüze kadar ulaşan çok kısa ve yetersiz kaynakların çoğunda, Bulgaristan'daki edebi ve bilimsel çalışmaları ve totaliter rejim tarafından uygulanan baskılar sırasında yaşadıklarından söz edilmektedir. Salih Baklacı hakkındaki Türkçe bilgiler daha çok çağdaşlarının anılarında¹, Bulgaristan Türklerinin hazırladığı bazı edebiyat antolojilerinde ve Bulgaristan'da Türkçe çıkan bir yazısında mevcuttur. En

¹ Bu anıların bazıları Türkiye'de basılmış olsa da dağıtımı yapılmadığından kütüphanelerimizde de bulunmamaktadır.

ayrıntılı bilgiler ve bilinmeyenler ise Bulgar istihbarat arşivinde bulunan, Salih Baklacı'nın zorunlu asimilasyon sırasında işlenen suçları inceleyen komisyonun önünde verdiği 24 sayfalık ifadesinde yer almaktadır. Bunun yanı sıra Bulgar Bilimler Akademisi Balkanoloji Enstitüsünden bazı Bulgar iş arkadaşları 1989 öncesi dönemine ışık tutmaktadırlar. Ne yazık ki Salih Baklacı'nın Türkiye'de yaşadığı 1989-2002 yılları hemen hemen hiç bilinmemektedir. Ülkemizde, işsizlik dönemi sırasında yaşadığı sorunlarla mücadele etmeye çalışırken, anılarını yazacak rahat ve huzurlu bir ortama kavuşamamıştır. Sözleşmeli araştırmacı olarak görev yaptığı İstanbul Üniversitesi Edirne Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Merkezinin arşivine ulaşamadığından² ülkemizdeki çalışma yılları ile ilgili tam tarihleri vermemiz mümkün değildir. Kendisiyle ilgili ulaştığımız sınırlı bilgiler, çağdaşları ve arkadaşları tarafından anlatılanlardan veya kısa yazılarından ibarettir (Baklacı 2002; 1-7, 355-358; Bahtiyar 204: 212-213; Cambazov 2012: 356).³

Haziran 1989'dan vefatına kadar ülkemizde yaşamış, çalışmış ve hayatının en önemli eserini İstanbul'da bastırılmış olmasına rağmen Salih Baklacı'nın yıllarca üzerinde çalıştığı eserden hiçbir kaynakta söz edilmemiş olması, internette arama yapıldığında⁴ kendisiyle ilgili bilgilerin çoğunun Bulgaristan sitelerinde bulunuyor olması, özellikle bazı Bulgar bilim insanları ve arkadaşlarının hizmetlerinden daha sık söz ediyor olması üzücüdür.⁵ Salih Baklacı komünist diktatörlüğüne karşı çıkan muhalif Bulgar aydınları tarafından iyi bilinmekte ve desteklenmektedir. Kendisi önceki dönemlerde olduğu gibi 1984-1985 zorunlu isim değiştirme kampanyasına

² İstanbul Üniversitesi'nden aldığımız sözlü bilgilere göre merkezle ilgili bir arşiv bulunmamaktadır.

³ Ayrıca son yıllarında yanında olan Dr. Esmâ Gündoğdu ve *Bulgaristan Türkü'nün Atasözleri* eserinin sunuşunu yazan Prof. Dr. Mertol Tulum ile yapmış olduğumuz telefon görüşmelerinde ulaşılan bilgilerden de yararlanmışır.

⁴ Örneğin *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*'nde Salih Mehmet Baklaci (Baklacı) adıyla yer alan bilgilerde sadece hikâyeci ve gazeteci olarak tanıtılmış ve hakkında verilen kısa bilgide Türkiye'de yaptığı bilimsel çalışmalarıyla ilgili hiçbir şey bulunmamaktadır. Bkz. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/salih-mehmet-baklaci-baklaci>, erişim tarihi (21.12.2021). Biyografya internet sitesinde yer alan bilgiler daha geniştir fakat burada da ülkemizde yapmış olduğu araştırmaları ve 2002'de çıkan en önemli çalışması yer almamaktadır. Bkz. <https://www.biyografya.com/biyografi/12428>, erişim tarihi (21.12.2021).

⁵ Bunun yanı sıra ölümüyle ilgili yazının yer aldığı *Bizim Anayurt* gazetesinin 4 Mart 2002 sayısının internette bulunmazken Bulgaristan'daki ölüm ilanının yer aldığı 22 Şubat 2002 tarihli *Культура* (Kultura) gazetesinde bulunan ölüm ilanının hala güncel olması da ilginç bir ayrıntıdır.

karşı çıkabilme cesaretini göstermiş ve milliyetçilikle suçlanarak yargılanmıştır. 1989 yılında da Türklerin haklarını korumak adına Bulgar asıllı muhaliflerle birlikte mücadele etmiş ve bunun sonucunda sınır dışı edilmekle cezalandırılmıştır. Ömür boyu hizmet ettiği Bulgaristan'da emekliliğini kazanmış olan Salih Baklacı, 3 Haziran 1989'da⁶ Türkiye'nin devlet kurumlarında çalışması mümkün olmadığı bir yaşta (65) eşiyle birlikte ve yalnızca bir bavulla gece yarısı sınır dışı edilmiştir. Yaşının ilerlemiş olması, ciddi maddi sıkıntılarla karşılaşmasına neden olmuştur. Buna rağmen Türkiye'de yaşadığı dönemde enerjisini hiç kaybetmemiş, büyük bir özveriyle çalışmış, Bulgar Bilimler Akademisinin yayınevinde basılmak üzereyken istihbarat tarafından yok edilen en önemli eserini yeniden yazmış ve ülkemizdeki kaynaklardan da yararlanarak istediği düzeye getirebilmiştir.

1. Salih Baklacı'nın Mücadele İçinde Geçen Çileli Hayatı

Salih Baklacı (Salih Baklaciyev) 1924 yılında Kuzeydoğu Bulgaristan'da bulunan Şumnu'ya bağlı Kulfallar⁷ köyünde dünyaya gelmiştir. Babası Mehmet Bey Bulgaristan'ın en önemli kültür merkezlerinden biri olan Şumnu'daki Medrese'tün-Nüvvab'ın yüksek kısmını tamamladıktan sonra emekli olana kadar müftü kâtipliği görevinde bulunmuştur. Salih Baklacı Şumnu'da ilk ve orta öğrenimini, ardından Nüvvab Medresesini 1944-1945 eğitim-öğretim yılında tamamlamıştır. Bir yıl Şumnu'da çalışmış ve Sosyal Demokrat Parti'nin Gençlik Kollarına üye olmuştur. Eğitimine devam etmek için gittiği Sofya'da da üyeliğini devam ettirmiş, Sosyal Demokrat Parti'nin Komünist Partisi'yle birleşmesinden sonra babasının uyarılarına rağmen⁸ bu partiye üye olmuştur.⁹ İlk başta Sofya'daki İktisat Fakültesi Köy Ekonomisi bölümünde okumuştur. Daha sonra Sofya Üniversitesi Şarkiyat Fakültesi Türkoloji bölümünde eğitim görmüş ve 1964'te mezun olmuştur (Baklacı 2002: 355; Cambazov 2012: 356-357).

⁶ ЦДА, Ф 117, оп.50, а.е. 358, л. 11.

⁷ 10 yıl kadar sonra köyün Türkçe adı Razvigorovo olarak değiştirilmiştir.

⁸ Bu itirafını yıllar sonra 1992 tarihli, Türklerin adları zorla değiştirildiği dönemini anlatan yazısında yapmıştır (Baklacı 1993: 6).

⁹ Bundan dolayı babası 20 yıl kendisiyle küs kalmıştır. ЦДА, Ф 117, оп.50, а.е. 358, л. 24. Salih Baklaciyev, Bulgaristan'daki zorunlu asimilasyon sürecine işlenen suçları araştırmak üzere kurulan Zorunlu Asimilasyon Komisyonu önünde 1993 yılında ifade vermiştir. Hayatı ve yaşadıkları ile ilgili anlattıkları kayıt altına alınmış. Belgenin Bulgarca adı: Запис на свидетелски показания пред Комисията по възродителния процес (касета No 1, страна "А" и "Б"). Arşivde muhafaza edilen bu ifadesi sayesinde farklı kaynaklarda yanlış verilen gerçek tarihlere ve doğru bilgilere ulaşılmıştır.

Salih Baklacı, Sofya'ya yerleşerek çeşitli yerlerde çalışmıştır. 1946-1949 yılları arasında Sofya Radyosu Türkçe masasında mütercim-spiker olarak görev yapmış, askerliği döneminde Bulgarca yayımlanan *Trudovo Delo* gazetesinde Türkçe çıkan *Trudovak Davası* adlı ek sayfasının editörlüğünü (1952-1954) üstlenmiştir. Ardından 1959'a kadar sürecek Türklere yönelik çıkan ve kurucusu olduğu (Bahtiyar 204: 212) *Yeni Hayat* dergisinin baş editörlüğü görevine getirilmiştir. Aynı zamanda Türklerin eğitim gördüğü Yüksek Tiyatro Okulunda Türkçe ders vermiştir. 1956'den sonra iktidara gelen Todor Jivkov'un Türk dili ve Türkçe eğitim alanında başlattığı ve birçok Türk aydınının zarar gördüğü baskıcı politikası çerçevesinde Narodna Prosveta Devlet Yayınevi Türkçe Kitaplar Bölümünde müdürlük (1959-1961) yaptıktan sonra (Bahtiyar 204: 212; Cambazov 2012: 358) 1961-1965 yılları arasında işsiz bırakılmıştır. Bu dönemde aç kalmamak için Vatan Cephesinin yürüttüğü ateist program çerçevesinde din tarihi ve ekonomi alanında topluma yönelik açık dersler vermek zorunda kalmıştır (Baklacı, 2002: 355; Bahtiyar, 2004: 212).

Baskıların kısa bir süre için hafiflediği 1965 yılında ekonomi bölümüne editör olarak atandığı *Yeni Işık* gazetesinde 1970 yılına kadar kalabilmiştir. 1958'den sonra Bulgaristan'da yavaş yavaş Türk diline yönelik çirkin bir müdahale başlamış ve özellikle 1960-1964 yıllarında Bulgarca sözcükler kullanılmak suretiyle standart Türkiye Türkçesinden ayrı, suni bir yazı dili oluşturma politikası yürütülmüştür. Türkçe eğitime, Türkçe süreli basına, Bulgaristan Türk edebiyatına yönelik siyasi baskıların yaşandığı 1970'te birçok aydınla birlikte (Tata, 1993: 29; Cambazov, 2011: 342) Salih Baklacı da herhangi bir sebep gösterilmeden işinden uzaklaştırılmıştır.¹⁰ İkinci işsizlik dönemi birincisinden çok daha ağır şartlarda geçmiştir. Salih Baklacı geçimini sağlayabilmek için (1970-1971) inşaatlarda çalışmıştır. Bilimsel çalışmalarına ara vermeyen Salih Baklacı, 1972'den¹¹; tutuklandığı Ocak 1985 yılına kadar etnograf ve halk bilimcisi olarak Bulgar Bilimler Akademisi Balkanoloji Enstitüsü'nde görev yapmıştır (Baklacı 2002: 355;

¹⁰ Todor Jivkov hükümeti, Türkçe basılan süreli yayınların Bulgarca çıkmasını onaylamayan ve Bulgarca yazmayı reddeden Türk gazeteci ve yazarları işten çıkartmıştır. Bulgar Komünist Partisi Merkez Komitesi Politbürosunun 25 Şubat 1969'da yapılan toplantıda alınan kararda, parti-devletin asimilasyon amaçları çok açık bir şekilde ifade edilmektedir. Belgede Bulgar Komünist Partisinin Türkçe yayın organı *Yeni Işık* gazetesinin adı da geçmektedir. Bkz. ЦДА ф.1Б, оп. 35, а.е. 558, с. 21-22, 24.

¹¹ ЦДА, Ф 117, оп.50, а.е. 358, л. 3.

Bahtiyar 2004: 212; Cambazov 2012: 358; Държавна сигурност 2013: 843;).¹²

Salih Baklacı'nın emeklilik öncesi ve sonrası dönemi çok büyük zorluklarla geçmektedir. On yıllarca üzerinde çalıştığı *Bulgar-Türk Atasözü Paralelleri* adlı karşılaştırmalı atasözü eserinin basılma kararı, Bulgar Bilimler Akademisi Balkanoloji Enstitüsü Bilim Kurulunda alınmış ve 1979 yılı sonunda matbaaya verilmiştir. Türkçe ve Bulgarca atasözü içeren 700 sayfalık çalışma, 1980'in başında Bulgar istihbarat görevlileri tarafından matbaadan alınmıştır.¹³ Dönemin İçişleri Bakanı Dimitir Stoyanov'un söz konusu bilimsel kitapla ilgili Politbüro üyesi ve Bulgar Komünist Partisi Merkez Komitesi sekreteri Aleksandır Lilov'a gönderdiği bilgilendirme raporuna göre Bulgar İstihbaratı, konuyla ilgilenmiş, kitabın ve makalesinin basılmaması için önlemler almıştır (Държавна сигурност 2013: 841-843). İstihbaratın araştırmacının bilimsel çalışmalarına yönelik aldığı önlemler bununla sınırlı değildir. Zorunlu asimilasyon arifesinde, 1983'te, aralarında Salih Baklacı'nın da bulunduğu 4 Türk bilim insanına karşı bir baskın düzenlenmiştir. 11 Ağustos'ta evlerinde gerçekleşen arama sırasında Türkiye'de yayımlanan dergi, çalışma fişleri, ses kayıtları, Türkçe ve Osmanlıca kitaplar alınmıştır. Arama tutanağında Salih Baklacı'nın evinde "milliyetçi ve dini" olarak adlandırılan Türk halk bilimi, Türk sanatı, kültürü ve İslam dini ile ilgili çok sayıda kitabın bulunduğu belirtilmiştir (Държавна сигурност 2013: 959).¹⁴

1984 yılında Güneydoğu Bulgaristan'da yaşayan Türklerin adları yavaş yavaş değiştirilmeye başlanır. Aralık ayında ise bölgede olağanüstü hâl ilan edilerek yerleşim yerleri abluka altına alınır ve tüm Türklerin adları değiştirilir. Ocak ayında ise zorunlu Bulgarlaştırma kampanyası kuzey bölgesine doğru yayılır. Diğer Türkler gibi Salih Baklacı da bu durumdan büyük endişe duyar ve tepkisini dile getirir. Kuzeydoğu Bulgaristan'da bulunan İslimye'ye bağlı Yablanovo (Alvanlar) köyünden İbrahim Mürşidov, isim değiştirmenin gönüllü olduğuna dair açıklamalar yapan yetkililere bir protesto mektubu yazmayı karar verdikten sonra 16 Ocak 1985'te Sofya'ya giderek Salih Baklacı'dan yardım talebinde bulunur. Ondan önce Hayriye Yenisoy'un ve Filibeli Doktor Mustafa Paşov'un da

¹² Tarihler konusunda kaynaklarda farklılık söz konusudur. Biz *Bulgaristan Türkü'nün Atasözleri* eserinde bulunan yazarın özgeçmişinde verilen tarihleri daha doğru kabul etmiş olsak da diğer kaynaklara da yer vermekteyiz.

¹³ ЦДА, Ф 117, оп.50, а.е. 358, л. 4-5.

¹⁴ ЦДА, Ф 117, оп.50, а.е. 358, л. 5-6.

yazıp gönderdiği şikâyet mektuplarından haberdardır fakat daha sert bir dille eleştirilmesi gerektiğini düşünür. Bu nedenle Salih Baklacı, kendisini ziyaret eden İbrahim Mürşidov ve eşi adına Bulgaristan Başsavcısı'na ve ayrıca bilgi için Devlet Başkanı Todor Jivkov'a, Meclis Başkanı Stanko Todorov'a ve Bakanlar Kurulu Başkanı Grişa Filipov'a hitaben uzun bir protesto mektubu yazar. Zorunlu asimilasyonu sert dille eleştiren Salih Baklacı, Türklerin adlarının zorla değiştirilmesinin Bulgaristan Anayasası'na aykırı olduğunu hatırlatarak Türklere yönelik soykırım işlendiğini belirtir (Baklacı 1993: 6). Ancak içerik öylesine beğenilir ki, bölge Türklerinden 2 000 kişi metni kopya ederek kendi adına başsavcılığa ve söz konusu makamlara gönderir¹⁵ (Baklacı, 2002: 355; Bahtiyar, 2004: 212; Cambazov 2012: 357). Alvanlar halkı, mektubun içeriğinden de cesaret alarak asimilasyona karşı büyük direniş sergiler. Protestolar bastırıldıktan sonra İbrahim Mürşidov 22 Ocak, metnin yazarı Salih Baklacı da 29 Ocak'ta tutuklanır. Yürütülen soruşturmadan sonra 27 Mayıs 1985'te yapılan duruşmada ikisi de iki buçuk yıla mahkûm edilir.¹⁶ Zorunlu asimilasyona karşı çıktığı, adını değiştirmek istemediği için¹⁷ mahkeme karşısına çıkartılan Salih Baklacı, 1948'den itibaren üye olduğu (Държавна сигурност 2013: 843) Komünist Partisinden ihraç edilir. Hapisten sonra bir yıl Sofya'da yaşamasına yasaklanır ve doğduğu köye sürülür.¹⁸ Mahkemede kendisi lehine şahitlik yapan Bulgar Bilimler Akademisi'nden iki Bulgar iş arkadaşı vardır. Onların ifadeleri daha yüksek ceza verilmesini önler.¹⁹ Salih Baklacı, hapiste yaklaşık iki yıl kaldıktan sonra yine bilimsel çalışmalarına ve uzmanlığına önem veren Bulgar iş arkadaşlarının yardımıyla Balkanoloji Enstitüsü'ndeki işine dönme imkanına kavuşur ve oradan emekli olur.

Salih Baklacı, hapisten çıktıktan sonra da Bulgaristan hükümetinin zorunlu asimilasyonunu eleştirmeye devam eder ve 1988'de kurulmaya

¹⁵ ЦДА, Ф 117, оп.50, а.е. 358, л. 7.

¹⁶ Bu bilgiler, Doç. Dr. Mihail İvanov'un özel arşivinden temin edilen Sofya Mahkemesinin 27 Mayıs 1985 tarihli 7 Nolu mahkeme kararından alınmıştır. Kararda iki Türk, Bulgaristan hükümetini engellemek, ülkedeki toplumsal sistemine karşı asılsız dedikodu yaymak ile suçlanmaktadır. Belgeleri bizimle paylaştığı için Doç. Dr. Mihail İvanov'a müteşekkirimiz.

¹⁷ http://www.omda.bg/public/arhiv/dokumenti_politicheski/antonina.htm, erişim tarihi (18.02.2022)

¹⁸ <https://www.marginalia.bg/aktsent/v-ogledaloto-za-obratno-vizhdane/>, erişim tarihi (15.02.2022).

¹⁹ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için duruşmaya katılan Osmanlı tarihçisi Dr. Antonina Jelyazkova'nın şu yazısına bkz. <https://www.marginalia.bg/aktsent/v-ogledaloto-za-obratno-vizhdane/>, erişim tarihi (15.02.2022); https://newspaper.kultura.bg/media/my_html/2215/membs.htm, (15.02.2022).

başlayan sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerini takip eder. Demokrasi adına mücadele edebilmek için Kasım 1988'de kurulan *Bulgaristan'da Açıklık Politikasını ve Değişimi Destekleme Kulübü*'ne 12 Aralık'ta üye olur (Baklacı 2002: 355)²⁰. Bu nedenle Salih Baklacı, Bulgaristan'dan sınır dışı edilen mücadeleciler Türkleri arasındadır. 3 Haziran 1989'da²¹ eline pasaport verilerek 24 saat içinde Bulgaristan'ı terk etmesi istenir. Sofya'dan eşiyile birlikte²² bir bavulla trene binen ve gözyaşlarına hâkim olamayan 65 yaşındaki araştırmacı ve Türk atasözlerini araştıran halk bilimcisi, polis konvoyu eşliğinde²³ Edirne'den Türkiye'ye giriş yapar. Sofya Garı'nda Salih Baklacı'yı uğurlayanlar arasında bulunan Osmanlı tarihçisi Dr. Antonina Jelyazkova, Bulgar Bilimler Akademisi'nde çalışan iş arkadaşlarına olduğu gibi *Bulgaristan'da Açıklık Politikasını ve Değişimi Destekleme Kulübü* üyelerine de seslendiği bir *Açık Mektup* kaleme alarak dağıtır ve duyurur. Jelyazkova, Binlerce Türk'ün sınır dışı edildiği dönemde, 22 Haziran 1989 tarihinde Batı radyolarında okunan ve büyük yankı uyandıran *Açık Mektubu*'nda²⁴ Türklerin isimleri değiştirildiği süreçte işlenen kanunsuzluklardan söz ederek zorunlu asimilasyona ve sınır dışı uygulamalarına karşı çıkar. Ayrıca kendi adına Türklerden özür diler. Bu uygulamalara açık bir biçimde karşı çıkma cesaretini bulamadığını itiraf ederek dolaylı olarak Bulgar asıllı tüm vatandaşlarını korkaklıkla suçlar.²⁵

Birkaç ay sonra Salih Baklacı, 1989 yılında²⁶ Türker Acaroğlu'nun tavsiyesi üzerine İstanbul Üniversitesi'ne bağlı Edirne'deki Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Merkezinde sözleşmeli araştırmacı olarak çalışmaya başlar (Baklacı 2002: 355; Cambazov 2012: 357). Burada çalışırken halkbilimi alanında Bulgaristan'da ve Türkiye'de uluslararası sempozyumlar düzenler ya da bildiriyle katılır. Merkez, birkaç yıl sonra Edirne'den İstanbul Üniversitesinin kampüsüne taşınınca Salih Baklacı işsiz kalır. Jivkov Hükûmeti iktidardan uzaklaştırıldıktan (10 Kasım 1989) ve 1990'da yapılan demokratik seçimden sonra Salih Baklacı için, Edirne ve Sofya arasında gidip geldiği ve çalışmalarını özgür bir ortamda her iki ülkede devam edebildiği, yaşamının en verimli dönemi başlar. Bulgaristan'da yok edilen

²⁰ ЦДА, Ф 117, оп.50, а.е. 358, л. 8.

²¹ ЦДА, Ф 117, оп.50, а.е. 358, л. 11.

²² ЦДА, Ф 117, оп.50, а.е. 358, л. 20.

²³ A.g. site.

²⁴ http://www.omda.bg/public/arhiv/dokumenti_politicheski/antonina.htm, erişim tarihi (18.02.2022).

²⁵ A.g. mektup.

²⁶ ЦДА, Ф 117, оп.50, а.е. 358, л. 11.

hayatının eserini yeniden kaleme almak için var gücüyle çalışır. Elli yıl üzerinde çalıştığı *Bulgaristan Türkü'nün Atasözleri* eserini yayımlatmak için çeşitli girişimlerde bulunur fakat olumlu bir sonuca ulaşamaz (Tulum 2002: 5).

Eserini devlet kurumlarında yayımlatma çabaları devam ettiği sıralarda ağır bir hastalık Salih Baklacı'nın hayatını altüst eder. Sağlık güvencesi olmadığından ameliyat edilebilmesi için doktor arkadaşları ve yakınları seferber olur. Yakınları önerilen ağır beyin ameliyatını karşılayacak maddi imkânları araştırırken kendisi sağlığıyla değil *Bulgaristan Türkü'nün Atasözleri* eserinin yayınlanmasıyla meşguldür. Yardımsever arkadaşlarının katkılarıyla Edirne'de beyin ameliyatı yapılır.²⁷ Salih Baklacı eserini düşünmeyi devam eder:

“Geçirdiği çok ağır bir beyin ameliyatının nekahat devresinde bile eserinin baskısını şahsi imkânlarıyla gerçekleştirme düşüncesini içinde canlı tutan, yeni faaliyet haberlerini heyecanla bana duyuran bu gayretli insana duyduğum derin saygıyı ifade ediyorum, Bulgaristan'da Türk kimliği ve kültürünü tanıtmaya yolunda sürekli düşünce üreten beyninin, her dem heyecanla çırpınan kalbinin nice yıllar sağlıklı kalmasını diliyorum” (Tulum 2002: 5).

Ne yazık ki Salih Baklacı, ameliyattan sonra altı ay kadar yaşayabilir. İstanbul'da Bileşim Matbaacılık'a teslim ettiği *Bulgaristan Türkü'nün Atasözleri* eserinin basılmış halini görmeden²⁸ 14 Şubat 2002 tarihinde²⁹ hayata gözlerini yumar. Vasiyeti üzerine Salih Baklacı'nın naaşı Bulgaristan'a götürülür ve anne ve babasının, yakınlarının yatığı, doğduğu köyün mezarlığına toprağa verilir. Ölümünü duyan iş arkadaşı ve destekçisi Antonina Jelyazkova 22 Şubat'ta araştırmacı ve halk bilimcisi Salih Baklacı'nın ölümünü *Kultura* (Култура) Gazetesinde duyurur.³⁰ *Bulgaristan Türkü'nün Atasözleri* değerli çalışması, Bulgaristan'daki gibi yok edilmemiş olsa da, dağıtımı yapılamayacak bir yerden basılarak bilim dünyasından, Türkiye'deki kütüphanelerden uzak kalmakla adeta cezalandırılır.

²⁷ Kaynak kişi Esmâ Gündoğdu. Görüşme 06.03.2022 tarihinde yapılmıştır.

²⁸ Eser Mayıs 2002'de yayımlanmıştır.

²⁹ Ölüm tarihiyle ilgili bkz. <https://www.biyografya.com/biyografi/12428>, erişim tarihi (28.12.2021); https://newspaper.kultura.bg/media/my_html/2215/membsb.htm, erişim tarihi (28.12.2021).

³⁰ Bkz. *Култура*, бр. 7, 22 февруари 2002 г.

https://newspaper.kultura.bg/media/my_html/2215/membsb.htm, erişim tarihi (28.12.2021).

2. Salih Baklacı'nın Bulgaristan'da Ortaya Koyduğu Edebî ve Bilimsel Çalışmaları

Bir müftünün oğlu olan Salih Baklacı, Şumnu'da, aydın sayılabilecek ortamda yetişir ve tamamladığı ilk ve ortaokuldan sonra babasının da eğitim gördüğü Nüvvab'ın lise kısmından İkinci Dünya Savaşı'nın son yıllarında, Sovyet Birliği'nin askeri gücüyle Bulgaristan'da gerçekleşen siyasi darbenin yaşandığı en zor ve karmaşık zaman dilimine denk gelen 1944-1945 eğitim-öğretim yılında mezun olur. Bir yıl Şumnu'da çanta atölyesinde çalıştıktan sonra eğitimini devam ettirmek için gittiği Sofya'da okurken gazeteciliğe ilk adımlarını 1946'da Sofya Radyosu'nda Türkçe mütercim-spiker olarak atar ve işten çıkartıldığı bazı aralar dışında 1970'e kadar görevini sürdürür. Bu tarihten sonra farklı gazetelere yazı yazmayı devam eder. Bunun yanı sıra öykü ve şiir alanında ilk adımlarını atar (Cambazov 2012: 358).

Salih Baklacı'nın ilk edebi eseri 1954'te *Affet Beni* başlıklı öykü kitabıdır. Henüz çocukken büyüklerinden duyduğu atasözleri ve fıkralarından etkilendiği için gazeteci olarak gezdiği Türk bölgelerinde anonim halk edebiyatı derlemeleri de yapmayı ihmal etmez. Bu alan çalışmaları sırasında derlediği fıkralardan oluşan ilk derlemesini *Ali ve Veli* adı altında 1955'te basılır. Gazeteciliği ve yayınevi müdürlüğü (1958-1961) yıllarında yoğun olarak edebiyat alanında çalıştığı görülür. 1961'de *Dünyayı Taşıyan Adam* adıyla çıkan ve o döneme kadar çeşitli süreli yayınlarda basılan tek şiir kitabıdır. Aynı yıl çıkan *Çay Boyunda* ise yazarın ikinci öykü eseridir (Yenisoy 1997: 231; Baklacı 2002: 355; Cambazov 2012: 358; Bahtiyar 2004: 213). Salih Baklacı'nın işsiz olduğu birinci dönemi verimli geçmektedir. Bu yıllarda üzerinde çalıştığı *Arda Dile Gelse* uzun öyküsü, *Nasrettin Hoca* adlı ikinci fıkra derlemesi ve *Bulgarca-Türkçe Sözlük* 1964'te yayımlanır. İki yıl sonra da halktan derlediği fıkralar *Yanılmayan Var mı* adıyla basılır. (Cambazov, 2012: 358; Bahtiyar 2004: 213). Salih Baklacı'nın edebi çalışmalarına kısa bir değerlendirme yapacak olursak, şiir alanında büyük başarı gösterdiği söylenemez. Bunu kendisi de fark etmiş olmalı ki, gençliğinin ürünü olan bu duygusal ve coşkulu edebi türe geri dönmez. Bulgaristan'da ve Türkiye'de yayımlanan Bulgaristan Türklerinin şiir antolojilerinde Salih Baklacı'nın eserlerine yer verilmediği görülür.³¹ Öykü alanında daha büyük başarı gösterdiğini belirtmeliyiz. Bu nedenle

³¹ Burada o dönemde Bulgaristan'da basılmış olanların adını vermekle yetinmekteyiz: Bayramov S. (1965), *1964'ün Biraktığı Şiirler*. Sofiya: Narodna prosveta; Bayramov S. (1966), *1965'in Biraktığı Şiirler*. Sofiya: Narodna prosveta; Tahirov, Ş., Çavuşev, İ., Beyrulov, İ. (1967), *1966'nın Biraktığı Şiirler*. Sofiya: Narodna prosveta. Türkiye'de yıllar sonra çıkan şiir antolojilerinde de Salih Baklacı'nın şiirlerine yer verilmez.

ülkemizde yayımlanan ve Bulgaristan Türk edebiyatının nesir türünü içeren antolojilerde eserlerine yer verilir (Hafız 1987: 266-277; Yenisoy 1997: 230-236).

Önemli olan şu ki Salih Baklacı, söz konusu edebi çalışmaları sırasında da ilgi duyduğu, derlemeler yayımladığı halk bilimi ve etnografya alanındaki çalışmalarının önemini anlar ve Bulgaristan Türklerinin anonim özlü söz mirasını derlemek ve yaymak konusu üzerinde yoğunlaşır. Özellikle Bulgar Bilimler Akademisi Balkanoloji Enstitüsünde çalışmaya başladığı 1972'den³² hayatının sonuna kadar Türk ve Bulgar atasözleri ve savları arasındaki benzerlik ve farkları konusunda en büyük uzmanı olmayı başarır. Salih Baklacı'nın Bulgaristan coğrafyasında derlenmiş Türk anonim söz sanatı alanındaki çalışmaları, ses bilgisi, yapı bilgisi, sözcük bilgisi, söz dizimi ve diyalektoloji alanlarını da kapsar. Bu nedenle Türk dil bilgisini ve Türk dil tarihini yakından ilgilendirir.

Gazeteciliğinin ilk yıllarında ulaştığı ve derlemeye başladığı kaynaklardan yararlanarak Bulgar ve Türk atasözleri üzerinde geniş çaplı karşılaştırmalı bir eser üzerinde yıllarca çalışır. Sadece Türk atasözlerini değil Bulgar atasözlerini de ele alarak dikkat çekmeyeceğini düşünür. Oysa çalışmaları Bulgar İstihbaratı tarafından yakından izlenir. Salih Baklacı'ya göre 700 sayfalık, 10 bin Bulgar ve 10 bin Türk atasözünün yer aldığı *Bulgar-Türk Atasözü Paralelleri* adlı büyük çalışması Bulgar Bilimler Akademisi Yayın Kurulu'nda görüşülür, kabul edilir ve Kasım 1979'da matbaaya verir. Mart 1980 yılında ise yıllarca üzerinde emek verdiği eseri, Bulgar İstihbaratı görevlileri tarafından matbaadan kontrol için alınır.³³ Dönemin İç İşleri Bakanı Dimitir Stoyanov'un Bulgar Komünist Partisi Politbüro ve Merkez Komitesi Üyesi Aleksandır Lilov'a konuyla ilgili 16. 04. 1982 tarihinde gönderdiği, "çok gizli" ibaresinin bulunduğu bilgilendirme raporundan, Salih Baklacı'nın *Bulgar-Türk Atasözü Paralelleri* başlıklı bilimsel çalışmasının, Bulgar Bilimler Akademisi Yayın Kurulu'nda 1981 yılında görüşüldüğü³⁴ ve başarılı bulunup basılmasına karar verildiği belirtilir. Raporda eserin içeriği "milliyetçi ve Bulgar karşıtı" olduğu, Bulgar atasözlerinin %70'i Türk atasözlerinden alındığı, araştırmacının amacı Bulgar ulusunun kendine ait atasözlerine sahip olmadığını bilimsel yöntemlerle kanıtlamak olduğu iddia edilir. Ayrıca Salih

³² ЦДА, Ф 117, оп.50, а.е. 358, л. 3.

³³ ЦДА, Ф 117, оп.50, а.е. 358, л. 4-5.

³⁴ Bu raporda yer alan bazı tarihler Salih Baklacı'nın verdiği tarihlerle uyuşmamaktadır. Bu nedenle çalışmamızda Salih Baklacı'nın verdiği tarihler kabul edilmektedir.

Baklacı'nın Bulgaristan'da yaşayan Gagavuz ve Türklerin kökeni hakkında bilgi topladığı, Bulgaristan Gagavuz ve Türklerinin Türkiye Türklerinden farkı olmadığını ifade ettiği belirtilir. Devamında, Türk milliyetçisi olduğu, Bulgaristan'daki sosyalist düzenini eleştirdiği, ülkede yaşayan Türk ve Pomakların Bulgarlaştırılmasına karşı çıktığı için *Bulgar-Türk Atasözü Paralelleri*'nin yayımlanmaması, hatta uygun bir şekilde Balkanoloji Enstitüsü'nden uzaklaştırılması gerektiği görüşüne yer verilir (Държавна сигурност 2013: 841-843).³⁵

Bulgar istihbaratının amacı eserin yayımlanmasını engellemek değildir sadece. Türk kültürünü ve anonim söz sanatının bir dalı olan atasözü ve etnografya uzmanı Salih Baklacı'nın *Bulgar-Türk Atasözü Paralelleri* adlı çalışmasını tamamıyla ortadan kaldırmak için dönemin Bilimler Akademisi Başkanı Angel Balevski'ye başvurulur. Alınan sözlü izinle istihbarat görevlileri akademinin matbaasına gider ve çalışmanın editörlüğünü yapan Nikola Puşkanov'dan alınarak ele konular ve yok edilir (Baklacı 2002: 355; Cambazov, 2012: 358-359). Salih Baklacı'nın Balkanoloji Enstitüsü çalışma döneminde söz konusu eseri dışında sözlü halk sanatı ürünü olan Bulgar ve Türk atasözleri ile ilgili çok sayıda sempozyuma katılır ve makaleler yazar (Baklacı 2002: 355-356). Ancak Bursa'da düzenlenen kongreye katılmasına izin verilmez.³⁶

Bulgar istihbaratı Salih Baklacı'nın yıllarca üzerinde çalıştığı eserini yeniden ortaya koymaması için devam ettiği bilimsel çalışmalarını engelleyecek başka önlemler de alır. 11 Ağustos 1983 tarihinde aralarında kendisinin de bulunduğu Bilimler Akademisinde görev yapan toplam 4 Türk'ün³⁷ evinde arama yapılır ve 2 000 kadar (Държавна сигурност, 2013: 960) Türkçe kitaba el konular. Arama raporunda Salih Baklacı'nın evinden alınmış sıradan Türkçe kitaplar, karşılaştırmalı bilimsel çalışmasında kullanıldığından "milliyetçi" içerikli değerlendirilir ve bu nedenle alındığı

³⁵ Bu arşiv belgesi çok büyük önem taşımaktadır. Çünkü aynı dönemde Sofya Üniversitesi Türkoloji bölümünde çalışan Hayriye Memova (Yenisoy)'un tematik sözlüğüne karşı da savaş açılmış ve basıldığı halde dağıtımı engellenmiştir. Fakat bu sözlükle ilgili istihbaratın rolü konusunda resmî belge bulunmamaktadır. Baklacı'nın eseri konusundaki arşiv belgesi, Bulgaristan'da Türk dili ve Türk sözlü sanatıyla ilgili bilimsel çalışmalarına yönelik imha etme politikası yürütüldüğü kanıtlamaktadır. (Myратова, Зафер 2020: 9-56).

³⁶ ЦДА, Ф 117, оп.50, а.е. 358, л. 4-5.

³⁷ Sofya Üniversitesi Doğu Bilimleri Fakültesi Türkoloji Bölümü eski hocaları İbrahim Tosunov Tatarlı, Hayriye Mehmedova Süleymanova (Yenisoy) ve Riza Mustafov Mollov.

gerekçesi öne sürülür.³⁸ Fakat istihbarat görevlileri sadece Türkçe kitaplara el koymakla yetinmez. Çalışmaları için kullandığı el yazmaları, henüz yayımlanmamış bilimsel yazıları ve dil çalışmaları için Türklerle yaptığı röportajlardan elde ettiği 60 kasetten müteşekkil ses kayıtları da alınıp götürülür.³⁹ Salih Baklacı'nın Bulgar Bilimler Akademisi Yayın Kurulu tarafından yayımlanma kararı alınan değerli çalışmasının bilimsel amacı çarpıtılarak konuyla ilgili şunlar iddia edilir: Raporda “En büyük sayıda milliyetçi ve din içerikli kitap [Salih Baklaciyev'in]⁴⁰ evinde bulunmuştur. Örneğin *Bulgar-Türk Atasözü (paraleller)* adlı çalışmasını yazmak için kullandığı Türk folkloru, sanatı, dini ve kültürü ile ilgili kitaplar vardı. Bu kitaplarda bizim halkımızın kendine özgü halk edebiyatına sahip olmadığı, bu alanda sahip olduğu her şeyin Türklerden alındığı “kanıtlanmaktadır” (Държавна сигурност, 2013: 959-960) denir.

11 Ağustos'ta Varna'da tatilde bulunduğu için Sofya'ya uçakla götürülen Salih Baklacı'yı havalimanında arabayla karşılayan, Hayriye Yenisoy'un tematik sözlüğünün yok edilme projesini hazırlayan ve yasadışı operasyonda öncü rol oynayan Türkoloji mezunu istihbarat görevlisi Çapkinov (Муратова ve Зафер 2020: 35-36) kendisine “Bulgar atasözlerinin kökeni Türk atasözleri olduğunu kanıtlamak istiyorsun.” dedikten sonra Salih Baklacı'nın verdiği cevap iddiaların ne kadar anlamsız olduğu açısından önemlidir: “Hiçbir yerde, dedim, hiçbir yerde böyle bir şey yazmadım fakat her halk, maddi ve manevi kültürle birlikte başka halktan bir şeyler almaktadır. Bulgar halkı, kendi insanı için mükemmel atasözü ortaya koymuştur”.⁴¹ Söz konusu 4 Türk'e karşı yapılan baskıların ve Türkçe yayımlanmış her şeyi yok etmeye yönelik operasyonların 1984-1985 yıllarındaki zorunlu asimilasyonu hazırlayan devlet terörünün küçük bir parçası olduğunu belirtmek lazım.

³⁸ Aynı gerekçe Hayriye Yenisoy'un evinde bulunmuş kitaplar için de ileri sürülmektedir. Bir sözlüğün ileri sürülen amaçlarla yazılmış olduğunu iddiası kasıtlı ve gerçek dışıdır: “Bu kitapların bir bölümü, Bulgaristan Türklerinin Anadolu kökenli olduğunu kanıtlamak amacıyla [Hayriye Memova] tarafından ortaya konmuş Bulgarca-Türkçe Tematik Sözlüğü (ki bu sözlüğün yayımlanması durdurulmuştur) ve başka çalışmaları için de kullanılmıştır” (Държавна сигурност 2013: 959). Bu sözlükle ilgili daha ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. (Yenisoy ? : 15-19; Муратова, Зафер 2020: 9-56).

³⁹ ЦДА, Ф 117, оп.50, а. е. 358, л. 6.

⁴⁰ Salih Baklacı'nın fişleme dosyasından alındığı için kanun gereğince arşiv belgesinde adı yazılmamaktadır (Държавна сигурност 2013: 958-960). Yapılan arama ve alınan kitaplar konusunda başka belgeler de mevcuttur. Bazılarında 4 bilim adamının adları yer almaktadır. Bkz. ЦДА ф.1Б, оп. 89, а. е. 197, с. 65-66.

⁴¹ ЦДА, Ф 117, оп.50, а.е. 358, л. 5.

3. Unutulmaya Yüz Tutmuş *Bulgaristan Türkü'nün Atasözleri*

Bu tarihten sonra Salih Baklacı için Bulgaristan'da bilimsel çalışma yapmak imkânsız hale gelir. Zorunlu asimilasyona karşı çıktığı için mahkûm edilir, köyüne sürülür, 3 Haziran 1989'da ise Türkiye'ye sınır dışı edilir. Türkiye'ye geldikten kısa bir süre sonra Jivkov rejimi, 10 Kasım 1989'da iktidardan uzaklaştırılır ve yıl sonunda zorla alınmış Türklerin ve diğer Müslüman azınlıklarının adları iade etme kararı alınır. 1990'da serbest bir seçim yapılarak demokrasiye geçiş dönemi başlar. Salih Baklacı'nın ömür boyu yazmaya çalıştığı eserine yeniden dönme şartları oluşur. Bulgaristan'da gizlice devam ettirdiği Türk atasözleri üzerindeki çalışmaları için gerekli kaynaklara, sözlüklere, konu uzmanlarına rahat bir şekilde ulaşma imkânına Türkiye'de kavuşur. Özellikle de İstanbul Üniversitesine bağlı Edirne'deki Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Merkezinde sözleşmeli olarak çalışmaya başladığında⁴² Balkanoloji Enstitüsünde sahip olduğu çalışma enerjisine kavuşur ve zaman kaybetmeden tükenmez bir azimle çalışmaya başlar. Katıldığı sempozyum ve kongreleri dışında çok büyük saygı duyduğu, insan hakları ve demokrasi adına birlikte mücadele ettiği, Bulgaristan'da Açıklık Politikasını ve Değişimi Destekleme Kulübü kurucusu, başkanı ve demokrasiye geçen Bulgaristan'ın ilk Cumhurbaşkanı Jelü Jelev'in (1990-1997) *Faşizm-Totaliter Devlet* adlı ünlü kitabını Süleyman Hafizoğlu ile birlikte Türkçeye çevirir.⁴³ Salih Baklacı'nın çevirme kararının en önemli nedenlerden biri, kendi eseri gibi yok edilmemiş olsa da *Faşizm-Totaliter Devlet*'in yayınevine doğru kat ettiği çileli ve uzun yolculuğu olması kuvvetle ihtimaldir. 1967'de yazılan ancak 1982'de basılabilen filozof Jelü Jelev'in kitabı, uzun yıllar boyu basılmamış olsa da⁴⁴, daktiloda çoğaltılarak aydınlar arasında gizlice dağıtıldığını ve okunduğunu belirtmek lazım (Jelev 1994: 11-12).

Bu çalışmaları arasında en çok zaman ve en büyük emek "ulusun bir bütün olarak yaşamasında birinci derecede önemi olan dil ile atasözü ve sav"ların dil kültürünün anıtını oluşturduğuna (Baklacı 2002: 6) inandığı kalıplaşmış sözlerle ilgili eserine ayırmaktadır. Sadece anonim söz varlığına

⁴² Zorunlu Asimilasyon Komisyonunun önünde verdiği ifadeye göre Ankara Kültür Bakanlığı ve İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatında çalışma imkânı olduğu halde Bulgaristan'a kolayca gidip gelmesi için Edirne'yi seçmiştir İÇDA, Ф 117, on.50, a.e. 358, л. 24.

⁴³ Kuşkusuz bu çalışma, Salih Baklacı'nın ilk çeviri deneyimi değildir. Bkz. Acaroğlu, Türker, "Kişisel İlişkilerimiz" (Cambazov, 2012: 360-361).

⁴⁴ Komünist Bulgaristan'da tüm yayınevleri devlete aittir ve rejimin ideolojisine ters düşen kitap ve makalelerin yayımlanma şansı yoktur.

değil Türk dil bilimine ve Türk dil tarihine katkılarda bulunduğu farkında olan Salih Baklacı, çalışmalarını kolaylaştırmak ve düzeltme yapabilmek için 70 yaşında bilgisayar kullanmayı öğrenmektedir. Bulgaristan Cumhurbaşkanı Jelü Jelev'in "Bulgaristan'daki demokratik mücadelesini beraber verdik. Bizim için önemli bir adamsın. Başımızın üstünde yerin var" demiş olmasına (Savaş 2002: 357-358), kızı ve torunu Sofya'da yaşıyor olmasına rağmen Salih Baklacı hayatının çalışmasını tamamlayabilmek için Edirne'de kalmayı tercih etmektedir.

Henüz küçükken at arabasıyla köyden Şumnu'ya yaptıkları bir yolculuk sırasında dayısından ilk olarak duyduğu, ardından yakınlarından ve çevresinden öğrendiği, Balkanoloji Enstitüsü yıllarında 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan bazı Bulgar aydınlarının derlemelerinden okuduğu Türk atasözlerinden derinden etkilenmiş ve bu sözlü sanatın alt türü olan, halkın felsefesini ve hayata bakış açısını içeren kısa fakat özlü kalıplaşmış ifadelerle âşık olmuştur. Salih Baklacı, yaşadığı dönemde yavaş yavaş unutulmuş ve unutturulmaya, yok edilmeye çalışılan Bulgaristan Türklerinin sözlü halk mirasına ait özlü söz varlığına derleme ve yayımlanma yoluyla sahip çıkılması gerektiği bilincine ulaşmıştır. Kırk yıl süren gazeteciliği, dolaştığı bölgelerde alan çalışması yapmasına olanak sağlamıştır. Derlediği malzemenin Türkiye'de basılan "külliyyatlarda kaydedilip edilmediğini" kontrol ederek (Baklacı 2002: 8, 10) sadece günümüz Bulgaristan coğrafyasında yaşayan Türklere ait ciddi sayıda atasözü ve savı olduğunu farkına varmış ve bilimsel yöntemlerle kanıtlamaya çalışmıştır. Araştırmacı, Bulgaristan Türklerinin lehçesinde yaşayan pek çok atasözü ve savın Türkiye'de var olanlarla aynı olduğunu belirttikten sonra şu hususlara dikkat çekmiştir:

"Üzerinde bu kadar ağır bir soy kırımı siyasetinin uygulanmasına karşın, Bulgaristan Türkü'nün kendisine özgü atasözü ve savları vardır. Pek tabii ki, Bulgaristan'da yaşamakta olan kalıplaşmış bir söze Türkiye'nin herhangi bir yöresinde rastlanabilir. Burada önemli olan, o atasözü veya savın bir arşivde, kitapta veya külliyyatta kayıtlı olmasıdır. Kullanılan herhangi bir kalıplaşmış söz bir yerde kaydedilmemiş ise, ancak taşıyıcısının belleğinden silininceye veya onun ölümüne kadar yaşar" (Baklacı 2002: 19).

Türkiye'deki son yıllarına tanıklık eden Mertol Tulum'a göre, kırk yılı aşkın bir süre baskıcı bir rejimin engelleriyle mücadele ederek bilimsel çalışmalarını sürdürebilen Salih Baklacı, eserini tamamlayabilmek için özellikle son 5 yılında durmadan emek vermiş ve eserini basıma hazırlamak için büyük gayret göstermiştir (Tulum 2002: 5). Salih Baklacı, ortaya koyduğu *Bulgaristan Türkü'nün Atasözleri* adlı bilimsel araştırma ve

derlemesinin amacı konusunda şunları belirtmiştir: “Amacım önce Bulgaristan sınırları içinde yaşayan Türk halkının toplumsal yaşamının kültür ürünü ve manevi değerini oluşturan atasözlerini ve savlarını bir araya toplamaktır. Bu halkın manevi kültür zenginliğini toplu bir halde sunarken, onun Türklük dünyasından koparılamayacağını göstermektir. Bununla beraber, bu kalıplaşmış sözlerin kullanılması sağlanırken, onları geleceğe emanet etmektir” (Baklacı 2002: 8).

“Sadece Bulgaristan Türkleri arasında yaşayan, bu halkın yaratıcılığının ürünü 1080 kadar atasözü”, 19. yüzyılın ikinci yarısında Petko Raçov Slaveykov’un derlediği, daha önce yayınlanmış 61 ve arşivinde bulunan 50 olmak üzere toplam 111, Bulgar Bilimler Akademisi Etnografya Enstitüsü arşivinde korunan 89 ve *Gayda* (1863-1867) gibi gazete ve bazı derlemelerde kayıtlı (Baklacı, 2002: 8-9), Türk etnograflarının ve halk bilimcilerinin 2002 yılına kadar haberdar olmadığı çok değerli Türk atasözü, Salih Baklacı’nın değerli eserinde yer almaktadır. Araştırmacının amacı sadece bu atasözlerini ve savlarını Türk bilim dünyasına sunmak değil, Türkiye’de kayda geçen bu tür kalıplaşmış sözleriyle kıyaslayarak varyantları üzerinde de dikkat çekmektir. Salih Baklacı, bu konuda şunları belirtir: “Türkiye’de yayımlanmış külliyatlarda kaydedilmiş, Bulgaristan Türkleri arasında yaşayan kalıplaşmış sözlerin varyantı olan, fakat Bulgaristan’da bilinmeyen, sözcük kavis içinde gösterilmiş sözcük (leksik) varyantlar dışında, sözdizimi (sentaks) varyantı 2275 atasözü italik harflerle verilmiştir” (Baklacı 2002: 9).

Salih Baklacı *Bulgaristan Türkü’nün Atasözleri* çalışmasında atasözü ve savların tarihini, özelliklerini ve sınıflandırılmasını Bulgar ve Rus uzmanlarının uyguladığı yöntem ve yaklaşımlarından da yararlanarak ayrıntılı bir biçimde ortaya koyar. Kitabında bu teorik soruna 80 sayfa ayıran Bulgaristan Türklerinin kalıplaşmış söz varlığı uzmanı, tüm sözcük türlerinin olduğu gibi kalıplaşmış ifadelerde yer alan sözcüklerin gramer kategorilerine sahip olduğu, bu nedenle atasözleri ve savların dilbilim ve dil tarihi açısından incelenmeleri gerektiği konusunun altını çizer:

“Atasözü ve sav, fonetik (ses bilgisi), morfoloji (yapı bilgisi), sentaks (söz dizimi) ve leksikoloji (sözlük bilgisi) ile ilgili olup metin bütünlüğüne ve genelleştirme niteliğine sahiptir. Çeşitli yörelerin ağızlarını bünyesinde taşıyan bu kalıplaşmış sözler, toplumun ekonomik, sosyal ve kültürel gelişimi sürecinde dilin zenginleşmesinde ve Türkçe’nin yazı dilinin doğmasında söz kaynağını oluşturur; diyalektoloji ve Türk dilinin tarihi üzerinde yapılan araştırmalarda yardımcı olur” (Baklacı 2002: 57).

Salih Baklacı'nın bu öncü ve benzeri olmayan eserinin değerini anlayan, çalışmaları sırasında yardımcı olan, gözden geçiren ve fikirlerini paylaşan (Baklacı 2002: 359) Mertol Tulum yıllarca süren bu araştırmayı değerlendirirken “bir bölgenin bütün malzemesini derlemesi, değerlendirilmesi ve karşılaştırılmalı olarak vermesi bakımından büyük bir değer taşımaktadır ve belki de ileride gerçekleşebilecek bir “Türk Atasözleri” projesinin ilk temel taşı olarak değer kazanacaktı” belirterek, 2002'ye kadar Türkiye'de atasözleri alanında ortaya konulan araştırmalar hakkında şu gerçeği ifade eder:

“Türkiye Türklüğünün atasözü hazinesi bugüne kadar ne bütünüyle derlenebilmiş, ne de karşılaştırmalı metodla incelenmiştir. Değişik bölgelere ait dağınık derlemeler yapılmış ve yapılagelmekteyse de, atasözlerini bölge bölge inceleyen ve belli bir sistematığe göre toplayan ilmî bir eser ne yazık ki yoktur. Türk dünyasının bütün atasözü varlığının derlenmesi, incelenmesi ve karşılaştırılmalı değerlendirilmesi ise şimdilik sadece bir hayaldir. Bu hayalin gerçekleştirilmesinin ilk şartı, şüphesiz toplama ve kataloglamanın bir an önce başlatılmasıdır” (Tulum 2002: 5).

Sonuç

Salih Baklacı'nın Bulgar Bilimler Akademisi Balkanoloji Enstitüsünde ortaya koyduğu *Bulgar-Türk Atasözü Paralelleri* adlı en kapsamlı çalışması komünist Bulgaristan'da takdir kazanmış ve Bilim Kurulu tarafından yayınlanmasına karar verilmiştir. Bir Bulgaristan Türkü olarak doğduğu topraklarda kaybolmaya yüz tutmuş ve yok edilmeye çalışılan kalıplaşmış söz varlığını derleyerek ve araştırarak muhafaza etmeye, Türk atasözü hazinesine katkılarda bulunmaya çalışan araştırmacı Salih Baklacı, Türkiye'ye geldikten sonra bir bilim insanının yapabileceği her şey yapmıştır. Çilelerle dolu bir hayatın ve karşısına büyük engeller sunan bilimsel bir mücadelenin yansıması olan *Bulgaristan Türkü'nün Atasözleri* çalışmasının ülkemizdeki inanılmaz hikâyesi çok hüznü ve üzücüdür. Salih Baklacı, uzun yıllar boyu Türklerin anonim mirasını gelecek nesillere bırakabilmek umuduyla kitabını yeniden yaratmaya çalışırken anavatanında var olan bazı şartlara ve büyük ilgisizliğe mağlup olabileceğini tahmin etmemiştir. Salih Baklacı'nın *Bulgaristan Türkü'nün Atasözleri* çalışmasını, Türkiye dışında yaşayan toplulukların anonim söz varlığını araştıran ve Türk atasözleri hazinesine kazandırma amacıyla olan genç araştırmacılarımızın dikkatine sunarken araştırmalarının konusu olacağını inanmak istiyoruz.

KAYNAKÇA

BAHTİYAR, N. H. (2004), *Balkanlarda Türk Ünlüleri (Ansiklopedik Bilgiler)*, Üçüncü Kitap, Bizim Anayurt Yayınları, İstanbul.

- BAKLACI, S. (1993), “Bir Mektubun Anatomisi”, *Güven-Doğruye*, 5.I.–11.I. 1993.
- BAKLACI, S. (2002), *Bulgaristan Türkü'nün Atasözleri*, Bileşim Matbaacılık, İstanbul.
- BAKLACI, S. (1993), “Запис на свидетелски показания пред Комисията по възродителния процес (касета No 1, страна “А” и “Б””, с. 1-24.
- CAMBAZOV, İ. (2011), *Bulgaristan Türk Basını Tarihinde YENİ İŞİK-HOBA CBETLİHA*, Erkam Matbaası, İstanbul.
- HAFIZ, N. (1987), *Bulgaristan'da Çağdaş Türk Edebiyatı Antolojisi (1944-1984)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- JELEV, J. (1994), *Faşizm-Totaliter Devlet*, Çev. Salih BAKLACI, Süleyman HAFIZOĞLU, Milliyet Yayınları, İstanbul.
- TATA, S. (1993), *Türk Komünistlerinin Bulgaristan Macerası*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- TULUM, M. (2002), “Sunuş”, İç.: *Bulgaristan Türkü'nün Atasözleri*, 1-5, Bileşim Matbaacılık, İstanbul.
- SAVAŞ, M. (2002), “Folkloru Adanmış Bir Yaşam”, İç.: *Bulgaristan Türkü'nün Atasözleri*, Bileşim Matbaacılık, İstanbul, 357-358,
- YENİSOY, H. S. (?), *Makaleler, Dil-Edebiyat-Eğitim-Folklor*, Erişim Adresi: https://www.academia.edu/16474843/Hayriye_S%C3%BCleymano%C4%9Flu_Yenisoy_Life_and_Work, erişim tarihi (01.02.2022).
- YENİSOY, H. S. (1997), *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi 8 – Bulgaristan Türk Edebiyatı*, Kültür Bakanlığı, Ankara.
- Държавна сигурност – Смяната на имената – възродителният процес (1945-1998 г.)*, Документален сборник, Том I, CDDAABCSIBNAF, София, 2013.
- ЗАФЕР, З. (2009), “Дисидент в България – Емигрант в Турция (Мемоарите на Ахмет Шериф Шерефли)”, *Антитоталитарната литература*, “Боян Пенев” София, 361-375.
- МУРАТОВА, Н. Зафер, З. “Политически и Научни репресии – Случаят Хайрие Мемова-Сюлейманова”, *BALKANİSTİC FORUM*, 3/2020.

Çevrimiçi Kaynaklar

- <https://www.biyografya.com/biyografi/12428>, erişim tarihi (21.12.2021).
- <https://www.marginalia.bg/aktsent/v-ogledaloto-za-obratno-vizhdane/>, erişim tarihi (15.02.2022).

BİLİM VE KİMLİK ADINA BÜYÜK MÜCADELE
(SALİH BAKLACI'NIN BİLİNMEYEN ÖYKÜSÜ)

http://www.omda.bg/public/arhiv/dokumenti_politicheski/antonina.htm, erişim tarihi (18.02.2022).

https://newspaper.kultura.bg/media/my_html/2215/membsb.htm, erişim tarihi (28.12.2021).

<http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/salih-mehmet-baklaciev-baklaci>, erişim tarihi (21.12.2021).

**MARY JEAN CHAN'İN “ANNE KIZININ BEDENİNİN
DERİNLİKLERİNDE KENDİ KIZLIK GÜNLERİNDEN KALMA EL
DEĞMEMİŞ, YİTİK BAŞLANGIÇLARINI BULUR” ADLI ŞİİRİNİN
ANA KATLİ EDİMİ VE KADIN PSİKOLOJİSİ
BAĞLAMINDA İRDELENMESİ**

*The Analysis of Mary Jean Chan's Poem “The Mother Finds Her Own
Wild, Lost Beginnings Deep Within the Body of Her Daughter” Within the
Framework of the Act of Matricide and Feminine Psychology*

Öznur YEMEZ*

ÖZ: Bu çalışma, Hong Konglu şair Mary Jean Chan'ın “Anne kızının bedeninin derinliklerinde kendi kızlık günlerinden kalma el değmemiş, yitik başlangıçlarını bulur” adlı şiirini ana katli edimi ve kadın psikolojisi kavramları bakımından ele almaktadır. Otobiyografik detaylar içeren ve tarihsel yazarın kuir olduğunu itiraf etmesi üzerine annesiyle bozulan ilişkisini yeniden düzeltme umuduyla kaleme aldığı anlatı anne ve kız arasındaki başından beri sorunlu olan ilişkiyi ve çatışmayı konu edinmektedir. Bu bakımdan çalışma, örtük yazarın aslında ana katli ediminde başarısızlığa uğradığından bütüncül bir öznellik inşa edemediği ve bu nedenle anne nesnesi ve imgesini bir yitim olarak değil, bir eksiklik olarak deneyimlediğini ileri sürmektedir. Kendini annenin bir nesnesi olarak tanımlayan örtük yazar sembolikte katlini gerçekleştirmediği anneyi semiyotik düzlemde kelimelerle tekrar elde etmeye çalışmakta ve böylece öznellik inşa etmeyi ummakta, bir bakıma hak ettiğine inandığı ideal annenin de dolaylı olarak yasını tutmaktadır. Semiyotik düzlem şiirsel söylem aracılığıyla özneye anaç bir zemin sunmakta ve örtük yazar ürettiği anlatıyla annenin şefkatini ve sevgisini nevroitik bir biçimde geri kazanmaya çalışmaktadır. Çalışma, Horney'in kadın psikolojisi ve Kristeva'nın ana katli kavramlarını baz almaktadır. Buna göre, anneye aşırı özdeşleşim yaşama ya da özdeşleşim kuramama ana katlinin başarısızlığa uğramasından kaynaklanmakta ve örtük yazar kuir olmasından dolayı suçluluk hissetmesini ya da anneye karşı duyduğu ontolojik kırgınlığı anneyi aşamadığı için deneyimlemektedir.

Anahtar Kelimeler: Karen Horney, Julia Kristeva, Mary Jean Chan, ana katli, kadın psikolojisi

* Dr, Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, İngiliz Kültürü ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Konya, oznuryemez@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1102-7407

Geliş Tarihi / Received: 11.04.2022
Kabul Tarihi / Accepted: 14.09.2022
Yayın Tarihi / Published: 30.01.2023

ABSTRACT: This study deals with the Hong Kong poet Mary Jean Chan's poem “The mother finds her own wild, lost beginnings deep within the body of her daughter” within the framework of the failing matricide and feminine psychology. The poem provides autobiographical details about the author who produced the text to seek reconciliation with her mother that became estranged from the daughter due to her queer identity. The narrative thus deals with the problematic relationship and conflict between mother and daughter that has been going on for years. In this respect, the present study argues that the implied author is unable to build a coherent subjectivity due to the repeated acts of the failing matricide and might be said to experience a lack, rather than a loss, of the maternal object and image. Defining herself as an object of the mother, the implied author aims to recreate and reclaim the mother she fails to kill in the symbolic through the words in the semiotic, and thus hopes to build a subjectivity while indirectly mourning for the ideal mother she believes she deserves. The semiotic and the poetic discourse provide a maternal realm for the depressed subject, and through the textual production, the implied author tries to gain the affection and love of the mother in a neurotic way. The study is based on Horney's theory regarding feminine psychology and Kristevian concepts of matricide and melancholy. Within this context, overidentification with or inability to identify with the maternal figure might end up with the failing matricide. The implied author therefore experiences neurotic feelings of guilt due to her queer identity and bears an ontological resentment towards the mother since she fails to overcome the maternal figure through matricide.

Keywords: Karen Horney, Julia Kristeva, Mary Jean Chan, matricide, female psychology

Giriş

Genç yaşına rağmen pek çok ödülün sahibi olan eleştirmen, editör, akademisyen ve şair Mary Jean Chan çağdaş İngilizce edebiyatın öne çıkan yazarlarından biri olarak kabul görmektedir. Şiirlerinde genellikle “çokdillilik, kuir, kültürel tarih, psikanaliz ve aile ilişkileri” (Hasler, 2019) gibi temalara değinen Chan “anne-kız ilişkisinin paradoksal doğası ve karmaşıklığını” (Wong, 2020) da hemen her eserinde doğrudan ya da dolaylı olarak dile getirmektedir. Sıklıkla annenin kuir olan Chan’ın cinsel kimliğini kabullenememesi ve bu durumun onda yarattığı kimi zaman intihar teşebbüsüne kadar varan duygusal yıkımı konu edindiği şiirleri akıcı üslubu ve metaforlarıyla okuyucuların dikkatini çekmektedir. 2019 yılında yayınlanan çıkış kitabı *Flèche*’i tamamlarken kaleme aldığı “Anne kızının bedeninin derinliklerinde kendi kızlık günlerinden kalma el değmemiş, yitik başlangıçlarını bulur” adlı şiirinde de bir kez daha anne-kız arasındaki çatışmayı ve sorunlu ilişkiyi gözler önüne serer. Jacqueline Rose ve Chen Chen’in çalışmalarını okurken esinlendiği bu eserde kendi sözleriyle “barışmalarının ardından, özellikle de kuir olarak ortaya çıkması ilişkilerini birkaç yıl boyunca ciddi bir şekilde test eden bir kız ve anne arasında neler olup bittiğini ele almak istedim” (Chan, 2019). Bu çalışma, bahsi geçen şiiri başarısızlıkla sonuçlanmış ana katli açısından irdelemektedir. Buna göre, öznenin sembolikte katlini gerçekleştiremediği anneyi semiyotik düzlemde

kelimelerle yeniden elde etmeye çalıştığını göstermeyi amaçlamaktadır. Çalışma Kristeva'nın yazma edimi ve ana katli ile Horney'in kadın psikolojisini kavramlarını baz almaktadır.

Ana Katli, Yazma Edimi ve Kadın Psikolojisi

Ana katli kavramı ilk kez çocuk psikanalisti Melanie Klein tarafından ortaya atılmıştır. Otto Rank "*Ölüm Travması* (1924) isimli kitapta, rahimden ayrılmayı kaygının ilk örneği" (Kristeva, 2015: 40) olarak açıklayarak Klein'in ileri sürdüğü bu görüşü pekiştirmiştir. Bir bütün olarak bakıldığında, "tüm psikanalitik ekoller insanın yaşama bir kayıpla başladığı konusunda aşağı yukarı hemfikirdir" (Öğütçen, 2018: 49) denilebilir. Bu orijinal kayıp, çocuğun öznellik inşa edebilmesi için zorunludur, çünkü "kayıp anneye olan simbiyotik ilişkiden ayrı bir insan olarak öznenin ortaya çıkması ve dünya ile aktif bir ilişkiye başlangıç yapmak için gerekli bir koşuldur" (Öğütçen, 2018: 49). Ana katli bu bağlamda öznellik oluşturabilmek için önemlidir; nesne-anne ya da diğer tabirle ötekine dönüştürülmüş anne çocuğun özneye dönüşebilmesi için elzemdir. Kristeva bunu "hem kadın hem de erkek için annenin kaybı biyolojik ve ruhsal bir gerekliliktir, özerk olma yolundaki ilk adımdır. Ana katli hayati öneme sahip bir zorunluluktur, bireyselleşmemizin olmazsa olmaz koşuludur; tabii ki uygun şartlarda gerçekleşmesi ve erotize edilebilmesi koşuluyla" (1989: 27-28) olarak açıklamaktadır. Arzunun oluşumuna zemin hazırlayan bu kaybın uygun şartlarda vuku bulması özne açısından önem arz etmektedir. Ana katli Kristeva'nın özellikle vurguladığı gibi doğru koşullarda gerçekleşemediğinde ya da engellendiğinde ne olur? Kristeva bu durumun öznenin benliğine geri çevrildiğini belirterek şöyle der; "anne-nesnesi içselleştirildiğinden, bu durumu takiben gelişen ana katli yerine depresif ya da melankolik öznenin kendi benliğini öldürmesidir" (1989: 28). Bu bağlamda, "depresyon, tıpkı yas gibi, kaybedilen nesneye karşı bir saldırganlık barındırmaktadır" (Kristeva, 1989: 11).

Sözün ortaya çıkabilmesi için kayıp şarttır. Bu anlamda kayıp, dil yetisi tarafından tanımlanan özneyi sembolikte var eder. Kristeva (1989) bu durumu şöyle izah eder: "Çocuk kral, ilk kelimelerini dile getirirken önce telafi edilemez bir biçimde kederlidir; çünkü annesinden geri dönüşü olamayacak şekilde umutsuzca ayrılmıştır, bu kayıp anneyi diğer arzu nesneleriyle birlikte önce imgelemde, sonra kelimelerde bulmasına neden olur" (6). Konuşabilen özne için bu açıdan hayat bir anlam ifade etmektedir. Ana katlini gerçekleştirmekte başarısızlığa uğramış özne için ise, gerçek anlamda bütüncül bir öznellik inşa edememenin yanı sıra, dil ile olan ilişki

de tamamen kaotiktir çünkü “bir “ödül sistemi” olarak işlemek yerine dil, tam aksine, “kaygı-ceza” ikilisini hiperaktivite eder, ve bu sebepten düşünmenin zayıflaması ve psikomotor aktivitede azalma gibi depresyonun karakteristik özellikleriyle kendini ele verir” (Kristeva, 1989: 10). Bu açıdan depresyon, keder, yas ya da melankoli daha ziyade “nesne kaybını tolere edememe ve dilin yetersizliği” (Kristeva, 1989: 10) ile beraber belirmektedir.

Kristeva, anne kaybının eril ve dişil öznedeki tezahürünün farklı biçimde olduğunun altını çizer; nihayetinde kaybedilen nesne kadınla aynı cinstir. Bu nedenle “nesne kaybı kadın açısından çözümün çok daha ötesinde ve matemi ise, imkânsız değilse de, çok daha zordur” (1989: 86). Heteroseksüel bir ilişki kadın özne için tatminkâr ise partnerin mutlaka annenin özelliklerini taşıdığı anlaşılır. Bu bağlamda “heteroseksüel ilişkilere kadın cinsel soğukluk yaşantılayarak teslim olur- yani ilk zevki, hatta zevkinin kendisini bile baskılayarak heteroseksüel ilişkiden zevk almaya çalışır” (Kristeva, 1989: 86). Aslında Kristeva’ya göre hamilelik ve annelik bile bu melankolik-depresif durumu kompanse etmek için sığınılan bir limandır. Sanat da bu dolayımında yüceleştirme yoluyla kaybı telafi etmenin, intihara direnmenin ve kayıptan kaynaklı agresyonu yönetmenin en etkili yoludur. Yazma edimi özneye “eksikliğin her iki yönünü kontrol ederek yeni bir öznelik oluşturması için izin verir” (Kristeva, 1989: 145). Dilin öğeleri depresif öznenin kayıp nesneyle tekrar bir araya gelmesini sağlar; böylece dönüşen tek şey kayıp değil, aynı zamanda öznenin kendisi olur. Sonuç olarak üretilen metin kaybı telafi etmeye yöneliktir ve aynı zamanda nesnenin bir ikamesidir.

Öznenin benliğini kuşatan derin kederi sonlandırabilmesinin tek yolu kaybın kendisi ya da kaybedilen nesne ile özdeşleşim yaşamaya son vererek “bir üçüncü tarafla – baba, biçim, şema” (Kristeva, 1989: 23) ile özdeşleşim kurmasıdır. Böylece özne dil düzleminde var olmaya ve yaratmaya başlar. Yaratma edimi bu bağlamda duyuşu (affect) “ritimler, sözler, biçimler”e dönüştürür ve “semiyotik ve sembolik, duyuşsal bir gerçeğin okuyucunun algılayabileceği iletilebilir izleri haline evrilir” (Kristeva, 1989: 22). Hayali üretimler öznenin yıkıcı dürtülerini yaratıcı dürtülere dönüştürerek bilinç ötesini oluşturur. Böylece özne kendi benliğine saldırmaya son vererek özyıkıcı dürtüleri yüceltme aracılığıyla sanat eserine dönüştürür.

Kristeva depresif öznenin söyleminin sembolikte belirli özellikler taşıdığına altını çizmektedir. Buna göre bu söylem daha ziyade “tekrarcı ve sıkıcı” (1989:33) olmakla birlikte manadan yoksun, bölük pörçük ve

anlamsız teraneler biçimindedir. Cümleler arasında bağlantı kurma becerisini yitirmiş olan özne bu sebepten sık sık sessizliğe düşmekte ve bilişsel bir karmaşa yaşantılamaktadır. "Konuşma ağır, sessizlikler uzun ve sık, ritimler yavaş, vurgulamalar sıkıcı" (Kristeva, 1989: 34) bir hal almaktadır. Bu durum melankolik-depresif öznenin dili reddetmesiyle devam eder. Sessizlik ve kimi zaman gözyaşları, adlandırılmayan keder ve kaybedilemeyen şeyle yeniden bir vuslat yaşama olanağı sağlar.

Depresif-melankolik öznenin dille olan ilişkisi kendini iki şekilde açığa vurur: inkâr (denial) ve negasyon¹ (negation). Kristeva inkârı "dürtü ve duyuların semiyotik temsillerini ve sözü reddetme" (1989: 44) olarak açıklamaktadır. Negasyon ise "baskılanan şeyi etme inkâr koşuluyla temsil etmeyle sonuçlanan entelektüel bir süreç olarak anlaşılır ve bu sebepten, sözün ortaya çıkmasını sağlar" (Kristeva, 1989: 44). Yadsıma ya da kendinden bile gizleme olarak da açıklayabileceğimiz negasyon aynı zamanda "arzunun bir katmanını ve bilinçdışı düşünceyi bilince taşıyan bir süreç" (Kristeva, 1989: 45) tir. Bunun sonucunda ortaya çıkan durum ise baskılanan şeyi entelektüel olarak kabul etmektir ve buna rağmen baskılama hala devam etmektedir. Eğer özne negasyon yerine dilli reddetmeye devam ederse içinde bulunduğu depresif-melankolik durum psikoza evrilebilir ve özne gerçeklikten tamamen kopabilir.

Yazma edimi öznenin sadece dille olan kaotik ilişkisini tamir etmekle kalmaz; aynı zamanda kendisiyle olan ilişkisini de yeniden yapılandırmasına yardımcı olur. Üretilen sanatsal söylem ve anlatı aracılığıyla özne, sanatçı/yazar olarak toplumda yeni bir kimlik ve benlik kazanır. Böylece salt depresif birey olma durumundan kurtulan özne, okuyucunun da sembolikte yeni bir benlik edinmesini mümkün kılmış olur çünkü "yazmak ya da okumak sembolik bir düzleme tekrar girmektir" (Parkin-Gounelas, 2001: xii). Kristeva yeni bir biçem ve stili beraberinde getiren bu yapay dilin "antidepresan olmasa bile, en azından bir hayatta kalma, bir yeniden doğuş" (1989: 51) olduğunun altını çizer. Bu bağlamda anne kaybını takiben negasyon yaparak özne, anneyi "im, imge, söz" (Kristeva, 1989: 63) olarak yeniden elde eder ve kayıp bir bakıma telafi edilmiş olur.

Yazma edimi bilinçdışını yenileyerek öznenin kendi benliğine saldırmasını imleyen mazoşist eğilimi ile bir ötekine ve kayıp nesneye olan

¹ "Negation" kavramı Türkçeye Kristeva ile ilintilendirilerek daha çok olumsuzlama olarak çevrilmiştir. Horney'in çevirilerinde ise nesnelleştirme olarak geçmektedir. Tam olarak karşılığı bulunmadığından anlam karmaşasının önüne geçebilmek için bahsi geçen kavram çalışma yazarı tarafından negasyon olarak adlandırılmıştır.

agresyonunu işaret eden sadist eğilimini törpüler. Böylece depresif-melankolik özne kaybın kendisiyle özdeşleşim yaşamayı sonlandırır. Bunun sonucunda öznenin kişiliği bir ötekiyle ilişki bağlamında yeniden yapılandırılır ve bağışlanma ortaya çıkar. Kristeva bu bağışlama edimini “sevgi dolu bir baba, hayali bir baba” (1989: 207) ile özdeşleşim kurma becerisi olarak açıklar ve yüceltmenin gerekli bir koşulu olarak görür; “duygu ve eylemin sınırlarında, yazma yalnızca duyusun negasyonuyla ortaya çıkar ve böylece kelimelerin etkisi tekrar belirir. Yazma edimi duyusu anlama dönüştürür” (1989: 217).

Neo-Freudyan psikanalist Karen Horney (2017), yüceltme (sublimation) kavramını; libidinal itkilerle ilişkilendiren Freud’a atıfla “örgensel evre öncesi (pregenital) itkilerin cinsel olmayan tutumlara dönüştürülmesi” (43) olarak izah eder. Bu bağlamda, libidinal enerji cinsellikten kopartılarak toplumsal açıdan değeri olan bir şeye, yani bu kapsamda yazma edimi ve sanat eserine dönüştürülür. Horney, yaratma arzusu ve yazma edimini “kısmen cinsellikten koparılmış bir babadan çocuk sahibi olma, kısmen de narsizmin bir dışa vurumu olarak” (2017: 43) açıkladığını vurgular. Bununla birlikte, “ama bundan dolayı her bilgi arzusunun, cinsel merakın “cinsellikten koparılmış” (deseksüelize) bir biçimi olduğu sonucuna varmak yanlış bir genelleştirme” (2017:44) diyerek yaratmanın salt cinsel itkilerle ilişkili olmadığını fakat öznenin genel kişilik özellikleriyle, yani daha ziyade nevrotik karakter ve nevrotik eğilimlerle alakalı olduğunu vurgular.

Horney, nevrozları kültürel etkenlerle ilişkilendirmiş ve nevrotik karakterle nevrotik eğilimlerin daha ziyade zorlu yaşam koşullarından beslendiğinin altını çizmiştir. Nevrozu en genel tabiriyle “normal davranış biçimlerinden sapma” (2007: 19) olarak açıklayan Horney cinsiyetin, ait olunan sosyal sınıfın ve kültürün nevrozu şekillendirdiğini belirtmiştir; buna göre “kültürel etkenlerin nevrozlar üzerindeki en açık etkisi, nevrotiğin kendine ve başkalarına sunmaya çalıştığı imajda görülebilir. Bu imaj temel olarak onaylanmama (reddedilme) korkusu ve üstünlük özlemi tarafından belirlenir” (2007: 140). Karakter nevrozunu bir bütün olarak çocukluk yaşantılarıyla ilişkilendiren Horney “nevroza yenik düşenler özellikle çocukluklarında mevcut zorluklardan daha çok etkilenenlerdir” (2007:142) diyerek bu gerçeğin altını çizer. Bu bağlamda yetişkinlerde nevroz kimi zaman tek bir insana odaklı aşırı bir onay alma ihtiyacının yanı sıra, ona gösterilen aşırı bağımlılık ve kıskançlığı da içine almaktadır. Arzu edilen onayın alınmaması kimi zaman öznedeki ketlenmelere ve kaygılara sebep olur. Bunun yanı sıra, nevrotik bağımlılığın yol açtığı kendini ve

yeteneklerini doğru değerlendirememeye karakterize edilen zorlanımlı bir alçakgönüllülük de baş gösterebilir.

Nevrotik özne, temel kaygıdan kaynaklı nevrozik karakterini ya da basit kaygıdan kaynaklı durum nevrozunu sanatsal üretim ve yazma edimi ile yönetmeye çalışabilir. Semiyotik düzlem, sembolik düzlemin aksine kaygı ve korku düzeyi yüksek özneye anaç bir zemin sunar. Böylece nevrozik dili inkâra gitmez, negasyona tutunmaya ve üretmeye devam eder. Aşırı derecede hassas bir bünyeye sahip olan nevrozik özne bir ötekinin onayını ve sevgisini sanat dolayımında ve sanatçı kimliğiyle kazanmaya çalışabilir. Dış bir durumdan kaynaklanan durum nevrozunu ise daha ziyade üretmek ve çalışarak yatıştırmaya ve sönmüştürmeye çalışır. Nevrotik suçluluk duyguları da bunun sonunda kontrol altına alınır ve özne agresyonunu yönetir.

Mary Jean Chan ve Şiirsel Söylemi

Çok dilli bir yazar olarak Mary Jean Chan, anadili olan Çince'den ziyade İngilizce yazmayı tercih etmesi bakımından okuyucunun ve eleştirmenlerin dikkatini çekmiştir. Bunda etkili olan faktörler "kolonyal bir eğitim almış olmasının yanı sıra, İngilizcenin ona kuirî yaşantılmak ve ifade etmek açısından daha iyi bir fırsat sunduğu" (Hasler, 2019) gerçeğidir. Annesinin bilmediği ve anlamadığı bir dilde kendini ifade ederek ve benliğini bularak özgürlüğün tadına varabilen Chan bu yolla aynı zamanda cinsel kimliğini bir ötekenden, özellikle de annesinden, gizlemeye çalışmıştır: "Arzularım, kendilerini annemin nazarından sakınabilmek için aceleyle İngilizceye bürünmüş olarak buluverdi. Önce Google'a Shakespeare yazdım, daha sonra ise tekrar ve tekrar Shakespeare ve homoerotizm. Annem İngilizce kelimeler arasındaki farkı idrak edemiyordu; bu yüzden olduğum kişi olabilmeme izin verdi" (Hasler, 2019). Bu bağlamda, Chan'ın annesiyle sorunlu ilişkisi daha en başından ana diliyle olan ilişkisinde kendini ele vermiştir. Chan'ın bağlı olduğu toplum ve kültür, cinsel kimliğini hoş karşılayacak bir yapıda değildir. Bu nedenle Chan ait olduğuna inandığı bir dil ve kültüre uyum sağlamıştır.

Chan şiirlerinde kolektif ve bireyseli paralel olarak işlemiş; öznel yaşantılarıyla annenin yaşantılarının kesişmesiyle ortaya çıkan ikilemler ve çatışmaları eksen edinmiştir. Böylece anlatılarında yalnızca kendi deneyimleri değil, aynı zamanda toplumsal sorunlar, çokdillilik, sömürgecilik ve ulusal kültür gibi konulara sıklıkla değinmiştir. Bu bağlamda sadece anne-kız arasındaki çatışmayı değil, kuşaklar arasındaki zihinsel farklılıkları da açığa vurmuştur. Bunun sonucunda kolektif

bilinçdışı ve bireysel bilinçaltına anlatılardaki ortak desenler aracılığıyla ulaşmak okuyucular açısından çok da zor değildir. “Anne kızının bedeninin derinliklerinde kendi kızlık günlerinden kalma el değmemiş, yitik başlangıçlarını bulur” adlı şiiri de şüphesiz bunun en iyi örneklerinden biri olarak değerlendirilebilir.

“Jacqueline Rose’dan sonra / Chen Chen’den sonra
beni emziren ve doyuran oydu
beni giydiren
beni koruyup kollayan
biraz abartsa da gerçi
güven verirdi.
şu tropik kış güneşinin
yakıcı sıcaklığı altında
beş kat
giyinmek” (Dize 9)

Anne-kız arasındaki uzun yıllara dayanan sorunlu ilişki kendini anlatının başlığında ele vermektedir; metnin başlığı anlatıya kıyasla görece fazla uzun ve karmaşıktır: “Anne kızının bedeninin derinliklerinde kendi kızlık günlerinden kalma el değmemiş, yitik başlangıçlarını bulur”. Anne bu bağlamda kızının kendisinden ayrı, bağımsız bir birey olduğunu idrak edememiş ve kızıyla aşırı özdeşleşim yaşaması sonucunda onun bedenini kendi bedeni gibi görmeye başlamıştır. Aslında bu özne açısından anneden bedenen ayrılma ruhen ayrılamadığını, ana katlini tamamlayamadığını imlemektedir. Ana ile kız arasındaki sınırlar bir bakıma muğlak bir hale evrilmiştir; özellikle de beden otonomisi konusunda ince çizgiler birbirine karışmıştır. Bu nedenle anne, kızın bedeninde kendi geçmişini aramakta ve kendi geleceğini inşa etmeye çalışmaktadır. Anlatının başlığıyla ilgili dikkat çeken diğer bir nokta ise eserin orijinal başlığı² değerlendirildiğinde ilk kelimenin anne; son kelimenin ise kız olmasıdır. Buna göre anne ile kız arasına pek çok zaman, olay ve söz girmiştir denilebilir.

Chan anlatının bütününde annesinden üçüncü tekil şahıs zamiri (o) kullanarak bahsetmiştir. Bu anlamda okuyucuyu annesi olarak konumlandırmamış; annesine doğrudan hitap etmemiştir. Daha ziyade okuyucuya dolaylı olarak annesini ve annesiyle sorunlu ilişkisini anlatmıştır. Buna göre, yazar ile okuyucu arasına, tıpkı annesiyle ilişkisinde olduğu gibi bir mesafe koymuştur. Anlatıcının annesiyle ilgili vurguladığı ilk nitelik ise onu fiziksel olarak beslediğidir: “beni emziren ve doyuran oydu” (dize 1).

² Orijinal başlık şu şekildedir: “The mother finds her own wild, lost beginnings deep within the body of her daughter”.

Daha ziyade annesiyle olan birlikteliğini fiziksel bir duruma indirgemek isteyen Örtük yazar hemen ardından anneye ilgili diğer bir gerçeği gözler önüne serer: annenin aşırı annelik yapmış olduğu gerçeği. Anne kızına aşırı annelik yapmış, anlatıcının dile getirdiği gibi rolünü biraz abartmış ve havanın görece sıcak olduğu bir bölgede bile kızını "beş kat" (dize 8) giydirmiştir. Bu durum annenin olasılıkla toplumsal olaylardan kaynaklı travmatik bir geçmişe sahip olduğunu ve travmatize annenin kızının öznelleşmesi yolunda engel teşkil ettiğini açığa vurur. Travmatik yaşantılarını çözüme kavuşturamayan anne bu travmalardan kaynaklı olarak rolünü abarttığını ve kızına başka bir travma yaşattığını fark edememiştir. Bunun sonucunda özerkliğini ve öznelliğini algılamakta ve inşa etmekte sorun yaşayan kız çocuğu zorlu yaşam koşullarına denk gelen nevroitik bir karakter geliştirmiş ve anneye birlikte annenin travmalarını ve kaygısını tekrar tekrar yaşantılamıştır.

"öyle tıka basa
yerdim ki
sindirim hapları
yatıştırırdı
mide fesadımı" (Dize 14).

Örtük yazar³, annesiyle sorunlu ilişkisini bu kez de yemek bağlamında açığa vurmuştur. Rolünü abartan anne, çocuğunun öz sınırlarını ihlal etmiş ve doymuş olmasına rağmen yemek yedirmeye devam ederek kızının ruhsal gelişimi için bir nevi geçersiz kılıcı bir ortam yaratmıştır. Öyle ki kız yaşadığı mide fesadı dolayısıyla "sindirim hapları" (dize 12) almak durumunda kalmış. Bu bağlamda kızın metabolize edemediği sadece yemek değil, aynı zamanda yemekle ilişkilendirilen anne ve onun aşırıya kaçan anneliğidir. Buna göre bünye her ikisini de sindirememiş ve doğrudan ya da dolaylı olarak sıklıkla isyan etmiştir. Bu ayrıca anne-kız ilişkisinde daimi olarak bir üçüncü şeye, yani bir nevi bir katalizöre ihtiyaç duyulduğunu da ele vermektedir, çünkü aksi takdirde bu baskıcı ilişkiyi yürütebilmek mümkün değildir.

"insan utanıyor
şu nankör lafları
etmeye: "sanki ben
onun analığının
mutlak bir
nesnesiyim" (Dize 20).

³ Örtük yazar tarihsel yazardan farklı olarak "metinsel ve kurgusal bir yapı"yı (Rimmon-Kenan, 2002: 90-91) imlemektedir. Tarihsel yazar çalışmanın biyografik yazarıdır; yani "tarihsel, gerçek bir kişi"dir (Çıraklı, 2017: v).

Anlatıcı, anneliğin ve evlat olmanın kültürel boyutunu göz önünde bulundurarak benlik sınırları inşa etme çabasının nankörlükle eşdeğer tutulduğunu dile getirir. Bu bağlamda anne figürünün kendisi için yaptığı şeyleri minnettarlıkla ve boyun eğmekle karşılamak zorunda olduğunu ve aşırı anneliği onaylamayan tavır ve sözlerinin ise nankörlük olarak değerlendirildiğini belirtir. Bu dizelerde dikkat çeken diğer bir nokta ise örtük yazarın bütüncül bir öznelik inşa etmekte başarısızlığa uğradığını açığa vurmasıdır. Nitekim kendisini annenin ve annelik rolünün “mutlak bir nesnesi” (dize 19-20) olarak görmekte ve böylece annesini özne kılmakta ya da özneliğini sadece annenin bir nesnesi olarak oluşturabilmektedir. Bu açıdan ötekine dönüştürülen anne değil, öznenin ta kendisidir; bir bakıma anlatıcı kendinde kendine yabancı bir hale gelmiştir. Bu dizeler aynı zamanda kaybın daha ziyade patolojik bir eksikliğe dönüştüğünü de imlemektedir; anlatıcı anneyi kaybetmiş ama onun eksikliğinden çıkamamıştır, çıkmasına izin verilmemiştir. Ayrıca minnettarlık adı altında baskıcı anneye uysal bir tavır takınmak durumunda kalmasının onda boyun eğmek ve onay almakla karakterize edilen temel kaygı ve nevrotik bir karakter gelişimine sebep olduğunu da ele verir. Anlatıcı anneyi gerçek anlamda katlemediğinden kaybı içselleştirmekte ve bir nevi kendini yok etmektedir.

“Fakat şunu yazan
şair
kurtardı
hayatımı:
Kimi zaman
Birbirine en yabancı
İnsanlar
ebeveynler ve
çocuklardır
Sonunda,
bir gün
birbirlerine dönüşüp
yolları aynı yerde
kesişse de.
O yerin
karşıma çıkmasını
Nasıl diledim
Bir bilerseniz” (Dize 38).

Örtük yazar, annesiyle yaşadığı çatışmanın kendine has bir durum olmadığını başka bir şairin yaşantılarıyla ve anlatılarıyla idrak edebilmiş ve durumu ancak o zaman görece normalleştirebilmiştir. Öyle ki annesiyle sorunlu ilişkisi ve buna eşlik eden kırılma hayatını elinden alacak dereceye varmış olmalı ki aynı yaşantıya ve kaygıya sahip birini bulmak

"kurtardı hayatımı" (dize 23-24) demiştir. Bu aynı zamanda anlatıcının tek bir kişiye, bu bağlamda anneye, odaklı aşırı bir onay alma ve bağımlılıkla karakterize edilen nevrotik karakterinin ve temel kaygısının da bir göstergesidir. Her ne olursa olsun annesiyle tekrar bir araya gelme umudunu beslemekte olan anlatıcı, anne ve kızın sonunda "birbirlerine dönüşüp" (dize 31) aynı yolda karşılaşacaklarını dile getirmektedir. Bu bir bakıma anlatıcının hala ana katlini tam anlamıyla gerçekleştiremediğini de ele vermektedir; nitekim anneden bağımsız bir öznellik ya da varoluş inşa etmekte sorun yaşamaktadır. Örtük yazar, sembolikte katlemediği anneyi en azından semiyotik düzlemde tekrar kazanmayı ummaktadır.

"Annemin
Kelimelere
Nasıl hâkim olduğumla
Gurur duymasını
istedim
elbette
boşuna değildi
bir amacı vardı" (Dize 46)
bu gevezeliğin
yazarak
arıyordum
bir gün tekrar
buluşacağımız
o yeri" (Dize 52).

Örtük yazar kelimeleri annenin bir ikamesi olarak görmektedir. Bu bağlamda sözün ortaya çıkmasını ve öznenin sembolikte var olmasını sağlayan kayıp anneyi kelimelerde ve imgelemde yeniden aramasını sağlamıştır. Anlatıcı dili inkâra gitmeden sanatsal üretim ve yazma edimi aracılığıyla negasyona başvurmuş ve edebi bir eser sayesinde anne nesnesiyle bir vuslat yaşama olanağı bulmuştur. Semiyotik düzlem ona anaç bir zemin sunmuş ve kayıptan kaynaklı agresyonu kendi benliğine kanalize etmesine engel olmuştur. Annesinin onun dile olan yatkınlığı ve "kelimelere nasıl hâkim olduğumla" (dize 39-40) övünmesini anneden doğrudan ya da dolaylı bir onay alma yöntemi olarak gören anlatıcı yazdığı metinle de annenin sevgisini almayı ummaktadır. Bu aynı zamanda örtük ve tarihsel okuyucuların merhametini kazanmaya yönelik bir eylemdir. "Bu gevezeliğim" (dize 46) diyerek dile getirdiği yazma becerisinin asıl gayesi anneye "bir gün tekrar buluşacağımız o yeri" (dize 49-52) inşa etmektir.

"Şimdi
sözler rahatlatıyor
suçluluk ya da suçlamayı

ama bütün bunlar
nerdeyse hiçbir zaman
yerini bulmaz” (Dize 58)
“sen annenin
örselenmiş
bilinçdışına
doğdun” (Dize 62).

Anlatıcı nevrotik suçluluk duygularının üstesinden kelimelerle gelmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda sözler ve yazma edimi daha ziyade anneyle olan çatışmayı ve ondan kaynaklı temel kaygıyı çeşitli biçimlerde sönmümlendirme amaçlı kullanılmaktadır. Bu biçimleri, sanatsal üretim göz önüne alındığında, durumu entelektüelize etme (intellectualization), kendini suçlama (self-recriminations) ya da ötekini suçlama (accusations) olarak analiz edebiliriz. Bu bağlamda bu biçimler çoğunlukla yer değiştirmekte, kimi zaman öznenin benliğine, kimi zaman da ötekine dönmekte ama çoğunlukla “nerdeyse hiçbir zaman yerini bulmaz” (dize 56-57) durumdadır. Anlatıcı bu kez başka bir entelektüelden duyduğu yorumu okuyucuya aktararak durumunu açıklamaya çalışır: “sen annenin örselenmiş bilinçdışına doğdun” (dize 59-62). Kendi kaderinin ve tüm yaşamının annenin bilinçdışı tarafından belirlendiğini ifade eden yazar bir bakıma kendini kurban ya da mağdur (the feeling of being victimized) göstererek içinde bulunduğu suçluluk duygularını yönetmeye çalışır. Bu açıdan annenin travmatik belleği, yaşantıları ve kendini algılama biçimi çocuk yetiştirmesine etki etmiş; anne kendini aşamadığından dolayı evladın da kendi benliğine ve ona takılarak sendelemesine sebep olmuştur. Anne farkında bile olmadığı bu histerik bilinçdışı nedeniyle kızında kaotik bir bilinç yaratmıştır.

“eğer biri ona
genç bir annenin
isteyeceği en
son şeyin
sahte bir fedakarlık
cesaret ve neşe
olduğunu söylemiş olsaydı” (Dize 69)
“annem belki ikimizi de
bu kadar
incitmezdi”

Örtük yazar içinde yaşadığı toplumun ataerkil anne idealine göndermede bulunarak annesiyle arasındaki sorunun büyük bir kısmının bu durumdan kaynaklandığını ifade eder. Bu bağlamda mutlu bir anne olmaktan ziyade bilinç ve ideal egoda yaratılan mükemmel anne imajını elde etmeye çalışan anne zorlanımlı bir mutlulukla hem kendine hem de anlatıcıya derin bir

keder yaşatmıştır. Olmaktan çok görünmeye önem veren ve onaylanmama kaygısı taşıyan bu anne imgesi anne-kız arasındaki hassas ilişkiye daha çok zarar vermiş ve sonunda iplerin kopmasına neden olmuştur. Aslında anlatıcı annesiyle çatışmasını dile getirirken hak ettiğine inandığı annenin de dolaylı olarak yasını tutmaktadır. Buna göre anlatıcının anne ideali özbiñç geliştirmiş, kızıyla kendi istekleri ve ihtiyaçlarının farkında olan ve ötekenden ziyade kendilerini baz alan sağlıklı ve bütüncül bir ilişkiden yana olan annedir. Bu anne ideali var olsaydı eğer iki taraf da bu ilişkiden ağır bir darbe almayacaklardı ya da anlatıcının kendi tabiriyle "annem belki ikimizi de bu kadar incitmezdi" (dize 70-72).

"şimdi bilirdik
ne yapacağımızı
bu kadar vicdan azabıyla &
cömert bir yağmur gibi
ıslatan sevgiyle
bir annenin yeni baştan onarıldığı" (Dize 78)
"bir çocuğun affedildiği
o yerde
fırtına bizi beklerken
anne şefkati
nasıl kabul edilebilir" (Dize 83).

Anlatıcı, anne ile kız arasındaki yıpranmış ilişkiyi bunca yaşanmışlık ve kırgınlık sonrasında onarmanın bir hayli zor olduğunun bilincindedir. Aralarının kötü olmasından kaynaklı nevrotik suçluluk duyguları her ikisine de tesir etmiş ve vicdan azabıyla nasıl baş edeceklerini bilemedikleri zamanlar olmuştur. Buna rağmen ortak bir zeminde buluşmak ya da onca kavga gürültüden sonra bir araya tekrar gelmek her iki taraf için de oldukça zor görünmektedir. Anne imgesini zihninde düzenlemekte ve kişisel belleğini revize etmekte sorun yaşayan anlatıcı mevcut duruma etki edemeyince çareyi geçmişini yeni baştan yaşantılamakta ve kurgulamakta bulur; imgeleminde kısa sürelik de olsa "bir annenin yeni baştan onarıldığı" (dize 78) ve "bir çocuğun affedildiği" (dize 79) bir geçmiş inşa eder. Nevrotik gururu hem anne hem de kızı için bir engel teşkil etmekte ve birbirlerini oldukları gibi kabul etmekte sorun yaşamaktadırlar.

"bütün bahçelerin
cennetten köşe olduğu
bir hikâyeye
dönüşen" (Dize 87)
"o başlangıç masalı
yeniden
anlatılabilir mi & böyle bir lütfu

kaybetmeyi
kim ister ki” (Dize 92).

Anlatıcı anne-kız arasındaki çatışmayı İncil’de bahsi geçen yaratılış hikâyesi bağlamında dile getirir. Bu anlamda anne ile kızının altın dönemleri cennetten kovulmaları ile sona ermiştir. Elbette cennet burada her ikisinin de fiziksel ve ruhsal olarak bir bütün olduğu zamanları kapsamaktadır. Anneyle bir bütün ve tam olma hissi ilk olarak kız çocuğun rahimden ayrılmasıyla darbe almış daha sonra ise özne olmakta olan kızın kuir olduğunun bilincine varmasıyla tamamen yok olmuştur. Buna göre anlatıcı en başa dönüp bahsi geçen sorunları hiç yaşamamış olmayı umarken aynı zamanda ana rahmine tekrar dönme arzusunu da açığa vurmaktadır. Bilincin, çatışmanın, ben ve ötekinin, babanın kanunun olmadığı ana rahmine dönmek hem annenin kurtarıldığı hem de kızının affedildiği bir “başlangıç masalı”na (dize 88) tekrar dönmek gerçekleşmesi imkânsız olan büyük bir lütuftur.

Anlatının geneline bir bütün olarak bakıldığında, örtük yazarın kayıptan kaynaklı agresyonunu yazma edimiyle yönetmeyi umduğu fark edilir. Yazar, kaybın sebep olduğu kederi ve depresyonu yüceltme yoluyla yeni bir biçime dönüştürerek kontrol altına almaya çalışır. Bu bağlamda kayıp dilin inkârıyla sonuçlanmaz; sembolikte dili reddetmek yerine yazar semiyotikte negasyona tutunur ve yazarak bilinç ötesini açığa vurur. Bu durum yaşadığı nevrozun psikotik bir hale bürünmesine de engel olur. Semiyotik düzlem anneyi katletmekte başarısızlığa uğramış özneye anaç bir zemin sunarak anne nesnesiyle yeniden bir araya gelmesini sağlar. Bu açıdan özne kederle ve kayıpla özdeşleşmeyi bırakarak üçüncü bir biçimle, yani yazma ve sanatsal üretimle özdeşleşmeye başlar ve böylece hem kendi benliğini, hem de kaybı dönüştürür.

Örtük yazar, yazma edimi sayesinde duyuşsal ve bilişsel durumunu yeniden düzenler; sanatsal üretim aracılığıyla sembolikte kaybettiği ya da hiçbir zaman sahip olamadığı öznelliğini inşa ederek yeni bir kimlik ve benlik kazanır. Böylece kendini sadece kederli ya da depresif durumundan çıkartarak bohem bir sanatçıya dönüştürür. Bu da onun toplumsallaşmasını sağlarken sanat eseri aracılığıyla örtük ve tarihsel okuyucunun da yeni bir benlik kazanmasını kolaylaştırır. Bunun sonucunda hem yazar hem anlatıcı hem de okuyucular bilinçlerini revize ederler. Kayıpla birlikte kaybolmaya son vererek semiyotiğe tutunurlar. Yazarak ve üretirek var olurlar; kendilerini algılama şekillerini de yenilerler. Sanat eseri bu açıdan sadece kayıpla, dille ya da nesneyle değil, aynı zamanda kendileriyle olan ilişkilerini de yeniden yapılandırır.

Üretilen metin özne açısından kaybın ve kaybedilen şeyin bir ikamesidir. Bu açıdan özne kayıpla birlikte kendi benliğini ve dilini de kaybetmez; yeni bir biçime ve biçeme tutunarak mazoşist eğilimi törpüler. Böylece kendine saldırmayı bırakan özne nevroitik suçluluk duygularını entelektüelize ederek kontrol altına alır. Sanatsal üretim özneyi olası bir intihar düşüncesi ya da teşebbüsünden de daimi olarak korur. Kelimelerde uzmanlaşan özne aslında neyin yasını tuttuğunu, kendisini neyin üzdüğünü de yazarak algılar. Keder bunun sonucunda kontrol altına alır ve aslında kederin odağı tanımsız şey olmaktan çıkıp nesneye dönüşür. Özne bu sayede yazarak öznelliğini tekrar inşa eder. Ayrıca ötekine olan agresyonunu imleyen sadist eğilimi de yönetmeyi başarır. Yıkıcı dürtüler özgün bir sanat eserine dönüşür. Sanatsal üretim de yeni bir kimlik ve benliği beraberinde getirir.

Yazma edimi öznenin dili reddetmesine engel olur. Kederle ve kayıpla bir araya gelmesini simgeleyen sessizlik ve kimi zaman buna eşlik eden gözyaşları yazan öznenin hayatında bilinçsiz ve sık tekrarlayan bir örüntü olmaktan çıkar. Yazar bu örüntülerin bilincine vararak onları kontrol altına almayı başarır. Böylece dili değil, negasyonu inkâr eder. Bu durum bilişsel ve duyuşsal durumunu yeniden yapılandırmasını da sağlar. Özne sembolikte var olmaya devam eder; semiyotik düzlem yazan özneye kendini ve ötekini bağışlamasını mümkün kılar. Böylece depresyonun sebep olduğu hiçlik ve boşluk durumları daimi olarak kontrol altına alınır.

Sanatsal üretim yazar-özneye nevrozunu yönetmesi konusunda kolaylık sağlar. Anneyle olan çatışmasından kaynaklı temel kaygısını ve nevroitik karakterini üreterek ve yazarak kontrol altında tutan yazar aynı zamanda ürettiği anlatıyla da annenin sevgisini ve onayını da almaya çalışır. Nihayetinde okunan metin annede sempati uyandıracak ve aralarında bir bağışlanmanın yaşanmasını sağlayacaktır. Anneyle aranın uzun süredir bozuk olmasından kaynaklı durum nevrozunu ve basit kaygıyı da yazarak ve üreterek bilincini uyuşturmakla kontrol etmeye çalışan yazar bunlara eşlik eden nevroitik suçluluk duygularını da hafifletecektir. Yazma edimi bir bütün olarak özneye nevroitik karakterini ve nevroitik etkenlerini kontrol altına alma ve yönetme konusunda yardımcı olur.

Metne bir bütün olarak bakıldığında çalışmanın biçim olarak şiir olsa da içerik ve söylem olarak nesir özellikleri taşıdığı fark edilir. Chan, uzun bir başlık eklediği şiirini dizelere ya da bölümlere ayırma gereği duymaz; büyük harf kullanmaz ve noktalama işaretlerini mecbur kalmadıkça eklemesiz. Uzun cümleler art arda sıralanır; eser daha ziyade bilinç akışı tekniğiyle yazılmıştır. Yazar aklına gelenleri birden ve topluca, nefes almaksızın sıralar

gibidir. Anlatı, bu açıdan Chan'ın nevrozunu yansıtan özellikler barındırmaktadır ve annesiyle olan ilişkisi gibi kaotik ve sancılıdır. En azından okur açısından okunması ve yorumlanması görece basit değildir.

Chan'ın söylemiyle ilgili dikkat çeken bir diğer nokta ise anlatı boyunca asla annesinden “(benim) annem” diyerek bahsetmemesidir. Annesini daha ziyade “o” olarak işaret eden Chan annesine olan mesafesini ve kırgınlığını eserine ve üslubuna da doğrudan yansıtmıştır. Anneyle arasına giren soğukluk şiire de aktarılmış ve sembolikteki mesafe semiyotikte açığa vurulmuştur. Annesi yüzünden kendine yabancılaşan Chan aslında annesine de yabancılaşmıştır. Anlatıda yalnızca kırgınlık bağlamında anne ve kızı bir araya gelmiş; şair o zaman biz demiş ve bir daha aynı yerde buluşmamışlardır.

Chan annesiyle olan ilişkisini yaratılış miti bağlamında açıklayarak kendini ilk insan, annesini de yaratıcı olarak konumlandırmıştır denilebilir. Buna göre annenin kızını cinsel kimliğinden dolayı yargılayıp hayatından çıkarmaya çalışması anne ile kız arasındaki altın dönemi sona erdirmiştir. Anneden ayrı kalan Chan bir nevi cennetten kovulmuş gibidir; ancak gözden düşen sadece Chan değildir, onunla birlikte annesi de kızındaki imgesini zedelemiştir. Bütün bu olanları yok saymak ve hiçbir şey yaşanmamış gibi davranmak hem anne hem de kızı açısından imkânsızdır.

Chan sanatsal üretim ve yazma edimiyle hayatta tutunmaya çalışır; bu açıdan yazmak direnmektir, bir varoluş mücadelesidir. Bir ötekine dile getirmekten korktuğu ve kendinden bile yadsıdığı her şeyi sanatı aracılığıyla dışa döker ve baskılamanın yol açtığı etkiden de kurtulur. Yazarak kendiyile ve bir ötekiyle yüzleşme cesaretini bulur. Bunun sonucunda duyuş anlama dönüşür.

Yazma terapötik bir etki sağlayarak bilincini uyuşturur; bir nevi antidepresan almak ya da yeniden var olmaktır. Sembolikte öznelliğini katleden anneyi semiyotikte nesneleştiren Chan böylece öznelliğini tekrar inşa eder ve nevrotik suçluluk duygularından arınır. Chan sanat eseriyle hem kendi için hem de aynı çatışmaları yaşayan kızlar için bir kurtuluş yolu üretir; bir çözüm önerir.

Sonuç olarak, Mary Jean Chan'ın eserlerine genel bir göz atıldığında şiirlerinde ailenin kadınları ile sonu gelmek bilmeyen çatışmalarını ele aldığı

fark edilir. Bu kadınlar çoğunlukla annesi, kimi zaman da büyükannesidir⁴ ve çatışmaların temel nedeni Chan'ın onay görmeyen cinsel kimliğidir. Bu bağlamda yaşamında anne figürünün ya da anne ikamesinin dominant olduğu, buna karşın baba figürünün görece pasif ya da etkisiz rolde kaldığı söylenebilir. Chan anne figürüyle özdeşleşim yaşamaktan ziyade anne figürünün onunla özdeşleşim kurmasını beklemekte ve bu durum da ana katlında başarısızlığa uğramasının nedenlerinden biri olarak göze çarpmaktadır.

KAYNAKÇA

- CHAN, M. J. (2019), The mother finds her own wild, lost beginnings deep within the body of her daughter [Anne kızının bedeninin derinliklerinde kendi kızlık günlerinden kalma el değmemiş, yitik başlangıçlarını bulur]. (M. Z. Çıraklı, Çev.). Erişim adresi: <https://poets.org/poem/mother-finds-her-own-wild-lost-beginnings-deep-within-body-her-daughter>
- CHAN, M. J. (2019), About this poem. Erişim adresi: <https://poets.org/poem/mother-finds-her-own-wild-lost-beginnings-deep-within-body-her-daughter>
- CHAN, M. J. (2015), "To the Grandmother Who Mistook me for a Boy", *Callaloo*, 38.2, 358.
- CHAN, M. J. (2022), Personal Website. Erişim adresi: <http://www.maryjeanchan.com/>
- ÇIRAKLI, M. Z. (2020), "A modest proposal for reading: four-aspect critical taxonomy for students", *Journal of Narrative and Language Studies*, 5.9, iv-x.
- HASLER, E. (2019), Mary Jean Chan. Erişim adresi: <https://www.poetryinternational.org/pi/poet/29644/Mary-Jean-Chan/nl/tile>
- HORNEY, K. (2007), *The Neurotic Personality of Our Time*, Routledge, Milton Park.
- HORNEY, K. (2017), *Psikanalizde Yeni Yollar*, Çev. S. BUDAK, Totem Yayınları, İstanbul.

⁴ Chan annesiyle yaşadığı benzer bir çatışmayı büyükannesi ile de yaşamış ve bunu "To the Grandmother Who Mistook me for a Boy" [Beni Erkek Zanneden Büyükanneme] (2015) başlıklı şiirinde de tematize etmiştir. Kendisini erkek olarak gören büyükannesinin ağzına yumruk attığını anlattığı bu eserinde de Chan yine aile kadınlarından birinden onay almaya çalıştığını, çünkü annesinin bahsi geçen kadının onayına ve düşüncelerine değer verdiğini aktarmaktadır. Bu bağlamda Chan annesinden onay almak uğruna onun onayladığı insanların da sevgisini nevroitik bir biçimde elde etmeye çalışmış ve bunu şiirlerinde yansıtmıştır.

- RIMMON-KENAN, Shlomith (2002), *Narrative fiction*, Routledge, New York.
- KRİSTEVA, J. (1989), *Black Sun: Depression and Melancholia*, Columbia University Press, New York.
- KRİSTEVA, J. (2015), *Melanie Klein: Delilik yahut Acı ve Yaratıcılık Olarak Ana Katli*, Çev. A. DEMİR, Pinhan Yayıncılık, İstanbul.
- ÖĞÜTCEN, Ö. (2018), “Sapkınlık nedir? “gayet iyi biliyorum ama yine de..””, *Suret Psikokültürel Analiz*, 10, 39-63.
- PARKİN-GOUNELAS, R. (2001), *Literature and Psychoanalysis*, Palgrave, Hampshire.
- WONG, J. (2020), “Flèche”, poetry by Mary Jean Chan. Erişim adresi: <https://asianreviewofbooks.com/content/fleche-poetry-by-mary-jean-chan/>

ALİNİN BİRİ ROMANINDA TOPLUMSAL MESELELER

Social Issues in the Novel of 'Alinin Biri'

Aziz ŞEKER*
İnan AKDAG**

ÖZ: Toplumcu gerçekçi edebiyat, toplum meselelerini işleyen bir yaklaşımı benimser. Toplumsal yapıda yaşanan sosyal sorunlar, sosyal-ekonomik eşitsizlikler, yoksulluk gibi konular genel olarak toplumcu gerçekçi edebiyat türlerinde işlenir. Bu edebiyatın önemli bir yanını ise toplumsal gerçeklere eğilen romanlar oluşturur. Son yıllarda eserleri gündeme gelen Fahri Erdiç de toplumcu gerçekçi edebiyatın bir temsilcisi olarak yaşadığı toplumun sorunlarını romanlarına taşımıştır. Ege coğrafyasında yetişmiş olması romanlarında Ege bölgesinde yaşanan sosyal olguları malzeme olarak kullanmasını sağlamıştır. Bu açıdan Ege'de geçen *Alinin Biri* romanı belli bir tarihsel dönemde yaşanan sosyal ilişkileri roman kahramanı Ali'den hareketle verir. Ayrıca roman, Tek Parti döneminin sonları ile Demokrat Parti'nin iktidara geldiği süreçte Daylım köyünde yaşanan ağa-köylü çelişmesine dikkat çekerken değişen siyasal iktidarın kırsal toplumsal yapıdaki yansımalarına odaklanır. Bu çalışmada, *Alinin Biri* romanı edebiyat sosyolojisinin olanaklarıyla çözümlenirken dönemin tarihsel ve toplumsal koşullarının kırsal toplumsal yapıda ortaya çıkardığı toplumsal meseleler değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Fahri Erdiç, toplumcu gerçekçilik, *Alinin Biri*, roman, edebiyat sosyolojisi, köy

ABSTRACT: Social-realistic literature espouses a function on social problems. The subjects like social problems which are observed on the social structure, socio-economic inequalities and poverty are generally analyzed in the kind of social-realistic literature. The important side of this literature consists of the novels which have tendency to social realities. Fahri Erdiç, whose works have come into an agenda at last years, also had brought social problems which he lived in his life as a representative of social-realistic literature. Because he grown up in Aegean geography, he used social phenomena which they realized in Aegean geography as materials. In this respect, the novel of 'Alinin Biri' which lived in Aegean region gives social relations which lived in a definite historical period from Ali. In addition, the novel attracted attention to the contradiction between agha and peasant in Daylım Village

* Doç. Dr., Amasya Üniversitesi Rektörlüğü, Amasya, shuaziz@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5634-0221

** Dr., Amasya Üniversitesi Merzifon İİBF, Amasya, inan.akdag@amasya.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5531-403X

Geliş Tarihi / Received: 26.05.2022

Kabul Tarihi / Accepted: 27.10.2022

Yayın Tarihi / Published: 30.01.2023

during the end of Single Party era and during the beginning time of Democrat Party power, and it focuses on the reflection of rural social structure as the result of changing political power. In this study, when the novel of 'Alinin Biri' analyzes with the opportunities of the sociology of literature, social issues which are observed social-historical conditions of that era which appeared in rural sociological structure evaluate.

Keywords: Fahri Erdiñ, socialist realism, *Alinin Biri*, novel, sociology of literature, countryside

GiriŖ

Son yıllarda edebiyat sosyolojisi incelemelerinin yaygınlaŖmasıyla birlikte ÇaĖdaŖ Türk edebiyatında toplumcu gerçekçi kuŖak içerisinde yer alan ve uzun yıllar adından pek söz edilmeyen yazarların yapıtlarına karŖı bir ilginin, arttığını söylemek mümkündür. Toplumcu gerçekçi kuŖak yazarlarının sanat yaŖamlarının en belirgin özelliği yaŖadıkları koŖulların politik ikliminden önemli ölçüde etkilenmiŖ olmalarıyla iliŖkilidir. Bu politik iklim onların sosyal konulara merak duymalarını sağlar. Dolayısıyla söz konusu kuŖaĖın yazarlarının romanlarında da sosyal konular geniŖ bir yer tutar.

Türkiye toplumsal deĖiŖmesinin, siyasal sisteminin çeliŖkilerinin, yapısal sorunlarının, çözüm bekleyen sosyal sorunlarının, köy ve kent sorunlarının, deĖiŖen dünya dengelerinin ve demokrasi mücadelelerinin, 40 kuŖaĖı olarak tanımlanan toplumcu gerçekçi geleneğin yazarlarının ele aldıkları önemli konular arasında olduğunu burada anımsatmak gerekir. Bu çerçevde örnek vermek gerekirse, Nazım Hikmet, Sabahattin Ali, Aziz Nesin, YaŖar Kemal, Orhan Kemal, Kemal Tahir, Vedat Türkali gibi sanat ve dŖnce adamları baŖta olmak üzere toplumcu gerçekçi kuŖaĖın yazarlarına dair geniŖ bir yazın bulunmasının yanında zamanla yapıtlarının değerlendirilmesinde daha nesnel adımların atıldığını görmekteyiz.

Toplumcu gerçekçi kuŖaĖın yazarlarından biri kabul edilen Fahri Erdiñ (1917-1986) Akhisar'da dünyaya geldikten sonra yaŖamının büyük bir kısmı, önüne çıkan engelleri daha iyi bir dünya oluŖturmak amacıyla ortadan kaldırma mücadelesiyle gemiŖtir. Balıkesir Ėretmen Okulu yıllarından sonra gittiği Ankara Devlet Konservatuvarında Sabahattin Ali ile tanışması yaŖamında bir dönüm noktasını oluŖturur. Sabahattin Ali'nin etkisiyle Erdiñ, toplum meselelerini konu edinen metinler kaleme alır. Fahri Erdiñ'in toplumsal gerçeklere dayalı öykülerle, Ŗiirlerle yazın hayatına adım atması 40 kuŖaĖının yazgisına ortak olacağının habercisi olur. DŖncelerini ifade etmekten ve yazdıklarından dolayı Erdiñ tutuklanır, Ankara'da cezaevinde yatar. Toplumcu kuŖaĖın yazarlarının baŖına gelenler onun da hayatını altüst etmeye yetmiŖtir. Çk sevdiği yazar dostu Sabahattin

Ali'nin yaşadığı baskılar sonrasında yurtdışına kaçıışı esnasında katledilmesi Erdinç'in Bulgaristan'a yerleşmesine neden olur. Edebiyat çalışmalarını ve politika uğraşısını Bulgaristan'da sürdüren Erdinç, 1973'te Bulgaristan Yazarlar Birliği üyeliğine seçilir. Bu yıllarda, net bir tarih vermek gerekirse, 2 Haziran 1970 tarihinde Orhan Kemal de Bulgaristan'dadır. Orhan Kemal, tedavi olmak ve annesinin geldiği yere ilişkin kitap hazırlığı yapmak için gittiği Sofya'da geçirdiği kalp krizi sonucunda vefat eder. Bulgar Yazarlar Birliği 5 Haziran'da bir tören düzenleyerek cenazesini Türkiye'ye gönderir. Aynı şekilde Fahri Erdinç de 11 Kasım 1986'da Sofya'da yaşamına veda eder.

Başlarken de söylediğimiz gibi Erdinç, şiirler, öyküler, incelemeler ve romanlar kaleme almış toplumcu gerçekçi bir yazardır. Toplumsal yapıda yaşanan sosyal çelişkileri, toplumsal eşitsizlikleri, köy toplumsal gerçekliğini, Anadolu insanının yarım asra yayılan dram yüklü sosyal ilişkilerini bir yapısal sistem eleştirisi bağlamına oturtarak işlerken topluma ayna tutacak edebi bir çabanın içinde olmuştur. Öyle ki, Yaşar Kemal'in ve Orhan Kemal'in Çukurova'sında yaşanan sosyal sorunlar, ağa köylü çelişkisi, ırgatlık, eşkiya olgusu, kadın-erkek ilişkileri, sosyal yapı meseleleri Fahri Erdinç'in Ege coğrafyasında kaleme aldığı romanlarında da karşımıza çıkar. Nitekim, sosyal-kültürel güçlüklerin yanı sıra ekonomik sorunların psiko-sosyal yansımaları roman kahramanlarının sosyal karakterlerinde bir bütün olarak temellendirilerek verilir. Erdinç, eşitsizlikleri gideremeyen bir sosyal yapı kritiğini mülkiyet kaygıları, yoksulluk, halk seçkin ayırımı vb. olgular şeklinde romana taşır. Bu temelde örneğin *Acı Lokma* romanında;

“ideolojik olarak bir arayış içinde olan Fahri Erdinç, benimsediği düşünce doğrultusunda yaşadığı baskıları tüm çıplaklığı ile okura aktarır. Yaşadığı dönem itibarı ile cumhuriyetin kuruluşuna tanıklık eden yazar, cumhuriyet devrimleri ve bu devrimlerin halka ne şekilde yansıtıldığı ve halkın içinde bulunduğu cehalet ve sefaleti gözler önüne serer. Bu açıdan roman, cumhuriyetin kuruluş sürecini ve devrimlerin yerleşmesinde yaşanan olayları anlatması açısından tarihimize de ışık tutar” (Erzen, 2018: 90).

Toplumsal eşitsizlikler, Cumhuriyet tarihinde Tek Parti iktidarı ve sonrasında yaşanan toplumsal-politik dönüşümün kırsal dünyadaki yansımalarını roman izleğinden değerlendirmek adına *Alinin Biri* de çözümlenmesi gereken yapıtlarının başında gelmektedir. Günaydın ve Uğuzman'ın Fahri Erdinç'in *Diriler Mezarlığı*'nda yer alan *Marşal Katırı* öyküsünü inceledikleri çalışmalarında ifade ettikleri üzere bu kitap ve diğer tüm çalışmaları, hak ettiği değeri bulmayı bekleyen, içten anlatımı, realist

özmlmeleri ve etkileyici tasvirleri ile bu alanda çalışmak isteyen yeni araştırmacılar için keşfedilmemiş değerli bir coğrafya gibidir (2022: 96).

Toplumsal Yapı ve Roman İlişkisine Edebiyat Sosyolojisi Bağlamında Yaklaşmak

Edebiyat eleştirmenleri ve edebiyat sosyologları açısından yapıtların dil ve anlatım unsurları kadar önemli olan bir başka husus insan ve toplum gerçekliğinin verililiş biçimidir. Toplumsal yapıyla ilişkili dinamikler sosyal bilimlerin üzerinde durduğu hatta odaklandığı konular arasında yer alırlar. Bu anlamda örneğin sosyal düzen, toplumsal değişim, sosyal ekonomik koşullar, sosyal çelişkilerin analizinde 19. zyılda romanın, toplumsal ve politik süreçlere karşı duyarlılığı, olguları nesnel ve bütüncül bir bakışla yorumlayarak kurgusal anlatıma dönüştüren benzersiz niteliği ile toplumsal dönüşümleri etkili biçimde ifade etmesi sosyal bilimlerin dikkatinden kaçmaz (Lekesizalın, 2021: 99). Bu doğrultuda sosyal bilimlerde, sosyolojinin bir dalı olarak gelişen edebiyat sosyolojisi, toplumla etkileşimli kültürel bir ürün kabul edilen romanın gelişimini yakından takip etmiştir. Bütün bunlar gösteriyor ki, çeşitli yönleriyle sosyolojik çözümlemeden geçirilecek bir edebi yapıtta toplum gerçekliğine nasıl yaklaşıldığı, toplumsal gerçekleri yansıtma yeterliliği ve bunu yaparken estetik değerlerle örülü niteliğe sahip olunması önemli yorumlama/anlama verileri sağlar. Edebi yapıt hakkında değer yargısı ortaya çıkarmamak koşuluyla yorumlayıcı/betimleyici olabilecek bir sosyolojik eleřtirinin¹ edebiyat sosyolojisinin öngörüsünü geliştirmedeki rolünün altını çizmek gerekir. Sonuçta yapıtın sosyolojik değeri de içeriğinde dökümante edilebilecek olan insan ve toplum gerçekliğinin dayandığı sosyal etkileşim ve insan toplum diyalektiğini anlamaktan geçer (Şeker, 2021).

Sosyolojinin var oluş serüveni sanayi toplumuyla birlikte ulus devletin araçsal olarak kullandığı bir bilim dalı olmasıyla ivme kazanmıştır. Sosyolojinin alanlarıyla ilgili yapılan araştırmalar ve çıkarsamalar da aynı amaca hizmet eder. Böylesi bir ayrıcalığa, iktidarın erişmek istediği sosyal bilgiyi sağlaması hedefleri eklenebilir. Toplumsal dünyayı ve iktidarı anlamayı işlev edinen sosyoloji elbette kendi içinde eleştirel bir yön barındırır. İktidar elitlerinin, uyguladıkları tahakkümü rasyonelize edecek,

¹ Toplum temelli bir yaklaşımı içeren sosyolojik eleştiri, romanın tarihsel ve sosyal bağlamından hareket eder. Toplum yapıt ilişkisine odaklanan sosyolojik eleştiri Alver'e göre "bir edebi metin arkeolojisidir ve kazıdan maksat edebi metnin izlek kabul edilerek toplumsal gerçekliğe ilişkin ipuçları elde etmek, toplumsal gerçekliği elde edilen verileri de devreye sokarak daha bütünlüklü görmektir" (Alver, 2018: 304).

tahakkümün dayandığı mekanizmaları pekiştirecek ve tahakkümün kendisini meşrulaştıracak türde bir bilime ihtiyaç duydukları düşüncesine diğer bilimler gibi çoğu zaman sosyolojisi de hizmet eder (Bourdieu, 2019: 33). Dolayısıyla toplumu çözümlmek, kültürünü, değer yargılarını, sosyal karakter özelliklerini öğrenmek ve sosyal etkileşim sistemlerini tanımak isteyenlerin başvuracağı bir başka önemli kaynak toplumsal yapıyla etkileşimli olarak ele alınabilecek bir tür kabul edilen romanı inceleyen edebiyat sosyolojisi olanağıdır.

Sosyolojik arka planında göreceli dahi olsa toplumsal yapıya ve toplumsal gerçeklere katı bir ideolojik yaklaşımla değil de estetik bir tutumla eğilen *Alinin Biri* yapıtı (1958), Milli Mücadele dönemi ve sonrasında ortaya çıkan politik ve sosyal gelişmeleri Afyon'un Daylım köyü özelinde konu edinir. Ayrıca Ali'nin erkek roman kahramanı olarak kurgulandığı yapıt, köyün ağası örneğinde olduğu gibi değişen siyasal süreçte gömlek değiştirerek yoluna devam eden ve refahına refah katan köy ağaları ve kasaba ileri gelenlerinin eleştirel gözle okura iletildiği toplumcu gerçekçi roman geleneğinden aşına olduğumuz politik bir atmosfer deneyimlettir.

Alinin Biri romanının, sosyolojik düşüncenin fırsatları ve birikimi ile sosyal analizden geçirileceği bu çalışmanın, dönemin köy toplum kurulumunu, cinsiyet hiyerarşisini, birey toplum ilişkilerini kısacası toplumsal yapıyı birçok öğeleriyle kavramak adına diğer pek çok edebiyat sosyolojisi uygulamaları için katkı verici olacağı düşünülmektedir.

Romanda Toplumsal Mesele Olarak Eşkivalık

İnsanlık tarihi boyunca birçok toplumda “zulme ve haksızlığa başkaldıran halk kahramanları görülmüştür. Bu halk kahramanları yaşadıkları dönemde halkın gönlünde yer edinmişlerdir. Böylece sonraki dönemlerde halkın hafızasında, yani halk anlatılarında bulunmuşlar ve zamanla efsaneleşmişlerdir” (Gacar, 2019: 303). Dünya coğrafyasında özellikle kırsal toplumsal yapılarda çeşitli gerekçelerle eşkıya olmuş bireyler, bu iradelerinden dolayı iyi ya da kötü karakter özellikleriyle değerlendirilirler. İyi özellikler sergileyenler halk kahramanları geleneğinden gelenler olarak kabul edilmişlerdir.² Başka bir ifadeyle, eşkıyalığı “soylu” ya da “sosyal”

² Hobsbawm *Eşkivalık* isimli çalışmasında olguya tarihsel bir çerçeveden değinir. Toplumsal/Sosyal eşkıya nitelemesi yaptığı tipleri otoriteler “tarafından suçlu sayılan ama köylü toplumu içerisinde varlığını sürdüren ve köylüler tarafından kahraman, yenilmez, intikam alan, adalet için dövüşen, belki de özgürlüğün lideri olarak görülen ve her durumda saygı duyulan, yardım edilen ve desteklenen kanun kaçağı köylüler olarak” ele alır (1997: 12).

kavramlarıyla açıklayan araştırmacılar, bu tip kahramanların ortak özelliklerine dikkat çekmektedirler. Bir çıkış noktası olması açısından örneğin edebi metinlerde olumlu bir kahraman özelliğiyle betimlenen “soylu” eşkıyanın karşıtı kötü eşkıya tipine rastlamak mümkündür (Altıkulaç Demirdağ, 2016: 34). Halk kültürüne ve edebiyata konu yapılan bu sosyal tiplerin zamanla sosyal bilimcilerin çalışmalarına konu yapıldığı bilinmektedir.

Türk edebiyatında eşkıyalık olgusu çeşitli açılardan işlenir.³ Özellikle romantik ve sosyal eşkıya, kötü ya da yoz eşkıya karakterlerine sıklıkla yer verilir. Örneğin eşkıya nitelemesinin zıt karakteri biçiminde verilen yoz/kötü eşkıyaların yanında sosyal eşkıya tiplerini Yaşar Kemal’in *İnce Memed* roman serisinde geniş bir şekilde ele alınır. Soylu bir eşkıya olan İnce Memed’i odağına alan bu eserin karşısında eşkıyalığın olumlu hiçbir yanının olmadığını ifade eden romanlar da bulunmaktadır. Devlete karşı başkaldırıcı hoş karşılamayan ve meşru saymayan Kemal Tahir’in *Rahmet Yolları Kesti* romanının bu anlamda ele alınması gerekir. Romanlara taşınan;

“eşkıyalık göreceli bir kavramdır. Bu konuda, genelde olumlu ve olumsuz olmak üzere iki bakış söz konusudur. Bunlardan ilki, eşkıyalığı yücelten, bir tür direniş olarak gören, toplum ve halk adına haklı bir hareket gibi kabul eden romantik görüş; ikincisi ise, eşkıyalığı, devletin çatısı altında, devlete rağmen hareket eden, halkla çatışan ve devletten ziyade halka zarar veren kişi ve grupların yasadışı hareketi olarak kabul eden görüştür” (Gözütok, 2011: 50).

Ezilenlerin tepkisini örneklemek konusunda Osmanlı Devleti’nin sonlarına doğru ve Cumhuriyet yönetiminin kurulduğu yıllarda bazı adaletsizlikler karşısında bir tutum takınan sosyal eşkıyalık Anadolu’da rastlanan bir olgudur. Eşkıyalar arasında kimisi kırsal yapıda başından geçen adaletsizliklere bir tepki olarak kimisi ise halka eziyet etmek için dağların yolunu tutmuştur. Türk romanının temel sorunsalının masaya yatırıldığı bir görüşmede Balabanlılar’ın sorduğu soruya yanıt veren Moran bu tartışmaya dikkat çeker:

“Batı-Doğu karşıtlığı 1950’lere kadarki romanımızın konusunu, kişilerini, tiplerini belirler. Kurtuluş Savaşı’ndan sonra, bilindiği gibi, Batılılaşma sürerken bir yandan da Osmanlı döneminde mevcut olmayan burjuva ve işçi sınıfı oluşmaya başladı. Çünkü merkezî iktidarın Türkiye’yi ekonomik bakımdan güçlendirmek için başvurduğu yollar, sınıf ayrımını da beraberinde getirecekti ister istemez. Bu durumda burjuvanın ve toprak ağasının karşısında ezilen bir

³ Daha detaylı bilgi için bkz. Şeker, Aziz (2011), “İnce Memed: Yaşar Kemal’in Roman Dünyasında Çukurovalı Mecbur Bir Eşkıya Tipi, (Sosyal ve Soylu Bir Eşkıya Olarak İnce Memed)”, *Roman Kahramanları*, 2,6, 19-21.

emekçi ve köylü sınıfının sorunları ön plana geçti. Başka bir deyişle, Batı-Doğu karşıtlığının yerini ezen-ezilen karşıtlığı aldı ve romanımızın konusunu, kişilerini büyük ölçüde belirledi” (Balabanlılar, 2015: 187-189).

Ege bölgesinde de ezen-ezilen karşıtlığından beslenen eşkıyalık üzerine birçok anlatıya rastlanmaktadır. Çeşitli yapıtlarda boy gösteren eşkıyaların izini sürebileceğimiz Ege’de geçen *Alinin Biri* de toplumsal meselelerle ilişkili olan eşkıyalık açısından değerlendirilebilecek bir romandır. Ege’de eşkıyalık yaptığı için asılan Nalbant Efe’nin oğlu Ali, köy yerinde ağa ile sorun yaşamasından dolayı yalan ihbarla cezaevine atılır. Bir süre kaldığı Değirmisaz’daki cezaevinde kömür ocaklarında çalıştırılır. Burada sıtma hastalığına yakalanır. Tahliye edildikten sonra köyüne doğru yol alır. Yazar bu sürede Tavşanlı ovası başta olmak üzere bölgenin coğrafik yapısını roman mekânı olarak kullanır. Yukarıda sözünü ettiğimiz eşkıyalık, o tarihlerde tıpkı Çukurova’da olduğu gibi Ege dağlarında Zeybek/Efe şeklinde belirir. Kendilerine Efe/Zeybek diyen sosyal grupların bir kısmı “sosyal eşkıya”⁴ olarak nitelendirilebilecek özellikler taşırlar. Buna Yaşar Kemal’in kaleme aldığı Ege’de geçen *Çakırcalı Efe* örnek verilebilir. Sosyal eşkıyalar her ne kadar kanunla karşı karşıya gelmiş olsalar, sonu ölümle bitecek bir maceranın içine sürüklenmiş olsalar bile sistemden kaynaklı sorunlara karşı gelmeleri, köylülerin yaşadıkları sosyal sıkıntılarda onlarla birlikte hareket etmeleri gibi süreçlerde hak arayıcısı görülmeleri ile sosyal adalet vurguları, onların sosyal/soylu eşkıya kabul edilmelerini sağlamıştır. Bu sebeple yaşamlarına dair halen unutulmamış türküler yakıldığı görülür. *Alinin Biri* romanında geçen Ali’nin babası Nalbant Efe de bu özelliklerle aktarılır: “Nalbant Efe padişaha karşı durmuş. Zenginlerden zorla alıp, fakirlere dağıtmış. Uşak’ta ameleden, köylüden belediye kuracak olmuşlar. Bütün bu yaylalarda namı söylenmiş. Lâkin asker onları dağıtmış. Nalbant Efe Akdağ’da ele geçmiş. Kaplangediği’nde asmışlar onu. Çok iyi çok yiğit adammış... İyiler yaşamaz ki zaten...” (Erdinç, 2007: 30).

Ali’nin Halleri: Köylü Ali’den Eşkıya Ali’ye

Roman kahramanı Ali, seferberlik sonrası, yoksulluğun hüküm sürdüğü dönemde Ege’de Nalbant Efe ile Elif’in oğlu olarak dünyaya gelir. Köy toplumunda tahsildarların amansız baskıları, kız kaçırımlar, şiddet, güçlünün güçsüzü ezmesi günün yaşanan olaylarının başında gelmektedir. Babası

⁴ Eşkıyalığı evrensel bir olgu olarak kabul eden Hobsbawm, sosyal eşkıyalığın kabileye ve kan bağına dayalı örgütlenmenin evrimleşmeye başladığı aşamayla modern kapitalist ve endüstriyel toplum arasında bulunan, kan bağına dayalı toplumun çözülme ve tarımsal kapitalizme geçiş aşamalarını da içeren bütün toplumlarda görüldüğünü ifade eder (1997: 13).

dağdayken Ali, babasının arkadaşlarının yardımıyla AĞanın besleme tuttuğu Elif'i kaçıarak evlenir. Elif, Rahim ağa tarafından "Yozalan'daki otuz dönüm tarlasından dolayı evlt" edinilmiştir (Erdiç, 2007: 37). Babası asılan Ali köye döndükten sonra AĞanın iftirasıyla 15 yıl kadar bir ceza alır. Ali, hapishane yıllarının bitiminde köye dönüşünde oğlu Yaşar'ın, Rahim ağanın yanında iş grdĞn oğrenmesi ile ağanın yeğeni Fadime'ye aşık olması karşısında üzülür. Rahim ağa asker kaçağı olması bir yana köylünün malına el koyan, borca sokan, şiddet uygulayan, verimli toprakları üzerine geçiren bir tiptir. Köy gerçekliğinde yaşananları ise Elif şu cümlelerle özetler: "Kökün fukara mı, dalın da fukara..." (Erdiç, 2007: 78). Kadınlara sosyal durumları da olumlu özellikler sergilemez. İçinde buldukları toplumsal koşullar eğitimsiz, erkeğe bağlı, korunmasız, güvencesiz ve her an şiddetle karşı karşıya kalan bir yaşamdır. Elif'in, Fadime'nin, köy okulunun hemen hemen her şeyiyle ilgilenen (bunun karşılığında harman kalkımında köy bütçesinden hizmetlerinin karşılığı ödenir) eşi dahil çocuklarını savaşta kaybetmiş Gülnaz ninenin başından geçenler kırsalda kadın psiko-sosyal gerçekliğini verir. Savaşa gidip dönemeyen çocuklarını ve eşlerini bekleyen kadınlar dikkate alındığında Gülnaz nine tiplemesinde toplumcu kuşağın yazarlarınca işlenen özellikler sergilenir. Anadolu'da savaşa giden eşlerinin, erkek çocuklarının gelmemeleri üzerine eş ve anne olarak yıllarca gidenlerin dönüşlerini umutla bekledikleri anlatısı, edebiyat yapıtlarında işlenen dramlar arasında yer alır. Ayrıca romanda aktarıldığı gibi köy gerçekliği bir dizi geleneğin srdĞ ve çeşitli sosyal kontrol araçlarının işlevsel kullanıldığı bir sosyal ilişkiler ortamını içerir. rnek olarak köy okulunun giderlerinin karşılanması için "salma" uygulanması, köy bütçesi, imece, konak sofrası, (köy yerinde sırayla ailelerin köy heyet odası için yaptıkları yemek), kirvelik, hıdırellez, asker uğurlama ve yarenlik verilebilir.

Ali, köyde, baba mesleği nalbantlığa devam ederken Rahim ağa ile atışması iten içe sürer, bu esnada köylüleri derinden etkileyen tahsildarların topladığı vergiler tartışmaların merkezindedir. Öte yandan ülkenin politik atmosferindeki dönüşümün rzgrı kasabaya ve köye kadar ulaşmıştır. 1950 seçimlerinin kampanyası çok erken başlamıştır. Halk Partisi bayağı telş içindedir. Bir gecede demokratlara geçen köylerin sayısı artmaktadır (Erdiç, 2007: 126). Beklenen Toprak kanunu çıkmamıştır. Çiftlik ağaları ve büyük toprak sahipleri somut koşulların değişimine göre tavır takımıyorlardı. Hoşnutsuz olan köylülerin sayısı her geçen gün oğalmaktaydı. Bunlar arasında yer alan Bıdık Ahmet, Ankara'da gerçekleştirilen vergi yürüyüşüne katıldığı için içeri atılmıştı. Seçimlerde köylülerin oylarını toplu halde kullanan ağalar, değişen süreçlerle birlikte

gömlek yenileyip güç ilişkilerini hesaplı bir şekilde sürdürmeye çoktan karar vermişlerdi. Tahsildar baskısının sonuçları ise köylülerin yol değiştirmeleri gerektiğini ortaya çıkarmıştır. Köylüye değer verme, yaşam koşullarını düzeltme, toprak dağıtma, vergi indirimi, demokrasi, af gibi beklentilerin gölgesinde iktidar el değiştirir. Yeni hükümetin başa gelmesiyle çıkarılan af, Bıdık Ahmet'in tahliyesine yarar. Ahmet'in başından geçenler köyden onu almaya giden Ali ve Acar'ın içinden geçmiştir: "Hükümet, tahsildariyle, candarmasıyla, vergi diye köylere yürür, siyasi olmaz. Sonra vergilerin altında ezilip de Ankara'ya yürümeğe gidenlerin başına gelmedik hal kalmaz!" (Erdoğan, 2007: 153). Katıkları soğan, ekmek-tuz, ekmek-bulgur aşısı olan köylülerin kaderi değişmez. Ali'nin deyimiyle "boyunduruk, sefalet" sürer. Halk Partisinin yerini Demokrat Partiye bırakması genel anlamda köylüler lehine bir sosyal gelişme getirmez. Çünkü kasaba ileri gelenleri, köy ağaları, büyük toprak sahipleri güç ilişkilerini bozmadan yeni partilerindeki yerlerini almışlardır. Sosyal ilişkilere yön veren aidiyetlerin değişmesini görmek adına Demokrat Parti levhası köy odasına asıldıktan sonra Rahim ağanın, köy imamına söylediklerine bakmak gerekir. Köy ağası, imama, Cuma namazı öncesi bazı taleplerini iletir: "...Arapça ezandan başla. Yakında fes de giyilecek. Din dersleri serbest... Toprağı, vergiyi şimdilik karıştırma. Orası hükümetin işi. Moskoflara gine bildiğin gibi verıştır. Amin duasında sakın İsmet Paşa'yı ağzına alma. İngiliz, Amerikayı hayırla yâdet. Bu demokrasi onların hediyesi... falan filen, yakıştır gayri ötesini. Anladın mı?" (Erdoğan, 2007: 175).

Toplumsal Gerçekçiliğin (Vazgeçilmez) Günah Keçisi: Ağalık

Ağalık kurumu, köy toplumsal gerçekliğinde araçsal kontrolü sağlarken ideolojik olduğu kadar iktidarla uyumda oldukça etkin kullanılabilir. Ağalar güçlerinden bir şey yitirmedikleri gibi yeni gelen iktidarın sunduklarını fırsata çevirmeyi ihmal etmezler. Romanda köylünün sıraladığı şu şikâyetlerin pek de bir önemi olmamıştır ki, ağalık kurumu gücüne güç katmaya devam eder: "Bir kere İstiklâl Harbinde cepheye gitmemiş. Köyü işgalcilere o teslim etmiş. Onun bunun kızını Yunan zabıtlarına peşkeş çekmiş. Köylünün elinden çekip aldığı topraklar vs vs" (Erdoğan, 2007: 177). *Alinin Biri*'nde geçen buna benzer şeyler Yaşar Kemal'in roman dünyasını oluşturan Çukurova'ya sürükler okuru. Çukurova'nın ağaları göz önüne gelir. Köylünün eleştirdiği konuların hemen hepsi de benzerdir. Rahim ağa anlatısı köylünün belleğinde oldukça olumsuz olaylara sahiptir. İstiklâl savaşına katılmayan Rahim ağa için anlatılan bir başka olay ise şöyledir: "Yunan Daylım'da görüldüğü zaman, kefen bezini bir değneğe geçirip de harman yerine çıkan o değil miydi? Beyaz bayrak diye... O teslim etti köyü.

Gösteri gösteriverdi elin ambarlarını... Hem yalnız ambarları mı?” (Erdoğan, 2007: 101). AĞalık toplumcu gerçekçi romancıların üzerinde sıklıkla tartıştıkları bir olgudur. Kırsal alanda geçen romanlarda vazgeçilmez bir eleştirisi noktasını oluşturmaktadır.

Kötücülüğün Merkez Kavramları: Kadın ve Ataerkillik

Rahim ağa, köyde bir sömürü aracına dönüşürken, ataerkilliğın erkek hanesine yazdıklarını kullanır. Kadınların yanında güçsüz erkekler de onun baskısının nesnelere olur. Rahim ağanın hegemonik erkeklik kurgusunda “suç ortağı erkeklige” dönüşebilen tiplere rastlanır. Bu erkek tiplerinden birine İbrahim somut bir örnektir. AĞanın, ona sağlayacağını düşündüğü fırsatlar adına kendi kızının kamusal alanda kötü duruma düşürölmesi karşısında etkilenmez. Kadın konu olduğunda patriyarkanın ve toplumsal cinsiyet hiyerarşisinin hegemonik erkeklikten yana olduğuna bir gerçektir. Örneğın “avrat bahsinde bir küfür yüzünden adam öldürebilecek kadar titiz olan köylüler” (Erdoğan, 2007: 63) ya da yeri geldiğinde erkekler, masum kadınlara kara alarak bu titizliklerini erkek egemen sistemin sürmesi için ödüllendirmekten geri durmazlar. Fadime, Kör Emin’in tecavüzünden kurtulur. Hasanoğlan Köy Enstitüsü çıkışlı öğretmen Arif beyin köylülerle birlikte olması Rahim ağayı rahatsız eder. Fadime gördüğü şiddet neticesinde bir komploya uğrar. Arif öğretmenle basılması planlanır. Ancak bu olayın bedelini Fadime canına kıyarak öder. Olayla ilgili tahkikat yapılması istendiğinde bile babasının ve amcasının merhametini görmemesi, Kör Emin’in onu kirlettiğine inanılması, öğretmenle dedikodularının çıkarılması, gördüğü şiddet, doktora götürölmek istenmesi erkek hoyratlığının karşısında yalnız kalan Fadime için sonu ölümle sonuçlanacak bir onur mücadelesi haline gelecektir. Böylece “Fadime, yüz senelik dedikoduya katık olacak bir yüz karasını temizlerken, belki yüz seneden fazla yaşayacak olan nice ağıtlara geçivermişti” (Erdoğan, 2007: 196). Diğer taraftan olaya tekrar baktığımızda tartışılan bir kadın olduğunda aydın bir öğretmen olarak beliren Arif’in cümleleri bile yerleşik erkeklik tutumlarının ötesine geçmez: “AĞa, ağa dedi. Bir daha böyle tuzak kuracağın zaman, Fadime’yi değil, karımı gönder, karımı!” (Erdoğan, 2007: 184). Genel anlamda kırsal toplumsal yapıda hegemonik erkeklik düsturu kadınlara namus ve geleneksel ahlâki değerlerle yönelimi bir kararlılıkla sürdürürken kadının rızasının alınmadığı, erkek iradesine kolaylıkla kurban edildiği gözlenebilmektedir (Sarail, 2005: 328).

Mutlu Son: Hak ve Adaletin Tecellisi

Romanın geçtiği köy mekânında Rahim ağanın yönlendirmesiyle yukarıda anlatılanlar yaşanırken, ekonomik sıkıntılar içinde ezilen köylülerin büyük bir kısmı hak arayışlarını sürdürürler. Yeni siyasi dönemin, köylülerin yaşamını iyileştirmek açısından bir anlam ifade etmediğini ve sosyal sorunlarını çözmediğini görenler Bıdık Ahmet'in etkisiyle ağa tarafından ellerinden alınan topraklarını ve mallarını almak amacıyla Yoalan'a doğru yola çıkarlar. Köylülerin bir kısmı çıkan çatışmada öldürülür. Ağa çiftliği ile birlikte yanar. Ali'nin eşi Elif ve bazı kadınlar hapse düşer, geri kalanlar Ahır Dağına sığınır. Ali geride kalan bir gurup erkekle çetesini kurar. Sonraki günlerde oğlu Yaşar da Kore'ye asker gönderen vapurdan ayrılarak çeteye katılır. Romanın bitişi bu dinamik temelinde olur. Erzen'e göre:

“Fahri Erdinç, bireyin sosyal adaletsizliğe uğramasını kabul edemez. Bu adaletsizlik devlet otoritesi ya da şahıs otoritesinden de olsa ona dur demek bireyin en erdemli davranışdır. Kişi yaratmada çok başarılı olan Fahri Erdinç, 'ideal insan'a önem verir. Bu ideal insan kişilere yol gösteren ve onlara önderlik eden bir yapıdadır. Ali, yazarın olumladığı bir kişi olarak yazarın mücadelesini roman içinde gerçekleştiren bir kişidir. Başkisi dışındaki kişileri Ali ile ilişki içinde tutarak onun niyet ve eylemlerinden etkilenmelerine sebep olur” (Erzen, 2016: 64).

Edebiyatın var olma nedeni insanı/toplum ve onun dünyasını anlatmaktır. Edebiyat sosyolojisi kriterleri gözetilerek yapılan bu roman analizinin, toplumcu gerçekçi yaklaşımın ileri sürdüğü edebiyatın toplumu aktarma görüşüyle örtüştüğünü söylemek mümkündür.

Genel hatlarıyla ele alındığında *Alinin Biri*, sosyal adaletsizliğin sistematik bir şekilde hüküm sürdüğü kırsal toplumsal yapının işleyişini belli bir zaman ve mekân çerçevesinde değerlendirmek anlamında sosyolojik değeri yüksek olan bir romandır. Hangi toplumsal konuyu ele alırsak alalım, toplumsal olguların edebiyata dolayısıyla romana yansıdığını görürüz; savaşlar, devrimler, ayaklanmalar, sosyal adaletsizlikler, doğal felaketler, salgınlar ve bunların yol açtığı sosyal sorunlar, edebi metinlerde karşılığını bulmuştur (Dervişoğlu, 2022: 649-650). Kuşkusuz edebiyat sosyolojisi incelemelerinde roman ile sosyoloji arasındaki köprüyü dengeli kurmak gerekir. Her ikisi de birbirinden farklı ölçütlere sahip olmakla birlikte referans noktaları başta olmak üzere, var olma olasılıkları insanlığı özgürleştirmeye dönük eylemler olmaları nedeniyle insanların yarattığı ve yaratmaya çalıştığı dünyayı anlamak için yakınlıklarını fırsata çevirmek gerekir (Bauman, 2021: 28). Buradan hareketle denebilir ki, romancılar ve sosyolojik metinleri yazanlar bu dünyayı farklı bakış açılarıyla

keşfedebilirler, değişik ‘veri’ türlerinin peşinden koşup bunları üretebilirler. Ortaya çıkardıkları şeyler, kesinlikle ortak bir kökenin damgasını taşırlar. Birbirlerini beslerler ve yönelimlerinde, keşiflerinde, verdikleri mesajların içeriğinde birbirine dayanırlar (Bauman ve Mazzeo, 2019: 13).

Sonuç

Toplumcu gerçekçi kuşağın yazarlarının temel niteliği toplumsal meselelere duyarlı yapıtlar kaleme almış olmalarıdır. Köy ya da kent toplumsal koşullarında ortaya çıkan sosyal durumlar ve sosyal sorunlar bu kuşağın yazarlarının yapıtlarında bir anlam dünyası bulur. Fahri Erdiñç de toplumcu gerçekçi kuşağın bir yazarı olarak toplumu yakından ilgilendiren sosyal olguları ve insanları derinden etkileyen sosyal-ekonomik sorunları yapıtlarında işlemiştir. Yazarın yukarıda sosyolojik çözümlemesini yaptığımız *Alinin Biri* romanı ataerkil bir kırsal toplumsal yapıda geçer. Romanda ağa-köylü çelişkisi, yoksul köylülerin trajedileri, köy kadınlarının sorunları, öğretmen ağa çatışmasının sonuçları, sosyal adaletsizliğin sonucunda bir başlarına kalan haklı ama güçsüz köylülerin *soylu/erdemli/sosyal* eşkıyalığı seçme gerekçeleri erkek egemen konturlarla birlikte işlenir.

Alinin Biri’nin sunmuş olduğu bir başka şey, romanın fiziksel mekânını oluşturan Daylım köyünün sosyal gerçekliğinin dönemin birçok köyünde yaşanmış olduğudur. Erdiñç, toplumsal gerçekleri işlediği anlatısına sadık kalırken Tek Parti döneminde vuku bulmuş bazı trajedileri de okura anımsatır. Bu anlamda örneğin Kürt Memo’nun köyde bulunuş öyküsüne yer verir. Başka bir ifade ile yazar üst anlatıcı rolüyle; “mecburî ikamet”, “rejime alışınlar, ıslah olsunlar diye” Dersim’den Ege’ye de dağıtılan aileler arasında her şeyini geride bırakan Sandıklı’daki Dersim sürgünlerini Memo aracılığıyla romana taşır. Romanın kadın ve erkek kahramanlarına eğildiğimizde ise yelpazenin bir ucunda ağa, bürokrasi, kasaba ileri gelenleri yer alırken diğer ucunda yoksul köylüler bulunur. Verilmek istenen mesaj sosyal adalet, çıkar ilişkilerinin sarmaladığı sistemlere sosyal kahramanlar eşliğinde kollektif başkaldırı, yönetim sistemi yurttaş arasında çelişki yaşanmaması, toplumsal gelişme, hukuk, karar alma mekanizmalarına eşit bir şekilde katılım, dışlanmama, aşağılanmama ve emek sömürsünün yaşanmadığı bir düşüncede somutlaşır. Romanın sosyolojisinde bu felsefe belirgindir.

Özetle romandan yola çıkılarak ele alındığında, köy toplumsal gerçekliği ile iç içe yansıtılan sosyal sorunların edebiyat aracılığıyla ifade edilmesi, bunların sosyal bilimcilerin gözlemleri ile araştırmalarında kullanılması

sosyolojik bilgiye edebiyat yolu ile ulaşılması açısından önemsenmelidir. Unutmamak gerekir ki, toplum meselelerini roman sosyolojisi pratiğinde bilimsel yöntemle çözümlenmek, sosyolojik imgelemin zenginleşmesi için de yeterli olmamakla birlikte gerekli bir unsurdur.

KAYNAKÇA

- ALTIKULAÇ DEMİRDAĞ, Refika (2016), “Köy Romanlarında Eşkıyalık ve Kahraman Olma Arzusu”, *Turkish Studies*, 11.15, 31-48.
- ALVER, Köksal (2018), “Sosyolojik Eleştiri”, Ed. Köksal ALVER, *Edebiyat Sosyolojisi*, İz Yayıncılık, İstanbul, 303-315.
- BALABANLILAR, Mürşit (2015), “Anadolu Romanlarında Eylem Ögesi Ağır Basar”, Haz. Seval ŞAHİN GÜMÜŞ, *Berna Moran Edebiyat Üzerine Makaleler/Röportajlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 187-193.
- BAUMAN, Zygmunt (2021), *Sosyoloji Ne İşe Yarar?* Çev. Akın Emre PİLGİR, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- BAUMAN, Zygmunt ve MAZZEO, Ricardo (2019), *Edebiyata Övgü*, Çev. Akın Emre PİLGİR, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- BOURİEU, Pierre (2019), *Sosyoloji Meseleleri*, Çev. Filiz ÖZTÜRK, Büşra UÇAR vd., Heretik Yayınları, Ankara.
- DERVİŞOĞLU, Efnan (2022), “Gecekondulaşma Olgusunun 1950 Sonrası Türk Romanına Yansıması”, Ed. Gazanfer KAYA ve Aziz ŞEKER, *Dert Yükü Mekânlar. Kentlerin Yeni ve Eskimeyen Sorunları*, Nika Yayınları, Ankara, 629-652.
- ERDİNÇ, Fahri (2007), *Alinin Biri*, Yordam Yayınları, İstanbul.
- ERZEN, Fatih (2016), “Fahri Erdinç’in Alinin Biri Romanında Yapı ve İzlek”, *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 2.2, 39-66.
- ERZEN, Fatih (2018), “Roman Tekniği Bakımından Fahri Erdinç’in *Acı Lokma* Romanı”, *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1.1, 77-91.
- GACAR, Şamil (2019), “Hobsbawm’ın Sosyal Haydut Prensipleri Bağlamında Atçalı Kel Mehmet”, *Kültür Araştırmaları Dergisi*, 1.3, 302-326.
- GÖZÜTOK, Türkan (2011), “Eşkıyalık ve Çakırcalı Mehmet Efe’nin Türk Edebiyatına İz Düşümü”, *Türkbilig*, 21, 49-72.
- GÜNAYDIN, Janset ve UĞUZMAN, Tülay (2022), “Hikâye Kahramanlarının Gözünden Sosyolojik Bir Simge: Marşal Katırı Hikâyesinde Traktör”, *Folklor/Edebiyat*, 28.109, 83-96.

- HOBBSBAWM, Eric John Ernest (1997), *EŐkiyeler*, ev. Orhan AKALIN ve Necdet HASGÜL, Avesta Yayınları, İstanbul.
- LEKESİZALIN, Ferma (2021), “Ekonomik ve Toplumsal Dönüşüm: “Para Ağı” ve Edebiyat”, Ed. Aziz ŞEKER ve Emre ÖZCAN, *Edebiyat Sosyolojisini Güncel Kılmak, Temel Yaklaşımlar, Toplumsal-Politik Dönüşümler, İncelemeler*, Nika Yayınları, Ankara, 89-106.
- SARAÇGİL, Ayşe (2005), *Bukalemun Erkek. Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Ataerkil Yapılar ve Modern Edebiyat*, ev. Sevim AKTAŞ, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ŞEKER, Aziz (2021), *Kadın Roman Kahramanları. Toplumsal Cinsiyet, Edebiyat Sosyolojisi ve Roman Okumaları*, Nika Yayınları, Ankara.

NEVÂYÎ'NİN TÜRKÇE DİVANLARININ EN ESKİ NÜSHALARI*

The Oldest Copies of Navayi's Turkish Divans

Saidbek BOLTABAYEV**

ÖZ: Ali Şir Nevâyî, tertip ettiği 6 Türkçe, 1 Farsça divanı ile divan edebiyatının en velut şairlerinden biridir. Onun özellikle Türkçe şiir konusunda eriştiği başarıları daha kendisi hayatta iken ve vefatından sonra divanlarının birçok nüshasının istinsah edilmesine sebep olmuştur. Buna bağlı olarak sadece şairin şöhretinin yayıldığı coğrafyada değil, dünyanın dört bir yanındaki kütüphanelerde Nevâyî'nin telif ettiği eserlerin birçok nüshasını bulmak mümkündür. Nevâyî eserlerinin nüshalarının, dünya el yazması kütüphanelerinde Türk dilinin en yaygın eserlerinden biri olduğu söylenebilir. Bunların arasında divanlarının nüshaları ayrı önem taşımaktadır. Bu çalışma, Ali Şir Nevâyî'nin kalemine ait divanların dünyanın çeşitli kütüphanelerinde bulunan en eski nüshalarını konu almaktadır. Burada en eski nüshalar olarak şair hayatta iken istinsah edilen nüshalar esas alınmıştır. Çalışmada Nevâyî'nin kendisi tarafından tertip edilen 6 divanın 15 nüshası, sevenleri tarafından oluşturulan 2 divan ve 3 seçme divan nüshası olmak üzere toplam 20 yazma üzerinde durulmuştur. Nüshalar hakkında genel bilgiler verilerek Nevâyî divanlarının ele alınan nüshalarının saha araştırmalarındaki önemi vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ali Şir Nevâyî, Divan, Çağatay Türkçesi, Şiir, Nüsha, Müellif Nüshası

ABSTRACT: Ali Shir Navayi is one of the most prolific poets of divan literature with his 6 Turkish and 1 Persian divans. His achievements, especially in Turkish poetry, caused many copies of his divans to be copied while he was still alive and after his death. Accordingly, it is possible to find many copies of Navayi's works not only in the geography where the fame of the poet spread, but also in libraries all over the world. It is possible to say that the copies of Navayi's works are one of the most common works of the Turkish language in the manuscript libraries of the world. Among them, the copies of the poet's divans are of particular importance. In this study, the oldest copies of the divans of Ali Shir Navayi are discussed in various libraries of the world. Here, as the oldest copies, the copies that were copied while the

* Bu makale, 20-21 Haziran 2022 tarihleri arasında "I. Uluslararası Ali Şir Nevâyî'nin Eserleri ve Kültürel Etkileri" adlı sempozyumda "Nevâyî Divanlarının En Eski Nüshaları" başlığıyla sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

** Dr., Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Karabük, saidbekboltabayev@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5200-5845

Geliş Tarihi / Received: 12.09.2022

Kabul Tarihi / Accepted: 07.11.2022

Yayın Tarihi / Published: 30.01.2023

poet was alive are taken as the basis. In the study, 15 copies of 6 divans created by Navayi himself, 2 divans created by his fans, 3 selected divan copies, a total of 20 copies were emphasized. By giving general information about the copies, the importance of the handled copies of the Navayi divans in field research has been emphasized.

Keywords: Ali Shir Navayi, Divan, Chaghatai Turkish, Poetry, Copy, Author's Copy

Giriş

Ali Şir Nevâyî'nin çeşitli konularda kaleme aldığı eserlerinin nüshaları dünyanın farklı kütüphanelerinde bulunmaktadır. Bu nüshalar çeşitli zamanlarda ve mekânlarda istinsah edilmiştir. Dünya kütüphanelerinde muhafaza edilen Türkçe yazma eserlerin arasında sayı bakımından Nevâyî'nin eserleri dikkat çekmektedir. Hamid Süleyman'ın 1973 yılında yaptığı çalışmasında; Nevâyî eserlerinin yazma nüshalarının, dünyanın yüzden fazla kütüphanesinde bulunduğu, bilinen nüshalarının sayısının ise 3500'den fazla olduğu kaydedilir (Süleyman, 1973: 83). Agah Sırrı Levend ise Türkiye kitaplıklarında bulunan Nevâyî eserlerinin 91 nüshasının tavsifini yapmıştır. Bu nüshaların ikisi birçok eserini ihtiva eden külliyyat, beşi *Külliyyât-ı Devâvîn* nüshaları iken bazılarında birkaç eser bir arada bulunmaktadır (Levend, 1958). Muhammedcan Hakimov ise 1980 yılının verilerine göre Özbekistan Bilimler Akademisinin El Yazmaları Enstitüsü Kütüphanesinde bulunan Ali Şir Nevâyî eserlerinin 254 nüshasının bulunduğu bilgisini verirken, dünya kütüphanelerinde binden fazla nüshanın olduğunu tahmin eder (Hakimov, 1983:4). O günden bugüne yeni nüshalar bulunmaya devam ederken günümüzde Nevâyî eserlerinin yazma nüshaları hakkında derli toplu çalışmanın mevcut olmaması alan için büyük bir boşluk teşkil etmektedir.

Çeşitli zamanlarda bazı ülkelerde bulunan Nevâyî yazmaları da birer çalışma olarak yayımlanmıştır. Rusya (Volin, 1946; Zaytsev, 2016; Zaytsev, 2021), Türkiye (Levend, 1958; Uluç, 2021), Azerbaycan (Nagiyeva, 1986), Özbekistan (Nasirov ve Munirov, 1970; Hakimov, 1983; Munirov ve Hakimov, 1986; Ahmedov, 2021) gibi ülkelerde bulunan yazmaların bazıları tavsif edilmiştir. Son yıllarda ise Özbekistan'da Ali Şir Nevâyî eserlerine ait yazma nüshaların dünya kütüphanelerindeki toplu kataloğunun oluşturulması meselesi gündeme gelmiş ve bu konuda birtakım girişimler başlatılmıştır (bu konuda ayrıntılı bkz. Erkinov, 2022).

Nevâyî'nin eserleri arasında divanlarının nüshaları dikkate değerdir. Türk dili ile en çok divan tertip eden şair olarak bilinen Nevâyî'nin şiirleri daha gençken yayılmış ve meşhur olmuştur. Kendisi divan tertip etmeden önce sevenleri tarafından *İlk Divan* adı verilen divan oluşturulmuş, Akkoyunlu

sahasında şiiirlerinin Oğuzcaya aktarılmış bir divanı meydana getirilmiştir. Her ikisi dönemin önde gelen hattatları tarafından istinsah edilmiştir. Bu durum şairin daha genç yaşında şiiirleriyle ünlendiğini, farklı coğrafyalarda edebiyat ve sanatseverler tarafından onun eserlerine olan ilginin olduğunu göstermektedir. Ayrıca yine Nevâî'nin şiiirlerinden seçilen beyitlerin konularına göre toplandığı *Tuhfetü's-Selâtin* adlı kitap meydana getirilmiştir. Bu eserin bilinen tek nüshası British Museum'da Add MS 7914 numaralı yazmanın 23b-49b sayfaları arasında yer almaktadır.

Gerek yaşadığı çağda gerek sonraki dönemlerde Nevâî divanlarının birçok nüshası istinsah edilmiştir. Hüseyin Baykara'dan itibaren birçok hükümdar da bu tür faaliyetler için destekte bulunmuşlardır. 1838 yılında şairin dört divandan oluşan *Hazâyinü'l-Ma'anî* külliyyatının 300 nüshasının Hokand hanı Muhammed Ali Han'ın buyruğu ile hazırlanıp çeşitli şehirlere gönderildiği kaydı dikkate değerdir (Juraboyev, 2016: 29). Nevâî araştırmalarının önemli bir avantajı da eserlerinin şair hayattayken istinsah edilmiş olan nüshalarının günümüze kadar ulaşmış olmasıdır. Bilindiği gibi şairin *Bedâyi'ü'l-Bidâye*, *Nevâdirü'n-Nihâye*, *Hazâyinü'l-Ma'anî* divanlarının oluşturulduğu tarih konusunda fikir birliği yoktur. Bu sebeple şairin divanlarının en eski nüshaları; onun şiiirlerinin kronolojisi, divanlarda yer alan şiiirlerin türü ve sayısını tespit etmek için birincil kaynak niteliğini taşır. Günümüzde Ali Şir Nevâî divanlarının kendisi hayatta iken istinsah edilen nüshaları aşağıda sıralanmaktadır.

1. Nevâî'nin Kendi Tertip Ettiği Divanların Nüshaları

1.1. *Bedâyi'ü'l-Bidâye* Divanının Nüshaları

1469 yılından sonra, Hüseyin Baykara'nın isteği üzerine tahminen 1472-1476 yılları arasında tertip edilen *Bedâyi'ü'l-Bidâye* divanı şairin kendisi tarafından oluşturulan ilk divandır. Daha önce onun şiiirlerinden başka kişilerin divan tertip ettiğini bu divanın dibacesinde ifade eder. Rubai, mesnevi gibi şiiirlerle süslenmiş mensur bir dibace ile başlar. *Bedâyi'ü'l-Bidâye*'de 11 farklı türde toplam sayısı bini aşkın şiiirler mevcut olup nüshalarında şiiirlerin sayısı birbirinden farklıdır. Divanın Özbekistan'da yapılan yayımında 777 gazel, 3 müstezad, 5 muhammes, 2 müseddes, 3 terci-i bend, 46 kıta, 85 rubai, 10 lugaz, 52 muamma, 10 tuyug, 53 müfred olmak üzere toplam 1046 şiiir vardır (Şaripov, 1987). Nevâî'nin Türkçe divanları üzerinde ilk bilimsel çalışmaları yapan Hamid Süleyman *Bedâyi'ü'l-Bidâye*'nin müellif sağken istinsah edilen 4 nüshasını tespit etmişti (Süleyman, 1955-1961). Son 5 yıllık süre içerisinde ise farklı araştırmacılar tarafından *Bedâyi'ü'l-Bidâye*'nin müellif hayattayken istinsah

edilen 4 nüshası daha tespit edilmiştir. Katalog bilgilerinde genellikle *Nevâyi Divanı* olarak kaydedilen bu nüshalardan Tahran (a) nüshası Erkinov, İstanbul nüshası Turdialiyev ve Erkinov, Tahran (b) nüshası Boltabayev, Meşhed nüshası ise Madaliyeva tarafından tespit edilerek tanıtılmıştır. Böylece Nevâyi'nin Türkçe divanlarıyla ilgili çalışmalar canlılık kazanmıştır. Aşağıda *Bedâyi'ü'l-Bidâye*'nin en eski nüshaları sıralanmaktadır:

1. *Paris nüshası*: Şevval 885 (m. Aralık 1480) yılında istinsah edilmiş olup Fransa Milli Kütüphanesinde 746 numara ile kayıtlıdır (Blochet, 1933: 51). Paris nüshası 731 gazel ile divanın diğer nüshalarına göre daha zengindir. Aynı zamanda en eski tarihli nüsha olmasına rağmen müstezad, muhammes, müseddes, terci-i bend ve kıta türünden hiç şiir bulunmamaktadır. 231 varaktan ibaret olan nüshanın müstensihî ve istinsah yeri belli değildir.

2. *Londra nüshası*: British Museum'da Or. 401 numara altında kayıtlı olan Londra nüshası Rebiü'l-Evvel 887 (m. Nisan 1482) tarihinde istinsah edilmiştir. 233 varaklık bu nüshanın da müstensihî ve istinsah yeri belirtilmemiştir (Rieu, 1888: 294). Nüsha metin bakımından *Tahran (a)* (Meclis) nüshasıyla paralellik göstermektedir.

3. *Bakü nüshası*: Azerbaycan Bilimler Akademisi El Yazmaları Enstitüsü'nde 3010 numarada bulunan nüsha 889 (m. 1484) yılında istinsah edilmiştir (Suleymanov, 1955-1961). Toplam 189 varaktan ibaret olan bu nüshada divanın dibace kısmı bulunmamaktadır.

4. *Taşkent nüshası*: Özbekistan Bilimler Akademisi Ali Şir Nevâyî adlı Edebiyat Müzesi'nde 216 numarada muhafaza edilmektedir. Nüsha Ali bin Nur tarafından 10 Cemaziye'l-Evvel 891 (m. 14 Mayıs 1486) tarihinde Herat'ta istinsah edilmiştir. Toplam 216 varak olup divanın en mükemmel nüshalarından biridir (Suleymanov, 1955-1961).

5. *İstanbul nüshası*: Süleymaniye Kütüphanesinde 3981 numara altında muhafaza edilen bu nüsha Sultan Ali Meşhedî tarafından 889 (m. 1484-1485) yılında Herat'ta istinsah edilmiştir. 161 varaktan ibaret olan yazma eserin başında şairin *Kırk Hadis* eseri yer alır. Ardından divan başlamaktadır. Ancak *Kırk Hadis*'in sonu ve *Bedâyi'ü'l-Bidâye*'nin başlangıç kısmı eksiktir (Turdialiyev ve Erkinov, 2018: 58).

6. *Tahran (a) nüshası*: İran'ın Meclis-i Şûrâ-yı İslâmî Kütüphanesinde 14197 numara ile kayıtlıdır. Divanın sonunda ketebe kaydı yoktur, ancak aynı ciltte divandan sonra yer alan Nevâyî'nin *Vakfiye* adlı eserinin ketebe

kaydında istinsah tarihi Safer 888 (m. Mart 1483) olarak kaydedilmiştir (Erkinov, 2018: 53).

7. *Tahran (b) nüshası*: İran Milli Kütüphanesinde 1082924 numara altında bulunan bu nüsha *Bedâyi'ü'l-Bidâye*'nin eksik bir nüshasıdır. Yazma sonundaki tarih şiirinden anlaşıldığına göre Nevâyî'nin vefat ettiği yıl – 906 (m. 1500-1501) yılında tamamlanmıştır. 424 gazel, 1 müstezad, 1 müseddes, 2 muhammes, 1 terci-i bend, 13 kıta, 10 tuyug, 9 lugaz, 31 rubai, 19 müfredin yer aldığı bu nüshada gazellerin sayısı az olmasına rağmen sırası *Bedâyi'ü'l-Bidâye*'yi takip etmektedir (Boltabayev, 2022b).

8. *Meşhed nüshası*: Astan-ı Kuds-ı Razavî Kütüphanesinde 4783 numara ile muhafaza edilen nüsha Cemaziye'l-Evvel 896 (m. Mart-Nisan 1491) yılında Derviş Muhammed Tâkî tarafından istinsah edilmiştir. Nevâyî'ye yakınlığıyla bilinen Derviş Muhammed Tâkî Topkapı Sarayı Müzesinde muhafaza edilen *Nevâyî Külliyyatının* da müstensihisi olarak meşhurdur. 204 varaktan ibaret olan divan nüshası nestalik yazısıyla Herat'ta istinsah edilmiştir. Katalog bilgilerinde *Nevâyî Divanı* olarak kaydedilen eserin *Bedâyi'ü'l-Bidâye*'nin sekizinci nüshası olduğu Oysara Madaliyeva tarafından tespit edilmiş, genel ağ sayfasında bu konuda bilgilendirme yapılmış, henüz üzerinde ayrıntılı çalışma yapılmamıştır (Madaliyeva, 2022).

1.2. *Nevâdirü'n-Nihâye* Divanının Nüshaları

Nevâyî tarafından oluşturulan divanlar arasında ikincisidir. 1480'li yıllardan sonra yazdığı şiirlerinin bir araya getirildiği bu divanın yazılış tarihi tam olarak kesinleştirilememiştir. *Nevâdirü'n-Nihâye*'nin nüshaları diğer divanlarının nüshalarına göre daha azdır. Elde bulunan nüshalar da tam değildir. *Nevâdirü'n-Nihâye* dibacesinin günümüze ulaşmamış olması, içinde bulunan şiirlerin türü ve sayısı konusunda kesinlik olmamasının sebebi de buna bağlıdır. Buna rağmen divanın şair hayatta iken istinsah edilen üç nüshası bilinirken bunların arasında Nevâyî'nin kendi el yazısıyla yazdığı ifade edilen Tahran nüshası dikkat çekmektedir. Son yıllarda *Nevâdirü'n-Nihâye* divanı üzerinde Dilnavoz Yusupova'nın çalışmaları dikkate değerdir (Yusupova, 2018).

Nevâdirü'n-Nihâye'nin aşağıdaki nüshaları en eski tarihlidir:

1. *Taşkent (a) nüshası*: Özbekistan Bilimler Akademisi Ebu Reyhan Birunî adlı Şarkşinaslık Enstitüsü Kütüphanesinde 1995 numara ile muhafaza edilmektedir. Sultan Ali Meşhedî tarafından Herat'ta Hüseyin Baykara'nın hazinesi için istinsah edilmiştir (Rahmatullayeva, 1987: 2). Bu

nüşhada 628 gazel, 3 müstezad, 3 terci-i bend, 5 kıta, 46 rubai, 6 muamma, 1 lugaz ve 1 tuyug olmak üzere 693 şiir bulunduğu Suleymanov tarafından kaydedilmiştir (Suleymanov, 1955-1961: 71).

2. *Taşkent (b) nüshası*: Aynı kütüphanede 11675 numarada kayıtlı olan bu nüsha 892 (m. 1487-1488) yılında hattat Abdülcemil tarafından Herat'ta istinsah edilmiştir (Rahmatullayeva, 1987: 2). Gazel türünün dışında başka türden şiirin bulunmadığı bu nüsha *Nevâdirü'n-Nihâye*'nin Taşkent'te yapılan yayımı için esas alınmıştır. 862 gazelin yer aldığı nüshada bazı sayfalar eksiktir (Boltabayev, 2022a: 25).

3. *Tahrân nüshası*: 138 varaktan oluşan nüsha Tahrân'da Gülistan Sarayı Kütüphanesinde 1799 numarada muhafaza edilmektedir. Eksik bir nüsha olmasına karşın Nevâyî'nin kendi el yazısını taşıması bakımından saha incelemelerinde ilgi çekicidir. Bunu Nevâyî'nin mührü ve ilk sayfalardaki kayıtlardan anlamak mümkündür. 1a sayfasında Nevâyî'nin ikinci divanının müsveddesi olduğunu belirttiği bir şiir vardır. Şiirin üstünde Nevâyî'nin mührü, altında ise Ali Şir Nevâyî'nin istinsah eden kişi olduğu ile ilgili kayıt vardır (Ganiyeva, 1991).

1.3. *Ĥazâyinü'l-Ma'anî Külliyyatının Nüshaları*

Ĥarâ'ibü's-Şîgar, Nevâdirü's-Şebâb, Bedâyi'ü'l-Vasâf, Fevâ'idü'l-Kiber adlı dört divandan oluşan bu külliyyat 1491 yılından sonra tertip edilmiştir. İçinde bulunan dört divan çocukluk, gençlik, olgunluk ve yaşlılık gibi hayatın dört dönemine göre düzenlenmiştir. *Külliyyât-ı Devâvîn, Ĥâr (Ĥehâr) Dîvân* isimleri de verilen külliyyatta 16 farklı türden 3000'den fazla şiir bulunur. Nevâyî *Ĥazâyinü'l-Ma'anî*'ye ön söz mahiyetinde dibace de yazmıştır. Dibacede Nevâyî'nin hayatı, ömrünün sonlarında çektiği sıkıntıların yanı sıra diğer divanları için yazdığı dibaceler, bu divanının yazılış süreci, Ali Şir Nevâyî'nin Hüseyin Baykara ile münasebetleri hakkında bilgiler verilir (Boltabayev, 2022a: 38). Külliyyatın şair hayattayken istinsah edilen aşağıdaki nüshaları bilinmektedir:

1. *İstanbul Topkapı nüshası*: Derviş Muhammed Tâkî tarafından istinsah edilen *Külliyyât-ı Nevâyî*'nin mükemmel nüshasıdır. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan 808'de kayıtlıdır. Külliyyatta yer alan *Ĥarâ'ibü's-Şîgar*'ın sonunda ketebe kaydı olarak 902 (m. 1496-1497) senesi yazılmıştır. Külliyyatın tıpkıbasımı geniş bir giriş ile Günay Kut tarafından yayımlanmıştır (Kut, 2020).

2. *Petersburg nüshası*: *Külliyyât-ı Nevâyî*'nin en eski nüshalarından biri olan bu eser St. Petersburg'da bulunan Saltıkov-Şedrin adlı Devlet Genel

Kütüphanesinde Hannikov koleksiyonunda 55 numara ile kayıtlıdır. *Ġarā'ibü'ş-Şiġar*'ın sonunda 22 Zilhicce 904 (m. 31 Temmuz 1499) tarihinde istinsah edildiġi kaydedilmiştir (Volin, 1955: 119).

3. *Duşanbe nüshası*: Tacikistan Bilimler Akademisine baġlı Rudekî adlı Dil, Edebiyat, şarkşinaslık ve Yazılı Miras Enstitüsü Kütüphanesinde 1990 numara altında muhafaza edilmektedir. Müstensihi ve istinsah yeri bilinmeyen nüsha 905 (m. 1499-1500) yılında istinsah edilmiştir. 254 varaktan ibaret olan bu yazma dört ayrı divanın bir arada bulunduġu *Ġazāyinü'l-Ma'anī* nüshasıdır (Süleyman, 1959 :xvi).

1.4.1. *Gazeliyat Divanı*: Sultan Ali Meşhedî tarafından 898 (m. 1492-1493) yılında istinsah edilen Ali şir Nevāyî'nin 333 gazelinden oluşan divandır. Bazı çalışmalarda *Seçme Divan* olarak tavsif edilmiş ise de son yıllarda *Gazeliyat Divanı* olarak adlandırılmaktadır. Divan Özbekistan Bilimler Akademisi Ebu Reyhan Birunî adlı şarkşinaslık Enstitüsü Kütüphanesinde 790 numara ile kayıtlıdır. Üzerinde bulunan mühürlerden bir zamanlar Hokand hanı Emir Ömer Han'ın kütüphanesinde bulunduġu anlaşılan bu eser hazırlandıġı tarih ve içeriġi ile dikkat çekmektedir. Gazellerin sırası *Ġazāyinü'l-Ma'anī* külliyyatında olduġu gibidir. Üstelik külliyyat ile aynı yıllarda, hatta daha önce oluşturulmuş olması muhtemeldir. Bu durumu ilk olarak Suleymanov fark etmiştir (Suleymanov, 1955-1961: 220). Bu durum dikkate alınarak *Gazeliyat Divanı*'nın tıpkıbasım yayımının Giriş kısmında Erkinov ve Madaliyeva, onun *Ġazāyinü'l-Ma'anī* külliyyatının proto divanı olabileceġini vurgulamışlardır (Madaliyeva, 2021b: 10).

2. Sevenleri Tarafından Oluşturulan Divanlar

1. *İlk Divan*: Sultan Ali Meşhedî tarafından 870 (m. 1465-66) yılında istinsah edilmiştir. St. Petersburg'da Saltıkov-şedrin adlı Devlet Genel Kütüphanesinde 546 numarada muhafaza edilmektedir (Volin, 1955: 119). Divanda 2 gazelin tekrarıyla toplam 391 gazel, 1 muhammes, 1 müstezad, 41 rubai yer alır. Divan üzerinde çalışma yapan Hamid Süleyman daha Nevāyî'nin kendisi divan tertip etmeden önce oluřturulduġu için bu divana *İlk Divan* adını vermiş ve tıpkıbasımını yayımlamıştır (Süleyman, 1968). O günden bugüne *İlk Divan* adıyla anılmaktadır. Sadece istinsah tarihi bakımından deġil, aynı zamanda edebiyat ve sanat bakımından Nevāyî yazmaları arasında en çok dikkat çeken nüshalardan biri olan bu nüsha, çeşitli coġrafiyalarda bulunmuş ve birtakım tarihi olaylara konu olmuştur. Uzun süre İnan'da bulunan nüsha 1829 yılında St. Petersburg'a getirilmiştir (Boltabayev, 2022a: 13).

2. *Akkoyunlu Divanı*: Mısır Milli Kütüphanesinde katalog bilgilerine göre *Nevâî Divanı* olarak kaydedilmişken Aftondil Erkinov tarafından Akkoyunlu sarayında hazırlanan divan olduğu tespit edilmiştir. Lit. Turc. 68 numara ile kayıtlı olan bu divan Abdürrahim bin Abdürrahman El-Harezmi tarafından nestalik hattı ile 12 Recep 876 (m. 25 Aralık 1471) tarihinde istinsah edilmiştir. (Erkinov, 2014: 52). Divanda 225 gazel, 1 müstezad, 3 muhammes, 1 terci-i bend olmak üzere toplam 230 şiir vardır. Akkoyunlu *Divanı*'nin en önemli özelliği onun dilidir. Kelimeler ve yapılarda esas olarak Nevâî'deki şekillerinin bulunmasının yanı sıra veznin imkânları doğrultusunda yazım, ses, şekil ve söz varlığı bakımından Oğuzcaya uyarlandığı dikkat çekmektedir.

3. Seçme Divan Nüshaları

Ali Şir Nevâî'nin tertip ettiği yukarıdaki 6 Türkçe divan dışında, bu divanların düzenine, şiir sırası ve sayısına uymayan nüshalar da vardır. Bu tür nüshaların bazıları *Hazâyinü'l-Ma'anî* külliyyatındaki dört divanda yer alan gazellerin ayrı ayrı alfabetik sıraya göre değil, toplu bir şekilde alfabetik sıraya göre yazılmış hâli ise bazıları hattatların kendi zevkine göre seçtikleri şiirlerden oluşan nüshalardır. Genelde bu iki türdeki nüshaları ayırmak kolay değildir. Bununla birlikte külliyyattaki gazellerin toplu alfabetik dizilmiş nüshalarında gazelin başlangıcında hangi divana ait olduğu genellikle belirtilir. Bu tür nüshaları da *Hazâyinü'l-Ma'anî*'nin nüshaları olarak kabul etmek gerekir. Ancak seçme şiirlerden oluşan divanları *Hazâyinü'l-Ma'anî*'nin nüshaları olarak düşünmemek gerekir. Hakimov'un ifadesine göre ise içeriğinde 1500'den az şiir bulunan nüshalar *Seçme Divan* olarak değerlendirilmelidir (Hakimov, 1983: 8).

Nevâî sağken hazırlandığını bildiğimiz bir *Seçme Divan* nüshası bilinmektedir. Şairin vefatından sonra ise hattatlar kendi zevklerine göre seçme divanlar oluşturmaya devam etmişlerdir. Dünya kütüphanelerinde yaygın olarak bulunan Nevâî divanı nüshaları genellikle *Hazâyinü'l-Ma'anî*'den seçilerek oluşturulan bu tür seçme divanlardır. Seçme divanların bazılarında dibace varken bazılarında yoktur. Aşağıdaki bir nüsha seçme divanların en eskisi olmalıdır:

1. *New York nüshası*: Bu nüsha New York Metropolitan Sanat Müzesinde 21 numara altında muhafaza edilmektedir. Sultan Ali Meşhedî tarafından 905 (m. 1499-1500) yılında Herat'ta istinsah edilmiştir. Aynı zamanda bu nüshanın Nevâdirü'n-Nihâye'nin son nüshası olabileceği, Aftondil Erkinov ve Oysara Madaliyeva tarafından ileri sürülmüştür (Erkinov ve Madaliyeva, 2020: 19). *Nevâdirü'n-Nihâye* ve *Nevâdirü's-Şebâb* divanlarında bulunan ilk

gazel ile başlar, *Adil* ismine yazılan muamma ile tamamlanır. Alanda henüz yeteri derecede incelenmeyen nüshalardan biridir.

Seçme divanlar genellikle şairin vefatından sonra yaygınlaşmıştır. Bu durum *Hazâyinü'l-Ma'anî*'de yer alan şiirlerin sonraki nüshalarda karışmasına sebep olmuş, hattatlar doğru şekli tespit etmek için çokça uğraşmışlardır. Seçme divan nüshaları arasında Nevâyî'nin vefatından kısa süre sonra meydana getirilen iki nüsha vardır. Bu nüshaların Nevâyî hayattayken istinsah edilmeye başladığı tahmin edilebilir. Söz konusu nüshalar şunlardır:

1. *Tahran nüshası*: Tahran'da bulunan Melik Kütüphanesinde 4919 numara altında *Divân-ı Nevâyî* adı ile muhafaza edilen bu nüsha Nisan-Mayıs 1501 yılında istinsah edilmiştir. Nevâyî'nin vefatından 3-4 ay sonra tamamlanan bu divan nüshası, Aftondil Erkinov tarafından *ilk seçme divan* olarak değerlendirilmiştir (Erkinov, 2021: 175-182).

2. *Londra nüshası*: İngiltere Kraliyet Koleksiyonunda RCIN 1005033 numara ile kayıtlı olan divan nüshası Sultan Ali Meşhedî tarafından Herat'ta istinsah edilmiştir. Henüz üzerinde yeterli derecede inceleme yapılmayan bu nüsha katalog bilgilerinde de ayrıntılı olarak tavsif edilmemiştir. *Eşrakat min 'aksi şemsi'l-ke'si envârü'l-hüdâ* mısralı gazel ile başlayıp *Sel yolida fenâ deştide müjgânım êmes* mısralı müfred ile tamamlanır. 1b-671a sayfalar arasında gazeller, 671b-735b sayfalarında müstezad, terci-i bendler (katalog bilgisinde *mesnevi* olarak kaydedilmiştir), 735b-765b sayfalarında kıtalar, rubailer, tuyuglar, müfredler (katalogda *bir beyit ve iki beyitten oluşan kısa şiirler* olarak açıklanmıştır) yer almaktadır (Nevâyî, 1501-10). İçinde çokça gazellerin yer aldığı anlaşılabilir, toplam 819 varaktan ibaret olan bu nüsha *Hazâyinü'l-Ma'anî* külliyyatının gazellerinin genel alfabeli şekilde dizilmiş nüshası olduğu ifade edilmektedir (Madaliyeva, 2021a: 17). Bu durumda külliyyatta yer alan bütün gazellerin ayrı ayrı kitap halinde değil, toplu olarak alfabetik şekilde tertip edilmiş olan nüshaların ilki olmalıdır. Hatta böyle bir geleneği başlatan bir nüsha olarak incelenmesi elzem olan kaynaktır. Her şiirin başlangıcında yer alan *Ruhu şad olsun, Günahları bağışlansın* gibi anlamlara gelen Arapça ifadeler Nevâyî'nin vefatından sonra hazırlandığını göstermektedir. Nüshanın müstensihisi olan Sultan Ali Meşhedî 926 (m. 1520) yılında vefat ettiğine göre bu tarihten önce hazırlanmış olmalıdır. Nüshanın ketebe kaydında istinsah tarihi gösterilmemiş olmasına rağmen Kraliyet Koleksiyonunun genel ağında 1501-1510 yıllarında hazırlandığı ifade edilmiştir. Son derece özenle hazırlanan bu yazma eser uzun süre Buhara'da

bulunmuş, 1872 yılında Buhara emiri Muzaffer bin Nasrullah Han (1860-1885) tarafından İngiltere Kraliçesi Victoria'ya hediye olarak gönderilmiştir.

Seçme Divan nüshaları arasında Oxford Üniversitesi Bodleian Kütüphanesinde 283 numara altında muhafaza edilen 24 Şaban 915 (m. 7 Aralık 1509) tarihli nüsha Nevâyî'nin vefatından sonra oluşturulan başka bir nüshadır.

Yukarıda tavsif edilen 20 nüshaya ilave olarak istinsah tarihi bilinmeyen, ancak Sultan Ali Meşhedî tarafından istinsah edilen aşağıdaki nüshalar da en eski nüshalar arasında gösterilebilir. Çünkü *hattatlar sultanı* olarak anılan Sultan Ali Meşhedî 926 (m. 1520) yılında vefat etmiş, bu nüshalar ise o tarihten önce yazılmış olmalıdır:

1. *Seçme Divan*, Birunî adlı Şarkşinaslık Enstitüsü Kütüphanesi 3984 numara;
2. *Divan-ı Nevâyî*, Meclis-i Şûrâ-yı İslâmî Kütüphanesi 1456 numara;
3. *Divan-ı Nevâyî*, Meclis-i Şûrâ-yı İslâmî Kütüphanesi 5363 numara;
4. *Gazeliyat-ı Türkî-yi Nevâyî*, Meclis-i Şûrâ-yı İslâmî Kütüphanesi 235 numara.

Sonuç

Çocukluk yaşlarından ömrünün sonuna kadar şiir söylemekten ve yazmaktan durmayan Ali Şir Nevâyî'yi çağdaşları Türkçede en çok şiir yazan kişi olarak kaydeder. Onun bu denli verimli faaliyeti eserlerinin çok sayıda nüshasının oluşturulmasını beraberinde getirmiştir.

Ali Şir Nevâyî'nin tertip ettiği Türkçe divanların nüshalarının dünyanın farklı coğrafyalarındaki kütüphanelerde yaygınlık gösterdiği anlaşılmaktadır. Bunların arasında şimdiki bilgilerimize göre şair sağken istinsah edilen veya istinsahına başlanan nüshaların sayısı 20'dir. Yukarıda bu nüshalar üzerinde durulmuştur. Nevâyî şiirlerinin kronolojisi, divanlar oluşturulurken hangi şiirlerle tertip edildiği gibi konularda önemli bilgiler veren bu nüshaların metin çalışmalarında kullanılması elzemdir. Gerek divanların karşılaştırmalı metinleri hazırlanırken gerek divanlarda yer alan şiirlerin karşılaştırmalı incelemesi yapılırken bu nüshalar önemli ölçüde kaynaklık edecektir.

Şairin Türkçe divanlarının birden fazla olması kütüphanelerde bulunan nüshaların tavsif edilmesinde birtakım zorlukları beraberinde getirmiştir. Katalog tavsiflerinde *Nevâyî Divanı* olarak genel bir isim verilmiş olan nüshaların şairin hangi divanı olduğunun tespit edilmesi, Nevâyî'nin olmadığı halde katalog bilgisinde Nevâyî'ye atfedilen yazma eserlerin dikkatle incelenmesi gerekir. Bu sebeple kütüphanelerde *Nevâyî Divanı*

olarak kaydedilen nüshaların gözden geçirilmesi, çeşitli kütüphanelerde bulunan Nevâyî yazmalarının kataloğunun oluşturulması saha araştırmaları için büyük bir katkı sağlayacaktır. Bütün bunlarla beraber son yıllarda Nevâyî eserlerinin dikkatlerden kaçan eski nüshalarının bulunması sahanın daha yeni nüshalarla zenginleşebileceğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

- AHMEDOV, Ahtam (2021), *Buhara Devlet Müzey-Korikhana Fondlarıdaki Alişir Nevâyî Eserlerinin Kolyazma ve Taşbasma Nüshaları Kataloğu*, Durdona, Taşkent.
- BLOCHET, Edgar (1933), *Bibliothèque Nationale Catalogue des Manuscrits Turcs II*, Bibliothèque Nationale, Paris.
- BOLTABAYEV, Saidbek (2022a), *Ali Şir Nevâyî Divanlarının Dibaceleri (Giriş-Metin-Aktarma-Dizin-Tıpkibasım)*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- BOLTABAYEV, Saidbek (2022b), “Nevâyî Divanının Şair Hayatlığında Köçirilgan Yangı Tapılğan Nüshası Hakıda”, *Ali Şir Nevâyî ve Şark Rönesansı Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, Taşkent, 438-467.
- ERKİNOV, Aftondil (2018), “Bedaye’ul-bidaye”ning Nevaiy Devride Köçirilgan ve Yangi Anklangan Seneli Beşinçi Kolyazması”, *Ali Şir Nevayi ve XXI. Asır Adlı Ulusal Sempozyum Bildiri Metinleri*, Taşkent, 51-57.
- ERKİNOV, Aftondil (2021), “Nevaiyning “İlk terma devani” (1501) Akkoyunlulara teğışlimi?”, *Ali Şir Nevayi ve XXI. Asır Adlı Uluslararası Sempozyum Bildiri Metinleri*, Taşkent, 175-182.
- ERKİNOV, Aftondil (2022), “Özbekistan’da Ali Şir Nevaî’nin Önemi ve Nevai El Yazmalarının Dünya Kataloğunu Oluşturma Meselesi”, *Yeni Türkiye Özbekistan Özel Sayısı*, 1.125, 393-421.
- ERKİNOV, Aftondil ve MADALİYEVA, Oysara (2020), “Terma devan” Yaki Nevaiy “Nevadirun-nihaya”sining Songgi Redaksiyasi?”, *Ali Şir Nevayi ve XXI. Asır Adlı Uluslararası Sempozyum Bildiri Metinleri*, Meşhur-Press, Taşkent, 19-21.
- GANİYEVA, Suyuma (1991), *Nevayi Desthatı Nevadirün-Nihaye*, Fen, Taşkent.
- HAKİMOV, Muhammedcan (1983), *Nevâyî Eserleri Kolyazmalarının Tavsifi*, Fen, Taşkent.
- JURABOYEV, Otabek (2016), “Nevâyî Eserleri Kolyazma ve Metinlerini Örganişning Bazı Meseleleri”, *Ali Şir Nevâyî ve XXI. Yüzyıl Sempozyumu Bildiri Metinleri*, Tamaddun, Taşkent, 26-29.

- KUT, Günay (2020), *Ali Şir Nevâyî. Külliyyât-ı Nevâyî*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul.
- LEVEND, Agah Sırrı (1958), “Türkiye Kitaplıklarındaki Nevai Yazmaları”, *Türk Dili Araştırmaları Yılığ-Belleten*, 6, 127-209.
- MADALİYEVA, Oysara (2021a), “Hazayinü’l-Maanî Divanının Umumi Elifba Tertibi Müellifi Meşhedî mi?”, *Ali Şir Nevâyî ve XXI. Yüzyıl Sempozyumu Bildiri Metinleri*, 2, 12-19.
- MADALİYEVA, Oysara (2021b), *Ali Şir Nevâyî. Gazeliyat Divanı (898/1492-1493)*, Fen, Taşkent.
- MADALİYEVA, Oysara (2022), “Bedayi’ü’l-Bidaye Divanının Seneli Sekkizinci Kolyazması”, *Türkistan Kütüphanesi Genel Ağ Sayfası*, <https://telegra.ph/Badoe-ul-bidoya-devonining-sanali-sakkizinchi-%D2%9B%D1%9Elyozmasi-09-05>, (Erişim Tarihi: 5 Eylül 2022).
- MUNİROV, Kavamidin ve HAKİMOV, Muhammedcan (1986), *Alişir Nevaiy “Hamse”sinin Kolyazmaları Katalogi*, Taşkent.
- NAGİYEVA, Cennet (1986), *Bakinskiye Rukopisi Alişera Navoi*, Elm, Bakü.
- NASİROV, Abdulla ve MUNİROV, Kavamidin (1970), *Alişir Nevaiy Eserlerinin Özbekistan Fenler Akademiyası Şarkşınaslık İnstitutu Toplamıdaki Kolyazmaları*, Fen, Taşkent.
- NEVÂYÎ, Ali Şir (1501-10), *Divan-ı Nevâyî. The Collected Works of Navai*, Royal Collection, <https://www.rct.uk/collection/1005033/divan-i-navai-dywn-nwyy-the-collected-works-of-navai>, (Erişim Tarihi: 07 Eylül 2022).
- RAHMATULLAYEVA, M. (1987), *Ali Şir Nevayi, Mükemmel Eserler Toplamı, Nevadirü'n-Nihaye*, Fen, Taşkent.
- RİEU, Charles (1888), *Cataloge of the Turkish Manuscripts in the British Museum*, British Museum Press, London.
- SULEYMANOV, Hamid (1955-1961), *Tekstologičeskoye İssledovaniye Lirikii Alişera Navai*, Cilt 1-3, Doktora Tezi, Taşkent-Moskova.
- SÜLEYMAN, Hamid (1959), *Ali Şir Nevâyî, Hazâyinü'l-Maânî. C. I. Ğarâyibü'-Stğar*, Özbekistan Fenler Akademisi, Taşkent.
- SÜLEYMAN, Hamid (1968), *Ali Şir Nevâyî, İlk Divan*, Fen, Taşkent.
- SÜLEYMAN, Hamid (1973), *Edebiy Miras*, 3. Kitap, Fen, Taşkent.
- ŞARİPOV, Şarofiddin (1987), *Ali Şir Nevâyî, Mükemmel Eserler Toplamı, Bedayüü'l-Bidaye*, Fen, Taşkent.

NEVÂYÎ'NİN TÜRKÇE DİVANLARININ
EN ESKİ NÜSHALARI

- TURDİALİYEV, Abdulatif ve ERKİNOV, Aftondil (2018), “Bedayü’l-Bidaye’ning Nevayi Devride Köçirilgen ve Yangı Anıklangan Seneli Altınçı Kolyazması”, *Ali Şir Nevayi ve XXI. Asır Adlı Sempozyum Bildiri Metinleri*, Turan-İkbal, Taşkent, 57-62.
- ULUÇ, Lale (2021), *Illustrated Copies of the Works of ‘Ali Shir Nava’i in Istanbul Libraries/ Alişir Nevâyî Eserlerinin İstanbul Kütüphanaridagi İlyuzratsiyali Kolyazmaları / İlyustrirovanniye Rukopisi Proizvedeni Alişera Navoi v Bibliotekah Stambula*, Taşkent.
- VOLİN, Semyon (1946), “Opisaniye Rukopisey Proizvedeniy Navoi v Leningradskih Sobraniyah”, *Alişer Navai*, Ed. K. Borovkov, ANSSSR, Moskova-Leningrad, 203-235.
- YUSUPOVA, Dilnavoz (2018), “Nevadirü’n-Nihaye Divaniga Dair Yangiliklar”, *Altın Bitigler*, 1, 27-36.
- ZAYTSEV, İlya (2016), *Rukopisi i Litografrovanniye İzdaniya Porizvedeniy Alişera Navoi v Moskovskih Sobraniyah*, Rudomino, Moskova.
- ZAYTSEV, İlya (2021), *Rukopisi Alişera Navoi v Sobraniyah Kazani, Katalog k 580 letiyu Velikogo Poeta*, Yulis, Moskova-Kazan.

Araştırma Makalesi / Research Article DOI: 10.33207/trkede.1194971

DYLAN THOMAS' ANIMALIZED SELF: A ZOOPOETICAL READING OF DYLAN THOMAS' POETRY

*Dylan Thomas'ın Hayvan Benliği: Dylan Thomas'ın Şiirlerinin
Zoopoetik Okuması*

Dilek BULUT SARIKAYA*

ABSTRACT: Zoopoetics emerges as a reaction to the conventional poetic tradition that represents animals as silenced objects and symbolic elements of literature. Aligning animals with agency, subjectivity, and self-consciousness, zoopoetics treats animals as the essential and dynamic actors of the literary activity and refuses to perceive them as simple background materials. Hence, rising awareness towards animals and reconfiguring a more intimate and interdependent relationship between humans and nonhuman animals are the substantial issues, put forward by zoopoetics. Animals, undeniably, occupy a predominant place in the poetry of Dylan Thomas who incessantly emphasizes material and spiritual affinity between human and nonhuman animals. In this respect, zoopoetical scrutiny of Dylan Thomas' poetry will be the prevailing concern of this study to unravel the poet's unconventional identification with animals as his spiritual partners and companions. Reading Dylan Thomas' poetry from the perspective of zoopoetical criticism will provide a wider insight to Thomas' notion of animality, immersed in the human self as well as the agentic capacity of animals in the making of his poetry.

Keywords: Zoopoetics, Animals, Dylan Thomas, Poetry, Agency

ÖZ: Zoopoetika, hayvanları edebiyatın sessiz objeleri ve sembolik öğeleri olarak gören geleneksel şiir anlayışına karşı bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Hayvanlara canlılık, bireysellik ve öz bilinçsellik gibi özellikler atfeden zoopoetika, onları edebiyatın bir arka plan faktörü olarak görmektense, edebi metinlerin dinamik ve gerekli aktörleri olarak kabul eder. Bu nedenle, hayvanlara karşı farkındalığın artırılması ve insan ve hayvanlar arasında daha sıkı ve birbirine bağımlı bir ilişki kurulması zoopoetikanın ortaya attığı başlıca konulardır. İnsan ve hayvanlar arasında fiziksel ve duyuşal yakınlığa dikkat çeken Dylan Thomas'ın şiirlerinde hayvanlar azımsanmayacak derecede önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle, bu çalışmanın temel amacı Dylan Thomas'ın şiirlerinin zoopoetik eleştirel okumasını yaparak, şairin hayvanlarla olan sıradışı özdeşleşmesini ve onları nasıl manevi dostları olarak gördüğünü ortaya çıkarmaktır. Zoopoetik eleştirel bakış açısı, Thomas'ın inancına göre, insan

---

* Dr., Kapadokya Üniversitesi, Beşeri Bilimler Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı, Nevşehir, dileksarikaya27@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5514-6929

Geliş Tarihi / Received: 26.10.2022

Kabul Tarihi / Accepted: 15.11.2022

Yayın Tarihi / Published: 30.01.2023

kişiliğinde bulunan hayvanlık kavramını ve şairin şiirlerinin oluşumunda hayvanların faal bir rol alabilme kapasitesini ortaya çıkaracaktır.

Anahtar Kelimeler: Zoopoetika, Hayvanlar, Dylan Thomas, Şiir, Canlılık

Introduction

The inexorable impact of the animal activist movements is the upsurge of literary interest in human-animal studies, intersecting disciplines by drawing from science, politics, history, culture and philosophy. Questioning human exceptionality and supremacy in the literary sphere prompts scholars to develop new critical theories, practices and attitudes with the aim of investigating how animals are represented in literary texts and how human perception of animals is constructed stereotypically, erasing their distinctiveness and individuality. Human-animal studies urges humans to take animals seriously with a “growing cultural awareness of what animals mean, of what the animal as a concept means, and that animals have some form of inalienable value to and for themselves” (Oerlemans, 2018: 2). Zoopoetics appears as one of these critical theories, concerned with reconfiguring a more democratic human-animal relationship in literature. The term “zoopoetics” is first used by Derrida in an allusion to Kafka’s immense use of animals in his works (2008: 6). However, the emergence of zoopoetics as a poetic attempt to build a more intimate relationship between humans and animals is introduced by Aaron Moe with the publication of his book, *Zoopoetics: Animals and the Making of Poetry* in 2013. Moe’s revolutionary attempt of shifting the roles of animals from being silenced, insignificant objects into that of constructively assertive partners in the poetic production fosters zoopoetical criticism as an alternative to the anthropocentric domination of nonhuman animals in literature.

Nonhuman animals particularly play predominant roles in Dylan Thomas’ nature poetry which gives impression to the poet’s approbation of the material and emotional interconnectedness of humans and nonhuman animals. While Thomas has been appreciated for his scientific sense of cosmos “as absolute flux” in which human body is in a continual state of interaction with the natural elements, his endorsement of the inseparability of humans and animals seems to be either overlooked or under-scrutinized (Goodby, 2013: 8). Therefore, exploring Thomas’ poetry from the perspective of zoopoetical criticism will be the major concern of this study to instantiate the poet’s stupendous identification with animals as his spiritual partners and companions as well as the agency of animals in the making of his poetry. Respectively, a zoopoetical approach to Thomas’ poetry not only will add a further dimension to the cognizance of his poetry,

but also will provide a better insight to the poet's fascination with animality as the material constituent of the human self.

Zoopoetics

The evolution of zoopoetics can be traced back to the eco-poetical configuration of the universe as a “*community*, rather than a world of creatures and natural beings with whom the privileged human self interacts” (Bate 2000: 42, emphasis in the original). Within this communal understanding of the universe, the human affinity with the nonhuman world requires, as Jonathan Bate argues, not “dwelling with the earth, not a disengaged thinking about it, but an experiencing of it” (2000: 42). Maintaining the mutual co-enhancement of humans and nonhumans as a community on earth, eco-poetry delineates poetic activity as a dynamic process of “*poiesis*, making” that is assembling enduring connections between humans and the natural environment (Bate, 2000: 42, emphasis in the original).

Appropriating the eco-poetical view of human-nonhuman entrenchment within its theoretical debate, zoopoetics seeks to reinvigorate seemingly lost connection between humans and nonhuman animals by bringing them together as un-submissive partners in the literary domain as well as the outside material world. As Driscoll and Hoffmann insistently affirm, the purpose of zoopoetical reading is to elucidate “the mutual imbrication and entanglement of the material and semiotic, the body and the text, the animal and the word” (Driscoll and Hoffmann, 2018: 4). Diverging from the paths of dogmatic, externalizing attitudes to animals, zoopoetics is “predicated upon an engagement with animals and animality (human and nonhuman)” and questions the symbolic and metaphoric representation of animals in literature (Driscoll and Hoffmann, 2018: 4). Increasing awareness towards animals, exploring human-animal relationship, and liberating poetry from human *hegemony* are the essential premises of zoopoetics. In the formation of poetry, zoopoetics ascribes active roles to animals and “demands a recognition that animals possess communicative zones as well—zones that may differ from the human mouth” and eventually, transforms the poetic process into a multi-species and a multi-vocal activity (Moe, 2014: 3).

Quintessentially, zoopoetics develops a subversive attitude to the subjugation of animals within objectified depiction in literature and radically situates animals at the core of poetics as the most essential and dynamic constituting units of literature. In this respect, zoopoetics attempts to change literary tradition in favor of animals by maintaining the “reanimalization of

language”, giving animals back their speech and foregrounding the subversive and discursive animals who can speak for their own rights (Driscoll and Hoffmann, 2018: 3). Elaborating on the nature of human-animal encounters in the material and textual environments, Moe comments on the function of poetry as a site of bodily interaction between different species and states that:

“The starting point for zoopoetics is as follows: Zoopoetics is the process of discovering innovative breakthroughs in form through attentiveness to another species’ bodily *poiesis*...First, zoopoetics focuses on the process by which animals are makers. They make texts. They gesture. They vocalize. The sounds and vocalizations emerge from a rhetorical body, a poetic body, or rather a body that is able *to make*” (2014: 10-11, emphasis in the original).

Moe argues that what *constitutes poetry* is the presence of animals who, more than being background materials, are at the forefront of literature. Animals through their inter-species communication with various sign systems contribute to the *composition of poetry*. Animals, as poetic individuals, are capable of producing meaningful *communication* with their environment through their bodies, vocalizations, and gestures. Moe reinforces his argument by referring to the Aristotelian concept of poetics that is the “impulse or instinct to ‘imitate’” (2014: 7). If poetics is an act of imitation, Moe argues, animals are perfect imitators of what *they* see and perceive. Thus, “[i]nnovative imitations of gestures contributed to the evolution and emergence of animal rhetoric, and they helped shape the evolution of poetry and poetics in the Euro-American tradition” (Moe, 2014: 7). That is to say, animals are capable of rhetorical power to transmit their feelings and emotions effectively and poetically by using their bodily gestures and sounds, which appear as crucial embodiments of poetic activity that is open to cross-species engagement, including both humans and nonhumans as conjoint actors.

Ascribing agency to animals, zoopoetics destabilizes the essentialist and reductionist views of animals who are degraded to the status of serving human benefits. In his pioneering article, “A Hoot in the Dark”, George Kennedy underscores the rhetorical skill of animals with a hint at intentional agency of animals by declaring that “many [animals] manifest love, at least mothers for their offspring; some show signs of loneliness and depression; and biologists frequently describe some animals as demonstrating ‘altruism,’ meaning a concern for others expressed through protecting them at their own risks” (Kennedy, 1991: 11). From the zoopoetical perspective, animal agency is manifested through animals’ active participation in the making of

poetry with their bodily entanglements and meaningful vocal utterances. As Haraway confirms, “[n]othing is passive to the action of another, but all the infoldings can occur only in the fleshly detail of situated, material–semiotic beings” (2008: 263). Hence, allotting agency indiscriminately among humans and nonhumans enables zoopoetics to mitigate the rigidly drawn distinctions between species and represent them as equal partners in a continual interaction both in the textual sphere and in the outside physical world. Agency ensures animals as influential contributors “in the *production* of the very materiality of the texts” (Driscoll and Hoffmann, 2018: 7, emphasis in the original). For zoopoetical criticism, animals’ active involvement is the “crucial aspect of *poiesis*, that is, *makings* through their innumerable nuances of bodily movement, symbolic gesture, and in many cases, symbolic vocalization” (Moe, 2014: 7). Hence, poetry through zoopoetics turns into a polyphonic event and a multi-species enmeshment in which nonhuman individuals also have the right for self-revelation and self-expression.

Dylan Thomas’ zoopoetics

Taking the outlining principles of zoopoetical criticism into consideration, Dylan Thomas’ poetry is committed to forge an unassailable connection between humans and nonhumans along with unsettling the dogmatic assumptions about the species boundaries. In his poems, Thomas frequently envisions himself in animal personalities and depicts animals as social beings, having cognitive self-awareness and capable of building trans-species relationship. Thomas’ sensitivity to animals is most explicitly discerned in “Because the Pleasure-Bird Whistles” in which the problems of torturing, exploiting and abusing animals who are turned into commodity materials are introduced:

“Because the pleasure-bird whistles after the hot wires,
Shall the blind horse sing sweeter?
Convenient bird and beast lie lodged to suffer
The supper and knives of a mood” (2003: 77).

The first two lines draw an image of a caged bird who is blinded for making him sing in a more beautiful way. Thomas questions the morality of blinding birds due to a “common belief that song-birds sang better if they were blinded” (Goodby, 2013: 306). The poet, further, imagines himself as a blind horse who is supposed to write better poems just like the blind bird who sings sweeter songs because of the pain and suffering. The poet’s emotional identification with the pleasure-bird, who is entrapped in a cage, enables him to visualize himself as a beast in a cage who suffers from the

cruelty of humans by saying that “bird and beast lie lodged to suffer” (Thomas, 2003: 77). Entwining himself with suffering animals and revealing his own animality, Thomas erases species differences and promulgates the emotional continuity between the human self and the animals who are inextricably interwoven together. Moe notes that “bodily *poiesis* of animals also suggests a zoomorphism of humans. That is, the *makings* of animals illuminate the bodily *poiesis* of humans. Through the material body, humans still badger, quail, bear, and leapfrog in all of our animality” (2014: 18, emphasis in the original). Accordingly, Thomas’ zoopoetical perspective enables him to imagine himself as a blinded bird and a horse who are capable of producing poetry through their bodily *poiesis*. The zoomorphic image of the poet as a bird and a horse, suffering from human cruelty not only broadens the literary platform to include nonhuman animals as makers of Thomas’ poem but also evokes emphatic understanding for the vulnerable and suppressed animals who are exposed to human violence.

While showing the “extreme narrowness of the individual genius”, Thomas reveals the “basic animal (one of his favorite symbols) in man” in order to obfuscate the anthropocentric exceptionality of humans (Shapiro, 1955: 108). Ackerman writes that Thomas’s poetry offers a “radical relationship between human and natural life” with his “sensitivity towards animal and vegetal life much more profound than the conventional ‘love of nature’” (1991: 76). Likewise, “Author’s Prologue”, the opening poem of *The Collected Poems, 1934-1952* (2003) is a perfect elucidation of the poet’s radical relationship with nature and its animal inhabitants:

“This day winding down now
At God speeded summer’s end
In the torrent salmon sun,
In my seashaken house
On a breakneck of rocks
Tangled with chirrup and fruit,
Froth, flute, fin and quill
At a wood’s dancing hoof,
By scummed, starfish sands
With their fishwife cross
Gulls, pipers, cockles, and sails,
Out there, crow black, men
Tackled with clouds, who kneel
To the sunset nets,
Geese nearly in heaven, boys
Stabbing, and herons, and shells” (Thomas, 2003: ix).

The sentient and wakeful image of nature is created in these lines, imbued with the restlessness and hyperactivity of nonhuman dwellers of nature. It is a reflection of the poet's personal experience of the festive-like scenery in which all animals participate fervently in a choral performance of nature. The poem reflects a setting of the seaside, populated by a variety of sea birds like herons, gulls and pipers and other natural entities like sun, rocks, air, and wind that are all encumbered with exuberance and have stories to tell. The day's "winding down" at "God speeded summer's end" indicate the spirit and vitality of nature although the summer has come to an end (Thomas, 2003: ix). The poet, from the window of his house on the seashore, admirably watches the flock of birds flying over the sea and listens to their exhilarated screams while he is trying to write his poem. The use of words like "chirrup, froth, flute, fin, quill and dancing" endorses animals' articulative power, their distinctive ways of interaction with each other (Thomas, 2003: ix). The poet proves that the meaningful communication, instead of being a uniquely human trait, is more profoundly achieved by animal communities with their advanced form of aptitude for building social networks. Abram notes that "most other animals manage to communicate with each other, often employing a repertoire of gestures", manifesting their corporeal dynamism and potency for zoopoetic creativity (1997: 55). Similarly, animals, in Thomas' poem, reveal their agency in different ways like screaming, chirrups, dancing and flying in synchronized bodily movements over the sea. Unlike humans whose communicative capacities are limited to discourse and speech, animals display their agency in multiple forms in diverse bodily movements and gestures.

The passive role of the poet as a domestic observer is contrasted with the high-spirited carnivalesque atmosphere of the animal-animated world which is in everlasting state of alteration and convergence. Apart from suffusing nature with their vital energy, animals are also observed to be activating Thomas' poem with the pivotal role they play in the concretization of the poem. Actively involving in the poem as primary contributors, animals permeate the poem with their unique gestures, movements and voices, and successfully create a zoopoetical poem which is "inextricably bound up with the intensity of animal *poiesis*—poems with gestures playing with an animal's gestures and vocalizations" (Moe, 2014: 5, emphasis in the original). Animals are dominant forces that push forward the lyrical form of the poem as well as shaping the imagination of the poet.

The presence of animals at the very centre of the poem implicates that animals are not the passive objects of the poetic creativity but are the active participants of it. Hence, the poem comes into being through a mutual participation of human and nonhuman actors, revealing that “[h]umans and nonhumans for their part can join their forces without requiring their counterparts on the other side disappear. To put it yet another way: *objects and subjects can never associate with one another; humans and nonhumans can*” (Latour, 2004: 76, emphasis in the original). In the same vein, Thomas’ animals are not the objects but the major actors of his poetry. What’s more, even the domineering power of nonhuman elements over humans is highlighted by the poet’s depiction of “my seashaken house”, showing the weakness of humans and their culture before nature (Thomas, 2003: ix).

The poem is, further, textually animalized by animals who dominate the diction and the atmosphere of the poem, invigorated by the animal presence and natural energy. The use of expressions like “torrent salmon sun”, “wood’s dancing hoof” “starfish sand”, “fishwife cross”, and “dogdayed night” are evidences, showing the poet’s animalistic perception of the outside world in which sun is visualized as torrent salmon and the movement of the leaves and branches of trees in the wind are associated with the hoof of a horse (Thomas, 2003: ix). The abundance of references to animals like gulls, pipers, cockles, sails, crow black and geese also indicate that animals are the controlling elements over the language of the poem as well as shaping the animalistic vision of the poet.

The intrusion of expressions as an allusion to the Second World War like “stabbing, herons and shells” implicitly draws attention to the incongruity of the serenity of animals with the aggression of the humankind, sustained by killing, hostility, and wars (Thomas 2003: ix). Thomas’ modernist disillusionment with the frenzied world of humans causes him to identify with animals who are unaware of the upcoming threat of war. Concerned about the potential distortion of the peaceful world of innocent animals, Thomas, in his poem, envisions himself as the prophet Noah building his ark to unite all the animals and rescue them from the approaching turmoil and uncertainty of war:

“I build my bellowing ark
To the best of my love
As the flood begins,
Out of the fountainhead
Of fear, rage red, manalive,
Molten and mountainous to stream

Over the wound asleep
Sheep white hollow farms
To Wales in my arms" (2003: x).

Besides expressing his determination to escape from the forthcoming flood of "fear, rage red" caused by humans, the poet yearns for a reunion with nature and its animal inhabitants for whom he feels physical and emotional attachment (Thomas, 2003: x). Creating an image of a prophet who is responsible for the safety and the wellbeing of his community, Thomas undertakes the task of saving animals from humans' chaotic world of terror and violence in the shadow of war and expresses his genuine desire to escape to his native country, that is, Wales with animals in his arms. The notion of the poet's embracing all the animals in his arms is noteworthy in revealing the poet's care and emotional attachment to animals. In a tumultuous atmosphere of confusion, fear and hatred brought about by the Second World War Thomas considers animals as his only companions who are turned into vulnerable victims of the modern world. The prophetic image of Thomas underscores his unifying role in bringing together as many animals as possible in his ark of poetry: "Hark: I trumpet the place / From fish to jumping hill!" (2003: x). Thomas' sanctification of animals in his poem unfolds his zoopoetical appreciation of the physical universe which is not characterized by human domination and homogenous configurations, but by a heterogeneously woven web of interconnections among animals.

In the following lines, the "Author's Prologue" continues to display Thomas' zoopoetical view of animals who are competent enough to form their own social groups in a meaningful exchange of communication with their environment. Animals do not appear as simple instinctive creatures, acting irrationally, on the contrary, they stand as reasonable actors and emotional individuals, having their own animal vision of the world:

"But animals thick as thieves
On God's rough tumbling grounds
(Hail to His beasthood!).
Beasts who sleep good and thin,
Hist, in hogsback woods! The haystacked
Hollow farms in a throng" (2003: xi).

The image of animals hailing to "His beasthood" indicates that God does not stand aloof from the universe in Thomas' animalistic universe (Thomas, 2003: xi). God is also part of the pantheistic universe and everything in nature including humans, nonhumans and God are in an inter-communal relationship with each other. Thomas' zoopoetics, in this quotation, is

revealed through his perception of animals as spiritual beings who can understand the existence of God in animal terms, an animalized religion in which animals hail to His beasthood. The poet creates a unique sense of animal religion in which every piece of nature is consecrated. Thomas's zoopoetically enlivened imagination allows him to understand the outside world from the perspective of animals and shatter the strictly drawn boundaries between the realm of religion and animals who emerge as divine creatures, having a potential for spirituality and piousness. The poem commemorates a perpetually evolving material universe where distinctions are eradicated, margins are broken and "animals and religion are proactively entwined", eliciting respect and dignity for animals and other natural entities (Malamud, 2003: 145).

To emphasize the connectedness of animals, the poet specifically describes them as "thick as thieves", sleeping peacefully on "God's rough tumbling grounds" (Thomas, 2003: xi). The notion of animals' being thick as thieves is reminiscent of Haraway's notion of semiotic "entanglement of beings" according to which all human and nonhuman beings have advanced skills of indulging in "reciprocal inductions to shape companion species" (2008: 281). Haraway names all living and nonliving entities in nature as "critters" who compose entanglements and intertwinements with each other (2008: 72). "This is a ramifying tapestry of shared being/becoming among critters (including humans) in which living well, flourishing, and being "polite" (political/ethical/in right relation) mean staying inside shared semiotic materiality" (Haraway, 2008: 72). Similarly, in Thomas' poem, animals are intra-acting critters whose bodily *poiesis* are capable of initiating semiotic entanglement with each other.

Correspondingly, "In Country Sleep" is another exceptional poem which is intensely populated by animals among which are goose, gander, raven, night-bird, robin, roc, rook, cock, nightingale, and gull and attempts to raise "attentiveness towards animals" by undermining the anthropocentric categorization of humans and animals as two contradictory forces (Moe, 2014: 24). The poem strives to reconstruct a harmonious world of human and nonhuman beings in an interdependent relationship with each other by referring to the erroneousness of the biased fictional representations of animals:

"Never and never, my girl riding far and near
In the land of the hearthstone tales, and spelled asleep,
Fear or believe that the wolf in a sheepwhite hood
Loping and bleating roughly and blithely shall leap,

My dear, my dear,
Out of a lair in the flocked leaves in the dew dipped year
To eat your heart in the house in the rosy wood" (2003: 162).

Sending his daughter to a good night's sleep, the speaker of the poem, instead of telling bedtime stories of fables, tries to warn his daughter against the fables in which animals are mystified and alienated from the human world. The symbolic portrayal of animals in fables is perceived by the poet to be the root cause of the creation of hostility in the minds of small children towards animals. The poet refers to the allegorical representation of animals in fables, generated by the untenable ideology of anthropocentrism as an expression of 'human chauvinism' and a justification of "human ontological boundaries", positioning humans in a contested, complex and hostile relationship with the nonhuman world (Boddice, 2011: 1).

Reducing animals into abstract concepts through fables and captivating them within stereotypical images stimulate the manipulation of the minds of children into considering nature as the ultimate source of evil. An allegorical image of the wolf in a sheepwhite hood, preparing to eat the heart of a little girl is given as an example by the poet who tries to subvert the ecophobic conceptualization of nature that is feared and seen as a menace for human beings. Ecophobia as a determining element of humans' relation to nature, is defined by Simon Estok as "an irrational and groundless hatred of the natural world, as present and subtle in our daily lives and literature" (2010: 144). Likewise, Thomas, without using the term ecophobia in his poem, displays the irrationality of considering animals as a threat to human life. Such unreasonable condemnation of certain animals inevitably plants the seeds of fear and terror in the human mind, that is, ecophobia, creating unbridgeable distances between humans and animals.

Additionally, the poet's dissatisfaction with the anthropocentric mystification of animals is reminiscent of Derrida who insistently warns against fables which are "always a discourse *of* man, on man, indeed on the animality of man, but for and in man" (2008: 37, emphasis in the original). Hence, the poem is a reflection of Thomas's struggle to extricate animals from the textual victimization of metaphoric representations, and re-establish a totally radical, zoopoetical representation in which animality of animals is not obliterated but enacted. Zoopoetics, as Driscoll and Hoffmann also argue, is an exploration of the "complex relationship between animality and poetic language" and the convergence of "poetic thinking' with 'animal thinking'" (2018: 3). Accordingly, Thomas' poem induces sensitivity to animals who are objectified and stigmatized through textual representations.

Accordingly, “In Country Sleep” is another polyphonic zoopoetry in which animals are not reduced into homogenous representation through which animality of animals is undermined. Unsettling the stereotypical image of nature as a terrifying space, posed against humans, the poem constructs an exclusively new perspective of nature where humans and nonhumans are connected to each other by inherent bonds. The poet assures that nature indeed, is the only place where humans can feel safe and secure from all dangers. The following lines draw attention to the sparkling energy, animal-animated world of nature in which animals are skilled to form their own communities:

“Her robin breasted tree, three Marys in the rays.
Sanctum sanctorum the animal eye of the wood
In the rain telling its beads, and the gravest ghost
The owl at its knelling. Fox and holt kneel before blood.
Now the tales praise
The star rise at pasture and nightlong the fables graze
On the lord's-table of the bowing grass. Fear most

For ever of all not the wolf in his baaing hood
Nor the tusked prince, in the ruttish farm, at the rind
And mire of love, but the Thief as meek as the dew.
The country is holy: O bide in that country kind,
Know the green good,
Under the prayer wheeling moon in the rosy wood
Be shielded by chant and flower and gay may you” (2003: 163).

The poem attributes holiness to animals who are presented in a ritualistic act of worshipping in their own unique ways. The use of Latin phrase, “*Sanctum sanctorum*”, meaning “the holy of holies” not only asserts the sacredness of nature but also reveals Thomas’s attempt to restore the sacramental value of animals, mislaid within the consumerist values of the modern world (“*Sanctum sanctorum*,” def. 2020: 1). Being the holy of the holies, “the animal eye of the wood” designates a natural world which is animated by the presence of animals whose agency is revealed through their performances of praying (Thomas, 2003: 163). Each animal in the poem participates in a religious ritual, acting together as a community. The use of religious terms like “telling its beads”, “[t]he owl at its knelling”, “[f]ox and holt kneel before blood”, “prayer wheeling moon”, “the country is holy” all expose the sacredness of life in nature along with displaying the free agency of animals who act intentionally and carry out the communal ceremonies as companion animals (Thomas, 2003: 163). Animals’ collective activities help them build a strong spiritual union with each other and reflect their

interdependent lives. The poem, in that sense, raises awareness about animals who possess heart and soul, acting and behaving not only rationally but also spiritually and morally.

“Zoopoetics”, as Moe suggests, “gravitates toward pantomimes that emerged from an attentiveness to animals” (2014: 15). Animals’ gestural power to communicate their meanings and their reciprocal bodily exchanges are determining features of a zoopoetical work. Animal gestures and sounds, Moe argues, “turn the movements of the body into material signs” through which animals can receive and respond meaningful sensory messages among themselves (2014: 20). Similarly, animals in Thomas’ poem, are not simple impulsive beings who are not aware of the outside phenomena but they come out as self-conscious individuals, telling their beads, expressing their prayers and living as a religious community, sharing the same religious and moral codes with humans.

Besides, animals are the animators and the makers of Thomas’ poem with their active involvement during the constitution of its diction, rhythm, music, energy and vitality. Saying their prayers in their own distinctive ways, their manners, gestures and particular bodily movements as means of communicative tools between each other are the significant elements that contribute to the materialization of the poem. As Moe affirms, animal “gestures and vocalizations turn the movements of the body into material signs. Some of the material signs are involuntary, requiring little conscious intention (bristling hair, the rattlesnake’s rattle). Other material signs involve voluntary, conscious intention” (2014: 20). Likewise, Thomas’ animals compose their own poetry and produce their own *poiesis* without being internalized as mere textual tools. Poet’s unusual poetic expressions like “[n]ow the tales praise” and “the fables graze” explicitly demonstrate the animalization of literature through animals as the active performers and narrators of their own tales without instrumentally serving to human concerns (Thomas, 2003: 163). Rather than employing the allegorical representation of animals as fearful and dangerous objects, Thomas’ poem depicts animals as agential beings, having their rationality and spirituality. Nonhuman natural world is affirmed to be a place of happiness where one can be “shielded by chant and flower” as well as humans and animals are reconciled as companions in an harmonious relationship with each other (Thomas, 2003: 163). Thomas’ skepticism towards the symbolic representation of animals in literature is a revelation of his zoopoetical distress about the fallacy of allegories that “occlude the complexity and

material-semiotic recalcitrance of these nonhuman presences” (Driscoll and Hoffmann, 2018: 6).

In addition to “In Country Sleep” which focuses on the sacred world of animals, “Poem in October” is another outstanding poem which positions the wakefulness and energy of the natural world against the dumbness and the passivity of human world:

“It was my thirtieth year to heaven
Woke to my hearing from harbour and neighbour wood
And the mussel pooled and the heron
Priested shore
The morning beckon
With water praying and call of seagull and rook
And the knock of sailing boats on the net webbed wall
Myself to set foot
That second
In the still sleeping town and set forth” (2003: 102).

The poem explores the alluring power of the natural world that calls the persona to walk outside in the early morning of his thirtieth birthday. The speaker’s senses are widely awake, listening to the blissful voice of nature in which every entity seems to be celebrating his birthday. He is captivated by the sounds of trees in the wood, the seashore, priested by herons, the praying of the sea waves, and the summoning of the seagulls and rooks. The sky, being thickly populated by the herons, flying over the seashore is described as being priested while the movements of the sea waves are envisioned to be praying. The use of religious discourse to define the communal interface of birds and other natural entities is quite significant in entailing natural world with sanctity as well as attributing material agency to each natural entity. Thomas underscores the agency of animals who physically and actively contribute to the ongoing evolution of the universe which is in a constant state of flux and freshly becomings.

“My birthday began with the water –
Birds and the birds of the winged trees flying my name
Above the farms and the white horses
And I rose
In rainy autumn
And walked abroad in a shower of all my days” (Thomas, 2003: 102).

The speaker, as the observer of the animal-dominated world is not kept outside of nature’s dynamic coming into being but is incorporated physically within its inter-species communication. The lines above show how human life is intersecting with animal life in the way that birds and branches of trees

are flying the name of the speaker in the sky, celebrating the speaker's birthday. Human and nature are no longer kept apart since the speaker engages in a more intimate sensory and bodily relationship with nature by going out and experiencing the shower of rain, touching his body and watching the celebratory flight of the birds. The speaker extensively feels his emotional and material enmeshment with nonhuman nature which stands as fully awake, vital force inviting humans to join in its festivity.

Considering the flight of birds as a rational and intellectual performance of animals, Abram argues that intelligence does not necessarily emanate from an individual's brain but "rather *the sensate, muscled body itself that is doing the thinking*, its diverse senses and its flexing limbs playing off one another as it feels out fresh solutions to problems posed, adjusting old habits (and ancestral patterns) to present circumstances" (2010: 190, emphasis in the original). Thomas' poem depicts birds as fully aware of their surroundings, capable of engaging in meaningful dialogue with each other. Accordingly, the birds' gestures and movements generate the reality of the outside world while creating the materiality of the poem. The synchronized flight pattern of birds is inscribed in the shape of the poem that consists of long and short lines, resembling the wings of birds. Thus, the sentient bodily motions of birds not only stimulate the vitality of the universe but also compose a zoopoetical poem, predominated by animal actors.

"How Shall My Animal" is another outstanding poem, unraveling the poet's admiration of the animal presence in human mind. The poem records the existence of animality in human self, connecting him to other living beings in nature by showing the impossibility of disengaging humanity from animality:

"How shall my animal
Whose wizard shape I trace in the cavernous skull,
Vessel of abscesses and exultation's shell,
Endure burial under the spelling wall,
The invoked, shrouding veil at the cap of the face,
Who should be furious,
Drunk as a vineyard snail, flailed like an octopus,
Roaring, crawling, quarrel
With the outside weathers,
The natural circle of the discovered skies
Draw down to its weird eyes?" (Thomas, 2003: 91).

The speaker expresses his suffering about the entrapment of his animal self in his physical body. He tracks the trace of his animal self in the "cavernous skull" of his human body which is infused with animal vitality,

circulated through his body by the animalistic power in his veins, “vessel of abscesses and exultation’s shell” (Thomas, 2003: 91). He senses his animality intensively in his mind and body particles and feels deeply the animal potency that enlivens him by the transfer of energy through his veins. The speaker repeatedly identifies himself with animals, feeling the existence of animal within his blood and veins to such an extent that he uses animal imagery to describe his physical and emotional status: “[d]runk as vineyard snail and flailed like octopus” (2003: 91). The speaker also laments the loss of his animal self and stresses that he cannot endure the burial of his animal “under the spelling wall” of his human self (2003: 91). The spelling wall, an indication of humans’ linguistic faculties, is the underlying reason of the death of his animal self. The speaker implies that human culture, presented in opposition to nature is like a wall, preventing him to merge with his animality that is entrapped under the spelling wall of human culture. The speaker’s wailing over the death of his animal self continues in the last stanza of “How Shall My Animal” where he idealizes his animal self as his lover:

“Sigh long, clay cold, lie shorn,
Cast high, stunned on gilled stone; sly scissors ground in frost
Clack through the thicket of strength, love hewn in pillars drop
With carved bird, saint, and sun, the wrack-spiked maiden mouth
Lops, as a bush plumed with flames, the rant of the fierce eye,
Clips short the gesture of breath.
Die in red feathers when the flying heaven's cut,
And roll with the knocked earth:
Lie dry, rest robbed, my beast.
You have kicked from a dark den, leaped up the whinnying light,
And dug your grave in my breast” (Thomas, 2003: 92).

The hidden animal self is depicted as the speaker’s lover who is on the brink of death, giving her last breath. Taking his lover in his arms, the persona gently lies her down and consoles her by saying “sigh long, clay cold, lie shorn” (2003: 92). After the death of his animal self, the speaker calls his animal as “my beast” and says, “dug your grave in my breast”, a statement which shows that even if he has killed his animal self, it will continue to remain connected to him, deep down in his breast (2003: 92). The poet’s involuntary exile of human body from his animal self evokes Karl Shapiro who asserts that Thomas’s poetry is not a “cry of desire” but it is the “cry of entrapped animal” (1955: 107). For Thomas, human is “an animal becoming an angel. But becoming an angel he becomes more a beast” (Shapiro 1955: 109). Similarly, the poem “How Shall my Animal”

can be read as a lamentation of the poet who is distressed by subduing his animal self, entrapped in his mind.

Thomas' "How Shall my Animal" with its emphasis on the animality of human self is reminiscent of Deleuze and Guattari's concept of "becoming animal" which they describe as "composing a body with the animal, a body without organs defined by zones of intensity and proximity" (1987: 274). The concept of becoming animal conveys the entanglement of human with animal into a further stage of transforming human identity to epitomize animals. It does not suggest a simple identification or imitation of animal behavior but requires feeling and experiencing animal presence in molecular composition of the human body. The only way to become an animal is to "enter the zone of proximity of the animal molecule" (Deleuze and Guattari, 1987: 274-275). Humans' spiritual and molecular transformation into animal provides a release for humans from their bodily entrapment and offers "a dissolution of form that connects the most diverse longitudes and latitudes, the most varied speeds and slowness, which guarantees a continuum by stretching variation far beyond its formal limits" (Deleuze and Guattari, 1987: 309). In this regard, "How Shall my Animal" describes the poet's awareness of his becoming animal, and later his pain and suffering for the loss of his animality under the "spelling wall" of human culture which prevents the extension of his material body into a broader cosmic universe where he will be more intrinsically entrenched with nonhuman beings. With the death of his animal self, the poet is confronted with the feelings of absence and incompleteness because he recognizes his animal and human self as two constituting parts of his material body. Thus, Thomas in "How Shall my Animal" emphasizes the biological and material connectivity between the human and animal self. In anthropocentric discourse, animal is either excluded or instrumentally used for human ends and "bestiality becomes a term of abuse, animals reduced to the horizons created by humans, adapted to the human condition" (Bleakley, 2000: xiv). Nevertheless, bestiality is crucial to the Thomas' zoopoetics which is committed to reconcile human and animal selves on the common ground of animality.

Correspondingly, "Here in This Spring" is another zoopoetical poem, reflecting the poet's comprehension of the complexity of nature's interconnected system. The poem focuses on the everlasting energy of nature where the concept of time is understood not by a mechanical clock of a human invention, but by the natural progression of seasons. Death does not

mean a total extermination but a contribution to the regeneration of vigor and dynamism of life. In such a perfectly organized system of nature, animals stand as intentional individuals who are extremely sensitive to the outside world, equipped with a powerful memory, helping them keep an accurate record of events:

“I should tell summer from the trees, the worms
Tell, if at all, the winter’s storms
Or the funeral of the sun;
I should learn spring by the cuckooing,
And the slug should teach me destruction.
A worm tells summer better than the clock,
The slug’s a living calendar of days;
That shall it tell me if a timeless insect
Says the world wears away?” (2003: 45).

The poet acknowledges natural elements and animals as the philosophical teachers of life and has a strong confidence in animals to teach him everything better than humanity. Insects, worms and slugs are appreciated for their percipience and wisdom and thought to be the living memory of nature, having more professional and precise knowledge of time in comparison to humans who have to rely on clock to tell time. Self-consciousness and alertness of animals to their surroundings, their unique ways of acting and responding to events ignite the dynamism and self-evolution of nature while contributing to the evolution of Thomas’ zoopoetics. In other words, Thomas’ poem foregrounds animals as the authentic sources of information for human beings who can have a thorough knowledge of life only through a diligent observation of the natural world, not through mechanical inventions like a clock. Animals emerge as intellectually competent individuals and non-replaceable sources of wisdom for human beings. Hence, zoopoetical principle that the poetic activity of writing and representation should “proceed via the animal” finds a solid ground in Thomas’ poem as the dynamic participants of poetic activity and the natural world (Driscoll and Hoffmann, 2018: 4). Animals, in Thomas’ poem, are allowed to be themselves, to live their animality and tell their own stories. Worms narrate “the winter’s storms,” spring defines itself by the “cuckooing” of the birds, and “slug” as the “living calendar of days” teaches destruction vividly and realistically (Thomas, 2003: 45). “Here in This Spring”, in this respect, is a zoopoetical poem which calls for sensitivity and admiration for animals who evolve as “material-semiotic nodes or knots in which diverse bodies and meanings coshape one another” (Haraway, 2008: 4).

Conclusion

Thomas tries to change humans' anthropocentric perception of animals towards an understanding of an inextricable attachment of humans to nonhuman animals. Thomas' poetry demonstrates an important zoopoetical principle that "many animals share common genus—a poiesis of the energy of the gesture—attributes crisscross along the supposed human/animal divide, rendering it a blurry borderland full of possibility" (Moe, 2014: 18). A zoopoetical reading of Thomas' poems reveals that animals are not imprisoned within symbolic representations, but stand as indispensable partners in the generation of poetic process. Rather than being pushed into the status of absenteeism through allegories and metaphors, animals appear to be self-conscious, self-autonomous individuals, free to exert their individuality in Thomas's poetry. More broadly, Thomas develops an innovative approach to animals who are delineated with emotional and rational faculties as well as agential capacities of representing themselves and creating their own meaning and stories. Disseminating agency equally among human and animal species and extricating animals from their objectified position, Thomas overthrows the strongly established binaries between humans and nonhuman animals, and proves that "it is not just human gestures that shape the origin of speech" but animals, through their bodily *poiesis*, are also capable of making their own poetry (Moe 2014: 15).

REFERENCES

- ABRAM, David (2010), *Becoming Animal: An Earthly Cosmology*, Pantheon Books, New York.
- ABRAM, David (1997), *The Spell of the Sensuous: Perception and Language in a More-Than-Human World*, Vintage, New York.
- ACKERMAN, John (1991), *A Dylan Thomas Companion: Life, Poetry and Prose*, The Macmillan Press, London.
- BATE, Jonathan (2000), *The Song of the Earth*, Picador, London.
- BLEAKLEY, Alan (2000), *The Animalizing Imagination: Totemism, Textuality and Ecocriticism*, Macmillan, London.
- BODDICE, Rob (2011), "Introduction. The End of Anthropocentrism.", In *Anthropocentrism: Humans, Animals, Environments*, Ed. Rob BODDICE, Brill, Leiden, 1-18.
- DELEUZE, Gilles and Felix GUATTARI (1987), *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*, Trans. Brian MASSUMI, University of Minnesota Press, Minneapolis.

- DERRIDA, Jacques (2008), *The Animal That Therefore I Am*, Ed. Marie-Louise MALLET, Trans. David WILLS, Fordham University Press, New York.
- DRISCOLL, Kari and Eva HOFFMANN (2018), "Introduction: What is Zoopoetics?", In *What is Zoopoetics?: Texts, Bodies, Entanglements*, Eds. Kari DRISCOLL and Eva HOFFMANN, Palgrave Macmillan, Switzerland, 1-13.
- ESTOK, Simon C. (2010), "Narrativizing Science: The Ecocritical Imagination and Ecophobia", *Configurations*, 18.1-2, 141-159.
- GOODBY, John (2013), *The Poetry of Dylan Thomas: Under the Spelling Wall*, Liverpool University Press, Liverpool.
- HARAWAY, Donna J. (2008), *When Species Meet*, University of Minnesota Press, Minneapolis.
- KENNEDY, George A. (1991), "A Hoot in the Dark: The Evolution of General Rhetoric", *Philosophy and Rhetoric*, 25.1, 1-21.
- LATOUR, Bruno (2004), *Politics of Nature: How to Bring the Sciences into Democracy*, Trans. Catherina PORTER, Harvard University Press, Cambridge.
- MALAMUD, Randy (2003), *Poetic Animals and Animal Souls*, Palgrave, New York.
- MCHUGH, Susan (2011), *Animal Stories: Narrating across Species Lines*, University of Minnesota Press, Minneapolis.
- MOE, Aaron M. (2014), *Zoopoetics: Animals and the Making of Poetry*, Lanham, Lexington Books.
- OERLEMANS, Onno (2018), *Poetry and Animals: Blurring the Boundaries with the Human*, Columbia University Press, New York.
- "Sanctum Sanctorum" (2020), Merriam Webster Dictionary, e-library <<https://www.merriam-webster.com/dictionary/sanctum%sanctorum>> accessed 20 Jan. 2021.
- SHAPIRO, Karl (1955), "Dylan Thomas", *Poetry*, 87.2, 100-110.
- THOMAS, Dylan (2003), *Collected Poems 1934-1953*, J. M. Dent and Sons, Aldine Press, London.

İNANÇ TURİZMİ KAVRAMININ TARİHSEL UYGULAMALARINA BİR ÖRNEK: İNKUBASYON

*An Example for the Historical Practices
of Religious Tourism: Incubation*

Selda UYGUN YAZICI*

ÖZ: Çalışmada, Antik çağ ve Bizans dünyasındaki “inkübasyon” uygulamaları, literatürdeki tanımlamalara dayanarak “inanç turizmi” kapsamında değerlendirilmiştir. İnkübasyon, en genel tanımla, rüya ile tedavi olarak açıklanabilir. Rüya sırasında veya rüyanın etkisiyle tedavi olmak, iyileşmek; inancın sağladığı gücün tesiriyle mümkün olabilir. Rüyaya yatılacak yerin kutsal mekân; rüyayı yorumlayan kişinin din görevlisi olması gerekir. İnsanlar, maddi dünyada çektikleri acıları maneviyat ile gidermeyi umarlar. Bu doğrultuda Antik dünyada Asklepieionlar, Bizans’ta da kiliseler bu amaca hizmet eden yapılar olarak karşımıza çıkar. Belirli ritüellere göre yapılan uygulamaların insanlar tarafından her yüzyılda tercih ediliyor olması inanç turizmi içerisinde değerlendirildiğinde; geçmişin izlerini sürmek, benzerlik ve farklılıklarıyla buluştukları ortaklığı anlamak açısından önemlidir. İnkübasyon’un dinsel geçerliliği ve uygulamanın mekânsal açılımı özneline örnekler bulacağınız bu çalışma, inanç turizminin nedenselliğine başka bir açıdan bakabilmeyi amaçlar.

Anahtar Kelimeler: İnanç, Turizm, İnkübasyon, Asklepieion, Kilise

ABSTRACT: In this paper, we are studying the “incubation” practices of the Ancient Age and Byzantine Period in the “religious tourism” scope based on literature reviews. In its broadest sense, the term incubation can be explained as a treatment by means of dreams. Being treated and healing during and under the influence of a dream can be achieved with the effect of power that is derived from faith. The place of sleep to dream ought to be a sacred space, and the interpreter of a dream must be a minister. People are expecting relieve their pain, which they suffer in the physical world, with the help of spiritualism. In this context, Asclepieia of the Ancient world and churches in the Byzantium are the buildings that serve this purpose. The consideration of certain practices that are conducted according to certain rituals are preferred by people in every century in the context of the religious tourism provides us with significant hints in tracing them back and understanding their similarities and differences, along with their common parts. This study, where you will find specific examples

* Dr., Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Bizans Sanatları Anabilim Dalı, Edirne, seldauygun@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0473-1308

Geliş Tarihi / Received: 31.10.2022

Kabul Tarihi / Accepted: 21.11.2022

Yayın Tarihi / Published: 30.01.2023

for the religious applicability of the incubation and the spatial insights of this practice, aims at bringing a different perspective to the causality of religious tourism.

Keywords: Faith, Tourism, Incubation, Asclepeion, Church

Giriş

Var oluştan günümüze insanlar, içgüdüsel olarak merak duygusuyla yaşamlarını kolaylaştırmak ve keyifli hale getirmek için keşifler yapmış, yeni yerler ve yeni şeyler keşfetmiş ve keşfettiklerini ardından mağara duvarları, ceylan derisi veya papirüs gibi uygun buldukları yüzeylere aktararak bilgi paylaşımında bulunmuşlardır. Merak dürtüleri ile yaptıkları seyahatler turizm kavramının oluşmasına katkı sağlamıştır. Süreç içerisinde kültürel devrim, toplumsal devrim, ekonomik devrim, bilimsel devrim, teknik devrim ve etkenleri turizmin ortaya çıkışını belirleyen etmenler olmuştur.

Kökeni Fransızcaya dayanan *turizm* kelimesi en kısa biçimde zevk için yapılan geziler olarak tanımlanır. Dünya Turizm Organizasyonu (UNWTO) Turizm Terimleri Sözlüğünde “*Turizm, insanların kişisel veya ticari/profesyonel amaçlarla olağan çevrelerinin dışındaki ülkelere veya yerlere hareketini gerektiren sosyal, kültürel ve ekonomik bir olgudur. Bu insanlara ziyaretçi (turist veya günübirlikçiler; yerleşik veya yerleşik olmayanlar olabilir) ve turizmi bazıları turizm harcamalarını içeren faaliyetleriyle ilgilidir*” şeklinde tanımlanmaktadır (URL-1). Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlükte ise; “*Turizm, dinlenme, eğlenme, görme, tanıma vb. amaçlarla yapılan gezi. Bir ülkeye veya bir bölgeye turist çekmek için alınan ekonomik, kültürel, teknik önlemlerin ve yapılan çalışmaların tümü*” şeklinde tanımlanmaktadır (URL-2).

Literatürde yer alan turizm kavramlarını etraflıca derleyen Özgüç (Özgüç, 2003: 15) turizmi; *insanların sürekli ikamet ettikleri, çalıştıkları ve her zamanki olağan ihtiyaçlarını karşıladıkları yerlerin dışında, yerleşmemek ve ekonomik anlamda gelir elde etmemek şartıyla, dinlenme, eğlenme, merak, spor, sağlık, kültür, deneyim kazanma, akrabalarını ziyaret etme, kongre ve seminerlere katılma, dini ibadetlerini yerine getirme gibi kişisel nedenlerle, kişisel ya da toplu olarak yaptıkları seyahatlerdir. Bu seyahatlerin turizm faaliyeti sayılabilmesi için, turistlerin gittikleri yerlerde en az bir gece konaklaması ve turizm işletmelerinin ürettiği mal ve hizmetleri talep etmeleri gerekmektedir*, şeklinde tanımlamıştır.

UNWTO amaçlarına göre turizm seyahatlerini 9 kategoride toplamıştır: dini veya inançsal seyahatler, tatil ve dinlenme, arkadaş ve akraba

ziyaretleri, eğitim ve öğretim, sağlık ve tedavi, alışveriş, ulaşım ve geçişler, iş ve meslek ziyaretleri ve diğerleri (Özgen, 2012: 254).

İnanç, bir düşünceye gönülden bağlı bulunma, birine duyulan güven, inanılan şey, akide olarak tanımlanmaktadır (URL-2). *İnanç Turizmi* ise “*Kutsal yerlerin bu dinlere mensup turistlerce ziyaret edilmesinin, turizm olgusu içerisinde değerlendirilmesi*” olarak tanımlanmaktadır (Sargın, 2006: 3). Dünya İnanç Turizmi Birliği Başkanı Kevin J. Wright inanç seyahat şekillerini şu şekilde sınıflandırmıştır:

- Bir inanç merkezine seyahat (Örneğin kutsal topraklara yapılan geziler)
- Dini niyet seyahati (Örneğin Hıristiyanlık konferansı)
- Arkadaşlar ile eğlence seyahati (İnanç amaçlı kurvaziye seyahatler) (Güzel, 2010: 90).

Bu sınıflamanın yanı sıra Strategic Initiatives & Government Advisory Team (SIGA) misyoner gezilerini, inanç temelli Crusier turlarını, mitingleri, inziva köşesine çekilmeyi, manastır ya da dini yer ziyareti yapmayı ve bu yerlerde kalmayı, inanç temelli kampları, dini turistik çekicilikleri inanç turizminin kategorileri olarak sıralamıştır (Eşitti ve Kınır, 2015: 179).

Doğanay (2001) dini yerleri ziyaret etmek, dini toplantılara katılmak, kutsal kentleri ziyaret etmek, dini törenlere katılmak ve dini anıları ziyaret etmeyi inanç turizmini ortaya çıkaran etmenler olarak tanımlamıştır (Akt. Kaynak ve Sezgin, 2008: 350). İnanç turizmi, inançla ilgili olarak oluşan tüm güdülenmeleri ve dini destinasyonlardaki tüm turizm çeşitlerini kapsar (Okuyucu ve Somuncu, 2013: 630). Güzel, insanları inanç turizmi yapmaya yönlendiren nedenleri;

- Hac ziyaretini yerine getirerek manevi olarak rahatlamak,
- Aynı dine mensup kişilerle tanışmak ve buluşmak,
- Dini vazifeleri yerine getirmek,
- Dini açıdan önemli merkezleri görmek ve buralarda zaman geçirmek,
- Dini görevlerini yerine getirmek, dua etmek ve günahlardan kurtulmak olarak sıralamıştır (Güzel, 2010: 91)

İnanç turizminin bireyin manevi dünyasına yapacağı katkıya ek olarak medeniyetler arası iş birliğine de katkıları vardır. Bu katkılar:

- Dünya insanlarını her türlü politik anlayıştan arındırarak yaratılış kardeşliğinde buluşturabilecek etki ve güce sahip olması,

- İnsanları inanç kardeşliği etrafında buluşturarak inançların daha iyi anlaşılmasına, hoşgörü ortamının sağlanması ve yaşanmasına katkıda bulunması olarak açıklanabilir (Kaynak, 2010: 119).

Anadolu binlerce yıldır farklı uygarlıklara ev sahipliği yapmış olması nedeniyle inanç turizmi potansiyeli yüksek bir coğrafyadır. İlkçağ medeniyetlerinin Anadolu’da gelişmesi, Hristiyanlığın ilk döneminde havarilerin, Ortaçağ’da ise Musevilerin yaşadıkları yerlerde baskı görmeleri sonucu Anadolu’ya yerleşmeleri, Malazgirt Zaferi’nin ardından Anadolu’nun Türkleşmesi ve Müslümanlaşması ve hoşgörü politikasıyla yönetilen Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde yaşayan halkların kendi dinlerini yaşayabilme özgürlükleri bu coğrafyada birçok sinagog, kilise ve caminin yer almasına neden olmuştur (Zaman, 2005: 1).

İnanç turizmi açısından zengin olan Anadolu coğrafyasındaki kutsal mekânlara yönelik alanyazında çokça çalışma bulunmaktadır (Bingöl, 2004; Usta, 2005; Zaman, 2005; Sargin, 2006; Tapur, 2009; Özgen, 2012; Sevinç ve Azgün, 2012; Kaya, Cankül ve Demirci, 2013; Okuyucu ve Somuncu, 2013; Eykay, Dalgın ve Çeken, 2015; İbret, Aydınözü ve Uğurlu, 2015; Harunoğulları, 2016)

Bu çalışmalarda her inanış için kutsal kabul edilen bölgenin, şehrin, yapının vb. ziyaret edilmesi inanç turizminin kapsamı içerisinde değerlendirilmiştir. Geçmişte de kutsalı ziyaret etmek günümüzdeki gibi önemli bir durumdur. Her çağda gerçekleştirilen ziyaretlerde insanlar kutsal olandan beklentilerini karşılamak için çağının gerekliliği içerisinde hareket etmiştir. İnananların, gerçekleştirdikleri ziyaretler kişilerin maneviyata erişmelerini sağlar. Bu doğrultuda irdeleyeceğimiz inkubasyon olgusunun tarihi serüveni aslında günümüzde bir bilim dalı olarak nitelendirilen inanç turizmi içerisinde bir tür nedensellik olarak kabul edilebilir. İnanç turizmi kapsamında yapılan ziyaretlerde kutsal kabul edilen yerde en az bir gece konaklamak ve olanaklardan yararlanmak gerekmektedir.

İnkubasyon, genel tanımlamayla “kuluçka” dönemi için kullanılan tıp terimidir. Hastalığın ortaya çıkışının hemen öncesindeki oluşum sürecini ifade eder. Bu terim Latince “incubation” kelimesinden, Klasik Yunanca “ἐγκοθεύδειν” (enkathévdēin) kelimesinden türemiştir. Antik dönemde inkubasyon, kutsal sayılan alanlarda geceleme ve rüyada görülecek eylemlerle şifa bulmayı tanımlar. Hasta, tapınaktaki konaklaması sırasında uykudayken tedavi olduğuna ve şifa bulduğuna inanır (Bayat, 2016: 103-104; Renberg, 2016: 12). Elbette bu olayın gerçekleşebilmesi için belirli

ritüellerin yerine getirilmesi gerekir. Antik dönemde Asklepeionlarda uygulanan inkubasyon, bu işi uygulamakla görevli olan ve aynı zamanda rüya yorumcusu olarak nitelendirilebilen din görevlisi/rahip, asklepiadlar tarafından yapılırdı. Asklepiadlar kişinin gördüğü rüyayı yorumlar ve önerilerde bulunurdu. Rüyasında açık yönlendirme bekleyen hastanın rüyasını yorumlamak ve tedavi yöntemlerini belirlemek asklepiadların işiydi. Bu eylemin gerçekleşmesi için Asklepeionlara gelen inananlar, geceyi geçireceği ve uyuyacağı encoimaterion isimli odaya girmeden önce adak sunar, dua eder, diyet yapar ve gerekli temizlik işlemlerini uygulardı. (Baykan, 2012: 5; Bayat, 2016: 103-104; Renberg, 2016: 12; Harrison, 2019: 5-6).

Tarihsel süreç içerisinde Asklepeionların yerini Bizans coğrafyasında önemli/kutsal kişilere adanan kiliseler almıştır çünkü imparator II. Theodosios (408-450)'un 435'te çıkarmış olduğu kodekste tüm pagan kült merkezlerin yıkılması emredilmiştir (Miller, 1997: 224).¹

Bizans kültüründe inkubasyon, geçmiş dönemlerde yapılan uygulamaların devamı niteliğinde olsa da değişen inanç biçimine göre kendi içerisinde yeniden şekil almıştır. Hıristiyanlık, muhtevası nedeniyle önceki inanışlardan tamamen farklı olsa da geleneklerle kesişen uygulamaları kullanmaktan çekinmemiştir. Özellikle şifa aramak, hastalıklardan kurtulmak adına yapılan Hıristiyanlık öncesi uygulamalar beden kurtuluşuna yeni din ile beraber ruhun kurtuluşunun eklenmesiyle sürdürülmüştür. Bu amaçla Asklepios'tan beklenen şifa ve sağlık; İsa'dan, aziz/azizelerden beklenmeye başlamış, Asklepeionların yerini kiliseler almıştır. Gece yeryüzüne indiğine inanılan azizlerden medet uman ve aynı zamanda hem ruhun hem de beden olumsuz öğelerden temizleneceğini düşünen kişiler, kutsal olduğuna inandıkları kiliselerde geceleme tercih etmiştir. Bu inanışın devamını sağlayan nedenlerden biri İsa'nın mucizeleri olarak gösterilebilir. Hıristiyanlık inancında İsa, körleri, kötürümleri, cüzzamlıları iyileştirebilen hatta ölüleri diriltebilen yetileriyle tanrının yeryüzündeki yansımasıdır. İsa'dan sonra onun öğretileriyle yaşamını iyi bir Hıristiyan olarak sürdürmeye çalışan aziz ve azizeler de insanların Tanrı ve İsa'yla bağlantı kurmasına yardım edebilecek yegâne kişilerdir. Dünyanın sunduğu nimetleri neredeyse yok sayan ve inançları doğrultusunda yaşamlarını sürdüren bu kişiler maddi olanı önemsememişlerdir. Bu nedenle onlar Tanrıya diğerlerine göre daha yakın olmuş, Tanrı'da onlara insanüstü

¹Asklepiionlar; Pergamon (Bergama), Korinthos, Epidauros, Knidos, Kos ve Atina'da bulunur (Baykan, 2012: 5).

güçler vakfetmiştir. Bu güçlerin arasında şifacı/iyileştirici/tedavi edici olmaları en belirgin özelliklerdendir (Eyice, 1958: 658-659; Ševčenko, 2015: 29, Köroğlu, 2004: 174).

İsa'nın mucizelerinin gerçekleştiğine inanılan muhtemel alanlardan birisi olan ve arkeolojik veriler neticesinde MÖ. 2.yüzyıla tarihlenen Kudüs yakınlarındaki Bethesta Gölü yakınlarında bir tapınak vardır. Araştırmalar, tapınağın Asklepios-Serapis'e adandığını gösterir. Şifa merkezi olarak bilinen yapı, İsa zamanında da işlev görmüştür. Yeni Ahit'te, Yuhanna/5'te, İsa'nın Bethesta'daki havuzlarda şifa dağıttığı anlatılmıştır. Eski Ahit'te ise Mezmurlar/17'de rüya görmenin tanrıyla kurulan bir iletişim biçimi olduğundan bahsedilir. Ayrıca Samuel ibadethanede uyumayı tercih etmiş, bu kutsal mekânda kendini tanrıya yakın hissetmiştir (Csepregi, 2007: 45).

İsa'dan sonra insanların şifa beklentileri kutsal olan azize/azizler'den umulur. Bu kişiler içerisinde hekim olanlar "Anargyroi" kelimesiyle nitelendirilir. Yunanca kelime olan Anargyroi "meteliksizler", "gümüşsüzler" anlamına gelir. Anargyroi'lerin temel prensibi verilen hizmet karşılığında ücret almamaktır. Tıp eğitimi alan bu kişiler dinsel manada ruh temizliğini de bilirler. Kutsal ruh tarafından seçilmiş olduğuna inanılan Anargyroi'lerin, İsa'dan aldıkları insanüstü güçleri olduğuna inanılır ve bu güçle her türlü hastalığı mucizevi olarak tedavi ettiklerine inanılır. İsa'nın önderliğinde Tanrı'ya kendilerini adanmış olan Anargyroi'lerin (hekim azizlerin) ölümü ile onların yaşadıkları mekânlar inkubasyon merkezlerine dönüşmüştür (Kazhdan ve Ševčenko 1991: 85; Strati, 2015: 218; Göymen, 2019: 98).

Bu doğrultuda verilecek olan yapısal örneklemeler sürekliliği doğrular. Atina Akropolis'te yer alan Asklepion'un yerine, kentin Hıristiyanlar tarafından devralınmasıyla, MS 5. yüzyılda muhtemelen Aziz Andreas'a adanmış bir Bizans kilisesi yapılmıştır. Bu kilise, tapınak bölgesini içerisine alacak şekilde, inkubasyon alanı da dahil olmak üzere, inşa edilmiştir. Aziz Andreas'ın Hıristiyanlar tarafından şifanın koruyucusu olduğuna inanılan özel bir misyonu vardır. Aynı yerde tarih 6. ve 7. yüzyılları gösterdiğinde Aziz Kosmas ve Damian Bazilikası yapılır. Aziz Kosmas ve Damian Hıristiyan dünyada Anargyroi/Hekim Azizler olarak tanınan kişilerin başında gelir. Benzer bir durum Pire'deki Asklepion'un üzerine inşa edilen Aziz Kosmas ve Damian bazilikasıyla tekrar edilmiştir ve bu tür örneklerin sayısı artırılabilir (Csepregi, 2007: 43-44).

Bizans coğrafyasında inkubasyonun uygulandığı kiliselerin başında Anargyroi/Hekim Azizlere adanan yapılar akla gelse de hekim olup

Anargyroi olarak tanımlanmayan ya da hekim olmayan fakat inkubasyon uygulayan azizler de mevcuttur. Anargyroi/Hekim Azizlerin başında Aziz Kosmas ve Damian, Aziz Panteleimon, Aziz Kyros ve Ioannes gelir (Eyice, 1958: 658-659). Hekim olmayan fakat inkubasyonu uygulayan azizler; Aziz Therapon, Aziz Demetrios, Azize Thekla, Başmelek Mikhael, Aziz Dometios'tur. Anargyroi olarak tanımlanmayan fakat hekim olan azizler ise; Aziz Febronia, Azize Anastasia, Aziz Modestos ve Aziz Artemios'tur. (Csepregi, 2007: 46-47; Strati, 2015: 218; Kazhdan ve Ševčenko, 1991: 85). Bu kişiler, inananların en büyük sığınağıdır. Döneminde işkenceler gören, cezalandırılan, ölen ve/veya öldürülen azizlerin adına inşa edilen kiliselerde konaklamak, kiliseleri, şifa arayan insanların tedavi merkezi haline getirmiştir. Onların rölikerleri ve anılarına sığınan inananlar, kiliselerin içerisinde geçirdikleri sürede iyileşip şifa bulduklarını düşünürler. Elbette bu amaca hizmet eden kiliseler başkent Konstantinopolis'te sayıca fazlaydı. Başkentteki yapılarda bir şilte üzerinde geçirilen geceler, farklı hastalıklar için şifa arayan inananların sığındığı mekânlardı (Talbot, 2015: 79).

Bir örnekle konuyu derinleştirmek gerekirse, Aziz Artemios'a ve şifacı özelliklerine değinmek yerinde olacaktır. Antakyalı (Antiokia) olan aziz hakkında bilinenler oldukça azdır. 352 yılında Konstantin tarafından Andreas ve Luka'nın rölikerlerini Konstantinopolis'e getirmesi için görevlendirilen Aziz Artemios, 360 yılında Mısır Valisidir. İmparator Iulianus tarafından 362 yılında İskenderiye'nin pagan tapınım gereçlerini yok ettiği için öldürülmüştür (Csepregi, 2007: 70-71). Konstantinopolis'te ismine adanan martyriyonu inkubasyon merkezidir. Özellikle fitık, testis sorunları, cinsel tümör ve hastalıklar üzerine inkubasyonun gerçekleştirildiği Konstantinopolis'in en popüler kilisesi Aziz Artemios'a adanan yapıdır. Kapalıçarşı'ya yakın bir mevkiye inşa edilmiş olan ve günümüze ulaşmayan Vaftizci Yahya Kilisesi'ndeki kutsal mekânda tedavi, şifa, iyileştirici amaçlı uygulamalar yapılırdı (Talbot, 2015: 83). Aziz'in rölikerleri kilisenin altındaki mezarda kurşun bir tabutun içerisinde saklanmıştır. Aziz Artemios'un gerçekleştirdiğine inanılan mucizeler 659 yılında "Aziz Artemios'un Mucizeleri" adı eserle yazınsal dünyada yer bulunca yaşamış olduğu yüzyıldan sonra ve Konstantinopolis'in dışında da popüleritesi sürmeye devam etmiştir (Csepregi, 2007: 70-71). Kilisenin ve Aziz Artemios'un ünü, Kuzey Afrika, Rodos Adası, Karadeniz kıyıları ve Sakız Adası'ndan pek çok ziyaretçi çekmiştir. Her statüden hastanın (tüccar, liman işçisi, denizci, gemici, bakırcı, hamamcı vb.) yapıya şifa aramak için geldiği bilinmektedir. Bunların yanı sıra çok sayıda çocuğun da kiliseye gelip medet

umduğu kayda geçmiştir. Gelen kişiler bağış yoluyla tedavi olmayı umarlar (Csepregi, 2007: 73.74).

Yapıda gerçekleştirilen inkubasyon birincil uygulamaydı. Ziyaretçiler, kilisenin içerisinde, kuzey nefte ya da kryptada uyumayı tercih ederlerdi. Yapının içerisindeki konaklama, uç gnle iki yıl arasında değişen gün sayısına tekabül eder, bu süre içerisinde Aziz Artemios'u rüyasında görenler onun şifalarına mazhar olurdu. İkincil uygulamada cerrahi işlem yapan Aziz Artemios, balmumu benzeri bir ilaç/sıvı/şifa veren vb. nesneyi yaralara sürmek koşuluyla inananları tedavi ederdi. Kilisede cumartesi geceleri süren ayin sırasında din görevlileri tarafından hasta olanlara balmumu merhem dağıtılırdı (Talbot, 2015: 83).

Değerlendirme ve Sonuç

Çağdaş dünyada inanç turizmi, toplum tarafından kutsal olduğu kabul edilen yerlere farklı amaçlar doğrultusunda yapılan ziyaretler için kullanılan bir terimdir. Bu ziyaret sırasında en az bir gece konaklamak ve gidilen merkezin olanaklarından yararlanmak koşuldur. İnananlar ziyaretleriyle, gittikleri merkezlerin önemini ortaya koydukları gibi bu merkezlerin günümüze değin canlılığını sürdürmesini de sağlamış; her zaman olmasa da tarihi eser statüsündeki taşınmaz kültür varlıklarını görünür kılmıştır. Bu eserlerin etrafındaki ağdaş yapılanma, eseri ziyaret eden kişinin ihtiyaçları dahilinde şekillendirilmiştir.

Tarih içerisinde insanların kutsal kabul edilen merkezlere yapmış oldukları ziyaretler günümüzde de devam eden meknsal sürekliliğin göstergesidir. Özellikle insanların inançları doğrultusunda yaşamayı tercih ettikleri deneyimler, meknsal düzlemde kutsal yakınlık, yakınlık temas kurmak, kutsalın içerisinde olmak, temelde hissiyatı arttıran ve maneviyatı yükselten bir güdülenmeyi sağlaması bakımından önemlidir. Dünyanın maddi unsurlarının karşısında inancın sağladığı maneviyat, her çağda inanan kitlelerin hareketini sağlamış, bir yerden başka bir yere gitme bilincinin yaygınlaşmasına neden olmuştur. Antik dünyanın pagan tapınakları, Hıristiyan dünyanın kiliselerine dönüşmeye başlamadan önce her meknda yeni dinin öğretileri tanıtılmaya, anlatılmaya ve uygulanmaya başlanmıştır. Hıristiyanlıkta sadece İsa'nın yaşamını srdrdđđ ve ldđđ topraklar değil, aynı zamanda meleklerin, şehit düşmüş azizlerin, önemli dini karakterlerin yaşamış olduğuna inanılan yerler de kutsal meknlar olarak kabul edilir. Bu durum farklı yerleşim yerlerinin yıllar içerisinde kutsal sayılmasına ve Hıristiyanlar tarafından ziyaret edilmesine neden olmuştur. İnkubasyon, Antik ağ ile beraber inançlı kişilere uygulanan bir tür tedavi

yöntemidir. Bizans dünyasında, Hıristiyan öğreti çerçevesinde gelişen yönleriyle inkubasyon, hatırı sayılır bir uygulama olarak karşımıza çıkar. İnkubasyonun yapılabilmesi için kullanılan mekânlar inanç sürdükçe popülaritesini korur. İnkubasyon, mekânsal düzenlemede kimi zaman donanımlı yapılarda kimi zaman da doğaçlama ortaya çıkan alanlarda uygulanabilir (Ousterhout. 2015, s: 65; Miller 1997 s:59-60). Kutsal merkezlerde tedavi olma biçimi inanca dayalıdır ve uykuda çözüme odaklı olduğundan konaklamayı zorunlu kılar. Bu zorunluluk şifa arayan kişinin gittiği merkezde en az bir gece kalmasını, geceyi geçirip iyileşmeyi ummasını sağlar.

Sonuç olarak; Bizans toplumunda inkubasyonun uygulanabildiği her mekân asırlar boyunca önemini korumuştur. Uygulamaya tabi olan inananlar, farklı coğrafyalardan gelerek kutsal sayılan mekânlarda konaklamıştır. Bu durumun sürekliliği insan sirkülasyonunu sağlamıştır. İnanç turizminin kapsamı, çağdaş bilim dünyasındaki çalışmalarla eklenerek sürerken, geçmişteki karşılıklarına günümüzden bakmak bizlere farklı bir perspektif kazandırması bakımından önemlidir.

KAYNAKÇA

- BAYAT, A. H. (2016), *Tıp Tarihi*, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul.
- BAYKAN, D. (2012), *Allianoi Tıp Aletleri*, SOA-2 Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, Zero Prodüksiyon Kitap-Yayın-Dağıtım Ltd. Şti., İstanbul.
- BİNGÖL, Z. (2004), “Akdeniz Bölgesinin Kültür ve İnanç Turizmi Potansiyeli Açısından Değerlendirilmesi”, *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8, 125-137.
- CSEPREGİ, I. (2007), *The Compositional History of Greek Christian Incubation Miracle Collections: Saint Thecla, Saint Cosmas and Damian, Saint Cyrus and John, Saint Artemios*, Doktora Tezi, Central European University, Budapeste.
- DOĞANAY, H. (2001), *Türkiye Turizm Coğrafyası*, Konya.
- EŞİTTİ, B. ve KINGİR, S. (2015), “Konya İli Örneğinde Kalkınma ve İnanç Turizmi”, *Bartın Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 6.12, 175-190.
- EYİCE, S. (1958), *Bizans Devrinde İstanbul’da Tababet, Hekimler ve Sağlık Tesisleri*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul.
- EYKAY, İ., DALGIN, T. ve ÇEKEN, H. (2015), “İnanç Turizmi Potansiyeli Açısından Antakya’nın Değerlendirilmesi”, *Journal of Life Economics*, 2.2, 59-73.

- GÖYMEN N. E. (2019), *Kappadokia Bölgesi Bizans Dönemi Duvar Resimlerinde Anargyroi Hekim Aziz Tasvirleri*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- GÜZEL, F. Ö. (2010), “Turistik Ürün Çeşitlendirmesi Kapsamında Yeni Bir Dinamik: İnanç Turizmi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 2.2, 87-100.
- HARRİSON J. (2019), The classical Greek practice of incubation and some Near Eastern Predecessors, https://www.academia.edu/277934/The_Classical_Greek_Practice_of_Incubation_and_some_Near_Eastern_Predecessors?auto=download, (Erişim Tarihi 01.09.2022).
- HARUNOĞULLARI, M. (2016), “Kilis’in İnanç Turizmi Potansiyeli ve Kutsal Mekânları”, *Turkish Studies*, 11.21, 177-210.
- İBRET, B. Ü., AYDINÖZÜ, D. ve UĞURLU, M. (2015), “Kastamonu Şhinde Kültür ve İnanç Turizmi”, *Marmara Coğrafya Dergisi*, 32, 239-269.
- KAYA, F., CANKÜL, D. ve DEMİRCİ, B. (2013), “Türkiye’nin Önemli İnanç Turizmi Merkezlerinden Biri: Akdamar Kilisesi”, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 15.24, 13-24.
- KAYNAK, İ. H. ve SEZGİN, M. (2008), “İnanç Turizmi Kapsamında Dinlerde Seyahat”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 10.1-2, 349-360.
- KAYNAK, İ. H. (2010), “İnanç Turizminin Medeniyetler Arası İşbirliğine Etkileri: Türkiye Örneği”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 13.1-2, 119-126.
- KAYNAK, İ. H. (2016), “İnanç Turizmi Bağlamında Kentsel Turizm ve Kültürel Turizm Merkezi: Konya Örneği”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 35, 185-191.
- KAZHDAN, A. ve ŠEVČENKO N. (1991), ‘Anargyroi’, In Oxford Dictionary of Byzantium, C:1, Oxford University Press, New York, pp. 85.
- KÖROĞLU, G. (2004), “Bizans’ta Hekim Azizler, Eyüp’teki Kosmas ve Damianos Kilisesi”, *VII. Eyüp Sultan Sempozyumu Tebliğleri*, 172- 177.
- MİLLER, T. S. (1997), *The Birth of the Hospital in the Byzantine Empire*, The Johns Hopkins University Press, Londra.
- OKUYUCU, A. ve SOMUNCU, M. (2013), “Türkiye’de İnanç Turizmi: Bugünkü Durum, Sorunlar ve Gelecek”, *International Conference on Religious Tourism and Tolerance*, 09-12 Mayıs 2013, Konya.
- OUSTERHOUT, R. G. (2015), “Konstantinopolis’te Su ve Şifa”, Ed. B. PİTARAKİS, *Hayat Kısa, Sanat Uzun, Bizans’ta Şifa Sanatı*, Pera Müzesi Yayınları, İstanbul, 64-77.

- ÖZGEN, N. (2012), “Siirt’in İnanç Turizmi Mekânları: Ziyaret (Veysel Karani) ve Tillo (Aydımlar) Örnekleri”, *Doğu Coğrafya Dergisi*, 27, 251-272.
- ÖZGÜÇ, N. (2003), *Turizm Coğrafyası*, Çantay Kitabevi, İstanbul.
- RENBERG, G. H. (2016), *Where dreams may come: incubation sanctuaries in the Greco- Roman world*, Brill, Boston.
- SARGIN, S. (2006), “Yalvaç’ta İnanç Turizmi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16.2, 1-18.
- SEVİNÇ, H. ve AZGÜN, S. (2012), “Bölgesel Kalkınma ve İnanç Turizmi Bağlamında Akdamar Kilisesi Örneği”, *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 2.2, 17-21.
- STRATİ, A. (2015), “Kastoria’da Anargyroi’yi Onurlandırmak”, Ed. B. PİTARAKİS, *Hayat Kısa, Sanat Uzun, Bizans’ta Şifa Sanatı*, Pera Müzesi Yayınları, İstanbul, 218-227.
- ŞEVÇENKO, N. P. (2015), “İsa ve Azizlerin Şifa Mucizeleri”, Ed. B. PİTARAKİS, *Hayat Kısa, Sanat Uzun, Bizans’ta Şifa Sanatı*, Pera Müzesi Yayınları İstanbul, 27-40.
- TAPUR, T. (2009), “Konya İlinde Kültür ve İnanç Turizmi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2.9, 473-492.
- TALBOT, A. M. (2015), “Konstantinopolis: Mucizevi Şifaların Şehri”, Ed. B. PİTARAKİS, *Hayat Kısa, Sanat Uzun, Bizans’ta Şifa Sanatı*, Pera Müzesi Yayınları, İstanbul, 78-89.
- USTA, K. M. (2005), *İnanç Turizmi Potansiyeli Açısından İznik’in Değerlendirilmesi*, (Yayımlanmamış) Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ZAMAN, M. (2005), “Türkiye’nin Önemli İnanç Turizmi Merkezlerinden Biri: Sumela (Meryemana) Manastırı”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6.2, 1-24.

Çevrimiçi Kaynaklar

Turizm Terimleri Sözlüğü, Erişim Adresi: <https://www.unwto.org/glossary-tourism-terms> URL-1, (29.08.2022).

Türk Dil Kurumu Sözlükleri, Erişim Adresi: <https://sozluk.gov.tr/URL-2>, (29.08.2022)

Araştırma Makalesi / Research Article DOI: 10.33207/trkede.1197264

ELAMTU: ELAM ADI VE ELAM TOPRAKLARI ÇERÇEVESİNDE MODERN GÜNEYBATI İRAN'IN COĞRAFİ KİMLİĞİ*

*Elamtu: The Geographical Identity of Modern Southwestern Iran in the
Framework of the Name of Elam and the Lands of Elamite*

Eray KARAKETİR**

ÖZ: İsmi hüküm sürdüğü engebeli ve yüksek coğrafyadan alan Elam Krallığı, çivi yazılı kaynaklarda “Yüksek Ülke” anlamına gelen “Elamtu” ve türevi sözcüklerle ifade edilmiştir. Elam Krallığı, bugünkü İran’ın Huzistan, Fars, Luristan, Kirman ve Senendec bölgelerini içeren ve genel olarak Güneybatı İran olarak bilinen coğrafyada MÖ 3-1. binyıllar arasında hüküm sürmüştür. Krallığa başkentlik yapan Susa ve Anşan şehirleri göz önünde bulundurulduğunda Elam’ın çekirdek bölgesini Huzistan ve Fars illeri meydana getirmiştir. Güneybatı İran, Zagros Dağları ve Huzistan Ovası başta olmak üzere yüksek dağlar ile geniş ovaların bir arada bulunduğu, Karun ve Kerhe gibi nehirlerin yanı sıra Bahtıgan ve Meharlu gibi göllerin yer aldığı, yeryüzü şekilleri ve doğal kaynaklar bakımından zengin bir coğrafyadır. Mezopotamya ile komşu olan söz konusu bölge, farklı iklim ve bitki türlerine ev sahipliği yapmaktadır. Yer yer kurak iklimin ağır bastığı bölgede yüksek kesimler kısmen ağaçlarla örtülü iken, ovalık alanlarda nispeten bozkır bitkisi örtüsü öne çıkmaktadır. Tüm bu coğrafi unsurlar, Güneybatı İran coğrafyasının mozaik bir yapı olarak nitelendirilmesine olanak tanımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Elam, Elam Krallığı, Elamlılar, Huzistan, Güneybatı İran, İran Coğrafyası

ABSTRACT: Elamite Kingdom, which takes its name from the rugged and high geography it reigns, is expressed in cuneiform sources with “Elamtu” meaning “High Land” and its derivative words. The Elamite Kingdom ruled between 3rd-1st millennium BC in the geography known as Southwestern Iran, which includes the Khuzestan, Fars, Luristan, Kerman and Senendaj regions of today's Iran. Considering the cities of Susa and Anshan, which were the capitals of the kingdom, the provinces of Khuzestan and Fars formed the core

* Bu makale 8-9 Nisan 2021 tarihlerinde İnönü Üniversitesi Güney Asya Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi tarafından çevrimiçi düzenlenen Uluslararası Asya Çalışmaları Lisansüstü Öğrenci Kongresi’nde “Elam’ın Sınırları ve Coğrafi Özellikleri” başlığıyla sözlü bildiri olarak sunulan metnin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş hâlidir.

** Doktora Öğrencisi, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Denizli, karaketireray@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0452-7622

Geliş Tarihi / Received: 31.10.2022

Kabul Tarihi / Accepted: 29.11.2022

Yayın Tarihi / Published: 30.01.2023

region of Elamite. Southwestern Iran is a geography rich in landforms and natural resources, where high mountains and wide plains, especially the Zagros Mountains and the Khuzestan Plain, coexist, along with lakes such as Bakhtegan and Maharloo as well as rivers such as Karun and Karkheh. The region, which is adjacent to Mesopotamia, hosts to different climates and plant species. In the region where the arid climate prevails in places, while the high parts are partially covered with trees, the steppe vegetation comes to the fore in the plains. All these geographical factors allow the Southwestern Iran geography to be characterized as a mosaic structure.

Keywords: Elam, Elamite Kingdom, Elamites, Khuzestan, Southwestern Iran, Geography of Iran

Giriş

İran Platosu, Anadolu Yarımadası'nı Orta Asya ve Güney Asya'ya bağlayan bir konumda yer almakta ve bu konumuyla coğrafi bakımdan kilit rol oynamaktadır. Bunun yanı sıra İran Platosu'nun tamamı sadece İran sınırları içerisinde kalmamakta, Afganistan ve Pakistan'a ilaveten Türkmenistan'ın güneyi ile güneybatısındaki bazı bölgeleri de içine almaktadır. Hatta Irak'ın kuzeydoğusunun belirli kısımları da İran Platosu'na dâhil edilebilmektedir (Petrie, 2013a: 4). Söz konusu geniş plato, İran siyasi sınırları içerisinde Zagros ve Elburz dağları, Deşt-i Kevir ve Deşt-i Lut çölleri (Helwing, 2012: 501) ile Huzistan Ovası ve Kur Nehri Havzası (Carter ve Stolper, 1984: 103) gibi önemli coğrafi öğeleri barındırmaktadır. İki önemli su kaynağı olan Hazar Gölü ile kuzeyden, Fars Körfezi (Basra Körfezi) ile güneyden çevrelenmiş olan İran coğrafyasının dış kesimleri dağlar sebebiyle genellikle yüksek ve engebeli iken, ülkenin iç kesimleri genellikle 1000 metrenin üzerinde bir yükseltiye sahip bulunmakla birlikte dış kesimlere oranla daha alçakta kalmaktadır. Bu özellikleri sebebiyle İran coğrafyası bir "kâse"ye benzetilmektedir (Potts, 2015: 15-16). Bu temel ve birbirinden önemli oranda farklı olan unsurların bir arada yer alması, İran coğrafyasında çok çeşitli siyasi ve kültürel oluşumların ortaya çıkmasına imkân tanımıştır (Masuri, 2013: 3).

Elam Krallığı'na ev sahipliği yapmış olan Güneybatı İran, İran'ın genel coğrafi çeşitliliğini yansıtan bir bölge olması nedeniyle gerek insanoğlu gerekse bitki ve hayvan türleri için özgün bir yaşam ortamı sunmaktadır. Kuzey, orta ve güneyinde Zagros Dağları, batısında Mezopotamya Ovası, güneyinde ise Fars Körfezi bulunan söz konusu bölge, ova, dağ ve deniz üçgeni arasında uzanmaktadır. Eski zamanlarda Susyana olarak isimlendirilen ve kurak yaylalarında yaşam süren göçebe Arap kabilelerinden dolayı İran halkı tarafından 1925 yılına gelinceye dek "Arabistan" denilen Huzistan'ı bünyesinde bulunduran bölge, Dicle ve Dicle ile Fırat'ın Fars Körfezi'ne dökülmeden önce birleşmelerinden meydana

gelmiş olan Ervend Rud (Şattularap) aracılığıyla Irak'tan, Zagros Dağları aracılığıyla ise İran'ın merkezi platosundan ayrılmaktadır. Özellikle Huzistan bölgesi coğrafi bakımdan çoğunlukla Mezopotamya Ovası'nın bir devamı gibi kabul edilmekle beraber bazı farklılıkları da bünyesinde barındırmaktadır (Uslu, 1998: 436; Moghaddam, 2012: 514-515).

MÖ 4. binyılda İran'ın diğer bölgelerinde olduğu gibi Güneybatı İran'da da bir dizi sosyo-ekonomik gelişme yaşanmış, bu gelişmeler arasında en dikkat çekenini ise Proto-Elam yazısının icadı olmuştur. İran'da tarihi çağların başladığı, bir dönüm noktası olarak nitelendirilebilecek bu dönemi MÖ 3. binyılın ilk çeyreğinde Elam'ın tarih sahnesine çıkışı izlemiştir. Günümüzde Huzistan ilinde¹ (Eski Susyana) yer alan Susa'nın yanı sıra Fars ilindeki (Eski Persya) Anşan'ın (veya Anzan) da etkisiyle MÖ 3. binyılda askeri ve siyasi yapısını güçlendiren Elam, tarihin önde gelen krallıkları arasında yerini almıştır. Bununla birlikte askeri ve siyasi etkenlere ilaveten Zagros Dağları'nın başı çektiği coğrafi zorluklar neticesinde Elam'da zaman zaman yönetim sorunları yaşanmıştır. Bunun sonucunda komşusu Mezopotamya'daki çağdaş krallıklarla karşılaştırıldığında Elam'da merkezi idare zayıf kalmıştır (Grantovskiy, 2021: 30-31).

Coğrafi Bir Tanımlayıcı Olarak Elam İsmi ve Kökeni

Elam Krallığı'nın coğrafyasını ele almadan önce Elam ismini incelemek gerekmektedir. Zira MÖ 3. binyılın ilk yarısından itibaren çivi yazılı metinlerde yer almaya başlayan Elam'a verilen isimlerin, Elam'ın coğrafi koşullarına bir göndermede bulunduğu görülmektedir. Elam ismi Sumercede genellikle "NIM" (yüksek, doğulu), "MA" (toprak, yeryüzü) ve "KI" (yer, bölge, ülke) (Langdon, 1911: 224-231; Gadd, 1924: 185-189; Labat, 1976: 195; Aydın, 2013: 534; "NIM", 2022; "MA", 2022; "KI", 2022) işaretlerinin yardımıyla ifade edilmiş olup, bu işaretler az rastlanmakla birlikte Elam ismiyle birlikte de kullanılmıştır. Elam'ı coğrafi ya da siyasi anlamda belirtmek için Yüksek Ülke ve Elam Ülkesi manasında "NIM^{ki}", "ELAM.MA^{ki}", (Langdon, 1911: 58-68; Labat, 1976: 195; Zadok, 1987: 3-4; CAD E: 76b) "NIM.MA^{ki}" (Salaris, 2019: 148; "NIM.MA^{ki}", 2022) ve "ELAM^{ki}" (Edzard, 2003: 155; Kaneva, 2006: 151; Woods, 2008: 238) ifadeleri kullanılmıştır. Elamlılar ise Yüksek Ülke'nin insanı ya da Elam Ülkesi'nin insanı anlamına gelecek şekilde "lúNIM", "lúELAM.MA^{ki}"

¹ Günümüzde İran idari yapısında iller; siyasi, kültürel, sosyal ve doğal şartlar bakımından birbirine yakın birkaç yerleşim biriminden meydana gelmekte olup, bu yerleşim birimlerinden en uygunu il merkezini oluşturmaktadır. Ayrıntı için bkz. Koç, 2021: 3-28.

(Langdon, 1911: 57; Zadok, 1987: 3-4) ve “^{elû}NIM.MA^{ki}” (Salaris, 2019: 148; “^{elû}NIM.MA^{ki}”, 2022) şeklinde belirtilmiştir.

Akadca metinlerde “elû” fiilinden (yüksek olmak, yukarıda bulunmak) (Damerow ve Englund, 1989: 1; CAD E: 110a) ya da “ala’itum matum” (yüksek ülke) ve “elitum” (yüksek ülke) (Durand, 1988: 438; Quintana, 1996: 43; CAD E: 97-99b) sözcüklerinden türediği düşünülen “Elamtu”, (Poebel, 1931: 25; CAD E: 77a) ve “Elamû”, “Elamîtu” (CAD E: 76b) isimleriyle görülen Elam, daha az rastlanmakla birlikte Mari Krallığı’na ait metinlerinde “mätum elitum” (yüksek ülke) biçiminde yer almıştır (Thureau-Dangins, 1936: 177; Dossin, 1938: 184; CAD E: 113b). Elam ismi Elamlıların kendi dillerinde ise “Hatamti”, “Haltamti” ve “^{hal}hatamti” şeklinde ifade edilmiş olup (Hinz, 1971: 644; König, 1977: 37; Steve, 1992: 143; Vallat, 1996: 79; Potts, 2015: 4) François Vallat tarafından “Elamtu” isminin “Ha(l)tamti”den türediği ileri sürülmüştür (Vallat, 1996: 79; Potts, 2015: 4). Walther Hinz, “hal” (ülke, bölge) ve “tamt” (tanrı, merhametli, bağışlayıcı) kelimelerinin birleşiminden meydana gelip Elamlılar tarafından “altamt” şeklinde telaffuz edilen “Haltamti” isminin “Tanrı’nın Ülkesi” anlamına gelebileceğini belirtmiştir (Hinz, 1971: 644).

Elamlıların ardından İran merkezli büyük bir imparatorluk kuran Persler (Ahamenişler), ne Elamlıların kendilerine verdikleri yerli ismi (haltamti) ne de kendilerinden önce başka halkların Elam’a verdikleri isimleri kullanmışlardır. Bu konuda kendilerine özgü bir yol tutan Persler’in, Elam’ı Persçe “^uja”, “^uvja”, “^ujiya”, “^hja” veya “^hza” sözcükleriyle isimlendirdikleri tespit edilmiştir (Kent, 1950: 14; Basello, 2005: 1; Henkelman, 2011: 8-16; Waters, 2011: 289; Henkelman, 2018: 807; Bladel, 2021: 447-462; Mousavi ve Daryae, 2021: 485-494). Bu tespitin en önemli dayanağı ise Pers kralı Büyük Darius’un başta meşhur Bisütun Kitabesi olmak üzere çeşitli yazıtları olmuştur. Bisütun Kitabesi’nde Büyük Darius, egemenlik kurduğu ülkeler arasında “^uja” şeklinde isimlendirdiği Elam’ı da saymış ve kendisine isyan eden ülkelerden birisinin yine “^uja” yani Elam olduğunu bildirmiştir (Kent, 1950: 58-177; Schmitt, 1991: 49-79).

Elam ve Pers araştırmaları konusunda önde gelen bilim insanları arasında sayılan Wouter Franklin Merijn Henkelman, Persler’in Zagros vadilerine geldiklerinde karşılaştıkları Elamlı/Elamca konuşan ilk grupların kendilerini veya o sırada yaşadıkları bölgeyi “^uca” ya da “^{uw}(a)ca” şeklinde isimlendirmiş olabilecekleri ihtimalini öne çıkarıp Persler’in Elam’ı isimlendirmelerinde bu durumun rol oynama olasılığını ifade etmiştir. Konuyla ilgili iddialarını devam ettiren Henkelman, Perslerin Elam’a

verdikleri “ūja” isminin Eski Yunanca “Οὐξίοι” (Ouksioi) sözcüğüyle ilişkili olduğunu ileri sürmüştür (Henkelman, 2011: 8-16; Henkelman, 2018: 807). Söz konusu Eski Yunanca sözcük antik yazarların eserlerinde “Uksii” şeklinde yer almıştır. Antik yazarlar, göçebe Uksii halkının yaşadığı bölge konusunda ayrıntıları birbirinden farklı olan bilgiler vermiş olmalarına rağmen verdikleri bilgilerin temel yönlerine bakıldığında söz konusu bölgenin Susyana ile Persya arasında yer aldığı anlaşılmıştır. Nitekim Strabon, Uksii topraklarının Sousis (Susyana) ve Persis (Persya) arasında kalan dağlık bir ülke olduğunu açıkça belirtmiştir (Strabo, *The Geography of Strabo*, XV. 3. 4-5; Diodorus, *Diodorus of Sicily*, XVII. 67; Arrian, *Anabasis of Alexander*, III. 17; Quintus Curtius, *History of Alexander*, V. 3. 1-16; Bahadori, 2017: 173-197). Uksii bölgesinin yeri konusunda araştırmacıların kesin bir tespiti olmamasına karşın birtakım tahminlerde bulunulmuştur. Bu konuda baskın görüş olarak modern Fehliyan öne çıkmış olmakla birlikte Mescid-i Süleyman, İzeh, Behbahan ve Geçsaran da Uksii kabilesine ev sahipliği yapan bölgeler arasında gösterilmiştir. Bu doğrultuda Henkelman’ın Pers ve Elam halklarının temas alanı olarak ifade ettiği bölgenin yaklaşık olarak Uksii toprakları, Perslerin Zagros bölgesinde karşılaştıkları Elamca konuşan ilk toplulukların ise Uksii kabilesinin ataları olabileceği ihtimali ortaya çıkmıştır (Henkelman, 2011: 8-16; Bahadori, 2017: 173-197; Henkelman, 2018: 807). Öte yandan Persler ile soy bağı olan ve Persler’den önce İran’da egemenliği ellerinde bulunduran Medler’in de somut bir kanıt olmamakla birlikte Elam’ı Persler’in verdikleri isimle yani “hace” veya “huz” şeklinde adlandırmış olabilecekleri ihtimal dâhilinde görülmüştür (Attar, 2006: 24).

Elam isminin kutsal metinlerdeki durumuna bakıldığında ise İbranicede Akadca “Elamû” ve “Elamītu”dan (CAD E: 76b) türeyen “ylm” kökünden gelen “Êlam” sözcüğüyle ifade edilen Elam ismi, (Dubovsky, 2018: 27) Eski Ahit’in İbraniceden Eski Yunancaya çevirisi olarak bilinen Septuagint’te “Αίλαμ” (Aylam) şeklinde yer almıştır (Muraoka, 2009: 14; Álvarez-Mon, 2012: 740; Dubovsky, 2018: 27; Serdar Dinçer, 2019: 160). Eski Ahit ve Yeni Ahit’te “Elam” şeklinde yer alan Elam ismi, (Yaratılış, 10. 22; Elçilerin İşleri, 2. 1-11) anlaşılacağı üzere günümüze de bu haliyle kullanılmaktadır.

Orta Çağ’a gelindiğinde Elam isminin Persçe “ūja” sözcüğünün zaman içinde bir miktar değişime uğramış haliyle varlığını sürdürdüğü ve hem bir coğrafi bölge hem de bir halk için isim işlevi gördüğü belirlenmiştir. Nitekim Orta Çağ’a ait bazı eserlerdeki bilgiler, Perslerin Elam’a vermiş oldukları isimler konusunda çivi yazılı kaynaklar ve antik yazarların

verdikleri bilgilerle benzerlik göstermiştir. Söz konusu eserler yardımıyla, bugünkü İran'ın Huzistan iline ve Orta Çağ'da bu bölgede yaşayan halka verilen ismin köken bakımından Perslerin Elam'a verdikleri isme dayandığı tespit edilmiştir (Bladel, 2021: 447-462).

Elam'ın başkenti Susa'ya ev sahipliği yapan Huzistan bölgesi, Eski Yunancada "Sousis" ve "Sousiana" isimleriyle tanımlanmış olup, (Strabo, *The Geography of Strabo*, XV. 3. 2; XVI. 1. 1; Smith, 1872: 1050-1051) söz konusu bölge MÖ 2. yüzyıl ile MS 3. yüzyılın başları arasında, diğer bir ifadeyle Partlar Dönemi'nde yine Elam isminden kökenini alan Eski Yunanca "Elyma" ve "Elymais" isimleriyle belirtilmiştir (Strabo, *The Geography of Strabo*, XVI. 1. 17; Smith, 1870: 822-823; Salaris, 2019: 147-149; "Elymais", 2022). Mani Orta Farsçasında "hužīg", Ermenicede "xužik", Aramicede "huzāyā" olarak ifade edilen Elam, Sasani Orta Farsçası ve Modern Farsçada kavim adı olarak "hūz" ismiyle belirtilmiş olmasının yanı sıra Elamlıların yaşadığı coğrafi bölge "Hūzistān" şeklinde isimlendirilmiştir. Söz konusu sözcük Farsçadan Arapçaya yine "hūz" şeklinde geçmiştir. Ayrıca "hūz"un Arapça çoğulu olan "Ahvāz" sözcüğü, Huzistan ilinin başkentinin ismi (Ahvaz) olarak günümüzde kendisine önemli bir yer edinmiştir (Savory, 1986: 80-81; Basello, 2005: 1; Bladel, 2021: 447-462).

Elamlıların birkaç asır sonraki torunları olabilecekleri hususunda güçlü belirtiler olan Huz halkı ve dilleri hakkında Orta Çağ Süryani ve Arap kaynaklarında çeşitli bilgilere yer verilmiştir. Sözü edilen kaynaklarda bugünkü Huzistan'da yaşadığı anlaşılan "hūz" isimli bir halktan ve onların "hūzī" adı verilen dillerinden bahsedilmiştir. MS. 6. yüzyılda, Arapların İran'ı fethinden önce yazıldığı tahmin edilen ve yazarı bilinmeyen *Havari Mār Mārī'nin İşleri* isimli Süryanice bir elyazmada Bet-Huzaye'de (Huzistan) Huzi ve Fars tüccarların bulunduğu bahsedilmiş ve Havari Mār Mārī'nin Bet-Huzaye'ye vardığında orada Huzi ve Fars halkları arasında Hristiyanlığın yayıldığını görerek bundan sevinç duyduğu ifade edilmiştir. Söz konusu elyazma eserde Huzistan'da yaşayan halk arasında Huz ve Fars olmak üzere bir ayrıma gidilmesinde dil farkının etkili olması güçlü bir ihtimal olarak görülmüştür (Harrak, 2005: xiv-xvii; 71-75; Bladel, 2021: 452-453).

8-9. yüzyıl arasında yaşayan ve Arap edebiyatının önde gelen edip ve kelamcıları arasında sayılan Câhiz², *el-Beyân ve't-tebyîn* ve *Kitâbü'l-Hayevân* (Şeşen, 1993: 20-24) isimli eserlerinde Huzi dilinden bahsetmiştir. *el-Beyân ve't-tebyîn*'de Huzi dilinin son derece zengin bir ses envanterine sahip olduğunu belirten Câhiz, (Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, I. 34. 8-9; Bladel, 2021: 450-451) *Kitâbü'l-Hayevân* adlı eserinde ise ticaret yapmak ve uzun zaman komşu olmak suretiyle Huzi halkıyla sıkı temas kuranlar için bile Huzi dilinin öğrenilmesi en zor dillerden birisi olduğunu bildirmiştir (Câhiz, *Kitâbü'l-Hayevân*, V. 289. 9-14; Bladel, 2021: 450-451). Câhiz böylelikle günümüzde Elamca ses bilgisi hakkında yaşanan zorluklara bir bakıma yüzyıllar öncesinden dikkat çekmiştir (Bladel, 2021: 450-451).

9. yüzyılda yaşadığı bilinen coğrafyacı ve tarihçi Ya'kübî, *Kitâbü'l-Büldân* (Ağarı, 2013: 287-288) isimli eserinde Ahvaz bölgesinde Farsçanın yaygın kullanıldığını belirtmekle birlikte bölge insanlarının kulağa anlamsız gelen özel bir lehçeyi konuştuklarını bildirmiştir (Ya'kübî, *Kitâbü'l-Büldân*, 361. 15-17; I. 203. 2; Bladel, 2021: 451).

10. yüzyılda yaşayan İranlı coğrafyacı İstahrî, *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-memâlik* (Tolmacheva, 2001: 203-205) isimli eserinde, Huzistan halkının Farsça ve Arapça konuşmakla beraber Farsça, Aramice veya İbranice olmayan Huzi isimli başka bir dili de konuştuklarını belirtmiştir (İstahrî, *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-memâlik*, 91. 10-11; Bladel, 2021: 449). Dönemin Arapça terminolojisinde, Farsça teriminin Soğdca haricinde genellikle herhangi bir İran dilini ifade ediyor olduğu dikkate alındığında İstahrî, Huzi dilinin ne Farsçanın da dâhil olduğu Hint-Avrupa dil grubuna ne de Sami dil grubuna girmediğine işaret etmiştir. Bu durum Türkiye Türkçesinde “Huzca” veya “Huzice” şeklinde isimlendirilebilecek Huzi dilinin Huzistan'ın eski yerli halkının ya da hiç değilse bölgeye adını verenlerin dili olduğu sonucunu doğurmuştur (Bladel, 2021: 449).

Huz halkı Orta Çağ'a ait bazı Arapça kaynaklarda “El-Hüzīya” şeklinde isimlendirilmiş ve düşük seviyedeki hizmetçiler olarak tanımlanmıştır (Bladel, 2021: 450). 10. yüzyılda yaşayan meşhur varrâk (kitapçı) ve nedim olan İbnü'n-Nedîm, günümüze ulaşan tek eseri *Kitâbü'l-Fihrist*'te bu konuda önemli bilgiler vermiştir. İsmi geçen eser, İslâm tarihinin ilk dört asrında Arapça kaleme alınan ve başka dillerden Arapçaya tercüme yapılan eser ve yazarlarının bir envanteri niteliğinde olması sebebiyle *el-Fihrist* ismini

² Çalışmada atf yapılan Orta Çağ'a ait Arapça eserlerin ilgili yerleri sırasıyla cilt numarası, sayfa numarası ve satır numarası şeklinde, cildi olmayan eserler ise sırasıyla sayfa numarası ve satır numarası biçiminde verilmiştir. Örneğin Câhiz, I. 34. 8-9.

almıştır (İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, Önsöz; Karaarslan, 2000: 171-173). İbnü'n-Nedîm, söz konusu eserinde 8. yüzyılda yaşayan Fars asıllı mütercim ve edip İbnü'l-Mukaffa'ya (Durmuş, 2000: 130-134) dayandırarak Farsların kullandıkları dilleri Pehlevîce, Derîce, Farsça, Hûzistan ve Süryânî dili olarak sıralayarak Hûzistan (Huzi) dilinin krallar ve soylular tarafından özel semtlerde, eğlence yerlerinde ve hizmetçilerle konuşma esnasında kullanıldığını bildirmiştir (İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 54. 5-15; Bladel, 2021: 450). İbnü'l-Mukaffa'nın ve dolayısıyla İbnü'n-Nedîm'in verdiği bilgilerin doğru olduğu kabul edilirse Fars kral ve soylularının Huzi dilini henüz çocukken dadılarından, sütannelerinden veya hizmetçilerden öğrenmiş olmaları güçlü bir ihtimal olarak değerlendirilmiş ve hizmetçilerin bir kısmının Huzistan'dan temin edildiği gerçeği ortaya çıkmıştır. Nihayetinde Huzi dilinin Fars toplumunun genelinden ziyade belirli mekânlarda, belirli nitelikteki insanlar arasında konuşulan ve görece mahremiyeti olan, kendine özgü bir dil olduğu anlaşılmıştır (Bladel, 2021: 450). Yine *el-Fihrist*'te geçen bir olayda Huz soyundan gelen birisinin soyu nedeniyle saygınlık bakımından geri planda kalmasını ima eden ifadeler şu şekilde aktarılmıştır:

“el-Kisâî ölünce talebeleri toplanıp el-Ferrâ'nın kendilerine ders vermesini istediler, “Sen en bilgilimisin” dediler. O ise ders vermek istemedi. Üstelediler, sonunda kabul etti. Talebelerin meclisteki yerlerini tayin etmek için neseplerini sordu. Sordukları arasında es-Sikkî de vardı. Ona “Nesebin ne?” dedi. O ise “Allah iyiliğini versin, Hûzlardanım. Ahvaz bölgesinin Devrak köyündenim” dedi. el-Ferrâ kırk gün evine kapandı, çıkmadı. Bunun sebebi soruldu. O ise “Sübhânellah, es-Sikkî'i görmekten utaniyorum. Biraz nâhoş olsa da ona nesebini sordum, o da doğruyu söyledi” dedi. es-Sikkî âlim bir kimseydi” (İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 226-228. 5.).

10. yüzyıl ortalarında doğup 1000 yılı civarında vefat ettiği bilinen coğrafyacı Makdisî, (Tolmacheva, 2003: 431-432) Huzi dili hakkında bilgi veren bir diğer isim olmuştur. Makdisî, *Ahşenü't-tekâsîm fî ma'rifeti'l-ekâlîm* isimli eserinde, Huzistan halkının Arapça ve Farsça olmak üzere iki dil konuştuklarını belirtmesine rağmen Zagros Dağları'nın eteklerinde uzanan Huzistan'ın doğusundaki Ramhürmüz kasabasında, halkın başkaları tarafından anlaşılmayan bir dil konuştuklarını ifade etmiştir (Makdisî, *Ahşenü't-tekâsîm fî ma'rifeti'l-ekâlîm*, 418. 6; Bladel, 2021: 451).

12-13. yüzyıl arasında yaşayan Yâkût el-Hamevî ise *Mu'cemü'l-büldân* (Avcı, 2013: 288-291) adlı eserinde Huzi dilinin hamam ve tuvalet hizmetçileri tarafından konuşulduğunu yazmıştır (Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, III. 925. 17-19; Bladel, 2021: 450). Bu sebeple kraliyet ailesinin ve diğer soyluların, söz konusu hizmetçilerle diyaloglarında bu dili kullanmış olmaları olasılık dâhilinde görülmüştür (Bladel, 2021: 450).

Ana Hatlarıyla Elam Krallığı'nın Siyasi ve Kültürel Sınırları

Elam coğrafyası hakkında bilinenler, gerek Elam ve komşu uygarlıklardan günümüze ulaşan çivi yazılı belgelere gerekse Elam arkeolojisinin yaklaşık yüz elli yıllık geçmişine rağmen istenilen düzeye ulaşamamıştır. Esas itibariyle bu durumun en temel sebebi kapsamlı araştırmaların olmaması, mevcut araştırmaların ise çeşitli sebeplerden ötürü aralıklarla yapılmış olmasıdır. Ayrıca araştırmalardan edilen bilgilerin ihtiyaç olmasına rağmen farklı yöntem ve bilimsel disiplinlerle sentezlenmeden sunulması da bu konuda bir diğeri sebebi meydana getirmiştir. Söz konusu etkenler nedeniyle Elam coğrafyasını ele alan çalışmalarda bölge ve şehir isimlerinin yanına sık sık soru işareti koymak durumunda kalınmıştır (Rashidian, 2019: 148).

Elam'ın siyasi ve kültürel sınırları üzerine söylenecek ilk söz, diğeri Eski Çağ devletlerinde de görüldüğü üzere sınırların zaman içinde değişim gösterdiğidir. Elam'ın güçlü olduğu dönemlerde genişleyen sınırlar, aksi dönemlerde daralmak durumunda kalmıştır. Bununla beraber Elam'ın siyasi ve kültürel mevcudiyetinin sınırlarını eldeki bilgiler doğrultusunda genel bir çerçevede ifade edebilmek mümkündür. İlk başta en geniş kapsamda ele alındığında Elam'ın kuzeybatı sınırını, batıda Bağdat'tan başlayıp doğuda Kirmanşah, Kengaver, Hemedan, Kazvin ve en son Tahran'a kadar ulaşan kesimde Büyük Horasan Yolu (İpek Yolu) oluşturmaktadır. İç çöl havzasının batı kenarı, diğeri bir ifadeyle Zagrosların doğusundaki İran Platosu, bölgenin kuzeydoğu sınırını çizmektedir. Arkeolojik araştırmaların eksikliği nedeniyle güç gibi görünse de eldeki az sayıdaki veri Fars ili ile Kirman ilinin sınırını bölgenin doğu ve güneydoğu sınırı olarak kabul etmemize olanak sağlamaktadır. Zira Kirman ile Fars illerini ayıran Darab ve Sircan arasında muhtemel bir kültürel sınırın var olduğu düşünülmektedir. Ayrıca Kirman'dan aşağıya doğru inip Fars Körfezi'ne doğru gidildiğinde Elam'ın güneydoğudaki en uç noktasının Bender Abbas'ın batısına yerleştirilebileceği görülmektedir. Elam'ın güney sınırı ise Fars Körfezi'nin doğu kıyısındaki Buşehir'e kadar uzanmaktadır. Nitekim Buşehir yakınındaki Tul-e Peytul (Eski Liyan) yerleşmesinde MÖ 2. binyıla ait Elam varlığının izlerine rastlanmaktadır. Buna karşın Laristan ile Tangistan'ın alt kıyısının kültürel manada Elam sınırları içerisinde yer aldığına dair bir kanıt bulunmamaktadır (Vallat, 1998: 301-313; Potts, 2015: 14-15).

Yukarıda verilen bilgiler genel olarak ifade edilirse Elam, Batı Asya'yı Güney Asya ve Orta Asya'ya bağlayan İran Platosu'nun güneybatı kısmının önemli bir bölümünü kapsamaktadır. Diğeri bir ifadeyle Elam'ın hâkimiyet

sahasını Güneybatı İran oluşturmakta (Basello, 2016: 788; Petrie vd., 2018: 99) ve yaklaşık 210.000 km²'lik bir alanı kapsamaktadır (Wright ve Johnson, 1975: 268). Elam'ın kapsadığı alana bugünkü İran siyasi coğrafyası üzerinden bakıldığında ise Huzistan ve Fars illerinin tamamının, Luristan ilinin güney kesimlerinin, Kirman ilinin batısının ve Senendec bölgesinin güneyinin Elam coğrafyasını meydana getirdiği görülmektedir (Carter ve Stolper, 1984: 103; Miroschedji, 2003: 18; Imanpour, 2012: 59). Elam'ın kalbi olarak ifade edilebilecek çekirdek bölgenin ise Huzistan ilinin tamamı ile Fars ilinin batı yarısından ibaret olduğu anlaşılmaktadır (Potts, 2005: 9).

Sözü edilen siyasi ve kültürel sınırların yanı sıra Elam'ın en belirgin doğal sınırlarını Fars Körfezi ve Zagros Dağları oluşturmaktadır. Bu iki doğal sınıra ek olarak güneybatıdaki bataklıklar ve Zagros Dağları'ndan kaynağını alan büyük akarsular, Elam coğrafyasını çevreleyen diğer doğal unsurlardır (Uslu, 1998: 436; Álvarez-Mon, 2010: 6). Zagros Dağları ve Fars Körfezi'ne ilaveten bereketli Mezopotamya Ovası'nın bir kısmının da dâhil olduğu farklı niteliklere sahip bu üç coğrafi ortam, Elam Krallığı için benzersiz olarak nitelendirilebilecek yaşam alanları sunmuştur (Moghaddam, 2012: 514-515).

Güneybatı İran'ın Yeryüzü Şekilleri ve Doğal Kaynakları Dağlar

Elam'ın en önemli yükseltisini sadece İran coğrafyası için değil, aynı zamanda tüm Ortadoğu için önem arz eden Zagros Dağları oluşturmaktadır. Zagroslar ile Toroslar'ı bünyesinde bulunduran ve Güney İran'dan Güney Anadolu'ya doğru bir yay şeklinde uzanan Zagros-Toros sıradağ zinciri, Arap Kalkanı'nın Avrasya kara kütesini itmesi neticesinde oluşmuştur (Wright ve Johnson, 1975: 268). Zagros Dağları, Türkiye, İran ve Irak sınırlarının kavşağında yer almaları ve önemli yükseltileri nedeniyle Ön Asya'nın dikkat çeken coğrafi özellikleri arasında kabul edilmektedir. Türkiye, İran ve Irak sınırından başlayıp önce Fars Körfezi'nin, ardından ise Umman Körfezi'nin doğu kıyısı boyunca güneydoğu yönünde devam eden Zagros Dağları, toplamda 1610 km yol katetmektedir (Levine, 1973: 1). "Bereketli Hilal" olarak tabir edilen bölgenin İran'da yer alan kısmını İran'ın iç kesimlerinden ayıran doğal bir sınır oluşturan Zagros Dağları'nın doğu ucunda yer alan sırtlar, Elburz Dağları ve Kopet Dağ ile kuzeye bağlanan kuzey-güney rotasındaki Qa'in-Birjand yaylalarına ulaşmaktadır. Zagros Dağları'nın batısındaki kalan dağ yamaçlarında ise yüksek yaylalar yer tutmaktadır (Petrie, 2013a: 6). Diğer yandan, Zagros Dağları'nın "Zagros" ismi altındaki en uç noktasının Hürmüz Boğazı ve Bender Abbas ile sınırlı olduğu iddia edilmekle birlikte bu sınırın daha öteye, Sistan ve Belucistan

eyaletindeki Makran'dan Pakistan sınırına kadar olduğu da ileri sürülmektedir (Fisher, 1968: 8). Zagros Dağları, İran sınırının dışına çıktıktan sonra Pakistan ve Afganistan boyunca keskin bir dönüş yapıp kuzeye yönelerek ileriki mesafelerde Pamir ve Hindikuş dağlarına katılmaktadır (Cameron, 1936: 1).

Zagros Dağları'nın sırtları genellikle deniz seviyesinden 2000-3000 m yükseklikte olup, bazı zirveler 3500-4500 metreye kadar erişmektedir. Jeolojik bakımdan birkaç tektonik bölgeden meydana gelmekte olan söz konusu dağlar, hem Zagros Çöküntü Bölgesi ile Zagros Kıvrılmış Bölgesi hem de Fars ili boyunca uzanmaktadır. Katlanmış yapıdaki sırtların çoğu, kuzeybatıdan güneydoğuya doğru paralel uzanan kireçtaşı antiklinallerden oluşmaktadır (Petrie vd., 2018: 101). Huzistan ve Fars kıyı ovası haricindeki İran coğrafyasının önemli bir bölümünün, farklı uzunlukta ama aynı doğrultuda kuzeybatı-güneydoğu yönünde uzanan kıvrık yapıdaki Orta ve Güney Zagros sıradağlarıyla kaplandığı görülmektedir (Potts, 2015: 16).

Zagros Dağları'nın en geniş kesimi yaklaşık 350 km olup, Kum'un güneybatısında yer almaktadır. En dar olduğu yer ise 200 km ile İsfahan'ın güneybatısında uzanmaktadır. Söz konusu sıradağlar 60 km genişliği bulan dağ etekleri aracılığı ile Huzistan Ovası'ndan ayrılmaktadır (Potts, 2015: 16). Kuzey Zagroslar ise Güneybatı İran'ı merkezi İran Platosu'ndan ayırmaktadır (Moghaddam, 2012: 515). Öte yandan, genel olarak bakıldığında Zagros Dağları bir bütün halinde Mezopotamya ile merkezi İran Platosu arasında doğal bir sınır oluşturmaktadır (Amiet vd., 1992: 1).

Kuzey Zagrosların genel özelliklerini belirtirken üç önemli faktör bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Senendec bölgesi boyunca İran ile Irak arasında hem doğal hem de siyasi bir sınır görevi gören ve Zagros Dağları'nın en yüksek zirvesini oluşturan "Chaine Magistrale"³ ismi verilen kısımdır. Kirmanşah ilinin bulunduğu Mah-e Deşt Ovası'na kadar kesintisiz şekilde ilerleyen bu dağ zinciri, burada Büyük Horasan Yolu tarafından ikiye bölünmesine rağmen, yoluna kaldığı yerden devam edip söz konusu ovanın güneyine yönelmekte ve nihayetinde Bahtiyari bölgesinde önemli bir yüksekliğe ulaşmaktadır. İkinci faktörü Büyük Horasan Yolu meydana getirmektedir. Bağdat ile merkezi İran Platosu arasında uzanan bu yol

³ Türkçeye "hâkim sırt" veya "hâkim zincir" şeklinde çevrilebilen "Chaine Magistrale" ifadesi ilk kez İngiliz diplomat ve doğu bilimci Cecil John Edmonds tarafından 1914 yılında kullanılmış ve literatürde bu şekilde kullanılmaktadır. Ayrıntı için bkz. Levine, 1973: 3. Ayrıca söz konusu ifade Luristan'ın kuzeyinde, Farsçada Akdağ anlamına gelen "Kuh-e Sefid" tabiriyle ifade edilmiştir. Ayrıntı için bkz. Henrickson ve Vitali, 1987: 39.

yukarıda bahsedildiği gibi Zagrosları ikiye bölüp “Zagros Kapıları” üzerinden geçerek merkezi İran Platosu’na önemli bir geçiş kolaylığı sağlamaktadır. Üçüncü faktörü ise Kuzey Zagroslar’ın birbirine bağlanan bir dizi vadi eşliğinde doğuya devam ederek Elvend Dağı’na ulaşması oluşturmaktadır. Bahsedilen bu üç önemli faktör Kuzey Zagroslar’ı dört bölgeye ayırmakta olup, bunlar şu şekilde sıralanabilir: 1) Büyük Horasan Yolu’nun kuzeyinde ve Chaine Magistrale’nin batısındaki alan. 2) Büyük Horasan Yolu’nun güneyi ile Chaine Magistrale’nin batısında kalan alan. 3) Chaine Magistrale ve Elvend Dağı arasındaki yolun güneyini kapsayan alan. 4) Chaine Magistrale ve Elvend Dağı arasındaki yolun kuzeyini ve Chaine Magistrale’nin doğusunu oluşturan alan. Bunların arasına Büyük Horasan Yolu’nu meydana getiren vadi sistemini de beşinci bir bölge olarak dâhil etmek mümkün görünmektedir. Ayrıca burada Elvend Dağı ilave bir önem arz etmektedir. Zira Batı Zagros sıralarının en doğusunda yer alan bu dağ, Zagros Kapıları’nı aşır merkezi İran Platosu’na ulaşıldıktan sonra doğu-batı yönünde ilerlemek için aşılması gereken ilk engel olarak yer almaktadır (Levine, 1973: 3-4).

Orta Zagroslar Luristan ili sınırları içerisinde kalmakta ve Kebir Kuh sıradağlarının yanı sıra Kirmanşah, Nihavend ve Hürremabad üçgenini oluşturan alanı kapsamaktadır. Söz konusu bu bölge kayalık yapısından dolayı tarıma yeterince elverişli değildir. Daha güneydoğuya, Malamir (modern İzeh) bölgesine doğru gidildiğinde Bahtiyari halkının topraklarına ulaşılmakta ve Zagros Dağları bu bölgede hayvancılık ve sınırlı kuru tarıma olanak tanımaktadır (Álvarez-Mon, 2010: 6). Kuzeybatıda kıvrımlar çok yüksekte olup, batıya doğru Mezopotamya düzlüğüne keskin bir yöneliş sergilemektedir. Neticede Zagrosların diğer kısımları gibi yine kuzeybatı-güneydoğu yönünde uzanan Orta Zagroslar genel olarak oldukça düz ve düzenli kıvrımlarıyla öne çıkmaktadır. Buna karşın doğu kenarları daha karmaşık ve yüksektir (Fisher, 1968: 17-18).

Güney Zagroslar’ın merkezi bölgesini Fars ili oluşturmakta ve söz konusu dağlar bu bölgede kuzey, güney, batı ve merkez olmak üzere dört gruba ayrılmaktadır. Kuzeydeki sıralar İsfahan’daki Samirum Dağı’nda başlamakta ve İzedhast’ı geçtikten sonra Abade’de ikiye bölünmektedir. Bunlardan ilki kuzeydoğu bölgesinde Bevanat’a kadar uzanarak sonunda Abarkuh Çölü’nde kaybolmaktadır. İkinci sıra ise Pasargad civarına uzanarak buradan güneye doğru devam etmektedir. Güneydeki sıralar Firuzabad, Darab’ın güney kesimleri ve Cehrom ile Lar arasındaki saha olmak üzere üç şekilde sıralanmaktadır. Batıda yer alan sıralar, esas olarak

Huzistan ve Fars illeri arasında kalan sıralardan meydana gelmektedir. Kuhgiluye'den başlayan sıralar Fehliyan ve Mamesani bölgesinde birkaç sıraya ayrılmaktadır. Bunlardan en bilineni Şiraz'ın güneyinde, Kazerun ve Arjan'ın batısında uzanan ve sonunda Firuzabad bölgesindeki güney sıralarıyla bağlantı kuran Karadağ'dır. Merkezdeki sıralar, kuzey ve güneyden Mervdeşt Ovası'nı çevreleyen üç sıraya ayrılmaktadır. Bunlar arasında en bilinen grup Mervdeşt Ovası'nın kuzeyinde uzanan Baram Firuz, Mervdeşt Ovası'nın güneyi ile Şiraz'ın kuzeyinde yer alan Bemü ve Meharlu Gölü'nün güneyinde uzanan Meharlu'dur. Mervdeşt Ovası'nı çevreleyen üç ana sıradan ikincisi olan Todaj, Fesa ve Darab'ın kuzeyinden geçtikten sonra doğuya yönelerek Kirman'daki Sircan Dağı'na ulaşmaktadır. Üçüncü ana sırayı ise Firuzabad ve Cehrom arasında yer alan Meymend oluşturmaktadır (İmanpour, 2012: 35-36).

Fars ili sınırları dâhilinde uzanan Güneydoğu Zagroslar'ın sırtları daha geniş aralıklı olup, buradaki vadiler ve ovalar Batı Zagroslar'dakilerden daha geniş bir sahayı kaplamaktadır. Söz konusu sırtlar, tarım ve hayvancılık için elverişli olan ovalar sayesinde bereketli bir bölgede meydana getirmektedir (Petrie, 2013a: 6). Güneybatı Zagroslar ise ovalık dağ etekleri, alüvyon düzlükler ve bayırlar yoluyla çevresindeki alanlardan ayrılmaktadır (Petrie vd., 2018: 99).

Zagros Dağları'nın önemli kolları günümüzde İranlılar tarafından çeşitli isimlerle anılmaktadır. Bunlara kısaca değinmek yukarıda Zagros Dağları hakkında verilen bilgileri pekiştirmek bakımından önem arz etmektedir. Bu kapsamda söz konusu Zagros kollarından birisi, Luristan ili ile Senendec bölgesini ikiye ayıran Kuh-e Kebir'dir. Kuh-e Kebir'in güneydoğusunda Kuh-e Poşt, kuzeydoğusunda ise Kuh-e Piş yer almaktadır (Carter ve Stolper, 1984: 107; Henrickson, 1986: 1).

Kuh-e Piş, Kuh-e Sefid tarafından ikiye bölünmekte ve bu bölünme Kuh-e Piş'in kuzeydoğusunda soğuk, güneybatısında ise sıcak bir iklim meydana getirmektedir (Meade, 1968: 108; Overlaet, 2013: 378). Kuh-e Poşt'un büyük bir bölümü İlam ili sınırları içerisinde kalmaktadır (Maunsell, 1925: 432). Bu bölgenin diğer önemli yükseltisini Luristan'ı kuzeybatı (Kuh-e Kebir'in Kuh-e Piş ve Kuh-e Poşt olmak üzere ikiye böldüğü Küçük Luristan) ve güneydoğu (Büyük Luristan) şeklinde iki kısma ayıran Kuh-e Garun oluşturmaktadır (Barthold, 1984: 180-181; Barthold, 2022: 192). Buna ilaveten Kuh-e Garun, Kuh-e Piş'in doğu sınırını oluşturan önemli bir engel konumundadır (Henrickson, 1986: 1). Bu önemli yükseltilerin yanı sıra Kuh-e Kebir ve Kuh-e Tengevan'ın da aralarına dâhil olduğu kuzeybatı-

güneydoğu yönünde uzanan irili ufaklı yedi dağ sırası bulunmakta ve bunlar şu şekilde gruplandırılmaktadır: 1) Kuh-e Kebir ve Kuh-e Tengevan 2) Kuh-e Maleh, Kuh-e Keyalan ve Kuh-e Taq-e Mani. 3) Kuh-e Astan, Kuh-e Dehlic ve Kuh-e Biab 4) Kuh-e Gazal ve Kuh-e Gerd. 5) Goraz, Dadabad ve Heftad Pehlu. 6) Kuh-e Sepid ve Mutba. 7) Geru, Puneh ve Şahnişin. Bu dağlar Zagros dağ zincirinin bir parçasını oluşturmakta olup, yükseklikleri kimi zaman 3000 metreyi aşmaktadır (Potts, 2013: 204).

Ovalar

Güneybatı İran'da yüksek dağların yanı sıra ovalar da önemli bir yer tutmaktadır. Bu ovalardan en geniş ve en önemlisini Huzistan ili topraklarını meydana getiren Huzistan Ovası oluşturmaktadır. Antik dönemlerde Susyana olarak isimlendirilmekte olup Susa'ya ev sahipliği yapan bu ova, (Herrenschmidt, 2000: 69) Elam tarihinin birçok döneminde önemli rol oynamıştır (Potts, 2015: 19). Huzistan Ovası hem yeryüzü şekilleri hem de iklim bakımından genel olarak üç ana kısımda ele alınmaktadır. Birincisi güneyde yer alan ve yıllık 200 mm'nin altında yağış alan yaklaşık 20.000 km²'lik kurak bölgedir. Bu bölge Hemrin Dağları'ndan Ahvaz'a ve Behbahan'ın karşısına doğru güneydoğu yönünde uzanmaktadır. Tuzlu bataklıkların ve çöl bozkırlarının birleşiminden meydana geldiği için tarım ve hayvancılık için elverişli değildir. Ayrıca alçak ve aralıklı tepelerle Huzistan'ın orta ve kuzey kısımlarından ayrılmaktadır. İkincisi Huzistan'ın orta kesiminde yer alan ve yıllık 200-300 mm arasında yağış alan yaklaşık 15.000 km²'lik yarı kurak bölgedir. Bu bölge Ahvaz'dan Susa ve Dizful'un yaklaşık 10-15 km güneyine, Ağa Cari tepelerinin ise kuzeyine uzanmaktadır. Bölgenin kuzey sınırı ise Diz'den Ramhürmüz'e doğru güneydoğu yönünde ilerleyen bir dizi tepeden oluşmaktadır. Üçüncü ana bölge ise kuzeyde yer alan ve yıllık 300-900 mm arasında yağış alması sayesinde Huzistan'ın diğer iki ana bölgesinden daha yağışlı olan yaklaşık 25.000 km²'lik nispeten yağışlı bölgedir. Bu bölge yarı kurak bölgenin yukarı sınırından Dehluran Ovası'nın kuzeyine ve Zagros Dağları'nın eteklerine kadar uzanmaktadır (Moghaddam, 2013: 107; Potts, 2015: 19)

Huzistan Ovası, jeomorfolojik bakımdan Mezopotamya Ovası'nın bir uzantısı olmakla beraber, Zagros Dağları gibi önemli yüksekliklerin yakınında olması ve çok sayıda nehir tarafından sulanması sebebiyle Mezopotamya Ovası'ndan farklılık göstermektedir (Álvarez-Mon, 2012: 741; Petrie, 2013a: 16; Álvarez-Mon, 2016: 2). Mezopotamya Ovası ve

Zagros Dağları arasında bir ekoton⁴ bölge durumunda olan ova, hayvan ve bitki çeşitliliğine imkân tanıyan eşsiz bir ekosisteme sahip bulunmaktadır. Diğer yandan, 19. yüzyıldan bu yana araştırmacıların dikkatini çeken söz konusu ovada binden fazla arkeolojik yerleşme keşfedilmiş durumdadır (Moghaddam, 2012: 515-519). Bu durum Huzistan Ovası'nın insan yaşamı için çok öncelerden beri uygun ortam sağladığını göstermektedir.

Güneybatı İran'ın önde gelen ovalarından bir diğeri Susa'nın 60 km kuzeybatısında yer alan Dehluran Ovası'dır (Carter, 2007: 147). Ova, Hemrin Dağları, Kuh-e Poşt ve Karadağ'ın arasında bir kireçtaşı masifi alanında yer almaktadır. Kuzeybatı-güneydoğu yönünde yaklaşık 60 km uzanmakta olup, yaklaşık 20 km genişliğe sahiptir. Ova tabanı ise yaklaşık 940 km²'lik bir alanı kaplamaktadır. Ovanın topografyası Meyme ve Dawairij nehirlerinin mevsimsel akışların etkisiyle meydana gelmiştir (Wright vd., 1999: 65). Kışlak özelliğine sahip söz konusu ovada çok sayıda kurumuş nehir yatağı yer almaktadır. Bu durum ovanın tarih öncesi dönemlerde şimdikinden çok daha sulak bir alan olduğuna işaret etmektedir (Mallowan, 1970: 423).

Bir diğeri ova olan Mervdeşt Ovası Fars ilinde Şiraz'ın yaklaşık 50 km kuzeydoğusunda bulunmaktadır (Imanpour, 2012: 77). Fars ilinin en geniş ve en bereketli ovası olması sebebiyle önem arz etmektedir. Anşan'ın yanı sıra Pers ve Sasani imparatorluklarına da ev sahipliği yapmıştır (Frye, 1983: 8; Imanpour, 2012: 36-37).

Ramhürmüz Ovası da Güneybatı İran'da önemli bir yer tutmaktadır. Bu ova Susa'nın yaklaşık 150 km güneydoğusunda ve Ahvaz'ın 50 km doğusunda bulunmakta olup, Bahtiyari Dağları'nın eteklerinde uzanmaktadır (Carter, 1994: 67-68). Ova, batıdan Huzistan düzlüklerini, doğudan Fars dağlık alanlarını ve güneyden Fars Körfezi'ni birbirine bağlayan doğal yolların kavşak noktasında bulunmaktadır. Nitekim Pers İmparatorluğu zamanında kullanıldığı kesin olarak bilinen ve Elam Krallığı döneminde kullanıldığına dair güçlü işaretler bulunan doğal bir güzergâhın Ramhürmüz Ovası'ndan geçerek Susa ve Anşan arasında irtibatı sağladığı düşünülmektedir (Petrie vd., 2018: 109; Wicks, 2019b: 2). Ramhürmüz Ovası'nın, gerek alüvyon toprakları, gerekse yeraltı kaynakları nedeniyle en az 7000 yıldır Güneybatı İran'ın tarihinde önemli rol oynadığı (Wicks,

---

⁴ Yunanca oikos (ev) ve tonos (gerilim) sözcüklerinin birleşiminden doğan ekoton kavramı, yan yana yer alabilen farklı ekosistemler arasındaki geçiş bölgesi olarak tanımlanmaktadır. Ayrıntı için bkz. Yücel, 2013: 90.

2019b: 2) ve MÖ 1350-520 arasındaki dönemde önemli bir oranda Elam nüfusunu barındırdığı bilinmektedir (Wicks, 2019a: 4).

Güneybatı İran'ın öne çıkan ovaları arasında Behbahan'ı da saymak mümkündür. Ova, Huzistan ilinin güneydoğusunda Marun Nehri yakınında yer almaktadır (Imanpour, 2012: 45). Kesin yerleri henüz tespit edilememiş olmasına rağmen antik Hidali ve Huhnur şehirlerinin bu ovada olduğu düşünülmektedir (Henkelman, 2003: 185). Ayrıca ovanın güneyinde yer alan Arcan bölgesinin, Susyana ile Persya'nın geleneksel sınırını meydana getirdiği bilinmektedir (Imanpour, 2012: 32).

Yukarıda bahsedilen başlıca ovalardan başka Güneybatı İran'daki irili ufaklı birkaç ova, isimleriyle şu şekildedir: Mah-e Deşt Ovası, (Potts, 2015: 25) Mehran Ovası, (Moghaddam ve Miri, 2007: 23) Zuhre Ovası, (Moghaddam, 2012: 516) İzeh Ovası, (Álvarez-Mon, 2010: 6) Kazerun Ovası, (Petrie vd., 2018: 107) Mamesani Ovası, (Potts, vd., 2009: 2) Minab Ovası, (Moghaddam ve Miri, 2003: 99) Fehliyan Ovası, (Basello, 2016: 789) Dizful Ovası, (Overlaet, 2013: 377) Buşehr Kıyı Ovası, (Henkelman, 2012: 931) Nihavend, Malayer, Burucerd, Lurdegan, Semirum ve Şehr-e Kurd ovaları (Oberlander, 1968: 276).

Akarsular

İran akarsularının önemli bir bölümü, Buzul ve Pluvial dönemlerde yükseklerden hızlı bir şekilde inerek taşıdıkları alüvyonları çeşitli iç havzalarda biriktirmiş ve rüzgârların taşıdığı kumlu çakılların da etkisiyle sulak alanlar kum ve tuz çölleri haline gelmiştir (Cameron, 1936: 2). Söz konusu durum birkaç büyük akarsu haricinde bugün de devam etmekte ve dağlardan gelen akarsular tuz çöllerinde adeta ölmektedir (Mallowan, 1970: 421). Hayatta kalan ve sularını büyük oranda deniz ve göl gibi geniş su alanlarına boşaltabilen akarsuların çoğu, Huzistan ve Fars illerinde yer almaktadır. Huzistan'daki nehirler Zagros Dağları'nda meydana gelen yıllık yaklaşık 400-800 mm arasında değişen yağışlarla beslenen yeraltı su tabakasından kaynağını almaktadır (Potts, 2015: 20) Öte yandan Huzistan'dan Fars Körfezi'ne dökülen akarsular, tarihöncesi dönemlerden itibaren Huzistan bölgesi ve Mezopotamya arasında nispeten doğal bir sınır oluşturmuştur. Bu durumun iki bölge arasındaki etkileşimin doğası üzerinde etkide bulunması kaçınılmaz olmuştur (Petrie, 2013a: 16).

Huzistan'daki nehirlerden en önemlileri Karun, Kerhe, Diz, Marun (Cerrahi) ve Zuhre (Hendican)'dir (Uslu, 1998: 436; Álvarez-Mon, 2012: 741; Petrie vd., 2018: 101). Bunlar arasında 950 km uzunluğuyla Karun Nehri en uzun olandır (Masoudi ve Elhaesahar, 2016: 145) ve her yıl

yaklaşık 29.700.000 m³ alüvyon taşımaktadır (Potts, 2015: 19-20). Eski Yunanca ve Latince Pasitigris ismiyle bilinen nehir⁵, (Strabo, *The Geography of Strabo*, XV. 3. 4-6; Pliny, *Natural History*, VI. 31. 128-134; Diodorus, *Diodorus of Sicily*, XVII. 67; Quintus Curtius, *Quintus Curtius*, V. 3. 1; Loftus, 1857a: 427; Loftus, 1857b: 120; Smith, 1872: 1208-1209; Potts, 1999: 35) bugünkü İran'da Karun isminin haricinde Dicle-i Kudek (Küçük Dicle) ismiyle de anılmaktadır (Potts, 1999: 36). Nehir, Ahvaz'ın kuzeydoğusunda Zagros Dağları'ndan kaynağını aldıktan sonra güneybatıya yönelerek Fars Körfezi'ne dökülmektedir (Potts, 2015: 19-20). Nehrin üzerinde Ahvaz'a kadar olan yaklaşık 115 km boyunca gemilerle taşımacılık yapılabilmekte hatta bu durum küçük teknelerle Ahvaz'ın ilerisinde bile devam edebilmektedir. Nehrin genişliğinin Ahvaz'da yaklaşık yüz metreye ulaşması sebebiyle şehiriçi ulaşımı kolaylaştırmak için nehrin üzerine karayolu ve demiryolu köprüleri inşa edilmiştir (Wilber, 2014: 10).

Kerhe Nehri, Karun ve Sefidrud'dan sonra İran'ın en uzun üçüncü nehri konumundadır ("Karkeh River", 2012). Kirmanşah ilinin kuzeybatısında Zagros Dağları'ndan doğup Kara Su, Malayer, Gamasiab ve Kaşgan'ı içeren daha küçük akıntıların birleşiminden meydana gelen Kerhe, (Potts, 2015: 19) 755 km boyunca güneybatı yönünde ilerlemektedir. Diğer Huzistan nehirlerinin aksine, Fars Körfezi'ne dökülmeyip İran-İrak sınırı yakınındaki Huveyze büyük iç havzasının bir parçası olan Deşt-i Mişan havzasına akmaktadır ("Karkeh River", 2012). Elamca Ula, Akadca Ulaya, (Potts, 1999: 35; Potts, 2011: 39) İbranice Ulai, Latince Eulaeus, Yunanca Eulaios (Potts, 1999: 35) ve Choaspes (Herodotos, *Herodot Tarihi*, I. 188; Strabo, *The Geography of Strabo*, XV. 3. 4; Diakonoff, 1985: 1; Potts, 1999: 35) şeklinde ifade edilen nehrin bugünkü isimlendirmesinde bir karmaşa söz konusu olmaktadır. Zira söz konusu nehir Kirmanşah ve Luristan illerinin bazı kesimlerinde Seimare, bazı kesimlerinde ise Kerhe ismiyle bilinirken, Huzistan ilinin tamamında Kerhe ismiyle bilinmektedir ("Karkeh River", 2012). Öte yandan 1980-1988 yılları arasında yaşanan Irak-İran Savaşı neticesinde Kerhe Nehri'nin batı yakasındaki Irak sınırına yakın olan kısımlarda mayın tehlikesi ortaya çıkmıştır. Bu durum günümüzde bu bölgede herhangi bir saha çalışması yapılmasını zorlaştırmaktadır (Zalaghi, 2019: 114).

---

⁵ I. M. Diakonoff, Karun Nehri'nin Asurcada Ulai, Yunancada ise Eulaeus şeklinde ifade edildiğini savunmuş olmakla birlikte nehrin ismi hakkındaki tartışmalı durum Daniel Thomas Potts tarafından çözüme kavuşturulmuştur. Ayrıntı için bkz. Diakonoff, 1985: 1; Potts, 1999: 27-44.

Eski Yunancada Kopratas olarak geçen Diz Nehri, (Strabo, *The Geography of Strabo*, XV. 3. 6; Loftus, 1857b: 120; Smith, 1870: 666; Diakonoff, 1985: 1; Potts, 1999: 27) Luristan ilindeki Burucerd şehrinin 20 km kuzeydoğusunda Zagros Dağları'ndan doğarak Burucerd'in 60 km güneydoğusunda Dorud şehri yakınında Marbore Deresi ile birleşmektedir. Daha sonra ise güneye yönelip 70 km boyunca Keşvar'a doğru akmaktadır. Keşvar'ın 30 km güneydoğusunda Bahtiyari Deresi ile birleşen nehir, tekrar güneye ilerleyip Huzistan ilinin kuzeyindeki Dizful şehrinin 25 km kuzeydoğusundaki Huzistan Ovası'na ulaşmaktadır. Buradan 50 km yol alıp Dizful'un güneyinde Bala Deresi ile birleşerek Dizful'un 100 km güneyinde Karun Nehri'ne katılmakta ve böylelikle Karun Nehri'nin sularıyla beraber Fars Körfezi'ne dökülmektedir (Gaube, 1982: 43). Nehir, söz konusu akış güzergâhının Kerhe Nehri'ne en yakın olduğu kesiminde Susa'nın yakınından geçmektedir (Cameron, 1936: 4-5). Bunun yanı sıra Diz Nehri, Huzistan'daki bütün nehirler arasında en tuzlusudur ve nehrin taşıdığı su miktarı yaz mevsiminde tarımsal sulama yapmak için yeterli görülmektedir (Potts, 2015: 19).

Huzistan'ın bir diğer önemli nehri Marun'dur. Eski Yunancada Hedyphon ismiyle bilinen Marun Nehri, (Strabo, *The Geography of Strabo*, XVI. 1. 18; Loftus, 1857b: 120; Smith, 1870: 1034; Potts, 1999: 27) Behbahan'ın yaklaşık 51 km kuzeydoğusunda doğmakta ve Cerrahi Deresi ile birleşerek güneybatı yönünde ilerlemektedir. Huzistan ilinin güneyine ulaşan nehir, burada taşkın alanlarına ve lagünlere dökülmektedir (Imanpour, 2012: 44-45; Potts, 2015: 19).

Zuhre Nehri, Huzistan'ın bahsedilmesi gereken bir diğer başlıca nehridir. Ardekan'ın kuzeybatısından kaynağını almakta olup, yaklaşık 490 km uzunluğa sahiptir. Nehir, Mamesani ve Geçsaran'ın kırsal bölgelerini geçtikten sonra Behbahan'a ulaşmaktadır. Burada Hayrabad Deresi ile birleşerek, Hendican'ın 36 km güneybatısında Fars Körfezi'ne dökülmektedir (Imanpour, 2012: 45; Potts, 2015: 19-20; "Zohreh River", 2022).

Fars ilinin en önemli nehri ise Kur'dur. Kur Nehri yaklaşık 280 km uzunluğa ve 35-40 m genişliğe sahip olup, Fars ilinin kuzeybatısından güneydoğusuna kadar uzanmaktadır (Shayestehfar vd., 2008: 715). Kaynağını alıp akışa geçtiği ilk mesafelerde hızlı şekilde aktığı için bu nehrin yukarı kısımlarına Rud-e Asi veya Ab-e Tiz denilmektedir. Nehir, Ucan'ın güneyindeki Kurvan yakınlarında doğup, önce güney ardından güneydoğu yönünde akışını sürdürmektedir. Ramcerd, Kamfiruz ve Ebrac

bölgelerini geçtikten sonra Persepolis yakınlarında Pulvar Nehri'ni bünyesine katan nehir, buradan güneydoğu yönünde akışını sürdürerek Bahtıgan Gölü'ne dökülmektedir (Imanpour, 2012: 45-46).

Göller

Niriz Gölü ismiyle de bilinen Bahtıgan Gölü, deniz seviyesinin 1.558 m üstünde olup Şiraz'ın 160 km doğusunda yer almaktadır. Kapladığı 800 km²'lik alanla Güneybatı İran'ın en büyük gölü durumunda olan ve Kur Nehri başta olmak üzere çeşitli akarsulardan kaynağını alan Bahtıgan Gölü'nün en derin noktası 1.10 m, uzunluğu 77 km, genişliği ise 10 km'dir. Gölün orta bölgelerinin tuzla kaplı olması gölden tuz elde edilmesini sağlamasına ilaveten gölün suyunun çok tuzlu olmasına yol açmıştır. Gölün içinde küçük küçük birkaç ada ve yarımada bulunmaktadır ("Bahtıgan Lake", 2022; Imanpour, 2012: 45-46; Ghorbani, 2013: 27).

Güneybatı İran topraklarının bir diğer önemli gölü Meharlu'dur. Şiraz'ın 18 km güneybatısında yer alan Meharlu Gölü, deniz seviyesinden 1460 m yüksekte olup, 3 m derinliğe sahiptir. Güneydoğu ve kuzeybatı yönlerinden akan küçük akarsularla beslenen gölün 1/4'ü tuzla kaplıdır. Sığ olması sebebiyle buharlaşma hızının yüksek olduğu gölde yaz aylarında tuz tabakaları oluşmaktadır. Göldeki suyun büyük kısmı gölün orta ve kuzey kesimlerinde bulunmaktadır. Aşırı tuzluluk sebebiyle balıklar için yaşama imkânı sunmayan göl, çevresindeki bataklıklar sayesinde çeşitli kuş türlerine ev sahipliği yapmaktadır ("Maharlu Lake", 2022; Ghorbani, 2013: 28).

Perişan Gölü, Bahtıgan ve Meharlu gölleriyle karşılaştırıldığında küçük bir göl niteliği taşımasına karşın Güneybatı İran'daki başlıca göller arasında sayılmaktadır. Kazerun'un 15 km güneybatısında yer alan göl, 43 km²'lik bir alanı kaplamakta olup, deniz seviyesinden 820 m yüksekte konumlanmaktadır. Bir tatlı su gölü olan Perişan Gölü, yakınlardaki dağlık alanlardan akan dereler ve yeraltı suları ile beslenmektedir (Ghorbani, 2013: 28).

Güneybatı İran'da İklim, Flora ve Fauna

Bir bütün olarak değerlendirildiğinde İran coğrafyası kuzeydeki nemli ve ormanlık alanlardan güneydeki kurak ve çöl alanlarına kadar çok çeşitli iklim özelliklerine sahip bulunmaktadır. Genel olarak karasal bir iklime sahip olan ülkede kışlar soğuk ve yağışlı, yazlar ise sıcak ve kurak geçmektedir (Frye, 1983: 14). Yağışların büyük bir bölümü kış ve ilkbaharda aylarında düşmekte olup, yıllık sıcaklık farkı ülkenin güneydoğusunda 25°C'nin üzerine çıkarken, kuzeybatısında 12°C'nin altına inmektedir. Kış

ve yaz sıcaklıkları arasındaki fark ülkenin büyük bir kısmı için 25°C'nin üzerinde yer almaktadır (Petrie vd., 2018: 102-103).

İran'daki iklimsel çeşitlilikten Güneybatı İran da nasibini almıştır. Söz konusu bölgenin yüksek ve dağlık bölgelerinin, İran'ın orta kesimlerinden ve Huzistan Ovası'ndan daha yüksek yağış aldığı görülmektedir. Yüksek alanlar nemli ya da yarı nemli ormanlarla kaplı iken daha alçak alanlar kuraklığın doğal bir sonucu olarak bozkır ya da çöl bitki örtüsüne sahip bulunmaktadır (Petrie vd., 2018: 102-103).

Huzistan topraklarının çoğu kısmı kurak olup, yıllık ortalama 270 mm yağış almaktadır. Bu oran bölgenin kuzeydoğu kesimlerinde yıllık yaklaşık 950 mm'yi bulmaktadır (Masoudi ve Elhaesahar, 2016: 145). Bölge iklim bakımından üç ana kısma ayrılmaktadır. Birincisi Ahvaz'ın güneyinde kalan ve yıllık yaklaşık 200 mm'nin altında yağış alan kurak bölgedir. İkincisi yılda yaklaşık 200-300 mm arasında yağış alıp, Ahvaz'dan Susa'ya oradan da Dizful'un 10-15 km güneyi ile Ağa Cari tepelerinin kuzeyine uzanan yarı kurak bölgedir. Sonuncusu ise yıllık yaklaşık 300-900 mm arasında yağış alıp, yarı kurak bölgenin yukarı sınırından Dehluran'ın kuzeyine ve buradan da Zagros Dağları'nın eteklerine kadar uzanan kuru bölgedir. Bunlara ilaveten Huzistan'ın orta ve güney kesimlerinde yağışlar 85-580 mm arasında değişen dikkat çekici bir değişkenlik göstermektedir. Yağış miktarlarında görülen büyük dalgalanmalar, aslında Huzistan'ın yağış rejiminin genel yapısını ortaya koymaktadır. Bunun yanı sıra Huzistan'da yaz sıcaklıklarının 58.9°C'yi bulduğu görülürken kışın sıcaklıkların 0°C'nin altına düştüğü bilinmektedir (Potts, 2015: 19).

Huzistan'ın iklim özellikleri hakkında Strabon tarafından dikkat çekici bilgiler verilmiştir. Strabon, modern araştırmacıların henüz tespit edemediği bir kaynağa dayandırarak yaptığı anlatımda, Sousis'in (Susyana/modern Huzistan) verimli olmasına rağmen sıcak, hatta kavurucu bir iklime sahip olduğunu belirtmiştir. Güneşin en yüksek sıcaklığa eriştiği vakitlerde Sousis sokaklarında yılan ve kertenkele gibi hayvanların aşırı sıcaktan dolayı rahat hareket edemediklerini ve neredeyse yanma tehlikesi geçirdiklerini dile getirmiştir. Banyoda kullanılmak üzere ısınması için Güneş'e bırakılan suyun hemen ısındığını ve yine Güneş'e bırakılan arpanın fırında kavrulmuş hale geldiğini ifade etmiştir. Sousis'ten daha güneyde yer almasına rağmen Persis'in (Persya/modern Fars) hiçbir yerinde görülmeyen bu boğucu sıcaklık yüzünden insanların geniş evlere ihtiyaç duyduğunu söyleyen Strabon, bölgenin aşırı sıcak olmasını ülkenin kuzeyindeki yüksek dağların kuzey rüzgârlarına engel teşkil etmesine bağlamıştır. Strabon, söz konusu

rüzgârların Sousis'in güneyine ulaşılar bile ovaları serinletemediğine dikkat çekerek Etezyen rüzgârlarının estiği dönemlerde Güneş'in kavurduğu toprakların serinlediğini ve sakin bir hava oluştuğunu belirtmiştir. Öte yandan Strabon, verimli olduğuna dikkat çektiği Sousis'te bol miktarda tahıl bulunduğunu belirterek hem arpa hem de buğdayın düzenli olarak yüz kat, bazen de iki yüz kat üretildiğini ifade etmiştir (Strabo, *The Geography of Strabo*, XV. 3. 10-11).

Fars topraklarının iklimine göz atıldığında bölgenin iklim açısından dört ana bölgeye ayrıldığı görülmektedir. Söz konusu bölgenin kuzeyi soğuk ve kuru, orta kesimi ılıman ve nemli, batısı sıcak ve yarı nemli, güneyi ise kuru ve sıcak bir iklime sahip bulunmaktadır (Salehizadeh, 2020: 91). Bölgede yıllık sıcaklık -10°C ile +45°C arasında seyretmekte olup, yıllık yağış miktarı 100-800 mm arasında değişmektedir (Haghighi, 2008: 80).

Persis olarak isimlendirdiği bugünkü Fars bölgesinin iklimi konusunda da bilgiler veren Strabon, bölgeyi iklim yönünden üç kısma ayırmıştır. Kıyı kesimini oluşturan ilk kısmın kumlu ve yakıcı bir sıcaklığa sahip olduğunu belirterek burada hurma dışında meyve bulmanın zor olduğuna dikkat çekmiştir. Kıyıda iç kesimlerde kalan ikinci kısmın tarım ve hayvancılık açısından uygun bir iklime sahip olup, düzlüklerden oluştuğunu belirterek bu kısımda ayrıca nehir ve göllerin bulunduğunu bildirmiştir. Bölgenin kuzeyinde kalan üçüncü kısmın ise dağlık ve soğuk olduğunu ifade etmiştir (Strabo, *The Geography of Strabo*, XV. 3. 1).

Huzistan ve Fars illeriyle birlikte Elam coğrafyasının bir diğer kısmını meydana getiren Luristan ili ise yağışlı kışları ve kurak yazları ile bilinmekte olup, dağlık karakteri etkisiyle çeşitli mikro iklim alanlarının oluşmasına imkân sağlamaktadır. Bölgenin kuzeydoğusundaki yüksek vadiler yaz aylarında serin bir iklim özelliği göstermekte, güneybatıdaki vadiler ise kışın ılıman bir havaya sahip olmaktadır (Overlaet, 2013: 378). Yıllık yağış miktarının 400-500 mm arasında olduğu bölgede yaz sıcaklıkları 40°C civarında seyretmektedir (Potts, 2013: 204).

Güneybatı İran'ın iklim çeşitliliği açısından zengin olması, bitki örtüsü üzerinde olumlu etkiler yapmaktadır. Özellikle bölgenin kuzey ve batısı iklim ve bitki örtüsü konusunda kendine özgü nitelikler taşımaktadır. Bölgenin güney ve güneydoğusu ise sıcak ve kurak iklimin doğal bir sonucu olarak zayıf çalılıklar ve bozkır bitki örtüsüyle kaplanmıştır (Petrie, 2013b: 121).

Huzistan ve Fars illeri Güneybatı Asya'nın iki büyük bitki coğrafyası arasında bir geçiş bölgesi konumundadır. Söz konusu iki bölgeden birincisi, çoğunlukla Zagros yaylalarını içeren İran-Turan Floristik Bölgesi'ni, diğeri ise çoğunlukla Zagros ovaları ile Mezopotamya ovalarını kapsayan Sahra-Sind Floristik Bölgesi'ni meydana getirmektedir (Petrie vd., 2018: 105). İran-Turan Floristik Bölgesi, Orta Asya'dan Ön Asya'ya ve buradan da Kuzey Afrika'daki Moritanya bozkırlarına kadar yayılmaktadır. Bu yayılım alanında bir alt bölge olarak sınıflandırılan İran-Anadolu bölgesi, Orta ve Doğu Anadolu'yu, İran'ın yaklaşık üçte ikisini, Afganistan'ı ve Pakistan'ın Belucistan bölgesini kapsamaktadır. İran-Turan Floristik Bölgesi'nin genel iklim karakterini karasal iklim oluşturmaktadır. Yazlar sıcak ve kurak, kışlar ise soğuk ve yağışlı geçmekte olup, yağış büyük oranda kışın ve ilkbahar başlarında düşmektedir (Frey vd., 1999: 46-63).

Bir kısım araştırmacı tarafından Sahra-Sind Floristik Bölgesi'nin Sahra'dan Mısır, Sina, Arabistan, Mezopotamya, Güney İran ve Sind'e kadar uzandığı ileri sürülmekle birlikte ağır basan görüş söz konusu bölgenin, İran'ın en güney kısmını, Pakistan'ı ve Batı Hindistan'ı kapsadığı yönündedir. Ayrıca bazı araştırmacılar İran'ın sadece Huzistan ve İlam illerini Sahra-Sind Floristik Bölgesi içerisinde kabul etmektedir. Sahra-Sind Floristik Bölgesi'nin kapsadığı topraklarda genellikle ovalık alanlara yıllık 300 mm'den az yağış düşmektedir. Yağışın büyük bir kısmı kısa ve ılık geçen kış mevsiminde görülmekte olup, yazlar uzun, sıcak ve kurak geçmektedir (Frey vd., 1999: 46-63).

İran-Turan ve Sahra-Sind floristik bölgeleri, Huzistan ve Fars illerinde buluşmakta ve bu biyocoğrafik karşılaşma oldukça zengin bir bitki çeşitliliği oluşturmaktadır. İran-Turan Floristik Bölgesi, 12.000 civarında bitki türüne ev sahipliği yapmakta olup, bitki çeşitliliği daha çok Zagros Dağları ve İran Platosu'nda yoğunlaşmaktadır. Fars ilinde kuzeyden güneye doğru hareket eden İran-Turan'dan Sahra-Sind'e geçiş aşamasının en belirgin yansımaları, orman ve bodur ağaçların birlikteliğindeki değişimlerde görülmektedir (Petrie vd., 2018: 105).

Huzistan'da yüksek kesimler nemli veya yarı nemli ormanlara sahipken, kurak bir iklime sahip ovalık alanlar bozkır ya da çöl bitki örtüsüyle kaplanmış durumdadır (Petrie vd., 2018: 103). Buna ilaveten bölgedeki en yaygın bitki türlerini yağışlı mevsimden hemen sonra büyümeye başlayan ve şubat ayı sonunda yoğun şekilde görülen cılız otlar meydana getirmektedir. Mart ayı sonunda söz konusu otlar kurumaya başlamakta ve arazi büyük oranda çoraklaşmaktadır. Ancak akarsu çevreleri bu çoraklaşmadan

etkilenmemekte ve birçok yabancı ot türü canlılığını korumaktadır (Moghaddam, 2013: 107). Güney Zagroslar bölgesinde 1055-2550 m arasında değişen rakımlarda antepfıstığı, meşe, akçaağaç, alıç ve yabancı armut gibi ağaçlar yetişmektedir. Daha kuru iklime sahip düşük rakımlarda antepfıstığı ve yabancı badem ağaçları görülmekte olup, aşağıya doğru inildikçe yabancı badem ağaçları daha yoğun görülmektedir. Daha düşük rakımlardan itibaren ise antepfıstığının yanı sıra diğer yaprak döken geniş yapraklı ağaçların çoğu manzaradan kaybolmaktadır (Petrie vd., 2018: 106).

Güneybatı İran'da hayvan varlığı çok eski dönemlere kadar uzanmıştır. Huzistan, Fars ve Luristan'da yer alan yerleşmeler başta olmak üzere çeşitli dönemlere ait yerleşmelerde ortaya çıkarılan hayvan kalıntıları, Güneybatı İran'ın Paleolitik ve Kalkolitik dönemlerden itibaren zengin bir hayvan varlığına sahip olduğunu göstermiştir (Potts, 2015: 28). Özellikle Bereketli Hilal'in doğu kesimini meydana getiren Zagros Dağları bölgesinde MÖ 9-8. binyıllar arasına tarihlenen hayvan kalıntıları ele geçmiştir. Öte yandan Paleo-osteolojik araştırmalardan elde edilen bilgilerden Zagros Dağları'nda yaşayan insanların MÖ 8. binyılın sonlarından itibaren hayvan sürülerine sahip oldukları tespit edilmiştir (Helwing, 2012: 504).

Kirmanşah'taki Şeyh Abad yerleşmesinde Neolitik Çağ'ın başlarına tarihlenen dört yaban keçisi ve bir yaban koyununun kafataslarına rastlanmıştır. Yine Kirmanşah'ta yer alan Genc Dere yerleşmesinde yabancı koyun kafatasları bulunmuştur (Helwing, 2012: 505). Huzistan'da bulunan Ebu Çizan yerleşmesinde yapılan çalışmalar sonucunda buradaki insanların koyun, keçi, inek ve domuz besledikleri; yaban domuzu ve tilki gibi vahşi hayvanları avladıkları belirlenmiştir (Moghaddam, 2012: 529). Luristan'daki arkeolojik araştırmalar neticesinde ise Neolitik Çağ'a ait Abdulhüseyin yerleşmesinde koyun, keçi, tilki, kızıl geyik ve yabancı tavşan kemiklerinden yapılmış çeşitli aletler gün yüzüne çıkarılmıştır (Potts, 2015: 28-36).

Sonuç

İran'da kurulan Eski Çağ krallıkları arasında önemli bir yer tutan Elam Krallığı, ismini egemenlik kurduğu bölgenin coğrafi özelliğinden almıştır. Kökeni çivi yazılı dillerde geçen "Elamtu" ve türevi sözcüklere dayanan "Elam" ismi, "Yüksek Ülke" anlamına gelmekte olup, Zagros Dağları başta olmak üzere Güneybatı İran'ın engebeli ve yüksek coğrafyasını tanımlamada anahtar sözcük görevi görmüştür.

Genel olarak bakıldığında Güneybatı İran'ı kapsadığı anlaşılan Elam'ın hâkimiyet sahası; Huzistan ve Fars illerinin tamamını, Luristan ili ile Senendec bölgesinin güney kesimlerini ve Kirman ilinin batı kısmını

içermiştir. Elam'ın çekirdek bölgesi olarak ifade edilebilecek merkezi noktayı ise Huzistan ilinin tümü ile Fars ilinin batı kesimi meydana getirmiştir. Söz konusu çekirdek bölge, Mezopotamya'nın uygarlık merkezlerine coğrafi yakınlığı dolayısıyla gerek olumlu gerekse olumsuz anlamda Elam Krallığı'nı Mezopotamya'nın kültürel, askeri ve siyasi etkisine açık hale getirmiştir.

Güneybatı İran'da en dikkat çekici coğrafi ögeyi Zagros Dağları teşkil etmiştir. İran'ın yanı sıra tüm Ortadoğu'nun en yüksek zirvelerine sahip bu dağlar, İran'ın güneybatısı ile orta kesimleri arasında bir bariyer gibi uzanmıştır. Sözü edilen dağlık alanlar, barınma bakımından Elamlıları zorlu şartlara maruz bırakmış olmakla birlikte herhangi bir saldırı karşısında kendilerini koruyabilmeleri için onlara kolaylık sağlamıştır. Zagros Dağları'nın özellikle batı kesiminde yer alan çeşitli ovalar arasında Huzistan Ovası öne çıkmış olup, yeryüzü özellikleri bakımından Mezopotamya ile benzerlikler göstermiştir. Karun ve Kerhe nehirleri başta olmak üzere çeşitli akarsular tarafından sulanan Güneybatı İran'da, Bahtıgan, Mehralu ve Perişan gölleri kayda değer diğer su kaynaklarını meydana getirmiştir. Söz konusu akarsular ve göller, bölgenin doğal bitki örtüsüne olumlu etki etmelerinin yanında verimli ovalarda başta tahıl olmak üzere çeşitli tarım ürünlerinin yetiştirilebilmesinde can suyu görevi görmüşlerdir. Bu durum tarımın hayati önem taşıdığı Elam toplumu için bolluk ve bereketi ifade etmesi açısından büyük önem arz etmiştir.

Güneybatı İran'da farklı iklim türleri görülmekle beraber bölgenin genelinde kuru iklim başı çekmiştir. Özellikle Huzistan'da sıcaklıklar yaz mevsiminde yaklaşık 60°C'ye kadar çıkıp, kış mevsiminde 0°C'nin altına inmiştir. Dağlık kesimlerin daha yüksek yağış aldığı alanlarda çeşitli bitki türlerinden meydana gelen yeşil bitki örtüsü hâkimken ovalık alanlarda genellikle bozkır bitki örtüsü egemen olmuştur. Çok eski zamanlardan itibaren çeşitli hayvan türlerine ev sahipliği yapmış olan Güneybatı İran'da keşfedilen hayvan kalıntıları, bölge insanların günümüzden yaklaşık 10.000 yıl önce koyun, keçi gibi hayvanlardan meydana gelen sürülere sahip olduklarını ortaya koymuştur. Özellikle küçükbaş hayvanlar için uygun otlaklara sahip bölgede Elamlıların geçim kaynaklarından birisini hayvancılık oluşturmuştur.

KAYNAKÇA

AĞARI, Murat (2013), "Ya'kübi", *İslâm Ansiklopedisi*, 43, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 287-288.

- ÁLVAREZ-MON, Javier (2010), *The Arjan Tomb: At The Crossroads of the Elamite and the Persian Empires*, Peeters, Leuven&Paris&Walpole, MA.
- ÁLVAREZ-MON, Javier (2012), “Elam: Iran’s First Empire”, Ed. D. T. POTTS, *A Companion to the Archaeology of the Ancient Near East*, Wiley-Blackwell, Chichester, West Sussex, 740-757.
- ÁLVAREZ-MON, Javier (2017), “The Elamite Civilization”, Ed. J. LEA BENESS, *Ancient History: Resources for Teachers*, Macquarie Ancient History Association Faculty of Arts, Macquarie University, Sydney, 1-29.
- AMIET, Pierre, CHEVALIER, Nicole ve CARTER, Elizabeth (1992), “Susa in the Ancient Near East”, Ed. Prudence O. HARPER, Joan ARUZ ve Françoise TALLON, *The Royal City of Susa: Ancient Near Eastern Treasures in the Louvre*, The Metropolitan Museum of Art, New York, 1-24.
- ARRIAN, *Anabasis of Alexander*, Çev. P. A. BRUNT, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1976.
- ATTAR, Aygün (2006), *İran’ın Etnik Yapısı (Yakın Dönem ve Günümüzde)*, Divan Yayıncılık, Ankara.
- AVCI, Casim (2013), “Yâkût el-Hamevî”, *İslâm Ansiklopedisi*, 43, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 288-291.
- AYDIN, Nafiz (2013), *Büyük Sümerce Sözlük*, Türk Dil Kurumu, Ankara.
- BAHADORI, Ali (2017), “Achaemenid Empire, Tribal Confederations of Southwestern Persia and Seven Families”, *Iranian Studies*, 50.2, 173-197.
- BARTHOLD, Vasiliı Vladimirovich (1984), *An Historical Geography of Iran*, Çev. Svat SOUCEK, Princeton University Press, Princeton, New Jersey.
- BARTHOLD, V. V. (2022), *İran Tarihi Coğrafyası*, Çev. Ömer ALKAÇ, Selenge Yayınları, İstanbul.
- BASELLO, Gian Pietro (2005, 17-19 Eylül), “Pre-Achaemenid Persians: An Elamite Point of View”, *Erstes Italienisch-Österreichisches Iranistisches Symposium*, Cagli, 1-7.
- BASELLO, Gian Pietro (2016), “Elamite Kingdom”, *The Encyclopedia of Empire*, 2, Wiley-Blackwell, Chichester, West Sussex, 788-797.
- BLADEL, Kevin T. Van (2021), “The Language of the Xūz and the Fate of Elamite”, *Journal of the Royal Asiatic Society*, 31.3, 447-462.
- CÂHİZ, *al-Ğahiz, Kitāb al-Ĥayawān*, Ed. Abdassalam Muḥammad HARŪN, Cairo, 1938-1945.
- CÂHİZ, *al-Ğahiz, Kitāb al-Bayān wa-t-tabiin*, Ed. Abdassalam Muḥammad HARŪN, Cairo, 1968.

- CAMERON, George G. (1936), *History of Early Iran*, The University of Chicago Press, Chicago.
- CARTER, Elizabeth ve STOLPER, Matthew W. (1984), *Elam: Surveys of Political History and Archaeology*, University of California Press, Berkeley&Los Angeles&London.
- CARTER, Elizabeth (1994), “Bridging the Gap Between the Elamites and the Persians in Southeastern Khuzistan”, *Achaemenid History*, 8, 65-95.
- CARTER, Elizabeth (2007), “Resisting Empire: Elam in the First Millennium BC”, Ed. Elizabeth C. STONE, *Settlement and Society: Essays Dedicated to Robert McCormick Adams*, Cotsen Institute of Archaeology, University of California, Los Angeles, 139-156.
- DAMEROW, Peter ve ENGLUND, Robert K. (1989), *The Proto-Elamite Texts from Tepe Yahya*, Peabody Museum of Archaeology and Ethnology Harvard University, Cambridge, Massachusetts.
- DE MIROSCHEDE, Pierre (2003), “Susa and The Highlands: Major Trends in the History of Elamite Civilization”, Ed. Naomi F. MILLER ve Kamyar ABDI, *Yeki Bud, Yeki Nabud: Essays on the Archaeology of Iran in Honor of William M. Sumner*, Cotsen Institute of Archaeology, University of California, Los Angeles, 17-38.
- DIAKONOFF, I. M. (1985), “Elam”, *The Cambridge History of Iran*, 2, Cambridge University Press, Cambridge, 1-24.
- DIODORUS, *Diodorus of Sicily*, Çev. C. BRADFORD WELLES, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts & William Heinemann Ltd, London, 1963.
- DOSSIN, Georges (1938), “Signaux Lumineux au pays de Mari”, *Revue d'Assyriologie et d'archéologie orientale*, 35.3-4, 174-186.
- DUBOVSKY, Peter (2018), “Elam and the Bible”, Ed. Javier ÁLVAREZ-MON, Gian Pietro BASELLO ve Yasmina WICKS, *The Elamite World*, Routledge, London&New York, 27-40.
- DURAND, Jean-Marie (1988), *Archives Épistolaires de Mari I/1*, Editions Recherche sur les Civilisations, Paris.
- DURMUŞ, İsmail (2000), “İbnü'l-Mukaffa”, *İslâm Ansiklopedisi*, 21, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 130-134.
- EDZARD, Dietz Otto (2003), *Sumerian Grammar*, Brill, Leiden&Boston.
- FISHER, W. B. (1968), “Physical Geography”, *The Cambridge History of Iran*, 1, Cambridge University Press, Cambridge, 3-110.

- FREY, Wolfgang, KÜRSCHNER, Harald ve Probst, WILFRIED (1999), “Flora ii. in Persia”, *Encyclopaedia Iranica*, 10.1, Bibliotheca Persica Press, New York, 46-63.
- FRYE, Richard N. (1983), *The History of Ancient Iran*, Beck, München.
- GADD, C. J. (1924), *A Sumerian Reading-Book*, Clarendon Press, Oxford.
- GAUBE, H. (1982), “Ab-e Dez”, *Encyclopaedia Iranica*, 1.1, Routledge&Kegan Paul, London, 43.
- GHORBANI, Mansour (2013), *The Economic Geology of Iran: Mineral Deposits and Natural Resources*, Springer, Dordrecht.
- GRANTOVSKIY, Edvin Arvidoviç (2021), “Antik İnan, İlk Toplum Yapısı, Elam Devleti”, *İnan Tarihi: En Eski Çağlardan Yirminci Yüzyıla*, Ed. Mihail Sergeyeviç IVANOV, Çev. Hasan DEMİROĞLU, Selenge Yayınları, İstanbul, 15-34.
- HAGHIGHI, Ali Torabi, KESHTKARAN, Pouyan, DEHGHANI, Mitra ve NIKOO, Nasrin (2008), “Methods of Facing with Drought in Fars Province-Iran”, Ed. Mitja BRILLY ve Mojca ŠRAJ, *XXIV Conference of the Danubian Countries on Hydrological Forecasting and Hydrological Bases of Water Management, 2-4 June 2008*, Slovenian National Committee for the IHP UNESCO, Ljubljana, 80.
- HELWING, Barbara (2012), “The Iranian Plateau”, Ed. D. T. POTTS, *A Companion to the Archaeology of the Ancient Near East*, Wiley-Blackwell, Chichester, West Sussex, 501-511.
- HENKELMAN, Wouter (2003), “Persians, Medes and Elamites: Acculturation in the Neo-Elamite Period”, Ed. Giovanni B. LANFRANCHI, Michael ROAF ve Robert ROLLINGER, *Continuity of Empire (?) Assyria, Media, Persia*, S.a.r.g.o.n. Editrice e Libreria, Padova, 181-231.
- HENKELMAN, Wouter F. M. (2011), “Of Tapyroi and Tablets, States and Tribes: The Historical Geography of Pastoralism in the Achaemenid Heartland in Greek and Elamite Sources”, *Bulletin of the Institute of Classical Studies*, 54.2, 1-16.
- HENKELMAN, Wouter F. M. (2012), “The Achaemenid Heartland: An Archaeological-Historical Perspective”, Ed. D. T. POTTS, *A Companion to the Archaeology of the Ancient Near East*, Wiley-Blackwell, Chichester, West Sussex, 931-962.
- HENKELMAN, Wouter F. M. (2018), “Elamite Administrative and Religious Heritage in the Persian Heartland”, Ed. Javier ÁLVAREZ-MON, Gian Pietro BASELLO ve Yasmina WICKS, *The Elamite World*, Routledge, London&New York, 803-828.

- HENRICKSON, E. F. ve VITALI, V. (1987), “The Dalma Tradition: Prehistoric Inter-Regional Cultural Integration in Highland Western Iran”, *Paléorient*, 13.2, 37-45.
- HENRICKSON, Robert C. (1986), “A Regional Perspective on Godin III Cultural Development in Central Western Iran”, *Iran*, 24, 1-55.
- HERODOTOS, *Herodot Tarihi*, Çev. Müntekim ÖKMEN, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1973.
- HERRENSCHMIDT, Clarisse (2000), “Writing between Visible and Invisible Worlds in Iran, Israel, and Greece”, Ed. Jean BOTTERO, Clarisse HERRENSCHMIDT ve Jean-Pierre VERNANT, *Ancestor of the West: Writing, Reasoning, and Religion in Mesopotamia, Elam, and Greece*, The University of Chicago Press, Chicago&London, 69-146.
- HINZ, Walther (1971), “Persia c. 2400-1800 B.C.”, *The Cambridge Ancient History*, 1.2, Cambridge University Press, Cambridge, 644-680.
- IMANPOUR, Mohammad Taghi (2012), *The Land of Parsa: The First Persian Homeland (The Persian Empire Birthplace History)*, Lambert Academic Publishing, Saarbrücken.
- İSTAHRÎ, *Abu Ishâk al-Fârisî al-Istakhrî*, Ed. M. J. de GOEJE, E. J. Brill, Leiden, 1927.
- KANEVA, I. T. (2006), *The Sumerian Language*, The Institute of Oriental Studies of the Russian Academy of Sciences, St. Petersburg.
- KARAARSLAN, Nasuhi Ünal (2000), “İbnü'n-Nedîm”, *İslâm Ansiklopedisi*, 21, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 171-173.
- KENT, Roland G. (1950), *Old Persian: Grammar, Texts, Lexicon*, American Oriental Society, New Haven, Connecticut.
- KOÇ, Mehmet (2021), *İran'ın İdari Yapısı*, (Mayıs 2021), İran Araştırmaları Merkezi (İRAM), Ankara.
- KÖNIG, Friedrich Wilhelm (1977), *Die elamischen Königsinschriften*, Biblio Verlag, Osnabrück.
- KUTSAL KİTAP ESKİ VE YENİ ANTLAŞMA (TEVRAT, ZEBUR, İNCİL) (2013), Kitabı Mukaddes Şirketi & Yeni Yaşam Yayınları, İstanbul.
- QUINTANA, Enrique (1996), “ELAM = halhatamti = high land”, *Nabu*, 2, 43.
- QUINTUS CURTIUS, *History of Alexander*, Çev. John C. ROLFE, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1946.
- LABAT, René (1976), *Manuel d'épigraphie Akkadienne: Signes, Syllabaire, Idéogrammes*, Librairie Orientaliste Paul Geuthner, Paris.

- LANGDON, Stephen (1911), *A Sumerian Grammar and Chrestomathy with a Vocabulary of the Principal Roots in Sumerian and a List of the Most Important Syllabic and Vowel Transcriptions*, Librairie Paul Geuthner, Paris.
- LEVINE, Louis D. (1973), “Geographical Studies in the Neo-Assyrian Zagros - I”, *Iran*, 11, 1-27.
- LOFTUS, William Kennett (1857a), *Travels and Researches in Chaldæa and Susiana*, Robert Carter&Brothers, New York.
- LOFTUS, Wm. Kennett (1857b), “On the Determination of the River ‘Euloeus’ of the Greek Historians”, *The Journal of the Royal Geographical Society*, 27, 120-133.
- MAKDİSÎ, *Aḥsan al-taqāsīm fī ma‘rifat al-aqālīm by al-Muqaddasī*, Ed. M. J. de GOEJE, E. J. Brill, Leiden, 1877.
- MALLOWAN, Max E. L. (1970), “The Development of Cities from Al-‘Ubaid to the End of Uruk”, *The Cambridge Ancient History*, 1.1, Cambridge University Press, Cambridge, 327-462.
- MASOUDI, Masoud ve ELHAEESAHAR, Maryam (2016), “Trend Assessment of Climate Changes in Khuzestan Province, Iran”, *Natural Environment Change*, 2.2, 143-152.
- MASURI, Roshanak, BEHROOZI, Mehrnaz ve MAJD, Nader Mirsaedi (2013), *Elam and Assyria: Political Relations*, Lambert Academic Publishing, Saarbrücken.
- MAUNSELL, F. R. (1925), “The Land of Elam”, *The Geographical Journal*, 65.5, 432-437.
- MEADE, Clare Goff (1968), “Lūristān in the First Half of the First Millennium B.C.: A Preliminary Report on the First Season's Excavations at Bābā Jān, and Associated Surveys in the Eastern Pīsh-i-Kūh”, *Iran*, 6, 105-134.
- MOGHADDAM, Abbas ve MIRI, Negin (2003), “Archaeological Research in the Mianab Plain of Lowland Susiana, South-Western Iran”, *Iran*, 41, 99-137.
- MOGHADDAM, Abbas ve MIRI, Negin (2007), “Archaeological Surveys in the ‘Eastern Corridor’, South-Western Iran”, *Iran*, 45, 23-55.
- MOGHADDAM, Abbas (2012), “Southwestern Iran”, Ed. D. T. POTTS, *A Companion to the Archaeology of the Ancient Near East*, Wiley-Blackwell, Chichester, West Sussex, 512-530.
- MOGHADDAM, Abbas (2013), “The Later Village (Chalcolithic) Period in Khuzestan”, Ed. D. T. POTTS, *The Oxford Handbook of Ancient Iran*, Oxford University Press, New York, 105-119.

- MOUSAVI, Ali ve DARYAEE, Touraj (2021), “Pārsa and Ūja”, Ed. Bruno JACOBS ve Robert ROLLINGER, *A Companion to the Achaemenid Persian Empire*, Wiley Blackwell, Chichester, 485-494.
- MUHAMMED B. İSHAK EN-NEDİM, *El-Fihrist*, Çev. Ramazan ŞEŞEN, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul, 2019.
- MURAOKA, T. (2009), *A Greek-English Lexicon of the Septuagint*, Peeters, Louvain-Paris-Walpole, MA.
- OBERLANDER, T. M. (1968), “Hydrography”, *The Cambridge History of Iran*, 1, Cambridge University Press, Cambridge, 264-279.
- OVERLAET, Bruno (2013), “Luristan during the Iron Age”, Ed. D. T. POTTS, *The Oxford Handbook of Ancient Iran*, Oxford University Press, New York, 377-391.
- PETRIE, Cameron A. (2013a), “Ancient Iran and Its Neighbours: The State of Play”, Ed. Cameron A. PETRIE, *Ancient Iran and its Neighbours: Local Developments and Long-Range Interactions in the Fourth Millennium BC*, Oxbow Books, Oxford, 1-24.
- PETRIE, Cameron A. (2013b), “The Chalcolithic in Southern Iran”, Ed. D. T. POTTS, *The Oxford Handbook of Ancient Iran*, Oxford University Press, New York, 120-158.
- PETRIE, Cameron A., DJAMALI, Morteza ve JONES, Matthew D. (2018), “Physical Geography and Environment of Elam”, Ed. Javier ÁLVAREZ-MON, Gian Pietro BASELLO ve Yasmina WICKS, *The Elamite World*, Routledge, London&New York, 99-117.
- PLINY, *Natural History*, Çev. H. RACKHAM, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts & William Heinemann Ltd, London, 1961.
- POEBEL, Arno (1931), “The Name of Elam in Sumerian, Akkadian, and Hebrew”, *The American Journal of Semitic Languages and Literatures*, 48.1, 20-26.
- POTTS, Daniel T. (1999), “Elamite Ulā, Akkadian Ulaya, and Greek Choaspes: A Solution to the Eulaios Problem”, *Bulletin of the Asia Institute*, 13, 27-44.
- POTTS, D. T. (2005), “Cyrus the Great and the Kingdom of Anshan”, Ed. Vesta Sarkhosh CURTIS ve Sarah STEWART, *Birth of the Persian Empire*, I.B.Tauris, London&New York, 7-28.
- POTTS, D. T., ROUSTAEI, K., WEEKS, L. R. ve PETRIE, C. A. (2009), “The Mamasani District and the Archaeology of Southwestern Iran”, Ed. D. T. POTTS, K. ROUSTAEI, C. A. PETRIE ve L. R. WEEKS, *The Mamasani Archaeological Project Stage One: A Report on the First Two Seasons of*

- the ICAR - University of Sydney Expedition to the Mamasani District, Fars Province, Iran*, Archaeopress, Oxford, 1-16.
- POTTS, Dan (2011), “The Elamites”, Ed. Touraj DARYAEE, *The Oxford Handbook of Iranian History*, Oxford University Press, New York, 37-56.
- POTTS, D. T. (2013), “Luristan and the Central Zagros in the Bronze Age”, Ed. D. T. POTTS, *The Oxford Handbook of Ancient Iran*, Oxford University Press, New York, 203-216.
- POTTS, D. T. (2015), *The Archaeology of Elam: Formation and Transformation of an Ancient Iranian State*, Cambridge University Press, New York.
- RASHIDIAN, Elnaz (2019), “In Search of Cities in Elam: For a Geoarchaeological Approach to the Toponym-Hydronym Interaction”, Ed. Jan-Waalke MEYER, Emmanuelle VILA, Marjan MASHKOUR, Michèle CASANOVA ve Régis VALLET, *The Iranian Plateau during the Bronze Age: Development of Urbanisation, Production and Trade*, Maison de l'Orient et de la Méditerranée (MOM) Éditions, Lyon, 148-162.
- SALARIS, Davide (2019), “First Elymaic Attestation of Elymais” *Nabu*, 3, 147-149.
- SALEHIZADEH, Aliakbar, KHODAGHOLI, Morteza ve GANDOMKAR, Amir (2020), “Temperature Conditions for Determination of Beekeeping Regions in the Light of Climate Change. Case Study: Fars Province”, *Environmental and Climate Technologies*, 24.1, 88-104.
- SAVORY, R. M. (1986), “*Khūzistān*”, *The Encyclopaedia of Islam*, 5, E. J. Brill, Leiden, 80-81.
- SCHMITT, Rüdiger (1991), *The Bisitun Inscriptions of Darius the Great: Old Persian Text*, on behalf of Corpus Inscriptionum Iranicarum by School of Oriental and African Studies, London.
- SERDAR DİNÇER, Pınar (2019), “Eski Ahit’in İlk (?) Yunanca Çevirisi: Septuagint (LXX)”, *Akademik Hassasiyetler*, 6, 159-174.
- SHAYESTEHFAR, A., SOLEIMANI, M., MOUSAVI, S. N. ve SHIRAZI, F. (2008), “Ecological Study of Rotifers from Kor River, Fars, Iran”, *Journal of Environmental Biology*, 29.5, 715-720.
- SMITH, William (1870), *Dictionary of Greek and Roman Geography*, Little, Brown and Company, Boston.
- SMITH, William (1872), *A Dictionary of Greek and Roman Geography*, John Murray, London.

- STEVE, M. J. (1992), *Syllabaire élamite Histoire et paléographie, (Civilisations du Proche-Orient Philologie Serie II)*, Recherches et Publications, Neuchâtel&Paris.
- STRABO, *The Geography of Strabo*, Çev. Horace Leonard JONES, William Heinemann Ltd, London & G. P. Putnam's Sons, New York, 1930.
- ŞEŞEN, Ramazan (1993), "Câhiz", *İslâm Ansiklopedisi*, 7, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 20-24.
- THE ACTS OF MĀR MĀRĪ THE APOSTLE*, Çev. Amir HARRAK, Society of Biblical Literature, Atlanta, 2005.
- THE ORIENTAL INSTITUTE OF THE UNIVERSITY OF CHICAGO (2004), *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago (CAD)*, 4, E, The Oriental Institute, Chicago, Illinois.
- THUREAU-DANGINS, F. (1936), "Textes de Mâri", *Revue d'Assyriologie et d'archéologie orientale*, 33.4, 169-179.
- TOLMACHEVA, Marina (2001), "İstahrî", *İslâm Ansiklopedisi*, 23, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 203-205.
- TOLMACHEVA, Marina (2003), "Makdisî, Muhammed b. Ahmed", *İslâm Ansiklopedisi*, 27, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 431-432.
- USLU, Recep (1998), "Hûzistan", *İslâm Ansiklopedisi*, 18, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 436-439.
- VALLAT, François (1996), "ELAM: haltamti/Elamtu", *Nabu*, 3, 79.
- VALLAT, François (1998), "Elam i. The History of Elam", *Encyclopaedia Iranica*, 8.3, Mazda Publishers, Costa Mesa, California, 301-313.
- WATERS, Matt (2011), "Parsumaš, Anšan, and Cyrus", Ed. Javier ÁLVAREZ-MON ve Mark B. GARRISON, *Elam and Persia*, Eisenbrauns, Winona Lake, Indiana, 285-296.
- WICKS, Yasmina (2019a), *Profiling Death: Neo-Elamite Mortuary Practices, Afterlife Beliefs, and Entanglements with Ancestors*, Brill, Leiden&Boston.
- WICKS, Yasmina (2019b), "Between Highlands and Lowlands: The Ram Hormuz Plain in the Neo-Elamite and Early Achaemenid Periods, and Comments on Five Burials from the Fort Mound at Tal-i Ghazir", *Arta*, 2, 1-29.
- WILBER, Donald Newton (2014), *Iran, Past and Present: From Monarchy to Islamic Republic*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey.
- WOODS, Christopher (2008), *The Grammar of Perspective: The Sumerian Conjugation Prefixes as a System of Voice*, Brill, Leiden&Boston.

- WRIGHT, Henry T. ve JOHNSON, Gregory A. (1975), “Population, Exchange and Early State Formation in Southwestern Iran”, *American Anthropologist*, 77.2, 267-289.
- WRIGHT, Henry T., MILLER, Naomi, NEELY, James A., REDDING, Richard W. (1999), “A Late Susiana Society in Southwestern Iran”, Ed. Abbas ALIZADEH, Yousef MAJIDZADEH ve Sadegh Malek SHAHMIRZADI, *The Iranian World Essays on Iranian Art and Archaeology: Presented to Ezat O. Negahban*, Iran University Press, Tehran, 64-79.
- YA'KÜBÎ, *Ibn Rusta's Kitāb al-A'lāq al-nafisa and Kitāb al-Buldān by al-Ya'qūbī*, Ed. M. J. de Goeje, E. J. Brill, Leiden, 1892.
- YA'KÜBÎ, *The Works of Ibn Wādiḥ al-Ya'qūbī: An English Translation*, Ed. Matthew S. GORDON, Chase F. ROBINSON, Everett K. ROWSON ve Michael FISHBEIN, Brill, Leiden&Boston, 2018.
- YÂKÛT EL-HAMEVÎ, *Jacut's Geographisches Wörterbuch*, Çev. Ferdinand WÜSTENFELD, In Commission bei F. A. Brockhaus, Leipzig, 1866.
- YÜCEL, Seher Demet (2013), “Bitişik Ekosistemler Arasındaki Sınırlar: Ekolojik Geçiş Zonları”, *Tasarım+Kuram*, 9.15, 90-102.
- ZADOK, Ran (1987), “Peoples from the Iranian Plateau in Babylonia during the Second Millenium B.C.”, *Iran*, 25, 1-26.
- ZALAGHI, Ali (2019), “An Overview of the Settlement Patterns of Susa III Period in the Upper Khuzestan: Archaeological Survey in the Western Bank of the Karkheh River”, Ed. Jan-Waalke MEYER, Emmanuelle VILA, Marjan MASHKOUR, Michèle CASANOVA ve Régis VALLET, *The Iranian Plateau during the Bronze Age: Development of Urbanisation, Production and Trade*, Maison de l'Orient et de la Méditerranée (MOM) Éditions, Lyon, 109-122.

Çevrimiçi Kaynaklar

- Baktagān Lake, (2022, 27 Eylül), Erişim adresi:
<https://www.iranicaonline.org/articles/baktagan-lake-part-of-the-lake-niriz-basin-situated-about-1525-m-above-sea-level-in-the-province-of-fars-approximately>
- Elymais, (2022, 21 Ekim), Erişim adresi:
<https://www.iranicaonline.org/articles/elymais>
- Karkeh River, (2022, 27 Eylül), Erişim adresi:
<http://www.iranicaonline.org/articles/karkeh-river>
- KI, (2022, 13 Ekim), Erişim adresi:
<http://psd.museum.upenn.edu/nepsd-frame.html>

Eray KARAKETİR

^{lü}NIM.MA^{ki}, (2022, 21 Ekim), Erişim adresi:
<http://oracc.museum.upenn.edu/adsd/adart3/corpus>
MA, (2022, 21 Ekim), Erişim adresi:
<http://psd.museum.upenn.edu/nepsd-frame.html>
Mahārlu Lake, (2022, 27 Eylül), Erişim adresi:
<https://www.iranicaonline.org/articles/maharlu-lake>
NIM, (2022, 13 Ekim), Erişim adresi:
<http://psd.museum.upenn.edu/nepsd-frame.html>
NIM.MA^{ki}, (2022, 21 Ekim), Erişim adresi:
<http://oracc.museum.upenn.edu/adsd/adart3/corpus>
Zohreh River, (2022, 27 Eylül), Erişim adresi:
<https://www.itto.org/iran/attraction/694-Zohreh-River/>

Araştırma Makalesi / Research Article DOI: 10.33207/trkede.1198162

AMERİKÂN BASININDA ANKARA HÜKÛMETİ TEMSİLCİSİ REFET PAŞA'NIN İSTANBUL'DAKİ YÖNETİMİ

*Refet Pasha, Istanbul Representative of the Ankara Government
in the American Press*

Mekki ULUDAĞ*

ÖZ: Bu çalışmada Ankara Hükûmeti temsilcisi olarak İstanbul'a gönderilmiş olan Refet Paşa'nın İstanbul'daki faaliyetlerinin Amerikan basınındaki yansımaları ele alınmıştır. Çalışmanın amacı, Refet Paşa'nın çalışmaları ve müttefik temsilcileriyle olan ilişkilerinin Amerikan basını tarafından okuyucuya sunum şeklinin ortaya çıkarılmasıdır. Bu amaçla öncelikle konuyla ilgili haber ve yazılar tespit edilmiş ve bunların tasnifi yapılmıştır. Yaşanan gelişmeleri olduğu gibi okuyucunun bilgisine sunmuş olan haberler öncelikli olarak değerlendirilmiştir. Kara propaganda amaçlı ve yanlış bilgi içerdiği tespit edilen yazılar değerlendirme dışında tutulmuştur. Çalışmada mukayeseli analiz yöntemi kullanılmıştır. Buna göre Amerikan basınında konuyla ilgili tespit edilen haberler, yerli kaynaklar ve bilhassa yerli basındaki bilgilerle karşılaştırıldıktan sonra değerlendirme kapsamına alınmıştır. Refet Paşa'nın İstanbul'daki faaliyetlerinin Amerikan basını tarafından dikkatle takip edildiği ve konuyla ilgili binlerce haber ve yazının ilgili basında yer aldığı anlaşılmıştır. Çalışmanın muhtemel bulguları, Amerikan basınında Refet Paşa'nın İstanbul'daki idaresine bakışının ortaya çıkarılması ve konuyla ilgili literatüre katkıda bulunulmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Refet Paşa, Refet Bele, Amerikan Basını, Ankara Hükûmeti İstanbul Temsilcisi

ABSTRACT: In this paper, the reflections on the activities of Refet Pasha, who was sent to Istanbul as the representative of the Ankara Government, in the American press were discussed. The study aims to reveal the way of presentation of Refet Pasha's works and his relations with allied representatives to the reader through the American press. For this purpose, news and articles related to the subject were first determined and their classification was made. The news that presented the developments to the reader information, as they are mostly, were evaluated as a priority. Articles found to contain propaganda and false information were excluded from the evaluation. The comparative analysis method was used in the study. Accordingly, the news on the subject in the American press was included in the scope of the evaluation after they were compared with the local sources and especially the information in the local press. It has been understood that the activities of Refet Pasha in

* Dr., Dicle Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Diyarbakır, mekki.uludag@dicle.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6557-7917

Geliş Tarihi / Received: 02.11.2022
Kabul Tarihi / Accepted: 29.11.2022
Yayın Tarihi / Published: 30.01.2023

Istanbul were carefully followed by the American press and thousands of news and articles on the subject appeared in the relevant press. The possible findings of the study are to reveal the view of the American press on the administration of Refet Pasha in Istanbul and to contribute to the literature on the subject.

Keywords: Refet Pasha, Refet Bele, American Press, Ankara Government's Istanbul Representative

Giriş

Mudanya Mütarekesi hükümleri gereğince mütareke yürürlüğe girer girmez Yunan birliklerinin Doğu Trakya'dan tahliyesine başlanacaktır. Boşaltılacak olan yerler önce müttefiklere teslim edilecek, yirmi dört saat içinde müttefikler tarafından Türk birliklerine bırakılacaktır. Bu devir teslim görevini yerine getirmek ve Trakya'yı teslim almak üzere Refet Paşa, (TBMM Sicil No 176). İcra Vekilleri Heyeti tarafından 9 Ekim 1922 tarihinde görevlendirilmiş, görevlendirmesi 11 Ekim 1922 tarihindeki oturumda TBMM tarafından onaylanmış ve görevli olduğu süre boyunca meclisteki görevinden izinli sayılmasına karar verilmiştir (TBMMZC, 1922: 341). Refet Paşa, Trakya'ya gitmeden önce İstanbul'a gidecek, orada gerekli hazırlıkları tamamladıktan sonra Trakya'ya geçerek orada düzeni sağlayacaktır. Ayrıca Refet Paşa, İstanbul'da bulunduğu süre boyunca Ankara Hükümetinin temsilciliğini yapacaktır (*Sabah*, 13 Ekim 1922, s.1). 15 Ekim 1922 tarihinde Ankara'ya gelmiş olan Refet Paşa, hükümetle görüşerek görevi ile ilgili gerekli talimatları almıştır. Refet Paşa, aynı gün Bursa'ya gitmek üzere Ankara'dan hareket etmiş olan Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Bursa'ya doğru yola çıkmıştır. Birkaç gün Bursa'da kalmış olan Refet Paşa, 19 Ekim 1922 tarihinde Mustafa Kemal Paşa tarafından İstanbul'a gönderilmiştir (Atatürk, 1927: 489). Refet Paşa, Mudanya'dan Gülnihal Vapuruna binerek İstanbul'a hareket etmiş, Kabataş İskelesinde İstanbul'a adım attığı andan itibaren binlerce İstanbullu tarafından görkemli bir törenle ve büyük bir coşku ile karşılanmıştır (*Tevhid-i Efkâr*, 20 Ekim 1922, s.1). Refet Paşa, Galata Köprüsünden, İstanbul cadde ve sokaklarından yürüyerek Fatih Camiine gittiği sırada yürüyüş güzergahı boyunca İstanbul halkının yoğun sevgi gösterileri ve tezahüratlarına mazhar olmuştur (Sheridan, 1922: 8).

Refet Paşa, ilk olarak Fatih Camiine gitmiş, orada dua ederek görevinde başarı dileğinde bulunmuştur. Ardından kendisi için hazırlanmış olan Şark Mahfiline geçen Refet Paşa karargahını orada kurmuştur. Müttefik generalleri Refet Paşa'yı ziyaret ederek Trakya'nın teslimi konusunu görüşmüşlerdir. Ardından birçok kişi Refet Paşa'ya hayırlı olsun ziyaretinde bulunmuştur. İstanbul Hükümetinden bazı kişiler de ziyaret edenler arasında

yer almış, Sadrazam ve İstanbul Hükûmetinin Dahiliye Nazırının temsilcileri de Refet Paşa'yı ziyaret etmişlerdir (Kandemir, 1954: 3012). Bu ziyaretlerde Refet Paşa İstanbul Hükûmetini, onun başbakanını veya bakanlarını tanımadığını, tüm Türkiye'de egemenliğin sadece Ankara Hükûmetine ait olduğunu ifade etmiştir. Böylece daha ilk günlerden itibaren İstanbul'da Refet Paşa vasıtasıyla İstanbul Hükûmetinin otoritesi sarsılırken Ankara Hükûmetinin idaresi tesis edilmeye başlanmıştır. Lozan Konferansına müttefikler tarafından Ankara ve İstanbul Hükûmetleri birlikte davet edilince TBMM tarafından Saltanat kaldırılmış, ondan sonra İstanbul Hükûmetinin bir hükmü kalmamıştır (Price, 1923: 208). Bunun sonucunda İstanbul Hükûmeti istifa etmiş ve Refet Paşa, İstanbul'un sivil ve askeri idaresine tamamen el koymuş, İstanbul'da artık yönetim bütünüyle Ankara Hükûmetine geçmiştir (Aydoğan, 2001: 258). Refet Paşa İstanbul'da hızlı bir şekilde otoriteyi sağlamış, polis teşkilatını faaliyete geçirirken askeri ve sivil görevlilerin atamasını gerçekleştirmiştir. Osmanlının son sultanı Vahdettin, bir hükmü kalmadığı ve hayatını tehlikede hissetmeye başladığı için İngilizlere sığınarak İstanbul'dan kaçmıştır. Bunun üzerine Refet Paşa Ankara Hükûmetinden acilen yeni bir halife belirlenmesini istemiş, bir gün sonra Vahdettin'in kuzeni Abdülmecit, TBMM'de yapılan oylama sonucunda yeni halife olarak seçilmiştir. Refet Paşa İstanbul'da bulunduğu süre boyunca halka, polislere, askerlere, sivil memurlara ve öğrencilere yönelik çok sayıda hitapta bulunmuş, tüm bu kesimleri Ankara Hükûmetinin yapısı ve faaliyetleri ile ilgili bilgilendirmiş, saltanatın yerine halk egemenliğinin yerleşmesi için çok çaba göstermiştir (Safa, T.y: 14).

Refet Paşa İstanbul'a geldikten sonra sistematik olarak şehirde Ankara Hükûmetinin otoritesini kurmaya çalışmış, bu konuda karşısındaki en büyük engel müttefik işgal kuvvetlerinin komutanları ile müttefik komiserleri olmuşlardır. Müttefik yetkilileri ile sürekli olarak toplantılar yapmış olan Refet Paşa, her defasında kendi otoritesini genişletmeye ve müttefiklerin etki alanını daraltmaya yönelik taleplerde bulunmuş, müttefik yetkililerini zor durumda bırakmıştır. Gümrük, polis teşkilatı, İstanbul'un askeri olarak korunması, sivil memurların maaşları, İstanbul Hükûmetinin kullandığı krediler ve borçları, Türk limanlarına girip çıkan gemilerin Ankara Hükûmetinin vizesine tabi tutulması gibi birçok konuda müttefik generalleri ile karşı karşıya gelmiş olan Refet Paşa, bu konuların tamamını Ankara Hükûmetinin talepleri doğrultusunda çözüme kavuşturmayı başarmıştır. İngilizlerin İstanbul'daki İşgal Kuvvetleri Komutanı Harington, hatıralarında Refet Paşa İstanbul'a girdiğinden beri kendileri için huzur kalmadığını dile getirmiştir (Harington, 1941: 136). Bazen gerginlik öyle bir safhaya

yükselmiştir ki müttefik generalleri tehditler savurmak ve kendi devletlerinden takviye kuvvetler istemek zorunda kalmışlardır. Müttefiklere takviye birlikler gönderilemeyince müttefik generalleri kendi hükûmetlerine yalvarırcasına telgraflar yazarak Lozan Konferansının bir an önce başlatılmasını, barış antlaşmasının yapılmasını ve İstanbul'daki sorunların çözülmesini talep etmişlerdir. Refet Paşa, İstanbul'a gittiği andan itibaren müttefik işgal kuvvetleri ile müttefik sivil idarecilerini tanımadığını, öyle bir kuvvetin varlığını kabul etmediğini, Türkiye'de egemenlik hakkının Ankara Hükûmetinde olduğunu ve bunun İstanbul için de geçerli olduğunu ilan etmiştir. Refet Paşa'nın İstanbul'daki başarılı idaresi sonucunda, eski İstanbul Hükûmeti mensuplarının da aralarında bulunduğu, müttefiklerle iş birliği içinde olan çok sayıda kişi şehri terk ederek yurt dışına kaçmak zorunda kalmıştır (Sarıhan, 1996: 759).

Amerikan basın mensupları, Refet Paşa'nın İstanbul'a girişinden itibaren onu sıkı bir şekilde takip etmeye başlamış, Refet Paşa'nın adeta attığı her adıma kendi basın organlarında yer vermişlerdir. Bu çalışma, dayandığı kaynakları itibariyle bugüne kadarki çalışmalardan ayrılmaktadır. Refet Paşa'nın İstanbul'daki yönetimine ilişkin Peyami Safa (t.y.) ve Mutlu Cengiz (2021) tarafından yerel kaynaklardan yararlanılarak çalışmalar yapılmıştır. Ayrıca Zeki Sarıhan (1996) tarafından yerli kaynaklardan yararlanılarak yapılmış olan çalışmada Refet Paşa'nın İstanbul'daki faaliyetlerinin açıklamalı kronolojisi bulunabilir. Bununla birlikte, konuyla ilgili Amerikan basınından faydalanılarak hazırlanmış olan bir araştırmanın bulunmadığı tespit edildiğinden ve bu çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünüldüğünden dolayı bu araştırma yapılmıştır. Amerika Birleşik Devletleri Müttefik devletlerden biri olmakla birlikte Türk-Yunan savaşında kesin bir tarafsızlık kararı almıştır (*The Miami News, August 10, 1921*). ABD'nin bu kararından dolayı Amerikan basınının konuya yaklaşımının nispeten daha objektif olabileceği düşünülmüş olup bu çalışmada Amerikan basınından yararlanılmıştır (*Midweek Pictorial, November 16, 1922*). Amerikan basın organlarında, konuyla ilgili tespit edilen haberlerin büyük çoğunluğunun haber ajansları tarafından temin edilenler olduğu anlaşılmış, ayrıca bazı özel muhabirler ile gazetelerin kendi muhabirlerinin İstanbul'a giderek haber yaptıkları tespit edilmiştir (*The Illustrated London News, November 04, 1922*). Konuya ilişkin olarak taranmış olan Amerikan basınındaki haberlerin büyük oranda objektif haberler olduğu ve konuyla ilgili önemli bilgiler içerdiği söylenebilir. Bununla birlikte Amerikan basınında, Refet Paşa'nın İstanbul'u işgal ettiği veya Türklerin İstanbul'u işgal ederek tüm Hristiyanları katledecekleri gibi bazı objektif olmayan,

propaganda amaçlı haberler de tespit edilmiştir. Basındaki haber ve yazılar değerlendirilirken tarih metodolojisine uygun olarak öncelikle haberin kaynağı incelenmiş, ardından içerik değerlendirmesi yapılmıştır.

Refet Paşa'nın İstanbul'a Girişi ve İlk Faaliyetleri

Ankara Hükûmeti tarafından Trakya Komutanı olarak atanmış olan Refet Paşa'nın İstanbul'a görkemli bir şekilde girmesi planlanmış, (*The Morning Press*, October 16, 1922), müttefik işgal güçleri karşılama sırasında bir sorun yaşanmaması için gerekli güvenlik önlemlerinin alınması için hazırlık yapmışlardır. Buna göre karşılama güvenlik önlemlerinin müttefik polis ve askerleri tarafından alınmasına karar verilmiştir. Refet Paşa ve beraberindeki askerî erkan göz kamaştırıcı gri üniformalar içinde şehre giriş yapmışlardır (*The Hartford Courant*, October 16, 1922). Refet Paşa Mudanya'dan İstanbul'a hareket ederken kendisi için büyük ve görkemli bir karşılama töreni hazırlandığı gibi resmi binalardaki padişah portreleri indirilmiş, onların yerine Mustafa Kemal Paşa'nın tablo resimleri asılmıştır. Ayrıca savaş bakanlığının girişine Mustafa Kemal Paşa'ya ait büyük boyutlu bir yağlı boya tablosu konulmuştur (*The Bangor Daily News*, October 19, 1922). Müttefikler tarafından alınmış olan bir karara göre sadece Refet Paşa'nın İstanbul'a girişine izin verilmiş, yanındaki jandarma birliğinin şehre girişine müsaade edilmemiştir. Bununla birlikte iki yüz kişilik bir Türk jandarma birliği İzmit'ten vapurla İstanbul'a hareket etmiş olup ilk başta karaya çıkmalarına izin verilmemişse de kısa bir süre sonra müttefikler tarafından yapılan açıklamaya göre en kısa süre içinde Çatalca'ya gitmeleri şartıyla jandarma birliğinin karaya çıkmasına izin verilmiştir (*Altoona Tribune*, October 19, 1922). Konutunun önündeki büyük kemerin üzerine Kemal Paşa'nın resmi asılmış olan şehzadenin Refet Paşa ve maiyetindeki jandarma birliğinin şehre girişindeki karşılama törenine katılacağı tahmin edilmiş fakat şehzade karşılama töreninde yer almamıştır (*Morning Examiner*, October 19, 1922). Refet Paşa, çelişkili gibi görünse bile, işgal altındaki başkentine görkemli bir şekilde giriş yapan bir sadrazam edasında, Trakya Olağanüstü Komiseri unvanıyla İstanbul'a girmiş, Galata'da karaya adım attığı andan itibaren yoğun sevinç gösterileriyle karşılanmıştır (Mutlu, 2021: 12). Refet Paşa'yı karşılamaya gelenler arasında yer almış olan, dünyanın bilinen en yaşlı insanı olarak nitelendirilen ve aynı zamanda Kürt Hamallar Birliği Başkanı olan Zaro Ağa tarafından ilk kurban kesilmiştir. Refet Paşa, Ankara Meclisi tarafından Edirne ve Trakya'nın çeşitli bölgelerine atanmış olan görevliler ve yüz kişilik jandarma birliğiyle birlikte İstanbul'a giriş yapmıştır. Mustafa Kemal'in kazandığı muharebelerden seçilen resimlerin görkemli bir şekilde sergilendiği bir alandan geçerek İstanbul caddelerinde

yürümüş olan Refet Paşa, ellerinde kırmızı bayraklarla kendisini selamlayan binlerce İstanbullunun sevgi gösterilerine onları selamlayarak karşılık vermiştir. Karşılama gelenler arasında yer almış olan kadınlar, günün onuruna peçelerini açarak Refet Paşa'ya sevgi gösterisinde bulunmuşlardır. Refet Paşa ve heyetini coşkuyla karşılayan binlerce kişi ellerinde ay yıldızlı yeşil flamalar taşıyarak sevinç gösterilerine eşlik etmişlerdir. Türk deniz ve kara kuvvetlerine ait birlikler bando eşliğinde İstiklal Marşı okuyarak gelenleri karşılarken Sultanın korumaları oldukları yerde donmuş bir vaziyette kalmışlardır (*The New York Herald*, October 20, 1922).

Refet Paşa, kendisini karşılamak için caddeleri doldurmuş olan binlerce İstanbullunun arasından yürüyerek doğrudan Fatih Camii'ne gitmiş, orada önce dua ederek Allah'tan başarı dileğinde bulunmuş, ardından toplanmış olan kalabalığa hitap etmiştir. Refet Paşa, Türk milletinden başka muhatap tanımadığını, milletin temsilcisi olan İstanbul Belediye Başkanı Yusuf Ziya Bey'in dışında hiçbir görevliyi kabul etmediğini ilan etmiş, İstanbul'a bağımsızlık getirdiğini, İstanbul'un egemenlik hakkının Türk milletine ait olduğunu ve her zaman öyle olacağını ifade etmiştir (*New York Tribune*, October 20, 1922). Refet Paşa ve komutasındaki jandarma birliğinin İstanbul'a girişi sabahlara kadar süren çeşitli gösterilerle kutlanmış, havai fişek sesleri her taraftan duyulurken müttefik işgal kuvvetleri muhtemel bir taşkınlık durumuna karşı hazır halde tutulmuşlardır. Refet Paşa'nın onuruna yapılan gösteriler adeta İstanbul'un uykusuz bir gece geçirmesine neden olmuştur. Sevinç gösterileri sorunsuz bir şekilde tamamlanmıştır (*The Evansville Journal*, October 24, 1922).

Refet Paşa, kendisi için hazırlanmış olan ikametgahına geçtiği sırada Sultan'ın temsilcileri kendisini ziyaret etmişlerdir. İlk olarak Osmanlı Sadrazamı adına gelmiş olan temsilci, kendisini tanıtan kartını göndermiş ve Refet Paşa'yı görmek istediğini bildirmiştir. Kartı eline alıp incelemiş olan Refet Paşa, Sadrazam diye birini tanımadığını, öyle bir şahsın veya bir görevlinin varlığından haberi olmadığını ifade etmiş ve ziyaret talebini reddetmiştir. Ardından Dahiliye Nazırı Ali Rıza Paşa'nın temsilcisinin kartı Refet Paşa'ya verilmiş, Refet Paşa kartı inceledikten sonra öyle bir kişiyi tanımadığını, Türk Hükûmetinde öyle bir görevde o isimle birinin bulunmadığından emin olduğunu söyleyerek onun da ziyaret talebini geri çevirmiştir (*The Chattanooga News*, October 20, 1922). Refet Paşa'yı Sultan adına ziyaret etmek istemiş olan Sultanın temsilcisi, Sadrazam ile Dahiliye Nazırının temsilcilerinin başına gelenleri öğrendiğinde panik bir halde Yıldız Sarayına geri gitmiştir. Böylece Sultan'ın, Ankara temsilcisi Refet Paşa

tarafından tanınmak için sergilediği çabalar sonuçsuz kalmıştır (*The Johnson City Staff*, October 20, 1922). Refet Paşa'yı ziyaret ederek görüşen İstanbul Ermeni patrikliğinin papazı, Refet Paşa'ya Ermeni toplumunun Kemalist hükûmete bağlılığını bildirmiş, Refet Paşa, papaza, Ermeniler provokasyon yapmadıkları sürece onlara iyi davranılacağını belirterek karşılık vermiştir (*The Commercial Appeal*, October 22, 1922).

Refet Paşa, İstanbul'a yerleştikten bir gün sonra basın mensuplarıyla görüşmesi sırasında Türkiye'nin geleceğine ilişkin kendisine sorulmuş olan bir soruya cevap vermiş, Türklerin, dünyanın en büyük ordularından birine sahip olduklarını (*The Asheville Citizen*, October 21, 1922) ve dünyanın en güçlü asker milleti olduklarını ileri sürmüştür. Türklerin elde ettikleri zaferi başka bir ordunun kazanmasının imkânsız olduğunu ve Türk halkının gösterdiği dayanışma ruhunun tüm dünyanın takdirini kazandığını ifade etmiş olan Refet Paşa, Türkiye işgal tehdidi ile karşılaştığında tüm halkın gönüllü bir şekilde silahlandığını ve işgallere karşı direndiğini dile getirmiştir. Sözlerinin devamında Türkiye'nin artık bölünmüş bir ülke olmadığını, milletin bir bütün olduğunu ve tarihin bu büyük askeri başarıyı kaydettiğini dile getiren Refet Paşa, buna rağmen henüz yapılacak çok işleri bulunduğunu, gençlere iyi bir gelecek ve müreffeh bir ekonomik yaşam standardı temin etme azminde olduklarını belirtmiştir. Refet Paşa, Türkiye'nin tam bağımsızlığını kazandığını, Türkiye'nin artık tümüyle Müslüman bir ülke olacağını ve bunu başkalarından yardım almadan kendi başına başaracağını söylemiştir. Refet Paşa'nın bu konuşması Amerikan basını tarafından dikkatle takip edilmiş ve onlarca farklı Amerikan basın organında yer almıştır (*The Knoxville Sentinel*, October 20, 1922). Refet Paşa'nın maiyetinde İstanbul'a giriş yapmış olan yüz kişilik jandarma birliği Ayasofya'da kurulan kamplara yerleştirilmiş ve gelecek olan takviye birlikler için yeni yatakhaneler hazırlanmıştır. Refet Paşa'nın ikametgahı Türk birlikleri tarafından gece gündüz koruma altına alınmıştır (*The Meriden Daily Journal*, October 21, 1922).

Refet Paşa, Darülfünunu ziyaretinin ardından İstanbul Beyazıt Meydanında yaptığı açıklamada Ankara Hükûmetinin İstanbul'daki Sultanın otoritesini tanımadığını, artık Türkiye için paşa veya paşaların döneminin sona erdiğini, Hilafetin korunacağını fakat sultanın yönetim gücünün devam edemeyeceğini, artık kendilerinin monarşi rejimini kabul etmeyeceklerini ve Yakın Doğuda doğmakta olan demokrasinin öncüleri olacaklarını bildirmiştir. Böylece Refet Paşa bu konuşmasında Saltanatın kaldırılmasından henüz sekiz dokuz gün önce Saltanatın kaldırılacağını

açıkça ifade etmiştir (*The Minneapolis Sunday Tribune*, October 22, 1922). Refet Paşa'nın konuşmasında kendi kendilerini yönetme, demokratik yönetim gibi kavramlara vurgu yapmış olması Amerikan basınında büyük yer tutmuş ve basın mensuplarının ilgisini çekmiştir. Türkiye'nin demokrasi talep ettiğine ilişkin haberler Amerikan basınında büyük başlıklarla verilmiştir (*Dayton Daily News*, October 25, 1922) Refet Paşa'nın İstanbul'a ayak basmasıyla İstanbul'un tarafsızlık statüsü sona erdiği, şehirde yeniden Türk egemenliğinin başladığı belirtilmiştir (*The Wilkes-Barre Record*, October 23, 1922).

Refet Paşa'nın Müttefik Devletlerin İstanbul Temsilcileri ile Görüşmeleri

Müttefik generalleri Refet Paşa'yı İstanbul'a gelişinin ertesi günü ziyaret ederek onunla Trakya'nın devir teslim konusunu görüşmüşlerdir. Refet Paşa, generallere, kendisine bağlı jandarma birliklerinin herhangi bir taşkınlık yapmayacağı teminatını vermiştir (*Norwich Bulletin*, October 23, 1922). Birkaç gün sonra Refet Paşa, müttefik işgal kuvvetlerinin İstanbul'daki komutanları ile uzun süren bir toplantı gerçekleştirmiştir. Toplantıya Ankara Hükûmeti adına Refet Paşa, İngiltere adına Charles Harington, Fransa adına Charles Antoine Charpy ve İtalya adına Ernesto Mombelli katılmışlardır. Toplantıda asıl olarak Türk jandarma birliğinin Trakya'yı teslim alması ve İstanbul'un sivil idaresi ile ilgili yetkilendirmeler konuşulmuştur. Refet Paşa, emrindeki jandarma birliğinin İstanbul üzerinden Trakya'ya geçmesini talep etmiş, bu talep müttefik generalleri tarafından kabul edilmemiştir (*Reno Evening Gazette*, October 24, 1922). Müttefikler, Türk jandarma birliğinin deniz yoluyla Tekirdağ'a geçirilmelerini önermişlerdir (*Greenfield Daily Recorder*, October 24, 1922). Toplantıda gerginlik hâkim olduğu gibi kesin bir karar alınmadan toplantı sona ermiştir. Bununla birlikte müttefik devletlerin İstanbul'daki Yüksek Komiserleri, Refet Paşa'ya yakın ilgi göstermiş, onu iyi ağırlamışlardır. Refet Paşa'nın emrindeki jandarma birliklerinde görev alacak olan sekiz bin kişilik jandarma birliği, İzmit ve Mudanya'da toplanmış, Trakya'ya geçmek için müttefiklerin onayını beklemişlerdir. Marmara Denizine kısa bir süre önce gelmiş olan on iki adet Amerikan destroyerinin komutanları İstanbul'da Amerikan Yüksek Komiseri Amiral Bristol ile görüşmüşlerdir. Bristol, toplantıda Amerika'nın tam tarafsızlık politikasının devam ettiğini, Amerikan birliklerinin tüm enerjilerini insani yardım ve Amerikan mülklerinin korunmasına sarf etmeleri gerektiğini belirtmiştir (*The Scioto Gazette*, October 24, 1922). Refet Paşa ile müttefik generalleri arasında yapılmış olan toplantıdan sonra müttefik devletlerin İstanbul Yüksek Komiserleri kendi aralarında bir

toplantı yapmış, Mudanya Mütarekesinde kararlaştırıldığı üzere Doğu Trakya'nın boşaltılması ve Refet Paşa komutasındaki Türk birliğine teslim edilmesini ele almışlardır (*Burlington Daily News*, October 24, 1922).

Refet Paşa'nın emrine verilen jandarma birliklerinin Trakya'ya geçişleri devam ederken müttefik generalleri tarafından Refet Paşa'ya gönderilen bir bildiriye, jandarmaların İstanbul üzerinden geçişlerine izin verilmeyeceği bir kez daha yinelenmiştir. Refet Paşa, bu bildiriye protesto etmiş, kendisine bağlı birliklerin Ayasofya çevresindeki kampta disiplinli bir şekilde, hiçbir sorun çıkarmadan bulduklarını, müttefiklerin bu kararının anlaşılır bir şey olmadığını belirtmiştir (*The State*, October 30, 1922). Lozan Konferansının planlanan tarih olan 13 Kasım 1922 tarihinde düzenlenemeyeceği ve ileri bir tarihe erteleneceğine ilişkin bilgi üzerine Refet Paşa, İngiliz İşgal Kuvvetleri Komutanı Charles Harington'a gönderdiği bir mesajla, Türk birliklerinin tarafsız bölge olarak nitelenen bölgelere gireceklerini ve bunun Mudanya Mütarekesi hükümleri gereğince yapılacağını bildirmiştir. Refet Paşa'nın mesajıyla uyumlu bir şekilde Türk birlikleri birkaç noktadan tarafsız bölgeye girmişlerdir. Harington, Refet Paşa'ya, konunun politik bir mesele olduğunu, kendi hükûmetine danıştıktan sonra cevap verebileceğini bildirmiştir. İstanbul ve çevresinde oldukça sakin olan durum birden gergin bir hal almış, Ankara Hükûmeti İstanbul'da bir an önce otoritesini tesis etmek için çabalarken müttefikler barış yapılmadan buna izin vermek istememişlerdir (*The New York Herald*, November 05, 1922). Saltanatın Büyük Millet Meclisi tarafından yasayla kaldırılmasından sonra bir hükmü kalmamış olan İstanbul Hükûmeti istifa ederek yönetimden tamamen çekilmiştir. Bunun üzerine İstanbul'da düzenin sağlanması amacıyla çalışmalara başlamış olan Ankara Hükûmeti temsilcisi Refet Paşa, yaşanan gelişmeleri müttefik generallerine bildirmiş, kendisinin Ankara Hükûmeti tarafından İstanbul Valisi olarak atandığını duyurmuştur. İstanbul'daki müttefik yüksek komisyonu yeni rejimi kabul etmiştir (Güllü, 2017: 129). Müttefiklere verilen bir başka notada artık müttefik gemilerinin Türkiye limanlarına giriş ve çıkışlarının Ankara Hükûmetinin iznine tabi olduğu, izin verilmemiş gemilerin limanlara girişine müsaade edilmeyeceği bildirilmiştir. İstanbul'da aniden değişen durum üzerine konuyu görüşmek üzere olağanüstü bir toplantı yapmış olan müttefik yüksek komiserleri, Ankara Hükûmeti temsilcilerinin İstanbul'daki müttefik işgal kuvvetlerinin tahliyesi yönündeki taleplerinin reddedilmesine karar vermişlerdir. Refet Paşa, müttefiklere gönderdiği bir başka nota ile bütün savaş gemilerinin boğazlardan geçişinin Ankara'nın iznine tabi olduğunu bildirmiştir (*The Brattleboro Daily Reformer*, November 06, 1922). Saltanatın kaldırılması ve İstanbul

Hükûmetinin istifa etmesinden sonra Refet Paşa tarafından İstanbul'un sivil ve askeri idaresine el konulmuş, Refet Paşa'nın bu tutumu ilk başta müttefiklerin tepkisini çekmiştir. Kısa bir süre sonra şehirde asayiş sorunları baş gösterince müttefikler Refet Paşa'ya verdikleri ortak bir bildiri ile İstanbul'da en kısa süre içerisinde düzenin sağlanmasını talep etmiş ve Ankara Hükûmetinin idaresini tanıdıklarını bildirmişlerdir (*The Minneapolis Tribune*, November 06, 1922). Refet Paşa, İstanbul'daki idareye tamamen el koyduktan sonra birçok konuda hızlıca yeni kararlar almış ve bu kararlarını müttefiklere de bildirmiştir. Müttefik yüksek komiserleri ile generalleri, Refet Paşa'dan gelen ultimatoları kabul etmeden önce İngiliz elçiliğinde bir araya gelerek bir toplantı yapmışlardır. Toplantıya bir süre sonra Refet Paşa da davet edilmiş ve İstanbul'da Ankara Hükûmetine bağlı sivil idarenin tesis edilmesi tüm yönleriyle ele alınmıştır. Toplantının ardından İstanbul'da sivil idare Ankara Hükûmetine geçmiştir (*The Journal and Tribune*, November 06, 1922).

Refet Paşa, müttefiklere verdiği bir nota ile müttefiklere ait tüm işgal kuvvetleri ve tüm birliklerin İstanbul'dan çekilmelerini ve şehrin kontrolünü Ankara Hükûmetine bırakmalarını talep etmiştir. Müttefik işgal kuvvetlerinin komutanları, konuyla ilgili olarak kendi hükûmetleri ile görüşükten sonra Refet Paşa ile yeniden bir araya gelmişlerdir. İngiliz General Harington, müttefikler arasında alınan ortak karar gereği müttefik işgal kuvvetlerinin barış imzalanmadığı sürece İstanbul'dan ayrılmayacaklarını ve şehirdeki askeri otoriteyi bırakmak niyetinde olmadıklarını bildirmiştir. Harington'a göre Refet Paşa, müttefik generallerinin otoritesini gasp etmiştir ve bu durum, İstanbul idaresini müttefiklere bırakmış olan Mondros Mütarekesi hükümlerine aykırıdır (*The Selma Times-Journal*, November 07, 1922). Refet Paşa, Harington'a verdiği cevabında, Ankara Hükûmeti olarak kendi egemenliklerine yönelik hiçbir dış müdahaleyi kabul edemeyeceklerini ve kendisinin İstanbul'da müttefiklerle uyum içinde çalışmak konusunda endişeli olduğunu belirtmiştir. Refet Paşa, müttefik işgal kuvvetleri ile müttefik devletlere ait savaş gemilerinin İstanbul'dan çıkartılmaları yönünde Ankara Hükûmetinin açık talimatı bulunduğunu müttefik generallerine bildirmiştir. Harington, Refet Paşa'nın memurları görevden aldığını, kamu düzeni ile kamu yönetimini sürdürmeye çalıştığını ve kendi idaresini İstanbul'da tamamen tesis etmek için uğraştığını kendisine hatırlatmış, tüm bunların Mondros hükümlerine aykırı olduğunu ileri sürmüştür. Harington, eninde sonunda İstanbul'un Ankara'daki ulusalcılara verileceğini ve bunun birkaç hafta içinde gerçekleşebileceğini, bu süre içinde müttefiklerin şehirdeki güvenliğini

sağlanmasından sorumlu olacaklarını ifade etmiştir (*Salina Evening Journal*, November 07, 1922). Harington ayrıca, Ankara Hükûmeti aleyhinde yayınlar yapan İstanbul merkezli Sabah gazetesinin baş yazarı Ali Kemal Bey'in Refet Paşa'nın emrindeki kişilerce kaçırıldığını öğrendiklerini, Ali Kemal Bey'in kırk sekiz saat içinde serbest bırakılması gerektiğini talep etmiştir. Refet Paşa, Ali Kemal Bey'in tutuklandığına dair bir bilgiye sahip olmadığını ve konuyu araştıracağını ifade etmiştir. İstanbul'a ulaşan bilgilere göre Ali Kemal Bey İstanbul'dan İzmit'e götürülmüş, kalabalık bir grup tarafından linç edildikten sonra asılarak idam edilmiştir. Müttefik generallere göre şayet tutuklanmalara müsaade edilirse işgal kuvvetlerinin güvencesi altında İstanbul'da yaşayan ve Ankara Hükûmetine muhalif olan yüzlerce Türk, Rum ve Ermeni vatandaş Refet Paşa'ya bağlı birlikler tarafından hapsedileceklerdir (*The Topeka State Journal*, November 07, 1922). Müttefik generalleri ile Refet Paşa arasında yapılmış olan toplantı oldukça gergin bir ortamda gerçekleşmiş, karşılıklı sert bir üslup tercih edilmiş, hatta tehdide varacak derecede keskin ifadeler kullanılmıştır. Müttefik generalleri İngiltere, Fransa ve İtalya'nın ortak hareket etme kararı üzerine kendilerinden emin bir şekilde konuşurken Refet Paşa, egemenlik hakkının kendilerine ait olduğunu vurgulayarak generallerin sert üslubuna aynı sertlikte yanıt vermiştir (*Asbury Park Evening Press*, November 07, 1922).

İstanbul'da Ankara Hükûmeti İdaresinin Tesisi ve Refet Paşa'nın Yönetime El Koyması

Refet Paşa İstanbul'a geldikten hemen sonra askeri ve sivil idareyi kontrol altına almak için çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Bu teşebbüslerden ilki finansal duruma yönelik olmuş, Hamit Bey, Refet Paşa'nın talimatı üzerine İstanbul'daki tüm bankalara göndermiş olduğu bir bildiri ile Sultana bağlı İstanbul Hükûmeti adına ve o hükûmetin çalışanlarına yapılan ödemelerin Ankara Hükûmeti tarafından tanınmayacağını, bankalar tarafından yapılacak tüm ödemeler ile polis, asker ve sivil memur maaşlarının ödenmesinin Refet Paşa'nın onayına bağlı olduğunu bildirmiştir. Hamit Bey'in bildirisi finans çevrelerinde kaygıyla karşılanmış, konunun bir an önce çözüme kavuşturulmaması durumunda tüm finansal faaliyetlerin durma noktasına gelebileceği belirtilmiştir. Bankalar bir süre için tüm parasal hareketleri durdurmuşlardır. Sonuçta sadece Refet Paşa'nın onayından geçen ödemelerin yapılmasına karar verilmiştir (*St. Joseph Gazette*, October 27, 1922). Refet Paşa, İstanbul Ticaret Okulunu ziyareti sırasında yapmış olduğu konuşmasında Misak-ı Milli belgesinin sadece politik bağımsızlığı değil, aynı zamanda adli ve ekonomik bağımsızlığı da hedeflediğini, bunlar olmadan siyasi bağımsızlığın tek başına büyük bir

anlam ifade edemeyeceğini bildirmiştir. Ona göre Türkiye Lozan'da tam siyasi, adli ve ekonomik bağımsızlık talebi doğrultusunda müzakerelerde bulunacaktır (*Chicago Tribune*, October 29, 1922).

Refet Paşa, İstanbul'a yerleştikten birkaç gün sonra Sultan Vahdettin'in sarayına giderek onunla dört saat süren uzun bir görüşme gerçekleştirmiş, görüşme İstanbul ve Ankara'da büyük yankı uyandırmış olup Amerikan basınında görüşmeye dair çok sayıda haber yer almıştır. Görüşmede Sultanın kişisel güvenliğine yönelik Refet Paşa tarafından teminat verilirken Sultanın da Ankara Hükûmetinin kararlarına saygı duyacağını ve kendi otoritesinin sınırlandırılmasına karşı çıkmayacağını söylediği iddia edilmiştir (*The North Adams Transcript*, October 30, 1922). Refet Paşa, Sultan ile görüşmesinden sonra Associated Press muhabirine açıklamalarda bulunmuştur. İkilinin görüşmesinde Sultan, barış antlaşması imzalandıktan sonra Ankara'daki meclisin dağıtılmasını ve yapılacak olan yeni bir anayasa ile Ankara'daki görevlilerin yönetimdeki yerlerinin tayin edilmesini talep etmiştir. Refet Paşa, Sultan'ın Ankara Hükûmetine yönelik dostane olmayan tutumuna ilişkin sitemde bulunurken Sultan buna karşılık Ankara Hükûmetine bağlı askeri birliklerin İstanbul'u işgal ettiklerini ileri sürerek bu durumu eleştirmiştir. Refet Paşa ile Sultan Vahdettin'in görüşmesi sırasında barış görüşmelerinde Türkiye'yi temsil meselesi gündeme gelmiş, Refet Paşa Sultana, Lozan Konferansında Türkiye'yi temsil yetkisini Ankara Hükûmetine bırakmasını tavsiye etmiştir (*The Casper Daily Tribune*, Wyoming, October 31, 1922). Görüşmeden sonra Refet Paşa'nın yapmış olduğu açıklamaya göre Sultanın statüsüne barış antlaşmasından sonra Ankara Hükûmeti tarafından karar verilecektir (*Lawrence Daily Journal World*, October 31, 1922). Bir süre sonra müttefik devletler İngiltere, Fransa ve İtalya'nın ortak notasıyla hem Ankara Hükûmeti hem de İstanbul Hükûmeti Lozan Konferansına davet edilmişlerdir. Türkiye'yi temsil etme yetkisinin sadece Ankara Hükûmetine ait olduğunu belirten TBMM, Saltanatın kaldırıldığını ilan etmiş ve bunu meclis kararıyla kanuni güvenceye bağlamıştır (Aslan, 2002: 99). Bunun üzerine Sultan ve İstanbul'daki kabine sabaha kadar süren bir toplantı gerçekleştirmişlerdir. Yıldız Köşkündeki toplantının başlangıcında hâkim olan görüş, sultan ile hükûmetin istifası yönünde iken bir süre sonra aniden Ankara'nın kararına karşı direnmeye karar verilmiştir. İddialara göre toplantıdan önce Sultan ve hükûmet yetkilileri istifa kararını verdikleri gibi toplantıda nasıl istifa etmeleri gerektiğine yönelik müzakerede bulunmayı planlarken toplantıya katılmış olan Ankara Hükûmetine muhalif bazı radikal fikirli kişiler, Sultan

ile hükümet üyelerini bu düşüncelerinden vazgeçirmişlerdir (*The Philadelphia Inquirer*, November 05, 1922).

Saltanatın kaldırılmasından sonra İstanbul'daki gelişmeler daha sık olarak Amerikan basınında yer almaya başlamıştır. Konuyla ilgili haberlerden birine göre İstanbul artık Ankara Hükümetinin kontrolüne geçmiş, Refet Paşa İstanbul valisi olarak atanmıştır. Haberin devamında Türklerin Mudanya ateşkesini ihlal ettikleri, tarafsız bölgelere girmeye başladıkları, İstanbul'da Kemalist idarenin kurulduğu ve bunun için şehirde kutlamalar yapıldığı belirtilmiştir. Haberde İstanbul'daki kutlamalara binlerce kişinin katılarak yürüyüş yaptığı, yürüyüşe öğrencilerin destek verdiği, gösteriler sırasında sarayın protesto edildiği ifade edilmiştir. Haberden anlaşıldığına göre gösteriler sırasında Mustafa Kemal Paşa ve Yeni Türkiye lehinde sloganlar atılırken padişah ve saltanatın aleyhinde sloganlara yer verilmiş, kutlamalar sırasında müttefik işgal kuvvetlerine bağlı polisler tarafından göstericilere ateş açılmış ve bunun sonucunda bazı göstericiler öldürülmüşken birkaç gösterici yaralanmıştır. Haberin devamında İstanbul'daki Hristiyanların büyük tedirginlik yaşadıkları ve büyük çoğunluğunun şehirden kaçmak için çaba gösterdiği iddia edilmiştir (*The Palm Beach Post*, November 06, 1922). Philadelphia Inquirer'deki bir iddiaya göre Refet Paşa, Sultan Vahdettin'e İstanbul Hükümetinin istifa etmesi gerektiğini bildirdiği zaman Sultan bunu reddetmiştir. Habere göre Vahdettin, sahip olduğu yönetim yetkilerini ancak İslam dünyasının ortak kararıyla devredebileceğini bildirmiş, bunun üzerine Refet Paşa, İstanbul Hükümetinin istifa etmemekte direnmesi halinde hepsinin darağacında sallandırılacaklarını bildirerek görüşmeden ayrılmıştır. Haberin iddiasına göre Refet Paşa'nın bu tehdidi sonucunda İstanbul Hükümeti derhal istifa kararı almış ve istifa etmiştir (*The Philadelphia Inquirer*, November 06, 1922).

İstanbul Hükümetinin istifa etmesi üzerine ona ait olan tüm yetkiler Refet Paşa ile Ankara Hükümeti temsilcilerine geçmiştir. Refet Paşa, 4 Kasım 1922 tarihinden itibaren İstanbul'un TBMM'nin idaresi altına geçtiğini ilan etmiştir. O halde Sultan için yeni durumu kabul etmekten başka bir seçenek kalmamıştır. Refet Paşa yönetime el koyduktan sonra Sultanın sarayının etrafına korumalar yerleştirilmiş, sarayda korku ve endişe hâkim olmuştur. Sultan Vahdettin'in, Saltanatın kaldırılması hakkında bir açıklama yapmamış olmakla birlikte yeni durumu kabul etmek zorunda kalacağı tahmin edilmiştir. Refet Paşa, İstanbul'daki tüm mahkemelerin faaliyetlerinin askıya alındığını bildirmiş ve İstanbul Başsavcısına Ankara Hükümetinin

kanunlarına göre hareket etmesini emretmiştir. İstanbul Hükûmeti sona erdiği ve ona bağlı bakanlıkların faaliyetlerine son verildiği için tüm kamu çalışanları Ankara Hükûmetinden verilecek olan talimatları beklemeye başlamışlardır. Bab-ı Ali'nin Ankara Hükûmetinin kararlarını kabul etmesini talep eden memurlar İstanbul Hükûmetini protesto yürüyüşü düzenlemişlerdir (*The Bristol Herald Courier*, November 06, 1922). İstanbul Hükûmeti istifa ettikten sonra eski Sadrazam Tevfik Paşa, Bab-ı Ali'nin yurt dışındaki temsilcilerine, ellerindeki arşiv niteliğine sahip belgeleri Ankara Hükûmeti temsilcilerine vermeleri yönünde bir talimat göndermiştir. Böylece Ankara Hükûmetinin yurt dışındaki temsilcilerinin politik temsil gücü artmıştır (*The Minneapolis Morning Tribune*, November 06, 1922). Refet Paşa tarafından tüm idari birimlere gerekli talimatlar verilmiş, hepsinin çalışmalarına devam etmeleri istenmiştir. Çalışma ofisinin balkonundan halka hitap etmiş olan Refet Paşa, *esir başkent* olarak tanımladığı İstanbul için özgürlük zamanının geldiğini belirtmiştir. Konuşmasında TBMM orduları ile İstanbul halkına teşekkür etmiş olan Refet Paşa, İstanbul halkının sağduyusu sayesinde İstanbul'da kansız bir devrim gerçekleştirilebileceğini ifade etmiştir. Refet Paşa, halka sağduyu içinde davranmaya devam etmesini, Halifeye saygılı davranılmasını ve Halifenin şahsına yönelik herhangi bir saldırıda bulunulmamasını tavsiye etmiştir. İstanbul belediye meclisi, Refet Paşa'nın da bulunduğu bir sırada yaptığı toplantı sonunda idarenin Ankara Hükûmetine geçtiğini onaylamıştır. Ardından meclis üyeleri arasında yapılan seçim sonucunda yeni bir belediye başkanı seçilmiş, yeni belediye başkanı, Ankara Hükûmetine bağlılık yemini ederek görevine başlamıştır (*The Sumter Daily Item*, November 06, 1922). Yaşanan gelişmeler sonucunda İstanbul'da ekonomik durum kısa süre içinde kötüleşmiş, gıda fiyatları hızla yükselmiş, iş yerleri kapanmış ve tüccarlar şehirdeki istikrarsızlıktan dolayı ürün getirmeye yanaşmadıkları için kıtlık tehlikesi baş göstermiştir. Amerikan firmalarında çalışan Rum ve Ermeniler korku içinde İstanbul'u terk ettikleri için üretimde aksamalar yaşanmıştır. Ayrıca Ankara Hükûmetine bağlı birliklerin her an şehri basarak ele geçirme ihtimaline karşılık bankalarda yüklü miktarda parası bulunan kişiler paralarını bankalardan çekmişlerdir ve bu durum nakit para sıkıntısının yaşanmasına neden olmuştur (*The New York Times*, November 14, 1922).

Refet Paşa, Mudanya Mütarekesinden beri Türkiye'deki gelişmeleri yakından takip etmiş olan Amerikalı gazeteci John Clayton'a bir mülakat vermiştir. Clayton, ilk olarak İslam dünyasının Saltanatın kaldırılması hakkındaki düşüncelerini sormuş, bu davranışın diğer dinlere mensup kişilere anti-Kemalizm propagandası için bir koz olup olmayacağını

sorgulamıştır. Refet Paşa, Clayton'a verdiği cevabında Saltanatın kaldırılmasının bir anti-Kemalizm propagandasına sebep olmayacağını belirtmiş, üç yıldan beri Hilafetin manevi mülkiyetinin zaten TBMM'de olduğunu söylemiştir. Refet Paşa'ya göre bu süre boyunca Ankara Hükûmeti İslam dünyası ile yakın ilişkiler tesis etmiş, ayrıca İngilizlerin elinde esir olan Sultan İslam dünyasının desteğini zaten kaybetmiştir. Sözlerinin devamında İslam dünyasının Hilafeti desteklediğini ve zaten Ankara Hükûmetinin Hilafete karışmadığını ifade etmiş olan Refet Paşa, İslami toplumun manevi olarak Hilafeti temsil eden TBMM'yi desteklediğini ileri sürmüştür. Ardından Clayton, Saltanatın kaldırılmasına ilişkin kararın tüm İslam dünyasının rızası ile alınıp alınmadığını sormuştur. Refet Paşa, 23 Nisan 1920 tarihinde TBMM'nin açılışını kastederek, Ankara'nın aldığı kararın yeni bir durum olmadığını, esasen bu kararın iki yıl önce, TBMM'nin egemenliği halka verdiği zaman alındığını belirtmiştir. Paşa'ya göre asıl o zaman İslam dünyası Hilafetin aslında TBMM'nin elinde olduğunu anlamış, Saltanatın yasal olarak ve oylama sonucunda kaldırılmasıyla durum fiilen gerçekleşmiştir. Clayton'ın Hilafet hakkının Osman oğullarına ait olup olmadığına yönelik sorusuna, Refet Paşa Hilafet hakkının Osman oğullarına ait olduğunu belirterek cevap vermiştir. Clayton, öyleyse şimdilik yetkileri elinden alınmışsa da sultanın Halife olarak yerinde kalacağına yönelik bir yorumda bulunmuş, Refet Paşa bu yorumun yanlış olduğunu, Halifelik koltuğunun şimdilik boş kaldığını ifade etmiştir. Refet Paşa'ya göre şimdiki halife fiilen tahttan çekilmiştir ve yerine henüz yeni bir halife seçilmemiş, ayrıca Hilafet, İslam düşmanları tarafından işgal edilmiş olan bir ülkede olamaz ve halife olacak olan kişi de esaret altında olamaz. Sözlerinin devamında Sultan'ın üç yıldan beri İngiliz esiri olduğunu ve bu süre içerisinde fiilen Halife olmadığını dile getiren Refet Paşa, İstanbul'un işgalinden beri Hilafeti TBMM'nin temsil ettiğini belirtmiştir. Clayton'ın, Türkiye'nin saltanat ile hilafeti birbirinden ayırmaktan ne umduğuna yönelik sorusuna, her iki gücün birbirinden ayrı olduğu benzer demokratik ülkelerdeki her şeyin beklenebileceği şeklinde cevap veren Refet Paşa, demokratik Türkiye'de egemenliğin millete ait olması gerektiğini ifade etmiştir. Clayton, saltanatın barış antlaşmasının imzalanmasından sonra değil de öncesinde kaldırılmasını sorgulamış, Refet Paşa, sultan ile İngilizler arasında muhtemel bir entrikadan şüphelendiklerini ve bunun kendilerini tedirgin ettiği için saltanata kaldırdıklarını, öyle bir riske katlanamadıklarını belirtmiştir. Clayton, İstanbul'da önde gelen Türk devlet adamlarıyla görüşerek onların, Refet Paşa'nın Saltanat hakkındaki fikirlerine ilişkin görüşlerini öğrenmeye çalışmıştır. Clayton'ın Türk devlet adamlarından

edindiği izlenime göre Refet Paşa'nın saltanat hakkındaki fikirlerini açıkça ifade etmiş olması radikal Müslümanlar arasında tartışmalara sebep olacaktır. Makalesinin devamında Clayton, Türk devlet adamlarının bu düşüncelerinin aksine, Pera'da büyük bir kutlama yapıldığını ve orada kutlamalara katılmış olan Türk din adamlarının TBMM'nin saltanatı kaldırma yönündeki kararını desteklediklerini ifade etmiştir (*The Commercial Appeal*, November 07, 1922).

İstanbul'da Savaşın Eşiğinden Dönülmesi ve Refet Paşa'nın Şehirde Tam Hâkimiyet Sağlaması

Refet Paşa İstanbul'da idareye el koyduktan sonra Ankara'dan Refet Paşa'ya yeni bir talimat gönderilmiştir. Ankara'dan gönderilen talimatta müttefiklerin İstanbul'daki finans piyasasının kontrolünün tamamını İstanbul'daki Ankara Hükûmeti temsilcilerine bırakmaları gerektiği belirtilmiş, ayrıca müttefiklerin, işgal kuvvetlerini, polislerini ve savaş gemilerini İstanbul'dan çıkarmaları talep edilmiştir. Refet Paşa bu talepleri müttefik temsilcilerine bildirmiş, müttefik işgal kuvvetlerinin şehirden tahliyesi sırasında Türk birlikleri tarafından güvenliklerinin sağlanacağı teminatını vermiştir. Müttefik komiserleri konu ile ilgili karar alma yetkilerinin bulunmadığını belirtmiş, İstanbul'daki durum ile ilgili kendi hükûmetlerine başvurarak gerekli talimatları acil bir şekilde talep etmişlerdir. Müttefik hükûmetlerin ortak notası ile komiserlere, olağanüstü hâl ilanı ve İstanbul'un kuşatılması gibi durumlar dahil ne gerekiyorsa yapılması talimatı verilmiştir. Harington, Refet Paşa'ya gelen talimat hakkında bilgi vermiş, müttefik otoritesinin sarsılmasına müsaade edilmeyeceğini bildirmiştir. Refet Paşa, talimatların Ankara'dan geldiğini ve kendisinin ona göre hareket ettiğini belirtmiştir. Ardından gümrük vergilerinin kendi kontrolüne verilmesini talep etmiş olan Refet Paşa'ya İngilizler tarafından olumsuz yanıt verilmiş, gümrüklerin kendi kontrollerinde olacağı ifade edilmiştir. İstanbul'da yaşanan gelişmeler sonucunda gıda kıtlığı tehlikesi ortaya çıkmış ve piyasa fiyatları kısa süre içerisinde hızla yükselmiştir (*The New York Herald*, November 08, 1922). *The New York Times*'taki bir iddiaya göre müttefik devletler İngiltere, Fransa ve İtalya Kemalistlere karşı ortak tutum takınınca bundan güç alan İstanbul işgal kuvvetleri komutanları ile müttefik komiserleri bir ara Refet Paşa'yı İstanbul'dan çıkarmayı bile düşünmüş ve konuyu kendi aralarında müzakere etmişlerdir (*The New York Times*, November 08, 1922). Bir süre sonra Refet Paşa'nın İngiliz birlikleri tarafından gözaltına alındığı iddia edilmişse de bu iddianın asılsız olduğu ortaya çıkmıştır (*Chicago Tribune*, November 13, 1922).

Müttefiklerle Türklerin karşılıklı sert bildirimleri sonucunda İstanbul'da tansiyon oldukça yükseldiği halde bir tek kurşun sıkılmamış, taraflar arasında çatışma çıkmamıştır. Bu çalışmanın kapsamında değerlendirilmiş olan Amerikan basın organlarında bu süreçte temkinli bir dil tercih edildiği, ilgili basın organlarında hem müttefiklere hem Ankara Hükûmetine ait haber ve bildirimlere yer verildiği tespit edilmiştir. Bu haberlerden birine göre Kemalistler İstanbul'da Refet Paşa vasıtasıyla yeni bir rejim inşa etmeyi başarmış olup müttefik komiserleri mağrur bir duruş sergiliyor olsalar da ellerinde sadece birkaç bin kişilik bir birlik ile birkaç tane savaş gemisi bulunduğu için Türklere savaş ilan etmeleri mümkün değil, üstelik Türkler bir süre önce yeniden askere alma çağrısında bulunmuşlardır. Haberin devamında Mustafa Kemal Paşa'nın, İngiltere Başbakanı Lloyd George'un iktidardan devrilmesini Türkler için bir zafer olarak yorumladığı ve böyle bir durumda İngiltere'nin yeni bir savaşı göze alamayacağını düşündüğü ileri sürülmüştür (*The Brooklyn Daily Eagle*, November 07, 1922). İngilizlere karşı artan kızgınlık sonucunda İstanbul Kasımpaşa'da iki İngiliz askeri öldürülmüş, askerlerin kimler tarafından öldürüldükleri tespit edilememişken durum İngiliz yetkililer tarafından Refet Paşa'ya bildirilmiş, Refet Paşa konuyla ilgileneyeceğini ifade etmiştir (*St. Albans Daily Messenger*, November 09, 1922). Refet Paşa, müttefik komiserlerinin tehditlerini ciddiye almadığı gibi Ankara'dan gelen talimatlar doğrultusunda onlardan yeni taleplerde bulunmuştur. Anadolu'dan gelen gıda ürünlerine konulan vergileri arttıran Refet Paşa, müttefiklerin kontrolü altındaki demiryollarının derhal Türk Hükûmetine devredilmesini talep etmiş, ayrıca Türk limanlarına giren tüm gemilerin Türk bayrağını selamlamaları gerektiğini bildirmiştir (*The Bremen Enquirer*, November 09, 1922). Ardından İstanbul'daki polis teşkilatının tamamen kendisine bağlanması gerektiğini belirtmiş olan Refet Paşa, Türk polis teşkilatı yetkilileri ile müttefik polis teşkilatı yetkililerinin katıldığı bir toplantıya iştirak etmiştir. Refet Paşa, sadece Türklerin İstanbul'un efendileri olduklarını, müttefik işgal ordusu diye bir şeyin var olmadığını ve öyle bir yapının Ankara Hükûmeti tarafından hiçbir zaman tanınmadığını, ona rağmen kendilerinin çözüm yanlısı olduklarını ve kendisinin makul bir antlaşma sağlanacağı konusunda umutlu olduğunu belirtmiştir. Refet Paşa, İstanbul'daki herkesi koruyucu tedbirler aldıklarını ve bunu başarabilecek kapasitede olduklarını ifade etmiştir. Uzun süren toplantıdan kesin bir sonuç alınamamıştır (*The New York Herald*, November 13, 1922). Daha sonra yapılmış olan başka bir toplantı sonucunda sorun çözülmüştür. Refet Paşa, müttefiklerin sadece kendi vatandaşları için koruma görevini sürdürmelerine izin vermiş, müttefiklerin aynı hakkın azınlıklar için de sağlanması talebini

ise reddetmiştir. Ayrıca Ankara'dan gelen talimatlar doğrultusunda Refet Paşa, müttefiklerin İstanbul'daki varlıklarının kabul edildiğini fakat askeri bir işgalin hiçbir zaman tanınmadığını ve asla tanınmayacağını ilan etmiştir. Refet Paşa'nın İstanbul'daki idaresi tüm dünya tarafından dikkatle takip edilmiştir. Öyle ki, İran, Afganistan, Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan, Türkistan, Kırım, Ukrayna ve Sovyet Rusya ülkeleri Refet Paşa'nın İstanbul'daki idaresini resmen tanıdıklarını ve bu kapsamda İstanbul'a temsilci göndereceklerini ilan etmişlerdir. Refet Paşa bir devlet başkanı gibi görülmeğe başlanmıştır artık (*The New York Times*, November 15, 1922).

Refet Paşa ile müttefik generallerinin uzlaşmaya varmaları üzerine İstanbul'da tansiyon nispeten düşmüş, şehirde düzen sağlanmıştır. Refet Paşa gümrük vergileri ile ilgili iyileştirmeler yapmış, kendisine bağlı polis teşkilatı yetkililerini çatışma çıkmaması yönünde uyarmış ve İstanbul'da bir gıda krizi yaşanmaması için çalışmıştır. Ona rağmen bazı tatsız durumlar yaşanmış, Türk polisleri şüpheli buldukları bazı şahısları gözaltına almak istediklerinde İngiliz polisleri duruma müdahale etmiş, çatışmanın eşliğinden dönülmüştür. Türk yetkililer, gözaltına alınmak istenen şahısların müttefikler adına ajanlık yapmış kimseler olduklarını, o nedenle yargılanmaları gerektiğini ileri sürmüşlerdir (*Chicago Tribune*, November 13, 1922). Refet Paşa, Osmanlı Devleti tarafından Mondros Mütarekesi hükümleri gereğince müttefik işgal kuvvetlerine teslim edilmiş olan silahların bulunduğu depoların çevresine güvenlik görevlilerini yerleştirmiş ve bu durum müttefiklerin tepkisini çekmiştir. Refet Paşa, müttefik satış komisyonu üyeleri dahil hiç kimsenin silah depolarına girmesine izin verilmeyeceğini, bu silahların artık kendilerine ait olduğunu duyurmuştur. Ayrıca Refet Paşa, müttefiklere göndermiş olduğu bir bildiri ile müttefiklerin sadece kendi orduları ve donanmaları ile ilgili konularla ilgilenmelerini tavsiye etmiş, bunun dışındaki yetkilerinin kesin bir şekilde sınırlandırıldığını belirtmiştir. (*Oakland Tribune*, November 17, 1922). İstanbul'da çeşitli sebeplerle yeniden gerginliğin tırmanması üzerine Refet Paşa ile müttefik generalleri arasında bir toplantı daha yapılmıştır. Refet Paşa bir kez daha İstanbul'un tam kontrolünün kazanılmış hak olarak kendilerine ait olduğunu belirtmiştir. Refet Paşa, şehirdeki asayiş bozdukları gerekçesiyle müttefik polislerin şehirde devriye gezmelerine müsaade edilmeyeceğini bildirmiştir. Ayrıca Ankara'dan gelen talimat üzerine Amerikan gemilerinin artık Türk limanlarına girebilmek için Ankara Hükümeti vizesi almak zorunda oldukları Refet Paşa tarafından Amerikan İstanbul Yüksek Komiseri Amiral Bristol'a bildirilmiştir (*Chicago Tribune*, November 21, 1922). Refet Paşa, müttefiklere ait tüm posta merkezlerinin kapatılmasını; Amerikan, İngiliz ve

Fransız okullarının Ankara Hükûmetinin kanunlarına tabi olmak şartıyla faaliyetlerine devam edebileceklerini ifade etmiştir (*The Evening Star*, November 19, 1922).

Ankara Hükûmeti, Refet Paşa'ya gönderdiği yeni bir talimatla İstanbul'un tam kontrolünü müttefiklerden ısrarla talep etmesini istemiştir. Bunun üzerine müttefik devletlerinin İstanbul'daki işgal kuvvetlerinin komutanları kendi hükûmetlerine acil koduyla başvuruda bulunmuş, Lozan Konferansının bir an önce başlatılması gerektiğini bildirmişlerdir. Generallere göre aksi halde İstanbul'da genel durum her geçen gün kötüye gitmektedir ve şehirde her an isyan, kaos gibi durumlar ortaya çıkabilir. Fransız Hükûmetinden Fransız General Pelle'ye derhal cevap verilmiş, mümkün olduğunca Türklerle bir ortak yol bulunması tavsiye edilmiş, İstanbul için Fransa'nın askeri takviye gönderemeyeceği bildirilmiştir (*Chicago Tribune*, November 14, 1922). Bununla birlikte İngiltere'nin, barış imzalanmadan önce İstanbul'u boşaltmayı kabul etmeyeceği tahmin edilmiştir. İstanbul müttefik otoriteleri, şehirden ayrılmak isteyen herkes için pasaport kontrolünün kaldırılması ve gitmek isteyenlere izin verilmesi hususunu kendi aralarında görüşmüşlerdir. Böylece İstanbul Türklerle tamamen teslim edileceği zaman şehirden gidip gitmemek konusunda müttefikler suçlanamayacaklardır. Müttefik işgal kuvvetlerinin içine düştükleri zor durumun farkında olan çok sayıda gayrimüslim ile Ankara Hükûmeti aleyhinde faaliyetlerin içinde bulunmuş olan Türkler, İstanbul'dan hızlı bir şekilde ayrılmaya başlamışlardır. İngiltere elçiliği, Osmanlı rejiminin destekçileri olup aralarında eski bakanların da bulunduğu ve hayatlarının tehlikeye girebileceği düşünülmüş olan yüzlerce kişiye iltica hakkı vermiştir (*The New York Times*, November 14, 1922). İngiltere ayrıca Türkiye'de karışıklık çıkarmak için başka yollara başvurmuş, İstanbul'daki iki yüzden fazla İngiliz yanlısı Türk vatandaşı, İngiliz yetkililer tarafından İstanbul'dan Hindistan'a Hilafet propagandası yapmaları amacıyla gönderilmiştir (*The Washington Herald*, November 16, 1922).

Yaşanan gelişmelerden sonra Ankara Hükûmeti, Türkiye'ye ihanet ettiği gerekçesiyle son Osmanlı Padişahı Vahdettin'in yargılanmasına karar vermiştir. Bunun üzerine Vahdettin, İngiliz General Harington'a yazılı bir dilekçe ile başvuruda bulunarak hayatının tehlikede olduğunu, İngiltere devletine sığındığını ve bir an evvel İstanbul'dan çıkarılmasını talep etmiş, talebi uygun görülen Vahdettin, İngiliz Malaya gemisi ile İstanbul'dan kaçmıştır (*The Washington Times*, November 17, 1922; TBMMZC, 1922: 562). Refet Paşa, Vahdettin'in İstanbul'dan kaçtığını Ankara'ya bildirerek

acilen yeni bir halife seçilmesini tavsiye etmiştir. Associated Press'e verdiği bir demecinde Refet Paşa, Vahdettin'in kaçmasının kendileri için önemsiz bir mesele olduğunu, asıl sorunun, İngiliz yetkililerin bu meselede doğrudan yer alarak Türkiye'nin içişlerine karışmaları olduğunu ifade etmiştir. Açıklamasının devamında Refet Paşa, İslam hukukuna göre Vahdettin'in gayrimüslimlere sığındığı ve İslam topraklarından ayrıldığı için Hilafet üzerinde hiçbir hak iddia edemeyeceğini ve onun halifelığının tamamen sona erdiğini belirtmiştir (*New York Tribune*, November 18, 1922). Amerikan basınında, Refet Paşa'nın Vahdettin'i İstanbul'dan kaçmaya zorladığı iddia edilmiştir (*The Evening Times*, November 24, 1922).

Vahdettin İstanbul'dan kaçarken basına verdiği demeçlerle kendisinin halife olduğunu, kaçmadığını, hicret ettiğini iddia etmiştir. Halifelığın İngilizler tarafından suiistimal edilerek kargaşa çıkarılmasını engellemek isteyen Ankara Hükûmeti konuyu meclis gündemine taşımıştır. TBMM tarafından hilafet işi derhal ele alınmış ve yapılan müzakerelerden sonra Vahdettin'in yerine kuzeni Abdülmecit Efendi Halife olarak seçilmiştir. Abdülmecit, İstanbul'un önde gelen kişilerinin huzurunda, Topkapı Sarayında, kılıç kuşanma dışındaki tüm dini ritüellerin yerine getirildiği bir törenle Hilafet makamına oturmuştur. Saray Köşkünde altın ve mücevher süslemeli, gösterişli bir tahtın altında tebrikleri kabul eden Abdülmecit, ardından Cuma Namazına katılmak üzere camiye gitmiştir. Selamlık'a giderken üstü açık bir arabada Abdülmecit'in karşısına oturan Refet Paşa halkı neşe içinde selamlamıştır. Abdülmecit tahta çıkarken Osmanlı tarihinde ilk defa merasim töreninde Arapça yerine Türkçe tercih edilmiş, merasim töreninde hiçbir müttefik temsilcisi yer almamıştır (*The Washington Herald*, November 25, 1922). Kısa bir süre sonra Ankara Hükûmeti tarafından yapılan duyuruya göre Selahattin Adil Paşa İstanbul Komutanı olarak ve Adnan Adıvar İstanbul Temsilcisi olarak atanmış, Refet Paşa'ya Trakya'ya geçmesi talimatı verilmiştir. Böylece Refet Paşa'nın İstanbul'daki idaresi sona ermiştir (*Daily News*, November 23, 1922).

Sonuç

Refet Paşa, Mudanya Mütarekesi hükümleri gereğince Ankara Hükûmeti tarafından Trakya'nın teslim alınması konusunda görevlendirilmiş, Trakya'ya gitmeden önce bazı ön hazırlıkları tamamlaması amacıyla Mustafa Kemal Paşa tarafından İstanbul'a gönderilmiştir. İstanbul'da muazzam bir törenle karşılanmış olan Refet Paşa, kısa süre içerisinde görevine başlamış ve İstanbul'da Ankara Hükûmetinin yönetimini tesis etmek için çabalamıştır. İstanbul halkı Refet Paşa'ya büyük bir ilgi

göstermiş, Refet Paşa gittiği her yerde yoğun sevgi gösterileriyle karşılanmıştır. Refet Paşa bir yandan İstanbul Hükûmeti ve son Osmanlı Padişahı Vahdettin ile uğraşırken diğer taraftan müttefik işgal kuvvetlerinin generalleri ile baş etmek durumunda kalmıştır. İstanbul Hükûmeti ve padişah ile ilgili konular bir süre Refet Paşa'yı meşgul etmiş olsa da saltanatın kaldırılmasından sonra Refet Paşa İstanbul'un askeri ve sivil idaresine el koymuştur. Refet Paşa, tüm konuşmalarında ve basın toplantılarında milletin egemenliğine vurgu yapmış, saltanatın çoktan ortadan kalktığını, hilafetin manevi hakkının TBMM'de olduğunu belirtmiştir. Refet Paşa'nın demokrasi, milli egemenlik, milletin egemenliği gibi konularla ilgili yapmış olduğu açıklamalar Amerikan basınında geniş yer bulmuştur. Refet Paşa İstanbul'da bulunduğu süre boyunca idareyi kademeli olarak ele geçirmeyi ve şehirde mevcut bürokratik yapıyı Ankara Hükûmetinin yönetimine tabi kılmayı başarmıştır.

İstanbul'da bulunan işgal kuvvetlerinin komutanları ile müttefik devletlerin yüksek komiserleri, Refet Paşa'nın İstanbul'da Ankara Hükûmetinin yönetimini tesis etmesinin önündeki en büyük engel olmuşlardır. Müttefik temsilcileri ile Refet Paşa arasında çok defa uzun toplantılar yapılmış, mevcut sorunlar çözülmeye çalışılmıştır. Refet Paşa, İstanbul'da herhangi bir işgalin Ankara Hükûmeti tarafından tanınmadığını, müttefik işgal kuvvetlerinin kendileri için yok hükmünde olduğunu, dolayısıyla İstanbul'un idaresini onlarla paylaşmasının mümkün olmadığını müttefik temsilcileriyle yaptığı tüm görüşmelerinde açıkça ifade etmiştir. Müttefikler, İstanbul'daki yeni durumu kabul etmekte oldukça zorlanmışlardır. Refet Paşa ile müttefik temsilcileri arasında gerginlik yükselmiş, müttefikler kendi hükûmetlerinden takviye birlikler talep etmek zorunda kalmışlardır. İngiltere, Fransa ve İtalya Hükûmetleri, İstanbul için takviye kuvvet gönderemeyeceklerini bildirerek müttefik temsilcilerine Refet Paşa ile anlaşma yoluna gitmelerini tavsiye etmişlerdir. Refet Paşa, İstanbul'da Ankara Hükûmetinin askeri ve sivil yönetimini başarıyla yerleştirmiş, tüm kurumların kendisine bağlanmasını başarmıştır. Müttefikler Refet Paşa'nın idaresini kabul etmek zorunda kaldıkları gibi Ankara Hükûmeti vasıtasıyla Refet Paşa tarafından öne sürülen hemen tüm şartları kabul etmek durumunda kalmışlardır. Refet Paşa'nın başarısı dünyanın her tarafından takip edilmiş, bazı devletler Refet Paşa'yı devlet başkanı olarak kabul etmiş ve onun nezdinde İstanbul'da elçilik açacaklarını duyurmuşlardır.

Refet Paşa İstanbul'da bulunduğu süre boyunca son Osmanlı Hükûmeti istifa etmiş, son Osmanlı Padişahı İstanbul'u terk ederek kaçmak zorunda kalmıştır. Ayrıca Refet Paşa idaresindeki İstanbul'da daha önce Ankara Hükûmeti aleyhindeki faaliyetlerde yer almış olan Müslim gayrimüslim kim varsa şehri terk etmek zorunda kalmışlardır. Bu kişilerden bazıları yurt dışına kaçarken bazıları müttefik devletlere iltica etmiştir. Millî Mücadele döneminde Batı Anadolu'daki Yunan işgaline yardım etmiş olan Rum ve Ermeniler topluca İstanbul'dan kaçtıkları gibi onlardan kalan mallara Refet Paşa komutasındaki birlikler tarafından el konmuştur. Refet Paşa, limanlara ve gümrük vergilerine el koyarak Ankara Hükûmeti için yeni gelir kaynakları oluşturmuş, müttefikler tarafından Osmanlı ordusundan gasp edilmiş olan silahların bulunduğu depoları kontrol altına almıştır. Amerikan basınında yer almış olan haber ve yazılara göre Refet Paşa İstanbul'da bulunduğu süre boyunca çok başarılı bir yönetim sergilemiş, şehirdeki tüm taraflarla Ankara Hükûmetinin hakimiyetinin tanınması şartıyla iyi ilişkiler kurmuş, şehirde düzeni sağlamıştır.

KAYNAKÇA

Resmî Yayınlar

Refet Bele Tercüme-i Hal Varakası, TBMM V. Dönem, Sicil No: 176, TBMM Arşivi.

TBMM Zabıt Ceridesi, 1. Dönem, 3. Yasama Yılı, 23. Cilt, 117. Birleşim, s. 341-342.

TBMMZC, 1. Dönem, 3. Yasaman Yılı, 24. Cilt, 140. Birleşim, s. 562-566.

Gazeteler

Allied Force Ready for Constantinople, Powers Tell Commissioners to Institute State of Siege if Needed, *The New York Herald*, New York, November 08, 1922, p.13.

Allied Generals and Turk Nationalists Still at Loggerheads on the Question, *Burlington Daily News*, Vermont, October 24, 1922, p.1.

Allies and Kemalists Deadlocked on Police, Rafet Pasha Insists on Control in Constantinople, *The New York Herald*, New York, November 13, 1922, p. 6.

Allies and Turks Still Argue, *Chicago Tribune*, Illinois, November 21, 1922, p. 2.

Allies Insist They Must Land at Rodosto, *Greenfield Daily Recorder*, Massachusetts, October 24, 1922, p. 1.

AMERİKAN BASININDA ANKARA HÜKÜMETİ TEMSİLCİSİ
REFET PAŞA'NIN İSTANBUL'DAKİ YÖNETİMİ

- Allies Show Vigor in Constantinople, *The New York Times*, New York, November 08, 1922, p. 17.
- Allies Tell Pasha Control is Theirs, Sharp Words are Passed, *Salina Evening Journal*, Kansas, November 07, 1922, p. 1.
- Anadolu Muzaffer İslam Ordusunun Mümessil-i Zisatveti Refet Paşa Dün Dar'ül-Hilafeye Geldi, *Tevhid-i Efkar*, 20 Ekim 1922, s. 1.
- Angora Government Decides Mohammed has Betrayed His Country, *The Washington Times*, Washington, November 17, 1922, p. 2.
- Angora Officials Refuse to Honor Debts of Sultan, *St. Joseph Gazette*, Missouri, October 27, 1922, p. 1.
- Angora Tells Governor of Constantinople to Insist on Full Control, *The New York Times*, New York, November 14, 1922, p. 1.
- British Soldiers Killed, Two Assassinated During Night, *St. Albans Daily Messenger*, Vermont, November 09, 1922, p. 1.
- Dün İstanbul Refet Paşa'ya Emsali Görülmemiş Bir İstikbal Merasimi Yapmıştır, *Vakit*, 20 Ekim 1922, s. 1.
- Economic Situation Grows Worse, *The New York Times*, New York, November 14, 1922, p. 1.
- Effendi Succeeds Mohammed VI as Caliph in Turkey, *The Evening Star*, Washington, November 19, 1922, p. 1.
- Feridun Kandemir, "Refet Paşanın İstanbul'a Gelişi" *Resimli Tarih Mecmuası*, 1954, S. 52, ss.3012-3015.
- Frank Wills, "Tension Relaxes" *Chicago Tribune*, Illinois, November 13, 1922, p. 1.
- Gendarmes Moving to Thracian Area, Kemal Leader Enters Protest, *The State*, South Carolina, October 30, 1922, p. 2.
- Generals Tell Rafet Pasha in Sharp Interview That Allies will not Quit Constantinople, *Asbury Park Evening Press*, New Jersey, November 07, 1922, p. 1.
- Government of the Sultan Gets Sound Snubbing, *The Johnson City Staff*, Tennessee, October 20, 1922, p. 5.
- Henry Wales, "Generals Beg Allies to Rush Turkish Peace" *Chicago Tribune*, Illinois, November 14, 1922, p. 1.
- I Bring You Independence, Says Official in Speech; Thousands Line Streets, *New York Tribune*, New York, October 20, 1922, p. 3.

- Kemalist Gendarmerie is at Constantinople, Reach There in spite of Orders to Remain Away, *Altoona Tribune*, Pennsylvania, October 19, 1922, p. 1.
- Kemalist Snubs Sultan's Regime, *The Knoxville Sentinel*, Tennessee, October 20, 1922, p. 15.
- Kemalists Violate Peace, Seize Constantinople and Orders Allies to Evacuate, *The Palm Beach Post*, Florida, November 06, 1922, p. 1.
- Measures to Protect Thrace, Plan Triumphal Entry, *The Hartford Courant*, Connecticut, October 16, 1922, p. 2.
- Midweek Pictorial*, New York, November 16, 1922, Vol. 16, Iss. 12.
- Ministry of Sultan Quits, Nationalist Government Takes Control, *The Journal and Tribune*, Tennessee, November 06, 1922, p. 1.
- New Turkish Crisis Seen, *The Bremen Enquirer*, Indiana, November 09, 1922, p. 2.
- Procrastinating Over Dynamite, *The Brooklyn Daily Eagle*, New York, November 07, 1922, p. 6.
- Rafet Gets Plain Words from British, *The Selma Times-Journal*, Alabama, November 07, 1922, p. 1.
- Rafet Pasha has Audience with Sultan, *The North Adams Transcript*, Massachusetts, October 30, 1922, p. 1.
- Rafet Pasha has Policy of Annoyance, *Oakland Tribune*, California, November 17, 1922, p. 1.
- Rafet Pasha Reception, *The Bangor Daily News*, Maine, October 19, 1922, p. 16.
- Rafet Pasha Refused Permit to Cross Capital on Way into Eastern Thrace, *Reno Evening Gazette*, Nevada, October 24, 1922, p. 1.
- Rafet Pasha Rules in Constantinople, *The Evening Times*, Pennsylvania, November 24, 1922, p. 1., "Constantinople Now Ruled by Rafet Pasha" *The Omaha Bee*, Nebraska, November 28, 1922, p. 2.
- Rafet Pasha Says Nationalists Have Most Powerful Army of World, *The Asheville Citizen*, North Carolina, October 21, 1922, p. 5.
- Rafet Tells Aims of Democratic Turkey, first Governor of Constantinople Grants Interview, *The Commercial Appeal*, Tennessee, November 07, 1922, p. 20.
- Refet Paşa, *Sabah*, 13 Ekim 1922, s. 1.
- Refet Pasha Replaced, *Daily News*, New York, November 23, 1922, p. 3.
- Report Ali Hanged, *The Topeka State Journal*, Kansas, November 07, 1922, p. 3.

AMERİKAN BASININDA ANKARA HÜKÜMETİ TEMSİLCİSİ
REFET PAŞA'NIN İSTANBUL'DAKİ YÖNETİMİ

- Report British Arrest Rafet, *Chicago Tribune*, Illinois, November 13, 1922, p. 2.
- Restless Night in Constantinople, Celebration in Honor of Rafet Pasha was Boisterous and Believed Dangerous, *The Evansville Journal*, Indiana, October 24, 1922, p. 9.
- Rope Threat Speeds Turk Cabinet to Quit, *The Philadelphia Inquirer*, Philadelphia, November 06, 1922, p. 1.
- Sensation in Near East Situation, *The Sumter Daily Item*, South Carolina, November 06, 1922, p. 1.
- Sheridan, Clare, "Moslem Nationalist Fervor Regarded as Nemesis for British" *The Courier-Journal*, Kentucky, November 14, 1922, p. 8.
- Situation Strained, Kemalists Seize Five Neutral Zone Towns, *The New York Herald*, New York, November 05, 1922, p. 19.
- Stamboul Radiant when Turks Enter, Show Some Alarm at Return of Turk to Europe Stronger Than Ever, *The New York Herald*, New York, October 20, 1922, p. 4.
- Sultan and Cabinet Defy Nationalists, *The Philadelphia Inquirer*, Philadelphia, November 05, 1922, p. 2.
- Sultan Keeps Throne, *Lawrence Daily Journal-World*, Kansas, October 31, 1922, p. 1.
- Sultan Only Religious Chief, Democracy of Turkey is Pledged in Refet's Scorn, *Dayton Daily News*, Ohio, October 25, 1922 p. 9.
- Sultan Snubbed by Kemal Envoy, Rafet Pasha Recognizes no Grand Vizier, *The Chattanooga News*, Tennessee, October 20, 1922, p. 22.
- Sultan to Retain Throne, *The Casper Daily Tribune*, Wyoming, October 31, 1922, p. 1.
- Sultan's Cousin Becomes Caliph, Turks Install Abdul Medjid Amid Picturesque Ceremonies, *The Washington Herald*, Washington, November 25, 1922, p. 1.
- Tension is Relaxed in Constantinople, Kemalists Concede Certain Police Rights to Allies, *The New York Times*, New York, November 15, 1922, p. 3.
- The Illustrated London News*, London, November 04, 1922, Vol. 161, Iss. 4359.
- The Near East Situation Clears Up, *The Scioto Gazette*, Ohio, October 24, 1922, p. 8.
- The New Turkish Military Governor, *Norwich Bulletin*, Connecticut, October 23, 1922, p. 1.

- Turk Army to Enter Capital Tomorrow, *The Morning Press*, Pennsylvania, October 16, 1922, p. 4.
- Turk Demand Full Liberty, *Chicago Tribune*, Illinois, October 29, 1922, p.16.
- Turkey in Serious Disorder, Constantinople in Hands of Nationalists; Allied Soldiers are Ordered out, *The Bristol Herald Courier*, Virginia-Tennessee, November 06, 1922, p. 1.
- Turks are Planning Big Celebration in Rafet Pasha's Honor, *Morning Examiner*, Oklahoma, October 19, 1922, p. 5.
- Turks Demand Allies Retire, Nationalists Order All Foreign Troops to Withdraw from Constantinople, *The Brattleboro Daily Reformer*, Vermont, November 06, 1922, p. 5.
- Turks Demand Allies Withdraw Warships, *The Washington Herald*, Washington, November 16, 1922, p. 2.
- Turks Promise to Preserve Order, *The Meriden Daily Journal*, Connecticut, October 21, 1922, p. 1.
- Turks Seize Constantinople, Archives Transferred, *The Minneapolis Morning Tribune*, Minneapolis, November 06, 1922, p. 1.
- Turks Seize Constantinople, Archives Transferred, *The Minneapolis Morning Tribune*, Minneapolis, November 06, 1922, p. 1.
- Turks to Call on British to Yield Sultan for His Trial, *New York Tribune*, New York, November 18, 1922, p. 1.
- Turks to Peril Constantinople if Peace Fails, *The Minneapolis Sunday Tribune*, Minneapolis, October 22, 1922, p. 12.
- U. S. Minister Approves the Action Taken, *The Miami News*, Florida, August 10, 1921, p. 1.
- Vicar Sees Rafet Pasha, *The Commercial Appeal*, Tennessee, October 22, 1922, p. 14.
- Words That Cut to the Quick, *The Wilkes-Barre Record*, Pennsylvania, October 23, 1922, p. 8.

Araştırma Eserler

- ASLAN, Betül (2002), "Saltanatın Kaldırılmasının İstanbul'daki Yankıları" *Bellekten*, LXVI.245, 95-121.
- ATATÜRK, Kemal (1927), *Nutuk*, Kültür Bakanlığı, Ankara.

AMERİKAN BASININDA ANKARA HÜKÜMETİ TEMSİLCİSİ
REFET PAŞA'NIN İSTANBUL'DAKİ YÖNETİMİ

- AYDOĞAN, Erdal (2001), “Tümgeneral Arif Hikmet Gerçekçi'nin Günlüğünde Refet Paşa'nın İstanbul'a Gidişi, Karşılması ve İstanbul'daki İlk Günleri”, *Atatürk Yolu Dergisi*, 27-28, 258.
- GÜLLÜ, Ramazan Erhan (2017), “Saltanatın Kaldırılmasının Ardından İstanbul Bürokrasisinin TBMM Hükümeti'ne Bağlanma Süreci ve İstanbul Türklüğü'nün Muhafazası Tartışmaları”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 116.228, 119-144.
- HARINGTON, Charles (1941), *Tim Harington Looks Back*, Wyman & Sons, London.
- MUTLU, Cengiz (2021), “Refet Paşa'nın TBMM Hükümeti Adına Yönetimi Devralmak İçin İstanbul'a Gelişi ve Faaliyetleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 103, 1-34.
- PRICE, Clair (1923), *The Rebirth of Turkey*, Thomas Seltzer, New York.
- SAFA, Peyami (T.Y.), *İstanbul'un İlk Şerefli Mümessili Refet Paşa*, Urganya Matbaası, İstanbul.
- SARIHAN, Zeki (1996), *Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV (Açıklamalı Kronoloji) Sakarya Savaşı'ndan Lozan'ın Açılışına (23 Ağustos 1921-20 Kasım 1922)*, TTK Basımevi, Ankara.

Derleme Makale / Review Article DOI: 10.33207/trkede.1199914

**SABRİ ÜLGENER'İN FİKİRLERİ ÜZERİNDEN
SAATLERİ AYARLAMA ENSTİTÜSÜ ADLI ROMANIN
DEĞERLENDİRİLMESİ***

*The Evaluation of the Novel The Time Regulation Institute
Based on Sabri Ülgener's Ideas*

Mustafa Ercan KILIÇ
Esma AKPINAR*****

ÖZ: Kalkınma, 21. yüzyılda hala az gelişmiş veya gelişmekte olan toplumların gündemindedir. Bir ekonomik sistemin, kalkınma aşamalarını etkin bir şekilde kat edebilmesi için en başta Sabri Ülgener'in tabiriyle "iktisadi zihniyetinde" bu dönüşümü gerçekleştirmiş olması gerekir. Değişen zihinler, davranışların değişmesine ve iktisadi tabirle "çıktı"ların değişmesine vesile olur. Bu sebeple "iktisadi zihniyeti" doğru anlamak ve hatta ayrıntılarına vakıf olmak önemlidir. Toplumun içerisinde çıkan edebi eserler, toplumsal düzen üzerinde etkili olan birçok unsuru yansıtmaktadır. Bu unsurlardan biri de iktisattır. Bu da edebi eserlerin ortaya konduğu dönemlerin ekonomik durumundan bağımsız olmamalarından kaynaklanmaktadır. Özellikle romanlarda, eserin konusunun betimlenmesinde o günkü şartlar da anlatılmakta, olay örgüsü içerisinde kahramanların yaşadıkları ister istemez dönemin iktisadi zihniyetini yansıtır durumda olmaktadır. Bu bağlamda ve bu çalışma özelinde Tanpınar'ın *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* adlı romanı Türk toplumunun iktisadi zihniyetini anlamak adına incelenmiştir. Yapılan değerlendirmelerde Ülgener'in fikirleriyle karşılaştırma yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kalkınma iktisadı, Kurumsal İktisat, Davranışsal İktisat, Sabri Ülgener, Ahmet Hamdi Tanpınar

ABSTRACT: Development is still on the agenda of underdeveloped or developing societies in the 21st century. In order for an economic system to pass through the stages of development effectively, it must first have realized this transformation in its "economic

* Bu makale, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı'nda Mustafa Ercan KILIÇ Danışmanlığında hazırlanan "Sabri Ülgener'in Fikirleri Üzerinden Saatleri Ayarlama Enstitüsü Adlı Romanın Değerlendirilmesi" başlıklı yüksek lisans tezinden oluşturulmuştur.

** Dr., İnönü Üniversitesi, İİBF İktisat Bölümü, Malatya, mercan.kilic@inonu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7398-8959

*** Yüksek Lisans Öğrencisi, İnönü Üniversitesi, İktisat ABD, Malatya, esmaakpinar02@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2016-2763

Geliş Tarihi / Received: 06.11.2022

Kabul Tarihi / Accepted: 15.12.2022

Yayın Tarihi / Published: 30.01.2023

mentality”, as Sabri Ülgener put it. Changing minds lead to changes in behavior and, in economic terms, “outputs”. For this reason, it is important to understand the “economic mentality” correctly and even to have a grasp of its details. Literary works emerging from the society reflect many elements that are effective on the social order. One of these elements is economics. This is due to the fact that literary works are not independent of the economic situation of the periods in which they were produced. Especially in the novels, the conditions of that day are also described in the description of the subject of the work, and the lives of the heroes in the plot necessarily reflect the economic mentality of the period. In this context and specifically for this study, Tanpınar's novel *The Time Adjustment Institute* has been examined in order to understand the economic mentality of Turkish society. In the evaluations made, comparisons were made with Ülgener's ideas.

Keywords: Development economics, Institutional Economics, Behavioral Economics, Sabri Ülgener, Ahmet Hamdi Tanpınar

Giriş

Ana akım iktisat yazınında “homo economicus” un temel gayelerinden biri verimliliktir. Verimlilik ise tanımı gereği ele alınan duruma göre değişiklik gösteren bir olgudur. Mesela üretim noktasından bakıldığında, minimum çıktı ile belli bir çıktıyı elde etmek, belli bir girdiyle maksimum çıktıyı elde etmek verimlilik tanımı olabilir. Ya da şirket karlılığı açısından bakıldığında belli bir çıktıyı minimum maliyetle üretmek, belli bir girdi üzerinden maksimum kar elde etmek ifadesiyle açıklanabilir. Verimlilik iktisadın tanımındaki “sınırlı kaynaklar”dan dolayı ortaya çıkan bir gerekliliktir. İnsan ihtiyacının sınırsız olmasından dolayı kaynakları “verimli” kullanmak gerekir.

Günümüz refah devleti anlayışında ise verimlilik, minimum maliyetle maksimum refah oluşturmak çabası olarak kabul edilebilir. Modern anlayış, ekonominin insan için var olması gerektiği fikrini benimsedikçe verimliliği de daha çok insana dolaysız bakan çıktılar noktasından dile getirmiştir. Mesela “sürdürülebilir” bir ekonomi anlayışı da yine insana verilen kıymetin bir neticesidir. Bunun en önemli ayağı da çevreye en az zarar vermek olarak ifade edilebilir.

İktisadi düşüncedeki tüm bu gelişmelere rağmen, hala bireyin çoğunlukla maddi ihtiyaçları gözetilmektedir. Aslında ekonomik hayat insanın maddi tarafından ziyade manevi tarafına etki eder. Üretim koşulları, gelir düzeyi, gelir dağılımı, ekonomik istikrar, çevre dostu üretim gibi faktörler insanın ruhsal ve zihinsel yapısını müspet veya menfi olarak etkiler. Bu etkiler de insanın davranışlarından tespit edilebilir. Peki, bu durum tek taraflı mıdır? Asla! Bir toplumun veya o topluma ait bir kişinin ruhsal ve zihinsel yapısı, iktisadi davranışlarından anlaşılabilir. Peki, ruhsal ve zihinsel yapıyı etkileyen unsurlar nelerdir? Başta kültür, örf ve adetler, coğrafi koşullar, dini

inaniş, kurumsal yapı ve en sonunda karakter insanın manevi yapısına tesir eder. Böylelikle denilebilir ki bir toplumun iktisadi davranışlarını incelerken öncelikle oraya ait sosyal, siyasal ve kurumsal faktörleri incelemek gerekir. Peki, bu olguları hangi kaynaklar üzerinden incelemek gerekir? İşte bu noktada edebi eserler ve başta romanlar insanlara ışık tutabilir. Özellikle romanlarda o toplumun manevi yapısı ayrıntılı olarak tarif edilir. Tabii her roman veya her edebi eser bu niteliğe haiz olmayabilir.

Bu bağlamda, Türk toplumunun iktisadi davranışları, tahlil ve tetkik etmek istenildiğinde yapılabilecek faaliyetlerden biri de Türk romanlarını okumak olabilir. Bir eleme yapmak gerektiğinde ise Ahmet Hamdi Tanpınar ismi hemen beliriverir. Son olarak okunan bir romanın iktisadi hayatı tarif etmek noktasında “verimliliği” aynı dönem yaşamış bir iktisatçının fikirleri ile karşılaştırma yaparak keşfedilebilir. Bu karşılaştırmanın güzel örneklerinden biri Ahmet Hamdi Tanpınar ile Sabri Ülgener arasında yapılabilir. Benzer dönemlerde, benzer hayatlar yaşamış bu iki düşünür bir iktisadi çalışmada bir araya getirilebilir. Sabri Ülgener’in fikirleri üzerinden *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* (SAE) adlı romanın değerlendirilmesi amacıyla yapılan bu çalışmada, Sabri Ülgener’in iktisadi düşünceleri içerisinde yer alan; ‘planlama ve kurumsallık’, ‘girişimcilik’, ‘iktisadi zihniyet’, ‘çalışma ve kalkınma’, ‘aydın rolü’ ile ‘rasyonalite’ kavramları incelenmiştir.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde iktisat edebiyat ilişkisi üzerinde durulmuş; ikinci bölümde, Sabri Ülgener iktisat metodolojisi üzerine bir bölüm ortaya konmuş; üçüncü bölümde SAE’nin konusu ve içeriğine kısaca değinilmiş ve dördüncü bölümde Ülgener’in düşünceleri ve SAE’den alıntılar altı ayrı başlık ve tablo üzerinden yorumlanmıştır.

Roman ve İktisat İlişkisi Üzerine

Modern iktisadın kurucusu olarak kabul edilen Adam Smith kendini “belles-lettres” yani bir edebiyatçı ve filozof olarak tanımlarken (Sarfati ve Atamtürk, 2015: 120), Balzac, Goethe gibi büyük yazarlar belli bir kesim tarafından (ki buna Karl Marks da dâhil) tarihin büyük iktisatçıları olarak kabul edilirler (Özel, 2019: 40). Tabii ki bu noktada bilhassa edebiyatın roman türü kastedilmektedir. Yani roman yazan “bazı” edebiyatçılar bu kategoriye dâhil edilir. Zaten modern edebiyat aslında roman türünün gelişmesi anlamına gelmektedir. Yine modern zamandan kasıt Protestan mezhebinin yayılması, burjuva sınıfın ortaya çıkışı, kapitalist sitemin gelişimi ile birlikte düşünülmelidir. Bir diğer deyişle, insanın toplumdan bağımsız, “birey” olarak değer kazandığı ve para kazanmanın itibarının

arttığı ve dinamik bir hayat tarzının ortaya çıktığı bir dönem içerisinde (Varoufakis, 2019: 49-57) roman ortaya çıkmış ve yaygınlaşmıştır. Modern dünyada, şiirden ziyade düzyazı ön plana çıkmıştır. Zaten Tanpınar da düzyazının mesela mektubun insanın kendisini en iyi anlatabildiği araç olduğunu belirtir; çünkü dışarıdan müdahale yoktur (Tanpınar, 2020: 40). Tanpınar, eski edebiyatın usulünde, ferdin kendini ifade etme olanağı olmadığını belirtir. Eski edebiyat derken özellikle şiir türünü kasteder. Devamında da şairin, hakikati ele alırken ortada kalamadığını öteki tarafa geçtiğini ve salt şikâyet etme haline büründüğünü söyler. Böylece aklın muvazenesi kaybolur (Tanpınar, 2020: 53). Bu sebeple yapmacık edebiyattan ayrışması önemlidir der (Tanpınar, 2020: 38). Hatıratların, günlüklerin ehemmiyeti bu noktada önemlidir. Avrupa’da roman türünün gelişimi hatırat ve günlükler üzerinden peyda olur. “Roman insanın uyanışı ile başlar” diye meseleyi ele alır (Tanpınar, 2020: 26). Mustafa Özel romanın eski edebiyattan ayrılan en önemli noktasının zaman ve para meseleleri olduğunu söyler. Yani destanda, şiirde zaman mefhumu yoktur. Kahramanlar zamanın dışında ve ulvi gayeleri olan insanlardır. Hâlbuki modern dünyada zaman ve para en önemli iki olgudur. Hatta çoğu zaman ikisi eşdeğer kabul edilir. Modern zamanın kahramanları para kazanan, zamanın kıymetini bilen “girişimciler”dir (Özel, 2019: 29). Yine Özel, roman olmasaydı birey olmazdı diye ifade eder. Tanpınar’dan farklı olarak birey ve insanı aynı kefeye koymaz. Birey toplumdaki bağımsız, insan ise toplum ile iç içedir. İktisadi olarak açıklanacak olursa birey “homo economicus”dur, insan beşerdir. Yani birey rasyoneldir, bencildir, dinamiktir; insan ise irrasyonel, toplumcu ve sakindir (Özel, 2019: 13).

Tanpınar, romanı vak’aların kurgulanması olarak tarif eder. Problemler vardır. Bu problemler insanlar arasında geçer. Hatta Tanpınar, “Garbın hayat tecrübesi, roman okumuş olmaktır” şeklinde ifade eder. (Tanpınar, 2020: 23). Tabii modern zamanların vak’aları daha çok para ve zaman ile ilgilidir. Bir diğer ifadeyle insanlar arasındaki para ve zamanla ilgili meselelerin kurgulanmasıdır roman. Özel, romanın kurgusunu “mert kurgu” olarak, sosyal bilimlerini ise “namert kurgu” olarak tanımlar. Çünkü roman kurgu olduğunu ilan eder, sosyal bilimlerin kurgusal olduğunu gizler ya da hakikatin ta kendisi olarak tanımlar (Özel, 2019: 29).

Meseleyi daha farklı olarak açıklayan Wolfgang Iser, Gizli Okuyucu (The Implied Reader), isimli kitabında romanın gerçeklikle olan ilişkisini: “Romanın aslında gerçekliği sunmadığını fakat daha çok, gerçekliğin ne olduğu ve nasıl öğrenileceği konusunda bir fikir üretmeyi amaçladığını”

şeklinde ifade eder (Kaygı, 2021: 37). Gerçekliği kurgularken bazen hakikatlerin keşfine vesile de olabilir. Mühim olan nokta ise bu keşfedilmiş hakikatlerin “bilgi” olarak kullanılıp kullanılmayacağı tartışmasıdır.

Yine, ünlü edebiyatçı Hilmi Yavuz da roman yazmanın bir gereği olarak o toplumun iktisat tarihini bilmek gerekliliğinden bahseder. Çünkü karakterler ve olaylar bir zihniyetin yansımasıdır. O zihniyetin en temelinde de iktisadi anlayış, gelenek ve görenekler yer almaktadır. Bundan mütevellid Yavuz, Türk toplumunun yetiştirdiği Ahmet Hamdi Tanpınar ve Ahmet Mithat Efendi'nin mühim eserlerinin bir sırrının iktisat tarihine olan vukufiyetleri olduğunu belirtir (Sarfati ve Atamtürk, 2015: 115). Zaten Mustafa Özel, Ahmet Hamdi Tanpınar için “düşünür” sıfatını kullanır ve “Zaman” mefhumunu Türk romanına ilk olarak aşıl原因 bir düşünür olduğunu belirtir. *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* romanını da 20. Yüzyılın en önemli romanlarından biri olarak kabul eder (Özel, 2019: 30).

Bir diğer iktisatçı Zekai Özdemir de Türkiye’de bütün iktisatçıların Sabri Ülgener’i, bütün edebiyatçıların da Tanpınar’ı yazmak istediğini belirtir. Bunu ikisinin de alanında birer uzman olmaktan öte Türk toplumunu çok iyi tahlil etmiş birer düşünür olmalarına bağlar. Özdemir, bir iktisatçı olarak Tanpınar’ı yazma isteğini ise, biraz edebiyat biraz da iktisat bilgisine sahip olmasından daha kolay gelmesine bağlar (Özdemir, 2021: 5).

Son olarak edebi eserlerin (dolayısıyla romanların) iktisadi araştırmalarda kullanılması Sabri Ülgener’in de üzerinde durduğu bir konudur. Sabri Ülgener farklı kaynakların iktisadi araştırmalarda kullanılıp kullanılmayacağı tartışmasını Werner Sombart’ın tasnifi üzerinden ele alır. Vasıtalı ve vasıtasız olarak iki temel gruba ayrılan bilgi kaynakları içerisinde asıl mühim olanlar vasıtasız veya doğrudan bilgi veren kaynaklardır. Bu kaynaklar devlet arşivleri, firma kayıtları ya da devlet yöneticileri ile firma sahiplerinin hatıratları türünden belgelerdir. Ülgener, bu tür kaynaklara ulaşılması mümkün olmadığı durumlarda ise vasıtalı kaynakların öneminden bahseder. Vasıtalı kaynaklar da yine kendi içinde 4 kısımdan oluşmaktadır. Zamanın din anlayışı, hukuk temayülleri, efkâr-ı umumiyesini yansıtan her türlü eser bu tür kaynaklardandır. Dolayısıyla edebi eserler, atasözleri, deyimler ve münasip ölçüde türkülerin bile iktisadi analizde kullanılabilceğini belirtir. Hatta Ülgener, bazen bir toplumun ekonomi zihniyetini anlama hususunda vasıtalı kaynakların daha yararlı olabileceğini de belli ölçüde savunur (Ülgener, 1940-41: 372-374).

Sabri Ülgener ve Metodolojisi Üzerine

Sabri Ülgener'in metodolojisini anlamak, Ülgener'i ve onun kelime dağarcığımızı katkısını anlamak için çok önemlidir. Ülgener, araştırmalarında tarih, felsefe, ekonomi, sosyoloji ve birçok farklı bilimden yararlanmıştır. Bu bağlamda Ülgener; iktisat, tarih ve Türk sosyal bilimlerinin geleneklerinde ender görülen, iktisattan sosyolojiye, sosyolojiden tarihe ve hatta teoloji verilerinden yararlanarak psikolojik araştırmalar yapabilen ve tüm bilim insanlarını birbirine bağlayabilen bir bilim insanıdır (Uğur, 1983: 127). Ülgener metodolojisini öncelikle Alman felsefi ve sosyolojik geleneğinden birçok insanla etkileşim kurarak oluşturmuştur. Erken yaşta Almanca öğrenmesi ve üniversite reformunda birçok Alman profesörle tanışma fırsatı bulması bu bağlamda önemli rol oynamıştır. Bu dönemde, Türk düşünce yapısında baskın olan "Ziya Gökalp - Emile Durkheim" çizgisindeki pozitivistik ikame olarak Ülgener, Alman tarih okulunun "Weber ve Sombart" ile ulaştığı "anlama (arka plana bakma) yöntemi" kullanmıştır (Yılmaz, 2003, s.492). Durkheim'in düşünce tarzı ve yönteminin Türk sosyolojisinin temellerinin atılmasına büyük katkı sağladığına şüphe yoktur. Özellikle Gökalp, Avrupa'da Durkheim ideolojisinin üstlendiği göreve benzer bir görevi Türkiye'de yürütmüştür. Weber'in fikirlerinin Türkiye'ye, Durkheim'in fikirlerinden sonra geldiği söylenebilir. Weberci düşünce geleneğini Türkiye'de ilk kez tartışan ve uygulayan kuşkusuz Ülgener'dir. Bu açıdan bakıldığında, Weber-Ülgener'in anlama/yorumlama yaklaşımı Durkheim-Gökalp'ın yorum çizgisine aykırıdır. Ülgener, Durkheim'in "yorum" yöntemi yerine Weber'in "anlama" yöntemini kullandığı için kendini daha şanslı görmektedir (Sayar, 1998: 253).

Werner Sombart'ın "saf zihniyeti" ve Max Weber'in anlayıcı-yorumlayıcı yaklaşımı, Ülgener'in çalışmalarının ana hattını oluşturur. Ülgener, Türk toplumu ve geri kalmışlığı incelerken sıklıkla zihniyet araştırmaları yapmıştır. Bu bağlamda Ülgener, Werner Sombart'ın metodolojisini ve fikirlerini önemli bir kaynak olarak keşfeder. Ülgener, insanları açıklamak yerine onları anlamayı gerçekçi bulduğu için, insanlar arasındaki ilişkiyi ön planda tutmuş ve ekonomik analizde gözden kaçan insanları analizine dâhil etmeye çalışmıştır. Bu bakımdan özgün bir yazar niteliğinin tüm unsurlarını bünyesinde barındırmaktadır. Weber ve Sombart'ın kapitalist gelişmenin dinamiklerine ilişkin analizinden farklı olarak, Ülgener'in kaygısı, aynı gelişmenin Osmanlı-İslam dünyasında neden gerçekleşmediğidir (Koçdemir, 1998: 110).

Ülgener araştırmalarında Weber'in modern kapitalizmin oluşunun sosyolojik analizine benzer bir yöntemi Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyal yapısına uygulamıştır. Hatta denilebilir ki Ülgener, araştırmasında, maddi/ekonomik faktörlerin zihniyet ve kurumlarına ilişkin Marksist bir anlayıştan da yararlanmıştır. Ancak bu teorinin aksine altyapı-üstyapı ikilemelerinden hangisinin belirleyici olduğunu netleştirmemiş ve sadece birini öncelikli sıraya koymamıştır. Genelden özele, soyuttan somuta bir metodoloji alırken bazen somut verilere dayalı genellemelere başvurmuştur. “Weber, Avrupa’da kapitalizmin ahlakını ortaya çıkaran etkenleri aradı, bu yüzden diğer etkenlerin rolünü kabul ederken en önemli etken olan ‘Protestan Ahlakı’na vurguladı. Ülgener de bunun olmasını engelleyecek modeller arıyordu çünkü Kapitalizm, Osmanlı Devleti’nde ve toplum düzeninde ortaya çıkarmamıştır” (Kılıçbay, 2006: 94). Özellikle bu düşünce sistemi Ülgener’in çalışmalarının odak noktasını oluşturmaktadır. Ülgener, Kapitalizm ve Osmanlı Devleti ilişkisine “zihniyet ve din” ekseninde yaklaşır ve derinlemesine inceler. Ülgener, sermaye birikimini ve meslek etiğini örnek vererek Weber’in ideal tipi olan “Protestan Ahlakı”na karşı “Melamizm”i öne çıkarmaya çalışır. Ülgener’in psikolojik araştırmalardaki temel amacı, geçmişi, bir eserden ve bir kişiden diğerine inceleyerek ve türleri doğrudan karşılaştırarak Osmanlı Türklerinin ekonomik bir tipolojisini ortaya çıkarmaktır (Acar ve Bilir, 2016: 118).

Ülgener’in zihniyet meselelerine yaklaşımı, kullandığı kaynaklar ve kullandığı kavramlar bakımından dikkat çekmektedir. Ülgener, arşiv kaynaklarından ziyade dönemin ahlaki yapılarını, önerilerini ve edebi eserlerini kullanan anlayışlı bir yaklaşımdan hareket etmiştir. Akılcılık ve Orta ağ gibi kavramları, bazen de tasavvuf gibi kavramların yanı sıra bizzat kendisinin getirdiği iktisadi ahlak-iktisadi zihniyet gibi kavramları da yaygın olarak kullanmaktadır. Ancak Ülgener’i yalnızca Sombart ve Weber açısından düşünmek yanlıştır. Ülgener, sürekli araştırma ve yeni düşünme biçimleri geliştirerek ufkunu genişletmiştir (ağman, 2016: 96).

Saatleri Ayarlama Enstitüsü Adlı Romanın Konusu

SAE adlı roman Tanpınar’ın vefatından kısa bir süre önce 1961 yılında Remzi Kitapevi tarafından yayımlanmıştır. Tanpınar’ın yurtdışı seyahatlerinden ve olası bir Ülgener etkisinden sonra kaleme aldığı bu çalışma, birçokları tarafından Tanpınar’ın en olgun, en başarılı eseri olarak kabul edilir. Roman, toplamda dört bölümden oluşmaktadır: Büyük Ümitler, Küçük Hakikatler, Sabaha Doğru ve Her Mevsimin Bir Sonu Vardır. Romanın başkahramanlarından Hayri İrdal’ın anılarından yola çıkarak genel

olarak konunun, Türk-Osmanlı toplumunun Meşrutiyet-Cumhuriyet çizgisindeki modern maceralarının hicivli bir eleştirisi olduğu söylenebilir. Ancak yazarın 1943'te devlet bürokrasisinin işleyişini ve romanın olay örgüsü ve karakterlerinin deneyimlerini öğrenme fırsatı bulduğu düşünülürse, SAE'nin daha çok Cumhuriyet dönemini eleştirdiği ifadesi daha doğru olacaktır.

Roman, Hayri İrdal'ın kişiliğindeki zaman ayrımını, bunun insan üzerindeki etkisini, insanın değişimini, dönüşümünü, çevresine ve kendisine yabancılaşmasını konu almaktadır. SAE'nin misyonu, mekanik bir zaman anlayışının “geleneksel zaman” (içsel zaman) kavramına baskın çıkacağı mutlak, üniter ve modern bir zaman anlayışında toplumu egemen kılmaktır. Bir sembol olarak saat, güçlülerin modern zaman anlayışına hâkim olması için son derece önemlidir. SAE'nin kurucu fikirlerine göre, örneğin bir hoparlör bir meydana toplanmış insanlara ya da radyo tüm nüfusa aynı anda bir saate bakmalarını söylediğinde, tüm saatlerin tam olarak aynı zamanı göstermesi gerekir. Saatler aynı zamanı göstermeden önce bu fikrin arkasında göz ardı edilemeyecek önemli bir koşul daha vardır. Yani toplum bu çağrıya kayıtsız şartsız uymak zorundadır. Bu durum bizi ister istemez, insanların fiziksel ve zihinsel faaliyetlerinin ilk bakışta ortaya çıkmayan “görünmez” veya “gizli” bir güce tabi olduğu bir devlet anlayışına götürmekte, kontrol ve rehberlik etmektedir.

Modern toplumun baskın biyo-iktidarı, zorlamaya değil, gönüllülüğe dayanır, ancak bir zorlama ve şiddet aracı değil, itaate dayanır. Güç, bir merkezin veya birinin elinde değil, fiziksel, zihinsel, düşünce, eylem, algı ve disiplin becerilerini üretir ve kontrol eder. SAE'de toplumun zaman algısını değiştirmeyi amaçlayan şey tam olarak budur. SAE, radyo ve gazete ilanları aracılığıyla iş için gönüllüler arar, ancak liyakatlerini hiçbir şekilde dikkate almadan yalnızca zihniyetlerine uyan kişileri işe alır.

Kurulacak Zaman Ayar Enstitüsü'nün bazı önemli sloganları kuruluş amacına dayanmaktadır: “Ayar saniyenin peşinde koşmaktır”, “Müşterek zaman müşterek iştir”, “Hakiki insan zaman şuurudur”. Roman tamamen bu inanca nasıl ve hangi yollarla ulaşılabileceğine odaklanmış gibi görünse de en geniş anlamıyla özden yoksun olan için bir trajikomedî dünyasının kapısını aralamıştır.

Tanpınar ve Ülgener'i Birlikte Okumak

Yazarlar romanlarını kendileri kurgularlar. Hikâyeyi oluştururken karışımın malzemelerini kendileri belirlerler. Dolayısıyla yazarın bilgi düzeyi, hayata bakışı, görgüsü, hayat tecrübesi, tarih bilgisi vs. bu karışıma

renk verir. Tanpınar, hemen her eserinde aşk, evlilik, müzik, tarih ve ekonomi konularını işlemiştir. Bu temaların yoğunluğu eserler arasında farklılık arz edebilmektedir. Örneğin, *Beş Şehir* adlı deneme türünde tarihi, ekonomik ve sosyal olaylar en önemlileridir. Ancak, *Aydaki Kadın* adlı romanı daha çok aşk ve evliliğe odaklanır. *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* adlı romanında bu temalar daha eşit ağırlıklı bir şekilde okuyucuya aktarılmıştır.

Tanpınar'ın eserlerini kaleme alırken aynı dönemde yaşamış olan Sabri Ülgener'in fikirlerinden etkilenmiş olabileceği düşünülmektedir. Bunun en önemli sebebi düşüncelerindeki çarpıcı benzerlikler olmasıdır. Ülgener'in talebesi olan Ahmet Güner Sayar'ın yaptığı araştırmalarda bu etkinin (eğer varsa) ancak SAE'de kendini göstermiş olabileceği kanısı mevcuttur (Kılıç, 2022). Bu etki, Tanpınar'ın eserlerinde doğrudan aktarma şeklinde değil de romanlarındaki kahramanlar arasında geçen diyaloglarda, kahramanların davranışlarının ve romanlarının olay örgüsünün betimlenmesinde görülebilmektedir. Söz konusu etkinin bu açıdan bakılarak çalışma kapsamında SAE kitabında yer alan bazı kavramlar; Sabri Ülgener'in fikirleri üzerinden değerlendirilmiştir. Değerlendirme yapılırken öncelikle SAE'nin incelemesi yapılmış, daha sonra ise Ülgener'in fikirleri ile örtüştüğü düşünülen, 'planlama ve kurumsallık', 'girişimcilik', 'iktisadi zihniyet', 'çalışma ve kalkınma', 'aydın rolü' ile 'rasyonalite' kavramları birlikte incelenmiştir.

Planlama ve kurumsallık

Araştırma kapsamında incelemiş olduğumuz SAE'de yer alan kavramlardan biri planlama ve kurumsallıktır. Bu kavramın SAE'de işlenme şekline bakıldığında Ülgener'in fikirleri ile örtüştüğü noktaların olduğu görülmektedir.

Tablo 1. Tanpınar ve Ülgener'e Göre Planlama ve Kurumsallık

Ahmet Hamdi Tanpınar

"Vaatkâr demek istiyorum. Bakın Hayri Bey, ben karar verdim, beraber çalışacağız bundan sonra. Onun için anlaşmamız lazım" (Tanpınar, 2004: 225).

"Bana kalırsa bu ayar istasyonları personelini sadece genç kızlara ve kadınlara inhisar ettirelim. Hiç erkek almayalım. Sizin dediğiniz şekilde bir terbiyeyi ancak genç kızlara verebiliriz. Erkekler için başka işler ararız... Bir yığın delikanlıyı otomat hâline ne diye sokalım! Zaten yapamayız. Şimdi kadınlar da erkekler kadar genç ve güzel

Sabri Ülgener

"Meseleyi, sermayenin kârlılık ve üretkenliği hakkında biraz evvel söylediklerimize bağlayarak, daha etraflı bir şekilde gözden geçirebiliriz. Bilindiği gibi, çeşitli istihsal kollarında kârlılık noktasından göze batacak derecede seviye farklarının mevcudiyeti, kısa veya uzun vadeler içinde bir sahadan diğerine doğru muvazene kaymalarına ve bilhassa sermayede devamlı yer değiştirmelerine sebebiyet verir; bu hal, gidilen yerde kârlılık derecesi zamanla diğerleri hizasına ininceye kadar devam eder.

kadınlarla anlaşabiliyorlar... Sinema
artistlerine hayranlıklarından belli”
(Tanpınar, 2004: 257).

“Konuşurken de aynı şekilde yeknesak,
tatlı ve ölçülü olurlarsa, bilhassa aynı
zamanda son derecede mültefit, nazik ve
ciddi olmayı da öğretirsek rağbet artar.
Saatten, enstitüden hep aynı kelimelerde,
büyük bir ihtisas iddiasıyla bahsederlerse,
araya hiçbir şey katmazlarsa ve bilhassa bu iş
için kurulmuş saatler gibi hareket ederlerse,
yaşlarına göre tuhaf görünecek bir ciddilikle
söyleyeceklerini söyleyip birden susarlarsa...

-Yani bir nevi otomatizm... Asrımızın
asıl büyük zaafı ve kudreti. İçten içe
hazırlanan aydınlık ve düzenli yeni Orta
Çağ’ın temeli ve belkemiği” (Tanpınar,
2004: 256).

“Biz bu meseleyi hallettik.
Müessesemize tam referansı olmayan, iyi
tanımadığımız kimse giremez. Bunun için de
prensibimiz gayet sağlam. Memurlarımızın
yarısı, kendi akraba ve yakınlarımız olacak.
Yarısı da dışarıdan güvendiğimiz yüksek
insanların tavsiyelileri. Böylelikle her nevi
dedikoduyu önlemiş olacağız... Herkes
kefaleti umumiye altında çalışacak”
(Tanpınar, 2004: 244).

Tanpınar SAE’de kurumsallığı ele alırken kurumsal planlama aşama
aşama yapılmalıdır. Bir kurumsal yapının planı hazırlanırken kurumun yeri,
kimlerin çalışacağı, nasıl kıyafetler giyileceği kadar ayrıntılı bir şekilde
anlatılmıştır. Tanpınar bunları anlatırken saatlerden örnek vermiş, kurumun
bel kemiği olan saatleri, çalışan insanlara benzetmiştir. Dolayısıyla kurum
çalışanlarının hızlı ve ahenkli olmasını anlatmıştır. Ahenk, yeknesak bir
çalışma ile sağlanabilecek ve bu yolla kurumlar otomatik çalışır hale
getirilebilecektir. Ülgener için ise kurumsal planlamada önemli olan uyum
ve ahenkli çalışmadır. Yapılan planlamalara bir ceza olarak bakmak yerine
mantıklı ve koordineli hareket etmeyi vurgulamaktadır. Planlamayı makro
şekilde ele alan Ülgener sabırla ve ahenkle çalışmamanın sonunun büyük
kayıplar olduğunu belirtmektedir. Bunun içindir ki önce sabırlı olmak
gerekir. Sabırla yapılan çalışmaların tüm zamana yayıldığını ve verimin

İktisaden ileri ve olgun rejimlerde muhtelif
istihsal şubelerinin hep beraber “normal kâr”
mihveri etrafına sıralanma ve
hizalanmalarıyla teşekkül eden sektörler-
arası muvazene, az gelişmiş memleketlerde
sağlam bir plan ve programa bağlanmadıkça,
kolay tahakkuk edilebilecek bir gaye
değildir. Koordine edilmemiş bir yatırım
politikasının milli ekonomiye iras ettiği
kayıp ve fireleri azımsamaya imkân yoktur”
(Ülgener, 1963: 387).

“... az gelişmiş memleketlerin hızlı bir
kalkınma esnasında rastlamaları muhtemel
olan durumu açık bir şekilde aksettirmektedir.
Filhakika, böyle bir kalkınmanın müterakki
bir vergi sistemi ve ona paralel tedbirlerle
beraber yürütülmedikçe, bir kısım gelirlerin
sür’atle çoğalışına ve bunun da peşi sıra
gayrimüstahsil transferlere yol açacağı
aşikârdır” (Ülgener, 2006: 210).

artacağını vurgular. Verim arttığında ise daha çok çalışmak ve daha çok çalışılmak istenecektir.

Planlama konusunda Tanpınar ve Ülgener'in üzerinde durduğu ortak nokta ahenkli çalışmadır. Ahenkli çalışma yeknesak bir planlamanın sonucunda olmaktadır. Yeknesak planlamada düzenli ve verimli bir çalışmayı doğuracak ve kalkınmayı hızlandıracaktır.

Bununla birlikte Tanpınar firma bazında yapılması gerekenleri anlatırken bir taraftan ironik bir şekilde eleştiri yapmaktadır. Bu eleştiri ise gerek az gelişmiş ülkelerin sorunları özelinde (mesela adam kayırmacılık) gerekse de modern ekonomik sisteme karşı olmaktadır. Mesela otomasyon bir taraftan piyasanın muktezası iken diğer taraftan insanları içten içe tüketen bir mekanizma olarak tarif edilmektedir. Ülgener'in anlatım tarzı ise daha açık bir şekilde ve düzenin bütünsel eleştirisinden ziyade az gelişmiş ülkelerin eksik uygulamaları üzerine olmaktadır.

Girişimcilik

Araştırmada SAE'de yer alan ve Ülgener'in iktisadi düşünceleri ile örtüşen Girişimcilik kavramı ile ilgili bulgular aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 2. Tanpınar ve Ülgener'e Göre Girişimcilik

Ahmet Hamdi Tanpınar

"Vaat et, yarın unutacak olduktan sonra... diye düşündüğümü hayal meyal hatırlıyorum. Ondan ötesi hakiki boşluk..." (Tanpınar, 2004: 227).

"Demek usul bu idi. Evvelâ muvaffakiyet denen bir şey kabul edilecek, sonra sahibi aranıp bulunacak, o tebrik edilecek, bu sefer o, muvaffakiyetin asıl karşısındakinin olduğunu iddia ederek ona aynıyla devredecek, öteki çok mânalı bir kelime ile kendi hissesini ayırdıktan sonra yine geriye verecekti. Böylece üzerinde bu kadar devr ü teslim, iade ve tekrar iade muamelesi geçtikten sonra bu muvaffakiyetten artık kim şüphe edebilirdi? Enstitümüzün kurulması bir muvaffakiyetti. Bu resmen muamelesini görmüş bir vâkıa idi. Artık müsterih olabilirdim" (Tanpınar, 2004: 240).

"Ehemmiyet verme!., dedi. Fakat işi sıkı tutmak lazım! Sen derhal dikkatli bir cevap yazarsın! Ben kendi tarafımdan onun zayıf

Sabri Ülgener

"Yatırımların (olgunlaşma) müddetini kısaltacak genişlikte bir "sosyal sabit kapital" tesisine gidilmedikçe, ahenkli bir gelişmenin mümkün olamayacağı anlaşılıyor. İç kaynaklar veya dış yardımlarla ekonomiye muhtaç olduğu istihlal takatini ve elastikliğini sağlamadan girişilen yatırımların sosyal hasılayı reel ve muvazenede şekilde artırabilmeleri şansı çok azdır. Asıl tehlike, iyi koordine edilmedikleri takdirde netice vermeleri gecikecek olan yatırımların kuvvetli bir istihlal meyli ve efektif talep sür'atı ile birleşerek İktisadî inkişafı açık bir enflasyona doğru yürütmeleridir. Hadiselerin zaman içinde akış farkından meydana gelen bu elverişsiz durumu, yukarıdan beri malûmumuz olan iki vâkıa üzerinde daha iyi görebiliriz, a. İstihlal ve harcama itiyatları değıştikçe gelirin teşekkülü ve sarfi arasındaki müddetin (lag'ın) kısalışı;

damarını bulur basarım. Bunlar efkâr umumiyyeyi bir zaman işgal eder. Fakat asıl mühim mesele herkesi şaşkırtacak bir şey yapmamızdır. Anladın mı? Yeni, çok yeni bir şey... Öyle bir şey ki, dost, düşman herkes şaşkırsın! Bizim gibi müesseseler bir lahza bile aktüalite olmaktan vazgeçemezler. Bunu kafana koy ve öyle çalış!.. Bir şeyi unutma! Talihe güvenmek lazım!” (Tanpınar, 2004: 308-309).

b. Yatırımların tam hasıla verecek bir olgunluğa varmaları için geçecek zamanın uzunluğu. Gelişen ekonomilerde ilk faktör-sosyal ve kültürel bakımdan hiç de haksız olmayan bir kalkındırma siyasetiyle desteklenerek- kuvvetli bir harcama meyli ile istihlâk mallarına yüklenirken, ikinci faktör bu gelişmeyi ancak geriden ve uzaktan takip eder” (Ülgener, 1983: 241).

Tanpınar girişimcilik kavramını açıklarken usul üzerinde durmaktadır. Ona göre önemli olan yapılan iş yeni ve şaşkırtıcı olmalıdır. Öyle ki aslolan işi içselleştirmektir. Tanpınar işin ustaca yapılması üzerinde durmuş, işi ehline teslim edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Tanpınar ayrıca girişimcilikte risk faktörüne de değinmiş, risk almadan girişimciliğin olmayacağını anlatmıştır. Risk alınarak yapılan girişimcilik Tanpınar’a göre başarıyı getirecektir.

Ülgener’e göre ise girişimciliğin ana meselesi iç kaynaklar ve dış yardımlardır. Bunlar olmadan yapılan işler verimsiz olacaktır. Girişimcilikte önemli olan bir diğer hususun ahenk olduğunu belirten Ülgener, işin iyi yapılmaması ve ahengin sağlanamaması durumunda yatırımların gecikeceğini bunun da girişimciliğin önündeki engel olduğunu vurgulamaktadır.

Tanpınar ve Ülgener, girişimciliği işin kâmil bir şekilde yapılmasına bağlamışlardır. İşin içselleştirilmesiyle ortaya konan girişimcilik ahenkli bir çalışmayla sağlanabilirse üretim zamanında olacak, riskler azalacak, girişim başarılı olacaktır. İki düşünürün meseleyi ele alırken farklılaşan önemli bir nokta, Tanpınar’ın psikolojik faktörler üzerinde durması iken Ülgener’in ölçülebilir faktörleri ön plana almasıdır. Ayrıca Tanpınar meseleyi kendi içinde (yani az gelişmiş bir ekonomik yapı içinde) ele alırken Ülgener sürekli olarak gelişmiş ekonomilerle mukayese yapmaktadır.

İktisadi zihniyet

SAE’de Ülgener’in fikirleri ile benzerlik gösteren kavramlardan biri de iktisadi zihniyettir.

Tablo 3. Tanpınar ve Ülgener’e Göre İktisadi Zihniyet

Ahmet Hamdi Tanpınar	Sabri Ülgener
“Realist olmak hiç de hakikati olduğu gibi görmek değildir. Belki onunla en faydalı şekilde	“Muayyen bir memlekette ve zamanda ekonomi zihniyetinin tespiti

münasebetimizi tayin etmektir. Hakikati görmüşsün ne çıkar? Kendi başına hiçbir mânası ve kıymeti olmayan bir yığın hüküm vermektense başka neye yarar? İstedığın kadar uzatabileceğin bir eksikler ve ihtiyaçlar listesinden başka ne yapabilirsin? Bir şey değiştirir mi bu? Bilâkis yolundan alıkor seni. Kötümser olursun, apışır kalırsın, ezilirsin. Hakikati olduğu gibi görmek... Yani bozguncu olmak... Evet bozgunculuk denen şey budur, bundan doğar. Siz kelimelerle zehirlenen adamsınız, onun için size eskisiniz, dedim. Yeni adamın realizmi başkadır. Elinde bulunan bu mal, bu nesne ile onun bu vasıflarıyla ben ne yapabilirim? İşte sorulacak soru. Meselâ bu bahiste en büyük hatanız musikiden, yani mücerret bir fikirden hareket ederek baldızınız hanımefendiyi mütalaa etmenizdir.

Hâlbuki baldızınız hanımefendi tarafından işi münakaşa ediniz, mesele ne kadar değişir. Newton başına düşen elmayı, elma olmak haysiyetiyle mütalaa etseydi belki çürümüş diye atabilirdi. Fakat o böyle yapmadı. Şu elmadan nasıl istifade edebilirim?., diye kendine sordu. Azamî istifadem ne olabilir?., dedi. Siz de öyle yapın! Baldızım musikiden başka bir şeyde muvaffak olmak istemiyor. O hâlde elimde iki rakam var. Baldızım ve musiki. Birincisini değiştiremeyeceğime göre, ister istemez ikincisi hakkında fikirlerim değişecek. Baldızıma hangi musiki uyar?” (Tanpınar, 2004: 225-226). “Böyle düşünün! Sonuna kadar bu çıkmazda mı kalacaksınız? Elbette ki hayır...” (Tanpınar, 2004: 225-226).

“Tabii... diye tasdik etti. Yalnız her şeyi paraya bağlamamalıdır. İnsan iradesi daima maddî şartları yener” (Tanpınar, 2004: 268).

Tanpınar, zımnî olarak “zihniyet” kavramını açıklarken gerçeği görmenin doğru olacağını vurgulamıştır. Bu gerçek sadece görünen olmayabilir, görünenin arkasındaki gerçeği daha net bir şekilde ortaya koyabilmektedir. Dolayısıyla görünen yanıltıcı olabilir.

Ülgener, “iktisadi zihniyeti” tanımlarken önce o zihniyet tarihinin tayinini ve öncelikli kaynakları bulmayı vurgulamıştır. Ona göre tespit edilen kaynakların doğrudan doğruya araştırması yapıldıktan sonra zihniyet değişimi meydana gelebilir.

mevzubahis olduğu zaman yapılacak iki şey vardır:

1) Zihniyeti bir kere kendi muhitimizde biraz aşağıda, tetkik edeceğimiz vasıtalar yardımıyla tayin ve tespit etmek, yahut o zihniyet tarihinin geçmiş bir devresine ait ise, biz o hususta aydınlatılabilecek olan vesikaları elde etmek,

2) Başlıca tezahürleri tespit edilmiş olan bu zihniyeti kaynaklarına doğru götürmek, tarihi inkişafını somut hadise ve amirlerle izaha çalışmak!

Demek ki, bu iki vazifeden biri doğrudan doğruya bir **tespit ve tayin** işi, diğeri ise bir **tahlil ve izah** vazifesidir:

1) Bu iki vazifeden birincisi diğerine nazaran binnisbe basit ve kolaydır; bahusus içerisinde yaşadığımız zamanın ekonomi zihniyetini tayin etmek mevzuibahis olduğu vakit, bunu muhitine karşı çok az ilmi bir tecessüs ve heves sahibi olan her şahıs kendi başına tetkik müşahede edebilir. Ufak seyahatler, muhtelif zümrelerle sık sık temaslar bu husustaki kanaatlerimizi zaman zaman takviye veya tadil eder; yalnız tabiatıyla neticede kısmi ve mahalli olan -belki bazen da tesadüflere bağlı bulunan- bu müşahedeleri çarçabuk genelleştirmemek ciddi çalışmaların en birinci şartıdır” (Ülgener, 1983: 42-43)

Ahmet Hamdi Tanpınar asıl önemli olanın gerçeği görmek olduğunu vurgularken Ülgener ise gerçeği görmenin zihniyet değişimiyle sağlanabileceği üzerinde durmuştur.

Tabii, bu kısımda yine ortaya çıkan farklılığı ifade etmek icap eder. Tanpınar'ın yaptığı tarif sadece iktisatla ilgili bir açıklama değildir. Yani Tanpınar, hayatın bütününe bakarken sahip olunması gereken bir bakış açısını ifade etmeye çalışır. Ancak bu bakış açısı iktisadi olaylar için de kabul edilebilir. Oysa Ülgener, hususi olarak iktisadi bir zihniyetin anlaşılması ve değişimi meselesini açıklamaya çalışır.

Çalışma ve Kalkınma

SAE' de Ülgener'in iktisadi düşünceleri ile benzerlik gösteren diğer bir konu da çalışma ve kalkınma konusudur.

Tablo 4. Tanpınar ve Ülgener'e Göre Çalışma ve Kalkınma

Ahmet Hamdi Tanpınar

“Para işini merak etmeyin... dedi. Her türlü fedakârlığı yapacağız. Mademki bu işe girdik... Ben mümkün olduğu kadar tutumlu olmak gerektiğini söylemek istiyordum” (Tanpınar,2004, s.269).

“Eski usul, dedi, eski ve manasız. Müthiş zaman yer. Sonra hiçbir neticeye götürmez. Böylesi daha doğrudur. Yanılma ihtimali burada azalır. Çünkü kontrole imkân vermez” (Tanpınar, 2004: 248-249).

“İkinci ayın ortasına doğru Halit Ayaracı bir gün daireye uğradı. Beraberce Nuri Efendi'nin hatırlayabildiğim sözlerinden yüz kadar slogan tertip ettik: “Maden kendiliğinden ayar kabul etmez”, “Ayar saniyenin peşinde koşmaktır”. Bazen bunlara Halit Ayaracı'nın kendi buluşları da karışıyor ve onlar daha manalı oluyordu: “Müşterek zaman müşterek iştir”, “Hakiki insan zaman şuurudur”, “Refahın yolu sağlam bir zaman anlayışından geçer” gibi şeylerdi bunlar” (Tanpınar, 2020: 230)

“Yanıyorsunuz Hayri Bey, başlamak, başarmaktır. Bakın, bu şartlar içinde, bu küçük odada büyük bir işe kendimizi vermemiz, bu daireyi kurmamız bir başarı

Sabri Ülgener

“Tetkikimize başlarken, mevzuun şimdiye kadar ele alınış tarzına kısa bir göz gezdirmek faydalı olacaktır. Her şeyden evvel, büyüme ve gelişme fikrinin, ekseriya zannedildiği gibi, pek yeni bir şey olmayıp, eskiden beri bilindiğini ve günümüze gelinceye kadar bir hayli işlendiğini kaydetmeliyiz. Klasik iktisatçılar (Malthus, Ricardo ve diğerleri) ile Marks'ın bu mevzu üzerine yazdıkları ve söyledikleri hiç de küçümsenecek şeyler değildir. Buna mukabil, az gelişmiş memleketlerin bir problem olarak tarihî mebdeini tayin ederken, daha ihtiyatlı olmamız lâzım geliyor. Şüphesiz klasik iktisatçılar da model olarak dikkate aldıkları gelişmiş ekonomilerin yanı sıra geri ülkelere temas etmişlerdi. Fakat bu temaslar çok defa ikincileri başlı başına bir problem olarak ele almaktan ziyade, ileri sanayi ülkelerinin hususiyetlerini bariz bir rölyef halinde belirtmek üzere primitif cemiyetlere zaman zaman göz gezdirmekten ileri gitmemiştir” (Ülgener, 1983: 193).

“Yeryüzünde bazılarımız adeta kendi kapalı alemine çekilmiş denecek kadar huzur ve sükûn içinde mütevekkiline yaşıyor; hayatının bütün manasını bu sükûn ve inzivada görüyor; bazıları ise dindirilmez,

değil mi?” (Tanpınar, 2004: 250).

“Çalışmayan, işsiz insan sıfatıyla evde horlanmıyor, sokakta her rasgeldiğime talihsizliğimin hesabını vermeğe mecbur olmuyordum. Bütün gün dairede kaldığım için eski tanıdıklarımın beni gördükçe yol değiştirmelerine, görmemezlikten gelmelerine, benden kaçışlarına şahit olmuyordum. Kendimi hayata yeniden başlamış sanıyordum. Ve bu hisle dünyanın en muntazam insanı gibi yaşıyordum. İçimde müthiş bir gayret uyanmıştı. Dağlar devirmek istiyordum.

İşte burada mesele birdenbire değişiyordu. Bir işim vardı, fakat yapacağım bir iş yoktu. Bu yeni vazifem öbürlerine hiç benzemiyordu. İnsanlarla, hayatla hiçbir alakasını bulamıyordum” (Tanpınar, 2004: 231).

Sabri Ülgener'e göre “çalışmak” yaşamı belirleyen en etkin öğedir. Çalışmak neticesi itibariyle değil bizzat güzeldir. Ülgener'e göre çalışma ve dolayısıyla kalkınma ele alınırken geçmiş ve gelecek birlikte ele alınmalı, değerlendirme bu şekilde yapılmalıdır. Ona göre çalışmanın incelenmesi daha genel bir perspektiften bakılarak yapılmalıdır. Geçmiş dikkate alınmadan yapılan bir değerlendirme eksik olacaktır. Doğru olan geçmiş ve geleceğin kendi ahenği içerisinde değerlendirilmesidir. Çalışma kavramı Tanpınar'da için fedakârlıkla eşdeğerdir. Tanpınar'a göre birey öncelikle ne yapacağına karar vermeli ardından çalışmaya hazır bulunmalıdır. Akrep ve yelkovanın farklı hızlarda olmasına karşın ahenkli hareket etmelerini örnek gösteren Tanpınar'a göre önemli olan hızlar farklı olsa dahi dengeli hareket etmektir.

Tanpınar ve Ülgener, çalışma kavramının ahenkli bir irdelemeyle ele alınması gerektiğini belirterek kalkınmanın ancak bu şekilde olacağını vurgulamışlardır.

Tanpınar'ın bu kısımda meseleyi bir taraftan tarif ederken diğer taraftan işari olarak nasihat eder gibi bir yapıya bürünmektedir. Yani karşısında biri varmışçasına subliminal mesaj vermektedir. Ayrıca özellikle çalışma olgusunun, bireyin toplum nezdindeki itibarına olan etkisi gibi sosyolojik çıktılarına da değinmektedir. Ülgener ise bireyi rasyonel davranma ve davranmama tercihi üzerine iki türlü tarif etmektedir. Bu durumu basit bir

seçim olarak görmesi ve bu seçimin sosyal çıktılarına tamamen uzak durması diğer bir farklılık meydana getirmektedir. Son olarak Ülgener bireyi ele alırken sürekli olarak ekonomiler arasındaki farka da işaret etmektedir. Oysa Tanpınar salt birey ve toplum düzleminde kalmaktadır.

Aydın Rolü

Aydının toplumdaki rolü hem Ülgener'in makalelerinde hem de SAE adlı kitapta bahsedilen kavramlardan biridir.

Tablo 5. Tanpınar ve Ülgener'e Göre Aydın Rolü Kavramının Değerlendirilmesi

Ahmet Hamdi Tanpınar

“Kahveye her cins ve meşrepten insan geliyordu. Zengin mirasyedi, müflis veya tutunmuş tüccar, şöhretsiz şair, gazeteci, ressam, yüksek memur, satranç ve dama ustaları, eski pehlivanlar, bir iki Darülfünun hocası bir yığın talebe, aktörler, musikişinaslar, hulâsa her meslekten adam... Küçük gruplara ayrılmış olmalarına rağmen hemen hepsi yine beraber yaşar gibiydiler... Bu kahvede neler konuşulmazdı? Tarih, Bergson felsefesi, Aristo mantığı, Yunan şiiri, psikanaliz, ispritzma, alelade dedikodu, çıplak hikâye, korkunç veya meraklı macera, günlük siyasî hâdise, birbiriyle sarmaş dolaş, biri öbürünü yarıda bırakarak, çok yüklü, beraberinde her rast geldiğini taşıyan bir bahar seli gibi kabarık bu konuşmada beyhude ve şartırtıcı, akar giderdi. Tabii hiçbirinden tam bahsedilmezdi. Hepsi çok uzun bir uykudan, bir çeşit ölümden sonra hatırlanır gibi bu kahveye gelirdi. Büyük İskender veya Annibal, Kant'ın İmperataif'leri, bu sayıklamağa benzer konuşmada sadece günlük hayatı uyuşturmak için icat edilmiş şeylerdi. Zaten en sıhhatli vak'a bile söyleniş tarzı için anlatılırdı. Birbirlerini o kadar fazla dinlemişlerdi ki, hepsi anlatılanı aşağı yukarı evvelden bilirdi.” (Tanpınar, 2004: 130).

“Voltaire'e veya Faust'a benziyorsanız kabahat benim mi? Yahut / benzetiyorlarsa... Onlar da bizim bir şeylerimiz olmasını istiyorlar. Elli senede bir medeniyete bütün

Sabri Ülgener

“Aydın rolü ve fonksiyonları ile de geniş bir çeşitlilik gösterir. Bu çeşitlerin hepsini ayrı ayrı göz önüne almak niyetinde değiliz. Öylesi bizi düşündüğümüzden çok uzaklara götürür. Ancak konuyu gerçek boyutları içinde görmek ve yerine oturtmak için sözü edilen fonksiyonları kaba hatları olsun tanımakta yarar vardır. En önemlilerinden bir kaçım sıralamak gerekirse: Kültür değişimine Öncülük etmek; değişeni daha popüler ve yaygın hale getirmek; yeni bir zevkin ve üslubun öncülüğünü sürdürmek; halkın politik, sosyal tercihlerini etkilemek (Edward Shils'in sıralaması ile: «yüksek kültürü yaratmak ve yaymak»; «millî vemilletler üstü modeller kurmak» «ortak kültürler geliştirmek»; «sosyal gelişmeleri etkilemek»; «politik roller oynamak» (5). “Aydın bütün bu fonksiyonları ile farklı dallara ve disiplinlere konu olur. Önce şu noktayı belirtelim: Herhangi bir bilim veya sanat dalının ihtisas elemanları arasında madde ve konuya ilişkin münasebetler o daim kendi içinde oluşum çizgisini, bir bakıma iç dinamiğini verir. Buraya kadarının ilgililer arasında fikir ve bilgi alışverişinin ilerisinde sosyoloji ile bir alıp vereceği yoktur. Kişinin davranışı, sadece madde ve objeye takılı kalmayıp başkalarının fiil ve hareketine yönelik bir muhteva kazandıktan sonra sosyolojinin ilgi alanına girer. Bu yönelişi bir uçtan öbürüne iki şekli ile de düşünebiliriz: Kendi davranışında başkalarının fiil ve hareketi ile etkilenmek veya kendi davranışı

tarihiyle yetişmek kolay mı? İşin içine elbette biraz mübalağa girecek! Nasıl filân romancımızı Balzac'a öbürünü Zola'ya benzettilerse, sizi de başkalarına pekâlâ benzetirler. Hayret ediyorum doğrusu! Sizi kıskanmadığım için bana teşekkür edeceğiniz yerde kızıyor, hiddet ediyorsunuz! Ben sizin yerinizde olsam hiç ses çıkarmaz, kendi işime bakardım. Siz oturun, kitabınızı yazın, enstitümüzün tekâmül çarelerini arayın! Bunlar o kadar basit şeyler ki" (Tanpınar, 2004: 280).

Tanpınar, bizdeki aydının hep Avrupa'dakilerin birer taklidi olarak lanse edildiğinden bahseder. Bu durum aslında romanın başında da değindiği körü körüne Avrupa taklitçiliğinden ve özentisinden kaynaklanmaktadır. Ancak bu durumun yadsınacak bir tarafı olmadığını asıl yadsınması gereken meselenin bizim insanımızın yazdığı, anlattığı ve konuştuğu şeyleri inanmadan veya benimsemeden farklı hevesler için kullanıyor olmasıdır. Basit, sade ve gerçekten hakikati arayan aydınlara ihtiyacımız olduğunu belirtir.

Ülgener, aydının rolünü; kültür değişimine öncelik etmek, halkın düşüncelerine ve sosyal yaşamına yön vermek ve bunları ilerletmek olarak belirtir. Ülgener'e göre aydın toplumun temel taşıdır. Ona göre aydın davranışlarıyla toplumu ya ilerletir ya da geriye götürür. Kısacası toplumun ilerlemesi için aydın rolünün önemli olduğunu belirtir.

Ülgener ve Tanpınar açısından aydın rolü meselesi hemfikir oldukları bir konudur. Topluma yakın duran, kendini ve toplumunu tanıyan ve insanları değiştirmeye çalışmaktansa onlara yol gösteren bir "aydın" tipinin gerekliliğini vurgularlar. Tabii ki mesele Ülgener açısından daha çok iktisadi zihniyetin değişimi açısından ele alınırken Tanpınar toplum bütünsel ahengi açısından değerlendirme yapmaktadır.

Rasyonalite

SAE adlı kitapta üzerinde durulan ve Ülgener'in iktisadi fikirleri ile benzerlik gösteren diğer bir kavram da rasyonalite kavramıdır.

Tablo 6. Tanpınar ve Ülgener'e Göre Rasyonalite

Ahmet Hamdi Tanpınar

"Evvela teşkilatın genişliğinden ve lüzumsuzluğundan bahsettiler. İşsizliğin

Sabri Ülgener

"Haris bir egoizm ve kâr gayesi statik ekonomi zihniyetinin hâkim bulunduğu

alabildiğine yürüdüğü bir memlekette bu kadar insana iş bulmuş olmamızı hiç hesaba katmadan, üç müdürlüğün, on bir şube müdürlüğünün, kırk yedi daktilo ve iki yüz yetmiş bir kontrol memurunun çokluğunu durmadan başımıza kaktılar” (Tanpınar, 2004: 13).

“Enstitü kurulduktan sonra yarısı benim ve yarısı Halit Ayarçı'nın akrabasıdır” (Tanpınar, 2004: 12-13).

yerlerde de mevcut olabilir; şu farkla ki, bu sevkitabiîler umumiyet itibar ile irrasyonel kazanç vasıtalarına teveccüh ettikleri müddetçe normal ve rasyonel ekonomi hayatını harekete getirebilecek dinamik bir prensip halini alamazlar” (Ülgener, 1940-41: 368-369).

“...tüccar ve müteşebbislerin kâr gayesine, rasyonel ve egoist zihniyetine mukabil, aynı muhitte küçük sanayi erbabının yaşayışına baktığımız zaman daha ziyade basit bir maişet temininden ibaret olan, ananeci bir zihniyetin temadi ettiği görülür, bilhassa şehirden köylere geçtiğimiz zaman bu durgun, statik ve ananeci zihniyet daha bariz surette gözlerimize çarpmaya başlar” (Ülgener, 1940-41: 369-370).

Tanpınar, SAE bünyesinde alınan irrasyonel kararlardan örnek vererek kurumun neden battığını ironik bir şekilde anlatmaktadır. Rasyonaliteyi de üstü kapalı şekilde ele almaktadır.

Ülgener ise rasyonellik deyince ne anlamak gerektiğini ayrıntılı şekilde ele almaktadır. Geleneğe körü körüne bağlanmayan, her zaman için verimliliği esas alan ve dinamik bir iş yapısı iktisadi “rasyonelliğin” bazı özellikleridir. Ülgener’e göre geleneksel yolu takip etmek ya da etmemek bir tercihtir. Bunun mantık veya akılla ilgisi yoktur.

Burada “rasyonellik” kavramının her iki düşünür tarafından aynı şekilde anlaşıldığını söylemek hata olur. Az gelişmiş bir toplumda irrasyonel durumların bolluğu her iki düşünür tarafından kabul edilse de ele alınış şekli oldukça farklıdır. Tanpınar için rasyonellik akıl üzere davranmak iken Ülgener açısından dinamik bir iş hayatının alt yapısı olarak sunulur. Tanpınar hicivci bir yaklaşımla daha çok irrasyonel davranışları nazara verirken Ülgener ise rasyonel olmanın gereği üzerinde durur.

Sonuç

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ekonomilerinin kalkınma aşamalarında karşılaştıkları en büyük problem “iktisadi zihniyeti” dönüştürme problemidir. Zihniyet meselesi ise sadece rakam ve tablolar ile anlaşılmayacak kadar ince ve ayrıntılıdır. Bu sebeple iktisadi zihniyeti anlamaya çalışırken farklı kaynaklara başvurmak icap etmektedir. Bu çalışmada da farklı kaynaklardan biri olarak “romanların” iktisadi zihniyeti

anlamak adına kullanılıp kullanılmayacağını bir denemesi yapılmıştır. Çalışmamız kapsamında Sabri Ülgener'in fikirleri üzerinden Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* adlı kitabın değerlendirmesi yapılmıştır.

SAE, iktisadi açıdan değerlendirildiğinde birçok kavrama değinildiği görülmektedir. Tanpınar bu kavramları açıklarken romanda yer alan kahramanların yaşadıkları, kahramanlar arasında geçen diyaloglar ve kendi yorumları üzerinden kullanmıştır.

Tanpınar ve Ülgener kurumsal planlamanın ahenkli çalışma ile sağlanabileceğini vurgulamışlardır. Onlara göre ahenkli çalışma yeknesak bir planlamanın sonucunda olmaktadır. Yeknesak planlamada düzenli ve verimli bir çalışmayı doğuracak ve kalkınmayı hızlandıracaktır.

Ahenkli çalışmanın girişimcilik açısından da önemli olduğunu vurgulayan Tanpınar ve Ülgener ahenkli çalışma ve işin içselleştirilmesi sağlanabilirse üretim zamanında olacak, riskler azalacak, girişim başarılı olacaktır. Tanpınar ve Ülgener ahenk unsurunun çalışma konusunda da önemli olduğunu vurgulamışlardır. Kalkınmanın ancak bu şekilde sağlanabileceğine değinmişlerdir.

Ülgener'in düşünce yapısında zihniyet kavramının ayrı bir yeri bulunmaktadır. Ona göre zihniyet değişimi geçmişten devralınan düşünce ve davranışların bireyi ileriye taşımasıdır. Tanpınar da zihniyet değişimi sonucunda görünenden ziyade doğru olanı algılamanın gerekliliği üzerinde durmuştur. Ülgener'e göre zihniyet değişiminde aydın zümrenin önemli bir rolü bulunmaktadır. Benzer şekilde Tanpınar'da aydın zümrenin topluma örnek olacağını ve yol göstereceğini vurgulamaktadır.

Tanpınar'ın, SAE'de üzerinde durduğu kavramlardan biri de rasyonalitedir. Tanpınar, Ülgener'in rasyonalite konusundaki fikirlerine benzer şekilde rasyonel olmayan davranışların verimliliğin önündeki en önemli engel olduğunu vurgulamıştır.

Çalışma çerçevesinde yapılan incelemelerde, SAE'de yer alan kavramlarda Ülgener'in fikirlerinin izlerinin bulunduğu görülmektedir. Bununla birlikte, Sabri Ülgener fikirlerini ortaya koyarken makro analizler yapmış Tanpınar ise kavramları mikro düzeyde ele almıştır. Bunun dışında, Ülgener'in ifadeleri daha teknik fakat daha anlaşılabilir ve soğuk dururken, Tanpınar'ın ifadeleri gündelik hayatın içinden yani avam lisanıyla ancak daha sıcak ve anlaşılır olmaktadır. Son olarak Ülgener'in fikirleri teorik düzeyde olduğu için hayata tatbik etmesi ayrı bir marifete tabi iken

Tanpınar'ın direkt olarak hayatın içinden konuşması pratiğe dönüşmesini kolaylaştırmaktadır. Binaenaleyh Tanpınar'ın eserindeki tüm bu olumlu çıkarımlara rağmen, bir romanın hiçbir zaman bir devletin kalkınma programını oluşturacak yetkinliğe sahip olamayacağı aşikârdır. Ancak bunun mümkün olduğuna insanları ikna edebilir. SAE seviyesindeki bir roman, kalkınma yolunda iki şekilde fayda sağlayabilir. Birincisi, kalkınma programı hazırlarken toplumun irrasyonel yapısına uygun politikalar hazırlamak yolunda kaynak olarak kullanılması olabilir. İkinci olarak hazırlanan programın iktiza ettiği düşünsel yapının, topluma sirayet etmesinde, bizzat okutulması ile her yaşta insanın anlayacağı düzeyde telkin, tahrik ve cazibe sağlanabilir. Böylece tatbik edilmek istenen iktisadi düşünce, edebiyat yolu ile topluma aşılabilir olur.

KAYNAKÇA

- ACAR, M. ve BİLİR, H. (2014), “Gerçek Bir Âlim, Mümtaz Bir Şahsiyet: Sabri Fehmi Ülgener”, *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 1, 114-122.
- AKPINAR, E. (2022), *Sabri Ülgener'in Fikirleri Üzerinden Saatleri Ayarlama Enstitüsü Adlı Romanın Değerlendirilmesi*, (Yayımlanmamış) Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya
- ÇAĞMAN, E. (2016), “Sabri Ülgener'in Metodolojisi, Kaynakları ve Bazı Kavramlarına Dair Eleştiriler”, *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 12.45, 93-118.
- KAYGI, A. (2021), *Edebiyat ve Varlık*, Fidan Yayınevi, Malatya.
- KILIÇ, M. E. (2022), “Romanların İktisadi Yetkinliği: Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Huzur Adlı Romanını Sabri Ülgener'in Fikirleri Üzerinden Okumak” *Ekonomi İşletme ve Maliye Araştırmaları Dergisi*, 4.2, 86-102.
- KILIÇBAY, M. A. (2006), “Kapitalizm, Kalvinizm ve İslamî Kalvinistler”, *TİSK Akademi*, 91-98.
- KOÇDEMİR, K. (1998), “İlmiyle Âlim, İrfanıyları Arif; Ülgener. Türkiye Günlüğü”, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Sayı 51.
- ÖZDEMİR, Z. ve KORKMAZ, Ü. (2021), *Ahmet Hamdi Tanpınar: Hesap-Kitap İşi*, NİOS Yayınları, 1. Baskı, Ankara.
- ÖZEL, M. (2019), *Romanperver İktisatçı*, Küre Yayınları, İstanbul.
- SARFATİ, M., ve ATAMTÜRK, B. (2015), *İktisat Sadece İktisat Değildir*, Efil Yayınevi, Ankara.

- SAYAR, A. G. (1998), *Sabri F. Ülgener: Bir İktisatçının Entelektüel Portresi*. Eren Yayıncılık, İstanbul.
- TANPINAR, A. H. (2004), *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- TANPINAR, A. H. (2020), *Edebiyat Dersleri*, Haz. Abdullah UÇMAN, Dergâh Yayınları, 20. Baskı, İstanbul.
- UĞUR, A. (1983), “XIX. Yüzyıl Alman Tarih Felsefesi ve Bir Türk Bilim Adamı: Prof. Sabri Ülgener”, *Toplum ve Bilim*, 23, 127-132.
- ÜLGENER, S. F. (1940-1941), “İktisadi Hayatta Zihniyetin Rolü ve Tezahürleri”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 2.3-4, 351-380.
- ÜLGENER, S. (1963), *Sanayide Yatırım ve Sermaye Terakümü*, İstanbul, 386-402.
- ÜLGENER, S. F. (1983), *Zihniyet Aydınlar ve İzm'ler: Denemeler ve Araştırmalar*, (Vol. 1). Mayaş.
- ÜLGENER, S. F. (2006), *Makaleler*, Haz. Ahmed Güner SAYAR, Derin Yayıncılık, İstanbul.
- ÜLGENER, S. (2012), “Aydınlar Sosyolojisi ve Çağımız Aydını”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 35.1-4.
- VAROUFAKİS, Y. (2019), *Kızıyla Ekonomi Sohbetleri*, Çev. Sinan ARSLANER, Epsilon Yayınevi, İstanbul.
- YILMAZ, M. (2003), *Sabri Fehmi Ülgener: Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Muhafazakârlık*, Ed. Ahmet ÇİĞDEM, İletişim Yayınları, İstanbul.

Araştırma Makalesi / Research Article DOI: 10.33207/trkede.1165142

YUNANCA KAYNAKLARA GÖRE YUNAN İSYANI'NIN İLK DÖNEMİNDE YEDİ ADA

*According to The Greek Sources The Seven Islands
in The First Period of The Greek Revolution*

Ünsal BAŞAK*

ÖZ: Bu çalışmada 1821 yılında başlayan Yunan İsyanı'na Yedi Ada'nın katkılarının ortaya konulması amaçlanmıştır. En büyüğü Kefalonya adası olan Yedi Ada, tarih boyunca stratejik konumu nedeniyle birçok uygarlığın izlerini barındırmaktadır. Adalarda ilk önce Venedik, sonrasında ise Fransız ve İngiliz hâkimiyeti kıta Yunanistan'ından farklı bir kültürel ve ekonomik yapının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Özellikle Fransız hâkimiyeti döneminde bilinçli bir şekilde teşvik edilen milliyetçilik akımı ile, İngiliz hâkimiyeti döneminde ada halkına ve Mora'dan kaçan Yunan haydutlara verilen askeri eğitim sonucunda adalar, Yunan İsyanı'nda önemli bir rol oynamıştır. Yunan asilerin liderlerinden Kolokotronis Yedi Ada'da aldığı batı tarzı savaş eğitimini Mora'da Osmanlı Devleti'ne karşı uygulamıştır. Yunan Milli Marşı'nın yazarı Dionisios Solomos'un da bu adalarda yaşadığı ve marşı Zakintos adasında yazdığı dikkate alındığında, Yedi Ada'nın hem isyan öncesinde hem de isyan sırasında Yunanistan için önemli bir askeri, lojistik ve kültürel merkez olarak öne çıktığı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Yedi Ada, Yunanistan, Kolokotronis, Sör Thomas Maitland

ABSTRACT: In this study, it is aimed to reveal the contributions of the Seven Islands to the Greek Revolution which started in 1821. The Seven Islands, the largest of which is the island of Kefalonia, has the traces of many civilizations throughout history due to its strategic location. First Venetian, then French and English domination in the islands led to the emergence of a different cultural and economic structure from continental Greece. The islands played an important role in the Greek Revolution as a result of the nationalism movement that was consciously encouraged especially during the French rule, and as a result of the military training given to the island people and the Greek bandits who escaped from the Peloponnese during the British rule. Kolokotronis, one of the leaders of the Greek rebels, applied the western-style war training he received in the Seven Islands against the Ottoman Empire in the Peloponnese. Considering Dionisios Solomos whose the author of the Greek National Anthem, also lived on these islands and wrote the anthem on the island of Zakynthos, it can be said that the Seven Islands stood out as an important military, logistics and cultural center for Greece both before and during the rebellion.

Keywords: Seven Islands, Greece, Kolokotronis, Sir Thomas Maitland

* Dr., Ankara, unsal1538@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6845-973X

Geliş Tarihi / Received: 22.08.2022

Kabul Tarihi / Accepted: 01.01.2023

Yayın Tarihi / Published: 30.01.2023

Giriş

Adriyatik Denizi güneyinde bulunan ve en büyükleri Kefalonya olan (Spetseri, 2011: 1) Yedi Ada¹, ilkçağdan itibaren bölgede egemen olmak isteyen tüm denizci devletler için önemli bir lojistik üs olmuştur (Kapetanakis, 2012: 203).

Bu adaların lojistik üs olmasında, Akdeniz coğrafyası ve bölgedeki meteorolojik koşullar önemli bir rol oynamıştır. Akdeniz’de hâkim rüzgarların genelde kuzeydoğu-kuzeybatı yönlü olması, akıntıların saat yönünün tersine olması ve güney kıyılarının elverişsiz topoğrafyası nedeniyle doğudan batıya seyirlerde kuzey rotaları daha elverişli bir ortam sunuyordu. Mısır, Suriye ve Lübnan’dan gelen ticaret gemileri seyirde Girit güneyinden sonra Yedi Ada’dan Zenta ve Kefalonya adalarında ikmal yaparak Otranto Boğazı’na ulaşıyor ve Sicilya’da rotaları ikiye ayrılıyordu. Deniz yollarına hâkim olan dönemin büyük güçleri için bu güzergâh üzerindeki Yedi Ada’yı elde tutmanın önemi çok büyüktü (Pryor, 2004: 24-25).

Çalışmada Yedi Ada’nın tarihsel geçmişi kısaca incelenmiş, ardından adalarda Fransız ve İngiliz yönetimi döneminde yaşanan gelişmeler irdelenmiştir. Adalarda Napolyon döneminde Fransa’nın milliyetçilik fikrini yaymak için yaptığı girişimler, sonrasında ise İngiliz yönetimi döneminde yaşanan zenginleşme ve Mora’dan gelen kaçakların adalarda aldığı askeri eğitim Yunan İsyanı süresince önemli rol oynayacaktır.

Bu kapsamda çalışmada Yunan İsyanı’na adalardan sağlanan askeri ve sosyal-kültürel destek, ağırlıklı olarak Yunanca kaynaklar kullanılarak incelenmiş, ayrıca ölgede Türklere karşı gerçekleştirilen katliamlar gibi konularda açıkça taraf tutan Yunanca kaynaklarla mukayese için Türkçe ve İngilizce kaynaklardan da faydalanılmıştır.

Çalışmada ayrıca Yunan İsyanı’nın ünlü liderlerinden Kolokotronis’in Yedi Ada ile olan ilişkisi, adalarda İngiliz ve Fransızların kurdukları yönetim sistemindeki farklar, adalardaki İngiliz valisi ile Londra arasında Yunan İsyanı’na yönelik bakış açısı farkı da irdelenerek bu olayların modern Yunanistan’ın kurulmasına olan etkileri değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Maalesef Yedi Ada’nın Yunan İsyanı’na desteği konusunda Türkçe kaynak sayısı oldukça azdır. Türkçe akademik kaynaklar genel olarak isyan

¹ Toplam yedi adet olan bu adaların en büyüğü Kefalonya’dır ve Yunanistan’ın idari yönetim biçiminde bölgedeki diğer 6 ada Korfu Adası’na bağlıdır. Diğer 6 adanın isimleri şunlardır: Zakynthos (Zante), Kefalonya, Lefkada, Paxos, Antipaxos, İthaki.

öncesi döneme ve Yedi Ada Cumhuriyeti'ne odaklanmıştır. Bu kapsamda yapılan literatür taramasında; 1937 yılında İsmail Hakkı Uzunçarşılı tarafından isyan öncesi dönemi anlatan Yedi Ada Cumhuriyeti konulu makale, aynı yıl Enver Ziya Karal'ın “Yunan Adalarının Fransızlar Tarafından İşgali ve Osmanlı-Rus Münasebetleri” konulu makale, 2007 yılında Baha Öztunç tarafından hazırlanan Yedi Ada Cumhuriyeti konulu yüksek lisans tezi, Salma Arfoui tarafından hazırlanan ve 1815 yılına kadar olan gelişmeleri inceleyen doktora tezi ile Ali Fuat Örenç tarafından hazırlanan ansiklopedi bölümleri ve bu kaynaklara atıf yapan eserlerin, genelde isyan öncesi döneme odaklandıkları tespit edilmiştir. Bu nedenle çalışmada Yunanca kaynakların yanı sıra yukarıda belirtilen Türkçe kaynaklardan da isyan öncesi dönemde Yedi Ada'daki faaliyetler hakkında faydalanılmış, bununla birlikte bu çalışma ile özellikle isyanın ilk dönemine yönelik Yedi Ada'nın katkısı konusunda literatüre katkı yapılması amaçlanmıştır.

Çalışmada Yedi Ada'nın isyanın ilk dönemi sayılan 1821-1826 yılları arasındaki katkıları incelenmiştir. 1821'den itibaren isyana önemli katkı sağlayan Yedi Ada, 1826 yılından sonra bu desteği Mora'ya ulaştırılamamıştır. Bu desteğin kesilmesinde, İbrahim Paşa'nın ve Mısır-Osmanlı birliklerinin başarılı harekâtı sonrasında 1826 yılında Mesolongi ve Navarin gibi Mora'nın stratejik liman bölgelerinin ele geçirilmesinin payı büyüktür. Bu nedenle çalışmada 1821-1826 arası döneme ağırlık verilmiştir.

1. Yedi Ada'da Roma-Bizans ve Venedik Hâkimiyeti

İlk öce Atina, sonrasında ise Roma İmparatorluğu tarafından ele geçirilen Yedi Ada, Roma İmparatorluğu'nun parçalanmasından sonra bir dönem Bizans egemenliğinde bulunmuştur. Özellikle o dönemin ana savaş gemisi olan kadırgaların lojistik yetersizlikleri Anadolu-İtalya-Kuzey Afrika ekseninde icra edilen harekâtlarda bu adaların lojistik açısından değerini ortaya koymuştur. Bu dönemde kadırgaların su tedarigi en büyük lojistik problemidir. Kürekçiler ve mürettebat için sürekli su tedarik etmek gerekiyordu. Örneğin 533 yılında Bizansın ünlü generali Belisaurus, Sicilya seferine giderken Zante adasında su ikmal yapmasına rağmen, sonrasında Mora yarımadasının batısında bulunan Modon bölgesinde de su ikmal için iki hafta durmak zorunda kalmıştı (Pryor, 2004: 86).

Roma'nın çöküşü ve Bizans hâkimiyetinin ortadan kalkmasından sonra Yedi Ada, uzun bir süre bölgedeki korsanların lojistik üssü olarak hizmet görmüştür. 13. yüzyılda yoğun bir şekilde Gotlar ve Vandalların saldırılarına maruz kalan Yedi Ada halkı bu süreçte Venedik'ten yardım istedi. Adaların

çağrısını fırsat bilen Venedikler, 1204 yılında buraya bir kuvvet göndererek, adaları ele geçirdi ve Venedik soyluları adalara yönetici olarak tayin edildi. Venedik'in bu adaları hızlıca ele geçirmesindeki bir diğer etken de 1204 yılında gerçekleşen Haçlı Seferi'nde İstanbul'un Haçlılar tarafından işgali ve yağmalanmasıydı. Bu sefer sonunda Bizans toprakları bölüşülürken Venedik özellikle Yedi Ada ve Girit'e sahip olmak için yoğun bir çaba sarf etmişti. Venedik bu adaları ele geçirdikten sonrada Korfu'da korsanlığı tam olarak engelleyememiş ve 1205-1206 yıllarında Korfu'ya Venedik'ten sürekli asker ve savaş gemisi göndermek zorunda kalmıştı. Venedik korsan sorununu hallettikten sonra ise bu adaları Girit'e göndereceği takviye kuvvetler için bir lojistik üs haline getirmişti (Maltezu, 2010: 25-27).

Venedik, ayrıca adalardaki Bizanslı asillerin de yönetime katılmasına izin veren bir sistem kurarak adalarda isyanın önüne geçmeyi hedeflemişti.²

Venedikliler, bölgede yönetimlerini sağlamlaştırdıktan sonra Yedi Ada'yı üs olarak kullanıp Yunanistan'ın batı kıyılarında bulunan Yanya, Butrunto, Arta ve Tesalya'yı da Venedik Devleti'ne kattılar (Arfoui, 2014: 6).

Venedik bu harekâtları sırasında adaları da tahkim etmiştir. Türk denizcisi Kemal Reis'in tanımına göre "Venedik'in Gözü" olarak adlandırılan Korfu Adası, özellikle bölgede çok önemli stratejik bir konumda bulunmaktaydı ve bu nedenle Venedikliler tarafından ileri üs haline getirilerek adada bulunan kaleler güçlendirilmişti (Atmaca, 2016: 237).

2. Osmanlılar ve Yedi Ada

1463 yılından itibaren, gittikçe artan Osmanlı deniz gücü karşısında Venedik adalar ve kritik noktalara yeni savunma zincirleri kurmuş ve bunları Venedikli komutanların emrine vermişti. Osmanlıların bu adalardaki her bir kaleyi ele geçirmesi için hem denizden hem de karadan çok iyi organize edilen bir kuşatma yürütmeleri gerekiyordu (Pryor, 2004: 174-175).

Osmanlı Donanması'nın bölgedeki ilk harekâtı 1477 yılında olmuş, 1463 yılında başlayan ve 16 yıldır devam eden Osmanlı-Venedik Savaşı'nda, Venedik'in yenilgiyi kabul etmesiyle 1479 yılında imzalanan barış antlaşmasında Zante, Kefalonya ve Ayamavra (Lefkada) adaları Osmanlı Devleti'ne bırakılmıştır (Arfoui, 2014: 7). Ne var ki, 1481 yılında bu adaları Venedik geri almış, 2. Beyazıd döneminden itibaren Mora yarımadasının güney batısında bulunan stratejik önemdeki Modon, Koron ve Navarin

² Venediklilerin Yedi Ada'yı işgal sürecini ve bu dönem adalarda kurulan Venedik idaresini ayrıntılı inceleyen bir eser için bkz. Hiotis, 1980.

kaleleri için yapılan mücadelelerde, Yedi Ada Venedik Donanması için ileri ikmal üssü görevini görmüştür. Bu kapsamda Osmanlı deniz unsurları tarafından bölgeye yoğun akın harekâtları düzenlenmiş, fakat Yedi Ada da tam bir hâkimiyet kurulamamıştır. 1502 yılında Venedik'le yapılan barış anlaşmasıyla Lefkada adası Osmanlı egemenliğine, Kefalonya ve Zante adaları ise Venedik'e bırakılmıştır. 1502 yılı sonrası Yedi Ada'ya yönelik ilk büyük sefer Kanuni döneminde yapılan Korfu seferidir. 1537 yılında Osmanlı Devleti o dönem müttefiği olan Fransa'nın İtalya'da Piomente'ye yönelik harekâtına destek olmak için bölgeye ordu gönderme kararı almıştır. Bu esnada orduyu desteklemek için Korfu Adası açıklarında bulunan Osmanlı Devleti'ne ait 12 geminin Andrea Dorya komutasındaki Haçlı Donanması tarafından batırılmasını, Osmanlı Venedik'e savaş ilanı için önemli bir sebep olarak görmüştür. 25 Ağustos 1537 tarihinde 25 bin Osmanlı askeri ve 30 top Arnavutluk'ta bulunan Avlonya'dan Korfu Adası'na nakledilmiş, Ada'da ki Potamo kalesi alındıktan sonra 25 bin Osmanlı askeri daha Korfu'ya nakledilmiştir. Adadaki San Angelo Kalesi kuşatılmış, fakat hava koşullarının çok kötü olması ve kalenin direnişin uzun süreceğini anlaşılması üzerine Kanuni Sultan Süleyman'ın verdiği emirle kuşatmadan vazgeçilerek İstanbul'a intikale geçilmiştir. Bu dönüş sırasında Kefalonya Adası'na akın harekâtı düzenlenmiştir (Özsaraç, 2020: 108-109). Venedikliler bu savaş döneminde özellikle top dökümü ve kale savunması konusunda Osmanlılara direnebilecek düzeye ulaştıklarını da göstermişlerdir. Ayrıca Korfu seferi sonrasında Venedik 35 yıldır barış içinde olduğu Osmanlı İmparatorluğu ile barıştan vazgeçerek Papa'nın desteklediği kutsal birliğe katılma kararı almıştır (Tarakçı, 2009: 41-44). Osmanlılar bu dönemde Yedi Ada'da sadece akın tarzı operasyonlar için faaliyet gösterirken, Venedik için Yedi Ada, ileri savunma mevzisiydi ve her ne pahasına olursa olsun deniz kontrolünün bu bölgede sağlanması Venedik için birinci koşuldu. 16. yüzyılda Akdeniz'de büyük donanmaların karşılaştığı son savaş olan ve 1571 yılında meydana gelen İnebahtı Savaşı³ sonrası, Müslüman ve Hıristiyan Dünyası arasında resmîyet kazanmış bir barışa varıldı. Bu dönemde Adriyatik'te korsanlık faaliyetleri arttı. Adriyatik Denizi'nin doğu sahilleri Osmanlı hâkimiyetindeydi ama Osmanlı 1574 yılında yapılan bir anlaşma ile Adriyatik'te güvenliğin sağlanmasını

³ 7 Ekim 1571 tarihinde gerçekleşen İnebahtı Deniz Savaşı Osmanlı Donanması'nın büyük bir yenilgisi ile sonuçlanmıştır. Osmanlı Donanması'nda yaşanan komuta kontrol zafiyetleri ve Venedik-İspanyol müttefik donanmasının Kıbrıs'ın fethinin intikamını alma konusundaki kararlılığı bir araya gelince Türk denizcilik tarihinin en acı yenilgilerinden biri olan İnebahtı Deniz Savaşı'na yönelik ayrıntılı bir inceleme için bkz. Ballı, 2004.

Venediklilere bırakmışlardı (Bostan, 2009: 23). Ayrıca Venedikliler bu sularda korsanlık yapanlara karşı merkezi Korfu'da bulunan bir sahil koruma filosu oluşturmuştu (Bostan, 2011:112). 1683 Viyana bozgunu sonrasında ise, Venedikliler, Korfu Adası'nı ileri üs olarak kullanmış ve Mora yarımadasındaki Modon, Koron gibi bazı stratejik kaleler ile Atina ve Anabolu (Nafplou) kentlerini ele geçirmiştir. 1699 Karlofça Anlaşması ile Zante, Kefalonya ve Ayamavra (Lefkada) adaları Venediklilere bırakıldı (Arfoui, 2014: 10). Osmanlı İmparatorluğu'nun 1711 Prut Zaferi'nden sonra Mora'yı tekrar ele geçirmek için Venediklilere karşı bölgede ilan ettiği savaşta Modon ve Koron kaleleri ile Atina geri alınmış, Venedikliler Mora Yarımadası'nın dışına sürülmüştür. Bununla birlikte bu savaşlarda Osmanlı Donanması stratejik bir unsur olarak değil sadece ordunun Anadolu'dan lojistik desteğini sağlayan bir güç olarak kullanılmış, Venedik deniz kontrolünün yıpratılması gibi bir düşünce hayata geçirilememiştir.

Venedik buna karşılık uyguladığı denizci stratejiyle, Osmanlı Donanması'nı yok ederse Mora'da tekrar hâkimiyet kurabileceğini düşünmüştür. Bu kapsamda Osmanlı İmparatorluğu'nu zorlamak için Korfu Adası açıklarında bir donanma oluşturmuştur. Osmanlı donanmasının Çanakkale'den çıktığını haber alan Venedik donanması Korfu Adası'ndan güneydeki Zante Adası'na doğru ilerlemiştir. İki donanma arasında 8 Temmuz 1716 tarihinde Zante açıklarında gerçekleşen savaşta kesin bir sonuç alınamamıştır.⁴ Sonuçsuz kalan bu savaşta sonra Osmanlı ordusu 10 Temmuz 1716'da adaya asker çıkararak Korfu'yu kuşatmıştır. Burada 1537 yılında yapılan hata, yani deniz kontrolü sağlanmadan kuşatmanın başlatılması tekrarlanmıştır. Çünkü ada kuşatılmasına rağmen Venedik deniz gücü adayı sürekli takviye etmiştir (Atmaca, 2016: 268). Bu kuşatmada başlangıçta, Kaptanıderyâ Canım Hoca Mehmed Paşa komutasındaki donanma ve taşıdığı deniz piyadeleri süratle kaleyi kuşatmıştır. Bununla birlikte kalenin müstahkem olması⁵ ve kuşatma gücünün yetersiz kalması yüzünden sonuç alınamamıştır. Osmanlılar ağır toplarla donattıkları kalyonları, kale surlarını dövmekte yeterince etkin kullanamamışlardır. Bir taraftan Venedik donanmasının sürekli adaya lojistik destek sağlaması, diğer

⁴ 1716 yılında Mora batısındaki Osmanlı Donanması deniz harekâtını ayrıntılı inceleyen bir eser için bkz. Panzac, 2020.

⁵ Korfu kalesi, İtalyan askeri mimar Michele Sanmicheli tarafından o dönemin yenilikçi dizaynı kullanılarak yıldız tabya sisteminde inşa edilmişti. Aynı mimar, Girit ve Dalmaçya kıyılarındaki birçok kalenin de benzer bir tarzda inşasında aynı mimar rol almıştır. Kale savunmalarında devrimsel bir etkiye sahip olan yıldız tabya sistemi ile ilgili ayrıntılı bir inceleme için bkz. Krauskopfh, 2020.

tarafından bir başka cephede Avusturya karşısında Petervaradin'de Osmanlı ordusunun yenilgi haberlerinin ulaşması sonucu kuşatma kaldırılmıştır (Atmaca, 2016: 268). Bu süreçte her ne kadar adalar Venedik egemenliğinde kalsa da özellikle 17. ve 18.yy. da adaların ekonomisinde ciddi sıkıntılar yaşanmaya başlanmıştır. Adalar halkının Venedik'e ödediği yüksek vergiler ve Venedik'in adalardan sürekli asker talebi bölgedeki ekonomik dengeleri bozmuştur. Örneğin bölgede önemli bir zenginliğe erişen ve tarım açısından verimli topraklara sahip olan Korfu adasında dahi sorunlar baş göstermiş, ada dışarıdan tarım ürünleri ithal etmek zorunda kalmıştır (Arfoui, 2014: 11). Yaşanan bu ekonomik sıkıntılara rağmen Yedi Ada Türk yönetiminden kaçan Yunanlılar için önemli bir sığınak görevi görmüştü. Özellikle Girit'in fethinden sonra birçok Yunanlı Girit'i terk ederek Korfu ve Zakynthos adalarına yerleşmeyi tercih etmiştir. Bu adalara gelen Yunan ailelerinden belli bir zenginliğe ulaşanlar ise çocuklarını eğitim için Padova Üniversitesi'ne göndermeye başlamışlardır (Argiros, 2021: 10-11).

Venedik hâkimiyeti döneminde bu adalar bir yandan İtalyan kültürü sayesinde batı dünyasına açılırken, diğer yandan Mora'daki Yunanlılarla deniz ticareti yoluyla bağlarını korumuştur. Bölge halkının genelde İtalyanca konuşabilmesi, matbaanın yoğun kullanımı ve Korfu adasında ilk Yunan üniversitesi denilebilecek sürekli bir eğitim kurumunun varlığı gibi nedenlerle bu adalarda daha sonra "İyon Okulu" olarak adlandırılan güçlü bir kültürel ortam oluşmuştur (Kayapınar-Batan, 2019: 172-173).

3. Yunan İsyanı⁶ Öncesi Yedi Ada

1789 Fransız İhtilali sonrası Napolyon'un komuta ettiği Fransız Ordularının Venedik'i işgali ve 17 Ekim 1797 yılında yapılan Campo Formio Anlaşması ile Yedi Ada'nın egemenliği Fransa'ya geçmiştir.

---

⁶ Yunan tarih yazımında 1821 yılında başlayan ve Yunanistan'ın kurulmasına yol açan çatışma süreci "Bağımsızlık Savaşı" olarak nitelenirken, Türk kaynaklarında yaşanan çatışma süreci "İsyan" olarak nitelenmektedir. Çalışmada bu kapsamda "Yunan İsyanı" tabiri kullanılacaktır. Yunan tarih yazımında isyanın, 25 Mart 1821'de Kalavrita bölgesindeki bir manastırda Patrik Yermanos'un liderliğinde başladığı belirtilmektedir. Halbuki isyanın önderlerinden olan Kolokotronis isyanın 22 Mart 1821'de Patra ve Kalamata şehirlerinde eş zamanlı olarak başladığını belirtirken, Metropolit Yermanos da anılarında belirtilen tarihte Kalavrita'dan uzakta bir köy olan Nezara'da bulunduğunu söylemektedir. Kalavrita bölgesinde isyanın Metropolit Yermanos tarafından başlatıldığına yönelik ilk eser, 1824 yılında Fransız seyyah François Charles H.L. Pouqueville tarafından kaleme alınmıştır. 15 Mart 1838 tarihinde Kral Otto tarafından çıkarılan bir kararnameyle, aynı zamanda dini bir gün olan 25 Mart tarihinin isyanın başlangıç tarihi olarak esas alınacağı bildirilmiştir; bkz. Özsüer, 2019: 259-265.

Fransa'nın 1797 yılında Korfu'yu ve diğer adaları işgali Osmanlı-Fransız ilişkilerinde yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur.⁷

Bu adaların stratejik önemini Fransa'nın, Osmanlı Devleti'ne göre daha iyi kavradığı söylenebilir. Örneğin Napolyon; 16 Ağustos 1797 tarihinde yazdığı bir mektupta Korfu, Zante ve Kefalonya adalarının Fransa için bütün İtalya'dan daha önemli olduğunu, eğer tercih yapma şansı olsaydı bütün İtalya'yı Avusturya'ya bırakıp ticaret ve zenginliğin birleştiği bu adaları tercih edeceğini söylemişti (Argros, 2021: 2).

Ayrıca Fransızlar Venedik'in denizcilik tarihini iyi incelemişlerdir. Bu kapsamda dönemin Fransız askeri raporlarında bu adalarda toplam 760 kale ve hisar bulunduğu, bu kale sayısının çokluğunun Venedik'in bu bölgeyi ileri bir üs olarak görmesinden kaynaklandığı ifade edilmektedir. Bu kapsamda Napolyon'un Doğu Akdeniz stratejisi içinde bu adalar ileri üs olarak seçilmesi bir rastlantı değildir (Arfoui, 2014: 37-38).

Fransızlar Yedi Ada'yı işgal ettikten sonra burada Fransız Devrimi'nin fikirlerini yaymak için faaliyetlere başlamıştır. Bu kapsamda Kefalonya'da düzenlenen ve soyluluk rütbelerinin kaldırıldığı törene diğer adalardan da yoğun katılım olması ilginçtir (Arfoui, 2014: 30). Venedikliler'in kötü muamelesi nedeniyle adalarda yaşayan Rumlar, Fransızları kurtarıcı olarak karşılamıştır. Bu da Fransızların planının bir sonraki aşaması olan, adalarda yaşayan halka milliyetçilik konusunda yaptıkları propaganda işlerini kolaylaştırmıştır.

Fransızlar devrim fikirlerinin de etkisiyle adalarda Venedik'ten farklı bir yönetim sistemi benimsemiştir. Bu kapsamda Venedikliler Yunan soylularla uzlaşarak halkı kontrol ederken, Fransız yönetimi ise soyluları aradan çıkararak daha çok orta sınıf ve tüccarlarla iş birliği yapmayı tercih etmiş ve bu kapsamda milliyetçilik kozunu oynamıştır.

Adalarda Yunanlıların sempatisini kazanmak amacıyla, okullarda Yunanca eğitim dili olarak benimsenmiş, kanunlar Yunanca olarak yazılmaya başlanmış, Korfu'da Yunan klasiklerinin de yer aldığı büyük bir kütüphane kurulmuştur (Koukou, 1963: 50).

---

⁷ O döneme kadar Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkisi daha çok ticari alanda olan Fransa, bu anlaşma ile Osmanlı ile sınır komşusu olmuş ve imparatorluğu işgal konusunu gündemine almıştır. O döneme dair Osmanlı-Fransa ilişkilerinin tarihsel boyutuyla inceleyen bir çalışma için bkz. Şahin, 2009: 277-315.

Yunan isyanının düşünsel önderlerinden Velestinli Rigas'ın⁸ yakalanmasından sonra Ocak 1798 ayında Rigas'ın yakın arkadaşlarından Hristoforos Perevos Türk yönetiminden kaçarak Korfu'ya ulaşmayı başarmış ve burada Rigas'ın fikirlerinin yayılması için önemli katkılarda bulunmuştur.⁹

Bu propagandanın etkisinin ne kadar güçlü olduğu 25 yıl sonra yaşanacak Yunan İsyanı'nda ortaya çıkacaktır. Fransızlar bir yandan adalarda yaşayan halka milliyetçilik fikirleri aşılarken, diğer yandan ise bu adaların karşı kıyısında bulunan Yanya Valisi Tepedelenli Ali Paşa'yı¹⁰ Osmanlı Devleti'ne karşı isyana kışkırtmışlardır (Finlay, 2014: 57).

Fransızların bölgede bu geniş çaplı faaliyetleri İngiltere tarafından yakından takip edilmektedir. Bu kapsamda Fransa'nın Doğu Akdeniz'de yayılmasını engellemek isteyen İngiltere'nin desteği ile daha önce Osmanlı tarihinde görülmeyen bir olay yaşanmıştır. Osmanlı Devleti ve Rusya arasında İngiltere desteği ile bir ittifak kurulmuştur. İttifakın ilk amacı Fransızların Yedi Ada'dan çıkarılmasıdır. Fransızlarda bu ittifaka cevap

⁸ Yunanlılar tarafından Yunan İsyanı'nın düşünsel temellerini atan kişi olarak nitelenen Rigas Ferreos 1757-1798 yılları arasında yaşamıştır. Fenerli Rum aileleri ile kurduğu yakın ilişki ve birçok dili konuşabilme yeteneği sayesinde dönemin önemli kültür akımlarını öğrenmiş, Fransız İhtilali'nin eşitlik ve özgürlük fikirlerinden etkilenmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda sadece Hristiyanların değil Müslümanların da ezildiğini düşünen Rigas sık sık dönemin yöneticilerine karşı din farkı gözetmeksizin halkı ayaklanmaya çağırmıştır. Yunan tarih yazımında genellikle eşitlikçi bir kişi olarak tanımlanırken, Osmanlı İmparatorluğu yerine kurulacak bir Balkan Federasyonu'nda ana dilin Yunanca olmasını önermesi Rigas'ın milliyetçi düşünceleri açısından dikkat çekicidir. Rigas'ı ve fikirlerini ayrıntılı inceleyen bir eser için bkz. Ed. Karambelopoulos, 2005. Rigas'ı ve Namık Kemal'i karşılaştırmalı inceleyen bir çalışma için bkz. Çete, 2017: 113-128.

⁹ İsyanın ilk dönemlerinde Korfu'daki gizli örgütlenmeleri, adalardan Mora'ya cephaneye gönüllü naklini ve bu konuda Perevos'un katkılarını kendi kaleminden inceleyen bir eser için bkz. Perevos, 1836.

¹⁰ Yanya Valisi olan ve o dönemin en önemli isyanlarından olan Pazvantoğlu İsyanının bastırılmasında gösterdiği başarı neticesinde üç tuğlu vezirlik verilmiş olan Tepedelenli Ali Paşa, Epir bölgesindeki Yunan ve Arnavut çetelerin imhasında gösterdiği başarıyla dikkatleri üzerine çekmiştir. Napolyon Savaşları sırasında bağımsız bir devlet kurmak için Fransızlarla iş birliği faaliyetlerini arttıran Paşa, 2. Mahmut'un merkezi idare kurma girişimlerinin karşısında yer almış ve isyan etmiştir. İsyanın bastırılması bölgenin zorlu coğrafi şartları nedeniyle oldukça uzun sürmüştür. Bu karışık ortamdan faydalanan Yunan asileri, Osmanlı güçlerinin Yanya bölgesinde olmasından faydalanarak Yunan isyanının ilk döneminde önemli kazanımlar elde etmiştir. Tepedelenli Ali Paşa'yı ve isyanını inceleyen bir çalışma için bkz. Hamiyet Sezer, *Tepedelenli Ali Paşa İsyanı*, Doktora Tezi, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995. Ayrıca Tepedelenli'nin Fransızlarla ilişkileri ve bağımsız bir devlet kurma fikrini farklı açılardan inceleyen bir eser için bkz. Fleming, 1999.

vermekte gecikmemiştir. 3 Haziran 1799 tarihinde Fransızlar Osmanlı Hükümeti'ne gönderdikleri bir yazıyla, bu ittifakın Osmanlıya zarar vereceğini, Rusların amacının Yedi Ada'yı işgalden sonra Mora'daki Osmanlı tebasını (Rumlar kastedilmektedir) ayaklandırıp, Osmanlıya savaş ilan etmek olduğunu belirtiyorlardı (Arfoui, 2014: 67).

Bu kapsamda başta Korfu olmak üzere Yedi Ada'nın Fransız işgalinden kurtarılmasını amaçlayan Osmanlı Rus müttefik deniz kuvvetleri Kasım 1798'de harekete geçmiştir. Kuşatmaya katılan Osmanlı donanmasında 6 kalyon, 9 firkateyn, 4 korvet ve birkaç küçük tekne bulunuyordu. Ruslar, donanmanın hareketinden önce Ortodoks din adamları vasıtasıyla adalarda yaşayan halkı Fransızlara karşı ayaklanmaları için örgütlemişti. Fransızlar ise, Osmanlı Rus ortak filosu hakkında yeterli istihbaratı alamamaları sonucunda gerekli savunma hazırlıklarını yapamamışlardı. Rus Filosu'nun Fransızların İtalya'dan adalara asker naklini engellemeleri ve Korfu'nun etrafındaki adaların ele geçirilmesi sonucunda Fransızların ikmal yollarının kesilmiş, 1799 Mart'ında Korfu'daki Fransız güçleri çok fazla direnmeden Osmanlı-Rus birleşik donanmasına teslim olmak zorunda kalmıştır (Bostan, 2017: 234-241).

Bu harekâta uygulanan stratejinin denizcilik boyutu bir kez daha açığa çıkmıştır. Çünkü Osmanlıların 1537 ve 1716 kuşatmalarının başarısız olmasının ana sebebi Venedik Donanması'na karşı bölgede deniz kontrolünün sağlanamamasıdır. Ama yukarıda belirtildiği üzere Fransızların İtalya'daki Ancona'dan güçlerini Korfu'ya nakletme çabaları Ruslar tarafından deniz kontrolü sağlanarak engellenince Korfu çok fazla direniş göstermeden teslim olmak zorunda kalmıştır (Panzac, 2020: 256-257).

Ayrıca Korfu kalesine sığımış 5 Fransız firkateyni ve 11 ufak nakliye gemisi de savaşın sonunda ele geçirildi. Savaş sonunda adalarda Osmanlı ve Rus ortak üssü kuruldu.

İngiltere'nin girişimiyle 21 Mart 1800 tarihinde "7 Ada Cumhuriyeti" kuruldu. Bu Cumhuriyet Osmanlı Devleti'nin himayesinde ve Rusya'nın korumasında bulunacaktı. Osmanlı kaynaklarında Cezâyir-i Seb'a-i Müctemia Cumhuriyeti olarak geçen bu yeni devlet, himayesinde olduğu Osmanlı İmparatorluğuna yıllık 25.000 kuruş cizye ödeyecek, bunun dışında Osmanlı İmparatorluğu bu devletten başka adlarla herhangi bir vergi tahsil etmeyecekti (Arfoui, 2014: 82-83). Osmanlı Devleti ayrıca Dubrovnik'e tanıdığı ticari ayrıcalıkların aynısına bu yeni cumhuriyete de tanımayı kabul etmişti (Örenç, 2013: 385).

3 Nisan 1800 tarihinde yayımlanan bir ferman, kurulan bu cumhuriyetin Osmanlı Devleti ile ilişkilerine ışık tutması açısından ilginç ifadeler içermektedir. Fermana göre, Adalar Osmanlı Devleti'ne bağlıdır fakat fırtına veya acil tamir halleri dışında Osmanlı gemileri bu adalarda üslenemeyecektir. Osmanlı gemileri, Korfu Adası'na her ne sebeple olursa olsun giriş için adadaki yerel yöneticilerden izin alacaktır. Ayrıca adalara Müslüman halkın yerleşmesi yasaklanmaktadır (Öztunç, 2007: 34-36).

Yeni kurulan cumhuriyette tekrar Venedik tarzı yönetime geçilmiş, Yunan soylulara hakları iade edilirken, tüm adalardan gelen ve 14 temsilciden oluşan Korfu'da kurulacak bir meclis öngörülmüştür. Ne var ki adalardaki orta sınıfların huzursuzluğu nedeniyle 1803 yılında tüccar ve zanaatkarlara temsilde yeni haklar tanıyan daha liberal bir düzenleme kabul edilmek zorunda kalmıştır (Verykios, 1964: 24).

Ne var ki kurulan bu devlet çok uzun ömürlü olmayacaktır. Burada esas unsur Rusya'nın bu bölgede var olma arzudur. Bu nedenle Ruslar, Osmanlı ile yaptıkları anlaşma hilafına bu adalardan askerlerini çekmeyecek, ayrıca adalarda yaşayan Rumları Ortodoksluk bağlarını kullanarak isyana teşvik edeceklerdir. Ayrıca Ruslar ileride Osmanlı Devleti'ne karşı kullanmak üzere adalarda yaşayan Rumlara yönelik Fransızların yaptığı milliyetçilik propagandasını sürdürme kararı almışlar, böylece hem dini hem de milli açıdan kendilerine müzahir bir kitle yaratma politikasını izlemişlerdir (Günay, 2005: 269). Bölgede büyük bir gücü bulunmayan Osmanlı Devleti Rusya'nın bu faaliyetlerini bilmesine rağmen sadece diplomatik itirazlarla yetinecektir. Avrupa'daki güç dengelerinin değişmesi neticesinde 1807 yılında Rusya ile Fransa arasında imzalanan Tilsit Anlaşması ile adalar Ruslar tarafından Osmanlı Devleti'ne haber bile verilmeden tekrar Fransa'ya devredilmiştir.¹¹

Fransızlar, bölgenin kontrolünü sağlamak için İtalya'dan 24 kalyondan oluşan bir kuvveti ve yaklaşık 5000 askeri Korfu'ya gönderdiler. Ruslar bu askeri gücün önce Korfu'yu, sonrasında ise buradan hareketle diğer adaları ele geçirmesine yardımcı oldular (Arfoui, 2014: 150).

Fransızların, Yedi Ada'ya geri dönmeleri Osmanlı için beklenmedik bir sonuçtu. Bu nedenle Tepedelenli Ali Paşa'ya gönderilen bir fermanla Fransızların adalara yönelik takviye güç getirme gibi hareketlerinin izlenmesi, Mora'da ve Bosna'da gerekli tedbirlerin alınması isteniyordu.

¹¹ Modern Türk tarihçiliğinde bu konuyu ilk kez ayrıntılı şekilde inceleyen bir makale için bkz. Uzunçarşılı, 1937: 627-639.

4. İngiliz Hâkimiyeti Döneminde Yedi Ada

Adalar Tilsit Anlaşması ile Fransa'ya verilmesine rağmen 1809 yılında Fransız ve İngiliz donanmaları arasında Zakynthos adası açıklarında gerçekleşen çatışmalardan sonra Zakynthos ve Kefalonya, 1810 yılında Lefkada ve 1814 yılında ise Korfu İngiliz donanması tarafından işgal edilmişti (Argiros, 2021: 19).

Bu işgalde rol oynayan en önemli husus İngilizlerin Hindistan ve Doğu Akdeniz ticareti için bu adaların stratejik önemini anlamış olmalarıydı (Kapetanakis, 2012: 202-203).¹² Ayrıca bir taraftan adalarda yeterli Fransız savunma gücünün bulunmayışı, diğer taraftan Fransızların adalara getirdiği ilave vergilerin İngiltere tarafından kaldırılacağına açıklanması sonucunda adalar İngiliz işgaline kolaylıkla girmişti (Arfoui, 2014: 174).

İşgal sonrası İngiltere tarafından Yedi Ada halkına yayımlanan beyannamede; İngiltere'nin ada halkını baskıcı yönetimden kurtarmaya geldiği, amaçlarının adalarda ticari ve sosyal hakların garanti altına alındığı bir yönetim kurmak olduğu belirtilmişti (Temperley, 1925: 9).

Ada halkı ve Mora'daki Osmanlı yönetiminden işledikleri suçlar nedeniyle kaçan Yunanlılar, İngilizlerin düzenli maaş ve silah sözüne inanarak yoğun bir biçimde bölgede kurulan gönüllü birliklerine katılmıştı. İngiliz kayıtlarına göre ilk başta 600 kişiyle kurulan birliğe, birkaç ay içerisinde katılan gönüllülerin sayısı 6000'i geçmişti (Dakin, 1972: 28). Bu birlikte görev yapanlar bir yandan batı tarzı savaşı öğrenirken diğer yandan İngiltere'ye yakınlık duymaya başlıyorlardı.

Bununla birlikte adaların geleceği konusunda İngiliz hükümeti ikiye ayrılmıştı. Sömürgeler bakanlığı ve İngiliz ordusu adaların güvenlik gerekçesiyle İngiltere'ye ilhakını savunurken, Sör Richard Church¹³ gibi etkili Filhelenler adalarda İngiltere'nin kontrolünde yarı bağımsız bir devlet kurmanın daha etkili olacağı görüşünü ileri sürüyorlardı. Adaların stratejik konumu seçilen yönetim tarzında belirleyici olacaktı. İngiltere için önemli olan Akdeniz ticaretinin kontrolünde olması ve Hindistan'a erişiminin

¹² İngiltere benzer bir stratejiyi daha sonra Kıbrıs üzerinde de uygulayacaktır. Bu konuda ayrıntılı bir çalışma için bkz. Balyemez ve İnce, 2018: 855-870.

¹³ İrlandalı bir subay olan Richard Church, Yedi Ada'da İngilizler tarafından kurulan ve Yunanlıların görev yaptığı York Dükü'nün Yunan Hafif Piyade Alayı'nda görev yapmış, daha sonra ise Yunan İsyanı'nın son safhasında Yunanlı asilerle birlikte Türklere karşı savaşmıştır. Bahse konu alayın düzenlenmesi ve başlangıçta 600 Yunanlıdan kurulu alayın genişletilmesinde Church'ün büyük faydaları olmuştur. York Dükü'nün Yunan Alayı hakkında ayrıntılı bir inceleme için bkz. Pappas, 2021: 119-142.

kesilmemesiydi. Bu nedenle zayıf Osmanlı İmparatorluğu'nun Mora'daki toprakları da bu adalardan kontrol edilebilirdi. Aynı stratejik nedenlerle Rusya da adalarda etkisini sürdürmek istiyordu (Paschalidi, 2009: 80-81).

Bölgede etkin olmak isteyen bir diğer güç ise Avusturya idi. İtalya'nın kuzeyini etki altına alan Avusturya, gücünü daha da genişletmek için bu adaların egemenliğini kendisine verilmesi görüşünü ileri sürdü. Rusya ise bu adaların bağımsız olmasından yanaydı. Kendisi de Yedi Ada doğumlu olan Rus Dışişleri bakanı Kapodistria'ya¹⁴ göre adalar İngiltere veya Avusturya'ya bırakılmamalıydı.

Rusya'nın bu görüşüne karşılık İngiliz yetkililer, Osmanlı sınırı yakınındaki bu kadar küçük bir adalar grubunun bağımsız olmasının Avrupa güçler dengesini bozabileceğini ileri sürerek bağımsızlık fikrine karşı çıktılar (Paschalidi, 2009: 84-85)

Napolyon'un kesin olarak yenilmesiyle birlikte Avrupa'da tekrar denge kurmak için 1815 yılında toplanan Viyana Kongresi'nde Yedi Ada'nın geleceği de tartışıldı. Dönemin İngiliz yönetimine Viyana Kongresi sırasında İngiliz Filhelen ve adalardaki askeri birliğin komutanı Church tarafından sunulan memorandum, Yedi Ada'nın İngiltere için neden önemli olduğunu ortaya koyuyordu. Church'e göre, Yedi Ada'ya hükmeden güç ileride bağımsız bir Yunanistan'ın kaderi üzerinde büyük bir etkiye sahip olabilirdi. O dönem 500'den fazla ticari gemiye sahip olan Yunanlılar ileride bağımsız olurlarsa, bu durumda aynı güç Doğu Akdeniz'de de büyük bir kazanım elde etmiş olacaktı. Eğer İngiltere Yedi Ada konusunda bu fırsatı kaçırırsa yerini Rusya doldurabilirdi ki bu İngiliz çıkarları için iyi olmazdı. (Dakin, 1972: 28) Sonunda Church'ün görüşleri doğrultusunda, Yedi Ada'nın İngiltere'nin korumasında özerk bir yapıda olmasına karar verilmiş, bu kapsamda 5 Kasım 1815 tarihinde İngiltere ile Rusya arasında Paris Anlaşması imzalanmıştı.

¹⁴ 1816-1822 yılları arasında Rusya Dışişleri Bakanı olan İ. Kapodistrias, Korfu kökenli soylu bir aileden geliyordu. Yunan İsyanı'nın başarı ile sonuçlanması üzerine Yunanistan'ın ilk yöneticisi olan Kapodistrias, ülkeyi bir yandan modernleştirirken, diğer yandan ise Rusya benzeri bir yönetim kurmaya çalışmıştı. Kapodistrias'ın modernleşme hamleleri Yunan İsyanı'na katılan bazı soylu ailelerin tepkisini çekmiş ve de 27 Eylül 1831'de o dönem Yunanistan'ın başkenti olan Nafplion kentinde Mavromihalis ailesinden iki kardeşin düzenlediği suikastta hayatını kaybetmiştir. Kapodistrias'ın hem dış politikada izlediği Rusya'ya yakın tutumun, hem de Yunanlı elit ailelerin siyasetteki etkisini kırma girişiminin suikaste uğramasında eşit derecede rol oynadığını savunan bir eser için bkz. Frary, 2015.

Bu anlaşma sonucunda uzun yıllardan sonra ilk kez Osmanlı yönetiminde olmayan özerk bir Yunan siyasi yapısı ortaya çıkmıştı (Clogg, 1997: 47).

İngiltere'nin bu özerk adaların ilk yöneticisi olarak seçtiği kişi bile, İngiltere'nin Akdeniz politikasındaki tutarlılığı göstermekteydi. Yedi Adalar'ın ilk yöneticisi olarak atanan kişi Malta valisi Sör Thomas Maitland idi. Kendisi Malta valiliği sırasında İngiliz kanunlarının uygulanması ve İngiliz deniz ticaret filosunun adadaki faaliyetlerinin organizasyonundaki sert ve kararlı tutumu ile tanınıyordu. Daha önce Hindistan ve Karayip Adaları'ndaki sömürgelerde görev alan Maitland, özellikle sömürge haline getirilen toprakların idaresi konusundaki yetenekleri ile dönemin İngiliz siyasetinde öne çıkmıştı.¹⁵

Sör Maitland'ın Yedi Ada halkı hakkındaki görüşleri oldukça olumsuzdu. Ona göre ada halkı rüşvetle bozulmuş bir ahlaka sahipti ve onları düzen içinde tutarak İngiliz İmparatorluğu'nun çıkarlarını korumanın tek yolu sert ve güçlü bir idare sistemi kurmaktı. Yedi Ada halkı kendi kendilerini yönetecek politik olgunluğa erişmemişti ve Rusya ile Fransa'nın bu adalarda kurmaya çalıştığı sistem tamamen yolsuzluğa batarak işlemez hale gelmişti (Paschalidi, 2009: 97-98).

Osmanlı Devleti İngiltere'nin Yedi Ada'yı işgaline diplomatik olarak itirazlarını belirtse de bunlar dikkate alınmamıştır. Bölgede güçlü bir varlığı bulunmayan Osmanlı Devleti 1819 yılında İngiltere ile imzaladığı bir anlaşmayla bu adalardaki İngiliz egemenliğini ve bu adalarda yaşayan Rumların ticaret ve diğer konularda İngiliz vatandaşı gibi muamele göreceği hususlarını kabul etmek zorunda kalmıştı. Buna karşılık İngiltere ise, Mora'dan kaçarak gelen Yunanlıların adalarda oluşturduğu askeri birlikleri dağıtma sözü vermiş, bu Yedi Ada'daki Yunanlıların yoğun tepkisine neden olmuştu (Dakin, 1972: 27-28).

Yedi Ada halkının bu tepkisine rağmen, İngiltere bir yandan adalarda yeni bir yönetim sistemi kurmaya çalışırken, ekonomik açıdan da kendi çıkarlarına uygun bir sistem kurmakta gecikmemişti. Bu kapsamda, özellikle Korfu'da kırsal tarım okulları açarak zeytin ve zeytinyağı ticaretinde daha kârlı hale gelmeyi amaçlarken, diğer adalarda da kasaba merkezlerinde açtığı okullarla bölge tüccarlarının daha fazla gelişmesini ve böylece imparatorluğun ticaret gelirlerinin artmasını hedeflemişti (Paschalidi, 2009: 10).

¹⁵ Sör Thomas Maitland'ın Hindistan, Karayipler, Malta ve Yedi Ada'daki yönetimini ayrıntılı inceleyen bir eser için bkz. Dixon, 2019.

1817 yılında Yedi Ada yönetimi için Sör Maitland'ın taslağını oluşturduğu anayasa Londra tarafından onaylandı. Maitland tarafından oluşturulan sistem, ada halkının idari yönetime katılmasını mümkün olduğunca kısıtlarken, her türlü yargı ve idari denetim konusunda son karar mercii İngiliz valisi olacaktı.¹⁶ Bununla birlikte ada halkından gelecek tepkileri azaltmak için, adada Ortodoks kilisesinin mal varlıkları tanınıyor, Yunanca İngilizcenin arkasından ikinci resmi dil olarak kabul ediliyordu (Paschalidi, 2009: 104-105). İngilizler adalardaki eğitime de önem verecek şekilde bir sistem geliştirmeye çalışıyordu ve burada İngiliz eğitim sistemine benzer bir sistem kurulması öngörülüyordu.¹⁷

Maitland yönetimi ve 1817 anayasasına ilk itiraz Rusya'dan geldi. Rus Dışişleri Bakanı olan Kapodistrias aynı zamanda Korfu kökenli zengin bir aileden geliyordu ve bölgedeki gelişmeleri akrabalık bağlarını kullanarak yakından izliyordu. 3 Temmuz 1818 tarihinde İngiliz Dışişleri Bakanına gönderdiği bir notada, Yedi Ada'da uygulamaya giren anayasanın adalıların haklarını ihlal ettiğini ve bu anayasa uygulandıkça adalarda çeşitli sorunların doğacağına yönelik kaygılarını belirlemiştir (Paschalidi, 2009: 124-125).

1819 yılında ailesini görmek için Korfu'yu ziyaret eden Kapodistrias İngiliz yönetimini yerinde inceleme fırsatı bulmuştu. Daha sonra Londra'yı ziyaret eden Kapodistrias, Yedi Adalardaki İngiliz yönetime yönelik eleştirilerini yazılı bir şekilde İngiliz Hükümeti'ne bir kere daha ilettili. Dönemin İngiliz Dışişleri Bakanı tarafından kendisine gönderilen cevapta ise; adalardaki yönetimin tamamen yasal haklarını kullandığı ve Kapodistrias'ın eleştirilerinin gerçeği çarpıtmaya dayandığı belirtiliyordu.

Ne var ki Kapodistrias'a verilen cevaba rağmen, İngilizler adalarda yaşayanları daha alt bir kültür olarak görüyorlardı. Onlara göre, 19.yy. İngiltere'si insanlığın tüm kazanımlarını barındırıyordu ve Avrupa'daki Fransız rakiplerinden çok daha üstündü. Protestanlık ise Hristiyanlığın diğer mezheplerine göre daha büyük bir üstünlüğü İngiltere'ye kazandırmıştı. Bu kapsamda özellikle 19.yy. genç aristokratlarının adalara yaptığı gezilerden sonra tuttıkları notlar ve yayımladıkları anı defterleri İngiltere'nin ada kültürüne bakışını şekillendirmişti. Her ne kadar Yedi Ada halkının Yunan halkının bir parçası olduğunu kabul etseler de özellikle

¹⁶ İngiltere, 19'ncü yüzyılın sonunda Osmanlı Devleti'nden kiraladığı Kıbrıs adasında da benzer bir idari yapı kurmuş ve kendi sömürge sistemini tesis etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Balyemez, 2021.

¹⁷ İngiliz hâkimiyeti döneminde Yedi Ada'daki eğitim faaliyetlerini Korfu özelinde ayrıntılı inceleyen bir eser için bkz. Kurkumelis, 2002.

Venedik, Osmanlı, Fransız hâkimiyetinden dolayı adaların antik kültürden çok uzak olduklarını düşünüyorlardı (Paschalidi, 1009: 42-46).

Bölgeye 1820 ve 1830'lu yıllarda gelen İngiliz gezginler bir yandan İthaki'yi Odiseus'un adası olarak anıp, Korfu halkının antik Yunanca konusundaki bilgisini görmeye çalışırken, diğer yandan adaların bulunduğu Akdeniz iklimi nedeniyle insanların tembel olduklarını ve Anglo Saksonların disiplinli çalışma anlayışının buralarda bulunmadığını günlüklerine yazmaktaydı (Paschalidi, 2009: 50).

Ayrıca adalara gelen İngiliz yöneticiler ve gezginlere göre, ada halkının geri kalmasındaki asıl etkenlerden biri de Ortodoks kilisesinin geleneksel tutumuydu. Özellikle kadınların eğitimi, modern toplum hakları vb. gibi konularda kilisenin yoğun baskısı nedeniyle ada halkının geri kaldığını günlüklerinde belirtmekteydiler.

İngiliz gezginlerin adalılara yönelik bu görüşlerine rağmen, adalılar özellikle deniz ticaretinde çok aktif bir rol oynamaya devam ediyorlardı. İsyân öncesi dönemin kayıtlarına göre Yedi Ada'dan kalkan ve genelde Yunanlılarının işlettiği gemiler Karadeniz ve Doğu Akdeniz'e Balkanlardan taşınan yüklerin yaklaşık %70'ini taşıyorlardı. Bu gemiler dönüşlerinde ise Karadeniz ve Doğu Akdeniz limanlarından aldıkları yükü Batı Akdeniz'e ve özellikle Ceneviz ile Fransız limanlarına naklediyorlardı (Kapetanakis, 2012: 206-207).

İngiliz savaş gemileri korumasında ve genellikle gittikleri bölgedeki İngiliz konsolosların desteğini sağlayarak yapılan bu ticaret adalarda önemli bir zenginliğini birikmesine yol açmıştı (Kapetanakis, 2012: 213-214)

5. Yunan İsyanı ve Yedi Ada

1821 yılında patlayan Yunan İsyanı öncesinde adadaki İngiliz valisi İngiltere'nin çıkarlarına olduğu için Osmanlı imparatorluğuna yakın bir politika izlemekteydi. Bu kapsamda İngiltere'ye bırakılan Parga bölgesini savunması güç olduğu gerekçesiyle 17 Mayıs 1817 tarihinde 150.000 İngiliz lirası karşılığında Osmanlı yönetimine satmakta bir aykırılık görmemişti. Parga'nın satışı Filiki Etery'a da büyük bir rahatsızlık yaratmıştı. Bölgedeki yaklaşık 4000 Yunanlı evlerini ateşe vererek şehri terk etmiş ve büyük kısmı Türk hâkimiyeti yerine İngiliz hâkimiyetini tercih ederek Yedi Ada'ya geçmişti.¹⁸

¹⁸ Parga'nın isyan öncesi durumu ve satışının yarattığı huzursuzluğu inceleyen bir eser için bkz. Perveros, 1844.

Parga'nın satışının getirdiği huzursuzluğa rağmen, İngiliz yönetimi döneminde başta Korfu olmak üzere adalarda Filiki Eteria derneği hızla örgütlenmekte ve isyan için gerekli ortamı hazırlamaktaydı.¹⁹ Hatta örgüt faaliyetlerinde o derece ilerlemişti ki, Korfu Adası'nda derneğin başkanlığı teklif edilen Kapodistrias, bu öneriyi kişisel gerekçelerle reddederek yerine Rus çarının yaveri Aleksandr İpsilanti'yi önermişti.²⁰

1818 yılına gelindiğinde Yunan isyanının ünlü komutanlarından Petrobey Mavromihal de Mora'dan kaçarak Yedi Adaya gelmiş ve burada Filiki Eteria'ya katılmıştı.²¹

Adaların deniz ticareti için stratejik konumu ve İngiliz hâkimiyetinde yaşanan ekonomik gelişme adalarda fikir hareketlerinin de artmasına yol açmıştı. Bu kapsamda Filiki Eteria'nın en rahat hareket ettiği ve örgütlendiği bölgelerden birisi de Yedi Ada'ydı.²²

¹⁹ 1814 yılında Odesa'da 3 Yunanlı tüccar tarafından kurulan ve Yunanistan'ın bağımsızlığını hedefleyen Filiki Eteria adlı örgüt, 1818 yılında merkezini İstanbul'a taşımıştır. Yunan İsyanı'nın hazırlanması safhasında çok aktif olan örgüt özellikle doktor, tüccar ve avukat gibi dönemin aydın Yunanlılarını bünyesine katarak isyanın fikir önderliğini üstlenmiştir. Bahse konu örgüte yönelik Türk ve Yunan tarih kitaplarındaki anlatım farkları için bkz. Ayanoglu, 2011.

²⁰ Yunan İsyanı'nın düşünsel temellerinde önemli bir rol oynayan Filiki Eteria Örgütü ve Kapodistrias'ın ilişkileri hakkında ayrıntılı bir inceleme için bkz. Papanikolaou, 2007.

²¹ Ailesi Osmanlı yönetimine karşı 1770 yılında ayaklanan Petrobey, gençliği süresince Mora dağlarında topladığı hırsız çeteleriyle Osmanlı İmparatorluğu'na karşı isyan etmiştir. Daha sonra yakalanacağını anlayınca o dönem Fransız hâkimiyetinde bulunan Yedi Ada'ya geçerek burada Fransızlardan askeri eğitim almış, bu sırada milliyetçilik fikri ile tanışmıştır. 1818 yılında Filiki Eteria üyesi olmuş, 1822 yılında ise emrindeki isyancı çetelerin yönetimini oğluna bırakarak siyasete atılmış, aynı dönemde batı kamuoyunun desteğini sağlamak için dönemin Avrupalı liderlerine mektuplar yazmıştır. Yunan İsyanı'nın başarıya ulaşmasından sonra meclise girmiştir. Yunanistan'ın ilk yöneticisi olan ve modern bir devlet kurmak isteyen Kapodistrias'ın ünlü Yunan ailelerin siyasi etkinliğini kırmak için halk önünde bu ailelerin reislerini tutuklatması Petrobey ile Kapodistrias arasında sonu suikastle bitecek bir düşmanlığın başlamasına neden olmuştur. Kapodistrias'ın en sonunda Petrobey Mavromihalis'i bir görüş ayrılığı nedeniyle tutuklatması bölgede geniş bir tepki doğurmuş, Mavromihalis ailesinden 2 kardeş Yunanistan'ın ilk başbakanı olan Kapodistrias'ı aile onurlarını aşağıladığı gerekçesiyle öldürmüşlerdir. Bu suikastte Petrobey'in rolü net olmasa da daha sonra Kral Otto döneminde tekrar siyasete girmesine izin verilmiştir. Petrobey Mavromihalis'i detaylı inceleyen bir eser için bkz. Siropilakis, 2020.

²² İsyân öncesi ve sonrası adalardaki gizli örgütlenmeler için bkz. Durie, 1999.

İsyanın düşünsel önderlerinden Aristidis Papas²³ tarafından Korfu ve Zakintos'ta yürütülen yoğun faaliyetlerle derneğin şubelerinin üye sayılarının artmasına çalışılıyordu. Papas 1819 yılı Nisan ayı başlarında Paksi adasına giderek burada da derneğin bir şubesini kurdu.

1819 yılı Temmuz ayında Aristidis Papas'ın organize ettiği ve Zakintos'ta yapılan toplantıda Kolokotronis ve Papaflessas gibi ünlü çete liderleri dernek üyeliğine girdiler (Argiros, 2021: 24).

Bu liderlerden en fazla dikkati çeken Teodoros Kolokotronis'ti. Babası Osmanlı İmparatorluğuna karşı giriştiği bir isyan sırasında öldürülen Kolokotronis, Mora yarımadasında hırsızlık suçlamasıyla aranırken İstanbul'daki Rum patriği tarafından da aforoz edilmişti. Mora'da barınamayacağını anlayan Kolokotronis 1806 yılında Zakintos adasına kaçtı (Yanopoulos, 1999:9). Kolokotronis 1809 yılında burada İngilizlerin adalılardan kurduğu "York Dükü'nün Yunan Piyade Alayı" isimli askeri birliğe gönüllü olarak katılmış ve 1817 yılına kadar bu birlikte subay olarak görev yapmıştı. Kolokotronis bu görevi sırasında batı tarzı askeri eğitim almış ve ileride Yunan İsyanı süresince sergileyeceği komutanlık yeteneğinin büyük bir kısmını Yedi Ada'da kazanmıştı (Psaramingos, 2014: 108).

İngilizlerin Zakintos'ta kurduğu bu birliğe katılan bir diğer önemli isyancı ise Nikolas Petimezas idi. 1804 yılında babası Mora'da bir iç çatışmada öldürülünce Zakintos'a kaçan Nikolas, İngilizlerin kurduğu birlikte subay olarak 1821 yılına kadar çalıştı. Burada aldığı askeri eğitimin sonucunda hızlı bir şekilde terfi eden Nikolas, 1821 isyanı patlayınca Mora'ya geçerek Kalavrita bölgesindeki isyancıların komutanlığını üstlendi. Petimezas'ın askeri organizasyon konusunda İngilizlerden aldığı eğitim ve

---

²³ Teselyalı bir dilbilimci olan Aristidis Papas isyan öncesi dönemde oynadığı rolle dikkat çekmektedir. İtalya'da kaldığı süre içerisinde Fransız İhtilali'nin fikirlerinden etkilenen Papas, ilk önce Yedi Ada'ya geçerek Filiki Eteria'nın buradaki şubelerini kurmuş, Kapodistrias'ın kardeşleri ve ailesinden birçok zengin Yunanlının derneğe girmesinde verdiği söylevler etkili olmuştur. Sonrasında ise Sakız, Sisam ve İzmir'i gezerek derneğe bu bölgelerden üye kazandırılmasında önemli görevler almıştır. 1821 yılı başlarında İpsilanti'ye destek olmak amacıyla Moldova ve Sırbistan'a gitmiş, Tuna nehri yakınlığında üzerinde Filiki Eteria'ya ait gizli yazışmalarla yakalanınca İstanbul'a gönderilmiş ve burada idam edilmiştir.

komuta yeteneği ileride kendisinin bağımsız Yunanistan'ın yeni kurulan jandarma birliklerinin komutanı olmasını sağlayacaktı.²⁴

İsyan öncesi dönemde Filiki Eteria Derneği bir yandan yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere Yedi Ada'da üye sayısını arttırırken, diğer taraftan üyelerinin moralini yüksek tutmaya çalışıyordu. Bu kapsamda 1820 yılında Korfu'dan Lefkada'daki dernek üyelerine gönderilen bir mektupta, isyan vaktinin yaklaştığı, 1821 yılı baharında tüm Mora ve adaların ayaklanacağı bu kapsamda her üyenin gerekli hazırlıkları yapması isteniyordu (Argiros, 2021: 29-30).

İngiliz yönetimi Filiki Eteria'nın faaliyetlerini öğrenmek için yoğun çaba sarf etmesine rağmen bir türlü derneğin tam yapısını ve üst düzey yöneticilerini ortaya çıkaramıyordu. Bu kapsamda İngilizlerin eline geçen en önemli fırsat, 1820 yılında Zakynthos adasından Dionisos Romas'ın üzerinde derneğin gizli yazışmaları ile ele geçirilmesi idi. Romas, İtalya'da hukuk eğitimi alırken milliyetçilik fikirleri ile tanışmış ve sonrasında Filiki Eteria'nın Zakintos'taki ilk üyelerinden olmuştur. Zengin bir avukat olarak tanınan Romas, İngilizleri sadece mesaj taşıyan bir kurye olduğuna inandırmayı başarmış ve daha sonra Zakintos'taki üst düzey yöneticilerinden biri olmasına rağmen kovuşturmadan kaçarak Venedik'e gitmeyi başarmıştı. İsyanın başlaması üzerine Yedi Ada'ya geri dönen Romas servetini isyana katkı için harcamış ve isyana katılacak gönüllülerini silahlanmasına yardım etmişti.²⁵

İsyanın hemen öncesinde Kolokotronis ve İngilizlerden batı tarzı askeri eğitim alan arkadaşları gizli bir şekilde Yedi Ada'dan Mora'ya geçmişlerdi. (Clair, 1972:37)

İsyanın başlamasından hemen sonra ise, 24 Nisan 1821 tarihinde Pirgos bölgesinde Osmanlıların isyancıları bastırması Yunanlı asiler için önemli bir yenilgiydi. Bu kapsamda Patra metropoliti Yedi Ada'daki Filiki Eteria mensuplarına bir mektup yazarak anakaraya acilen silahlı çetecilerin gönderilmesini istedi.

Bu talebe ilk cevap Kefalonya adasından geldi. 100 kadar gönüllü anakaraya geçerek Pirgos bölgesinde isyancıları takviye etti. 20 Mayıs 1821

²⁴ Nikolas Petimezas'ın isyan sırasındaki faaliyetleri ve sonrasında Yunan jandarmasını örgütlemeye gösterdiği başarıyı ayrıntılı inceleyen bir eser için bkz. Kteniadu, 1931.

²⁵ Dianisios Romas'ın isyana yönelen süreçteki fikirleri, isyana destek faaliyetleri ve modern Yunanistan kurulduktan sonraki siyasi görüşlerini inceleyen bir çalışma için bkz. Vlahopoulos, 2015.

tarihine kadar adalardan Mora'ya geçen gönüllü sayısı 400'ü aşmıştı (Argiros, 2021: 44-45).

Bu arada İtalya'da eğitim görmekte olan Yedi Ada'lı Yunanlılarda isyana katılmak için adalarına dönmeye başlamıştı. Bunlardan en ünlüleri Konstantinos ve Andreas Metaksas'tı. Kefalonyalı olan bu iki kuzen isyan patlayınca İtalya'daki eğitimlerini yarıda kesip adaya geri gelmişlerdi. Daha sonra Mora yarımadasına geçecek Kefalonya gönüllülerinin komutanlığını da üstlenen bu iki kardeş aynı zamanda İtalya'dan sağladıkları 2 topla isyancılara önemli bir moral desteği vermişlerdi.²⁶

Her ne kadar İngiliz kamuoyunda isyana yönelik olarak Filhelen İngilizler sayesinde ciddi bir sempati varsa da vali Maitland isyanın Rusya'ya yarar sağlayacağını düşündüğü için Yedi Ada'dan isyancılara destek sağlayacak resmi faaliyet ve açıklamalardan kaçınmaya çalışıyordu. Bu kapsamda 7 Haziran 1821 tarihinde İngiliz valisi tarafından halka yayımlanan bir emirle Yedi Ada halkının başlayan Yunan isyanına yönelik her türlü yardım girişimi veya isyana katılma girişiminin yasaklandığı duyuruldu (Argiros, 2021: 5).

Ayrıca Kapodistrias'ın ailesinden olan ve Korfu'daki yerel mecliste bulunanlar rüşvet suçlamasıyla görevden alındılar. Bununla beraber görevden alınmalarındaki asıl neden Rus etkisinin Korfu'da yayılması için yaptıkları çalışmalar (Paschalidi, 2009: 132).

Maitland'ın girişimlerine rağmen, Korfu, Zante (Zakynthos) ve Kefalonya Adaları Yunan isyancılar için güvenli bölgeler olarak ortaya çıkmıştı. İsyancılar Osmanlı Donanması'nın yoğunlukla Ege'de faaliyet göstermesinden faydalanarak bu adalardan Mora'daki isyancılara ikmal yapacak ve önemli kalelerin ele geçirilmesinde bu ikmal sayesinde başarı kazanacaklardı.

Ayrıca ateş kayıkları ile bölgedeki Osmanlı gemilerine zarar vermek için adalar önemli bir stratejik konumdaydı. Bu saldırılarda içi barut dolu bir kayık gece karanlığında sessizce başka bir kayık tarafından çekilerek Osmanlı gemilerine yaklaştırılıyor ve sonra barut dolu kayık tutuşturularak Osmanlı gemisinin de yanması hedefleniyordu. Bu saldırılardan ilki 10 Haziran 1821 tarihinde İnebahtı'da bulunan Osmanlı gemilerine karşı Paksi

---

²⁶ İsyân süresince Batı Yunanistan'ın isyancılar tarafından atanan ilk valisi olarak görev yapan Konstantinos Metaksas ile 1843-1844 yıllarında başbakanlık yapacak Andreas Metaksas'ın isyana yönelik faaliyetlerini kendi günlüklerinden anlatan bir eser için bkz. Metaksas, 2006.

adasından gelen isyancılarla düzenlendi. Ne var ki Osmanlıların durumu haber alması nedeniyle girişim başarısızlığa uğradı ve kayığı çeken Yorgos Anemoyannis yakalanarak idam edildi.²⁷

Bu ilk saldırı başarısız olmasına rağmen Yunan isyancıların ateş kayıkları ile gerçekleştirdikleri 59 saldırıdan 39'u başarılı oldu (Argiros, 2021: 56).

Anemoyannis'in başarısız saldırısına rağmen Yunan asiler için Patra körfezinin girişini kontrol eden Rio ve Antirio bölgelerindeki kalelerin ele geçirilmesi ve Osmanlı donanmasının hareketsiz bırakılması çok önemliydi. Bu kapsamda Kefalonyalı tüccarların donattığı gemilerin de bulunduğu bir Yunan filosu 19 Şubat 1822 akşamı Patra açıklarında devriye gezerken, kuşatılan Türk kalelerine yardım ulaştırmaya çalışan Osmanlı filosu ile karşılaştı. Şiddetli bir fırtınanın ortasında Yunan gemilerinin ani top atışı neticesinde Türk filosu Patra körfezine sığınmaya çalıştı. Yunan gemileri ile Türk gemileri arasındaki çatışma 20 Şubat 1822 sabahı da sürdü. İki Yunan gemisi batmasına rağmen, Türklerde gemilerindeki hasarlar nedeniyle getirdikleri yardımı ulaştıramadan Girit istikametinde uzaklaşmaya başladılar. Bu ilk deniz çatışması, Türklerin kuşatılan kalelere yardım çabalarının engellenmesi açısından Yunan isyancılar için çok önemliydi. Türkler bu çatışmadan sonra bölgeden uzaklaşarak kara yoluyla ikmal tercih etmeye başladılar. Yunan asiler ise Patra Körfezi'nin gözetim altında tutulması için birkaç gemi bırakarak Ege adalarına takviyeye gittiler (Moshakis, 2006: 30-31).

26 Eylül 1821 tarihinde anakaradaki çatışmadan kaçan ve içlerinde kadın ve çocukların bulunduğu yaklaşık 40 Türk Yedi Ada'ya yakın bulunan Cerigo isimli bir adacığa gelerek İngilizlerden koruma talep ettiler. Ne var ki adalardaki Yunanlılar İngilizlerin korumasına fırsat kalmadan bu 40 kişiyi katlettiler. Bu katliam, İngiliz yöneticilerde büyük bir tepkiye neden oldu (Tumelty, 1953: 127).

Katliama katılanlara yönelik yargılamalarda çıkan olaylarda bir İngiliz askerin ölmesi ise adadaki sömürge yönetimi için bardağı taşıran damla idi. Adalarda sıkıyönetim ilan edildi ve katliama katılan 5 Yunanlı idam edildi (Paschalidi, 2009: 134-135).

Adalarda Sör Maitland'ın aldığı sert tedbirlere rağmen Londra'da tamamen farklı bir hava hüküm sürüyor ve Yunan isyanı liberal değerler

²⁷ İsyan döneminde Yedi Ada'dan denizcilerin faaliyetlerini ayrıntılı inceleyen bir eser için bkz. Verikios, 1971.

açısından ele alınıyordu. Bu kapsamda İngiliz parlamentosunda yapılan tartışmalarda adalarda ilan edilen sıkıyönetimin gereğinden fazla bir tedbir olduğu, Yunanlıların bağımsızlıkları için savaştıkları ve İngiltere'nin mutlaka isyanı desteklemesi gerektiği görüşü ağır basmaya başlamıştı. Sör Maitland'a göre ise, Filhelen İngilizler fazla romantikti ve gerçekleri görmüyorlardı. Bununla birlikte Maitland 1823 yılında Londra'ya gönderdiği bir raporda Yunan isyanının başarıya ulaşma şansı olduğunu belirtmekten geri kalmamıştı (Paschalidi, 2009: 138).

Bu dönemde İngiltere'nin isyana yönelik politikasında görülen belirgin değişimde gözlerden kaçmamıştı. 1822 yılında Dışişleri Bakanlığına atanan George Canning yeğeni Stratford Canning'i İstanbul'a büyükelçi olarak atamış ve ondan Yunan İsyanı sorununun İngiltere lehine çözülmesini istemişti (Demirhan, 2012:15-16).

Dışişlerindeki bu değişime paralel olarak Londra'da bulunan Filhelenlerin kurduğu Londra Yunan Komitesi düzenlediği toplantılar ve tiyatro oyunları ile İngiliz kamuoyunun isyana sempati duyması için yoğun çaba harcamaya başlamıştı (Clair, 1972: 143-144).

1822 yılında Korfulu gençlerin oluşturduğu çeteler anakaraya geçerek isyana destek vermeye başladılar. Ayrıca Napolyon savaşları dolayısıyla kaçakçılığa alışmış denizciler de adalardan isyan bölgelerine cephane nakletmeyi hızlandırmıştı (Argiros, 2021: 38-40).

16 Temmuz 1822 yılında yaşanan Peta Savaşı'nda Yedi Ada'dan gelen yaklaşık 200 gönüllü Yunan isyancılarla birlikte Osmanlı Ordusu'na karşı savaştı. Savaşta ağır kayba uğramalarına rağmen Kefalonya adasından isyana destek için gönüllüler gelmeye devam etti.²⁸

1822 yılı yazında İthaki adasından Dionisos Efmorfopulos liderliğindeki Kefalonya ve Zakintos adalarından gelen gönüllüler, kendi adalarının adlarıyla anılan birliklerde savaştılar. Bu savaşların en önemlisi Osmanlı birliklerinin ağır bir yenilgiye uğradığı 26-28 Temmuz 1822 tarihlerinde yaşanan Dervenakia Savaşı idi. Yunan isyanının ilk döneminde kazanılan bu savaş, Mora'da isyancılar için önemli bir moral kaynağı olmuştu. Bu başarı Yedi Ada'da da yakından izlenmiş, Yedi Ada'dan gelen gönüllü birlikleri savaşta kritik bir rol oynamıştı. Savaştan sonra yazılan Yunan Milli

²⁸ Peta Savaşı'na yönelik Yunan askeri tarihçilerinin ayrıntılı bir incelemesi için bkz. Kanelopulos, Tombros, 2016.

Marşı'nda da bu savaş önemli bir yer tutmaktaydı (Kayapınar-Batan, 2019: 170).

1823 yılı Mart ayında özellikle Korfu adasından Mora'ya doğru isyana yönelik yardımlar artınca İngilizler yeni bir tedbir almıştı. 1798 yılından beri adada bulunan ve Rigas'ın yakın dostu olarak bağımsızlık fikrini yaymak için çalışmalar yürüten Hristoforos Pervos adadan ayrılmaya zorlandı (Argiros, 2021: 13).

İngiliz baskısı nedeniyle Pervos'un Korfu'dan ayrılması ada halkının moralini olumsuz yönde etkilemişti. Ne var ki bir başka bir ünlü İngilizin isyana destek maksadıyla adalara gelmesi bu olumsuz etkiyi hafifletti. 16 Temmuz 1823 tarihinde Yunan İsyanı'nın İngiltere'deki en büyük destekçilerinden biri olan Lord Byron, Cenova'dan ayrılarak Kefalonya adasına geldi. Byron'ın amacı Mora'ya geçmekti. Byron'ı taşıyan gemiyi Kefalonyalı korsan Spiros Valsamakis kumanda etmekteydi. Valsamakis'in gemisi Mesolongi kıyılarına yaklaşırken bölgede devriye gezen bir Türk savaş gemisi ile karşılaştı. Türklerin teslim olma talebini reddeden Valsamakis'in gemisi daha küçük olmasına rağmen bölgede başlayan fırtına sayesinde Türk gemisinden kurtularak Lord Byron'ı Mora'da karaya çıkarmayı başardı. Valsamakis daha sonrasında ise Mora'da çetecileri kumanda ederek kara savaşlarında yer aldı (Argiro, 2021: 64).

Lord Byron'ın ardından Yedi Adaya gelerek isyana destek veren bir başka önemli İngiliz de George Finlay idi. 1823 Kasım ayında Lord Byron'ın özgürlükçü düşüncelerinden etkilenerek Kefalonya'ya ulaşan Finlay isyana bizzat katılmıştı. (Demirhan, 2012: 48) İsyan sonrasında İngiltere'ye dönmeyen Finlay, bir Yunanlıyla evlenerek hem Atina'nın yeniden inşasında önemli rol oynamış hem de Yunan tarihine ilişkin kitaplar kaleme almıştı.

Ayrıca 1823 yılında İngiliz Dışişleri Bakanı Canning, Rum isyancıları muharip sıfatıyla tanımaya karar vererek Osmanlı aleyhine daha farklı bir politika izleyeceğinin ilk işaretlerini verdi. (Örenç, 2009: 118)

1823 yılı, Yedi Ada'nın Yunan İsyanı'na sadece askeri değil kültürel katkılarını göstermesi bakımından da önemli bir yıldır. 1823 yılı Mayıs ayında Yedi Adalı Yunanlı şair Dionisios Solomos Zakintos adasında "Ύμνος εις τὴν Ἐλευθερίαν" (İmnos İs Tin Elefterian) isimli şiirini yazdı. 158 kıtadan oluşan bu şiir 1825 yılında Mesolongi'de basıldı ve İtalyancaya çevrildi. 1865 yılında ilk iki kıtası Yunan Milli Marşı olarak kabul edilen bu şiir kısa sürede büyük bir üne kavuştu. Antik Yunana yoğun göndermelerde

bulunan şiir, özgürlük veya ölüm sloganı çerçevesinde isyanı haklı çıkarmaya çalışmakta, bu kapsamda açık bir şekilde Türklere karşı uygulanan vahşeti de övmekteydi.²⁹ Örneğin Tripoliça'da gerçekleştirilen Türk soykırımı şiirde açıkça ifade edilmekteydi. 5-6 Ekim 1821 tarihinde Tripoliça'da Türklere karşı gerçekleştirilen vahşet Yunanlı akademisyenler tarafından bile kabul edilmektedir. Bizzat isyancıların lideri Kolokotronis'in anılarında ve Yunanlılara destek için gelen Avrupalıların anlatılarında Tripoliça'da Türklere karşı işlenen vahşet açıkça belirtilmektedir (Örenç, 2011: 14-15). Bu vahşet esnasında şehirde yaşayan yaklaşık 40.000 Müslüman yaş farkı gözetilmeden katledilmiştir. Bu vahşet bazı batılı Filhelenlerin tepkisini çekmiş, Yunanistan'a gelen Albay Thomas Gordon gibi ünlü Filhelenlerin bir kısmı isyana destek olmayı bırakarak Yunanistan'ı terk etmişlerdi (Heraclidis, 2018: 109). Bu tarz tarihi çarpıtmalara ve Mora Türklerine karşı işlenen soykırımı aklama çabalarına karşılık, şiirin yazıldığı ve Solomos'un kaldığı ev günümüzde Zakintos adasında müze olarak açık bulunmakta ve şiirin orijinal nüshası burada sergilenmektedir.

1824 yılına gelindiğinde Maitland'ın ölmesi adalara yeni bir yönetici atanmasını gerektirdi. İngiliz parlamentosu tarafından bu görev için seçilen kişi Akdeniz'deki İngiliz askeri birliklerinin Komutanı Sör Frederic Adam idi. Sör Adam, Waterloo savaşına katılmış, sonrasında ise Maitland ile birlikte görev yapmıştı ve Yedi Ada'daki politik durumu ve isyandaki gelişmeleri yakından bilen bir kişiydi. 1824 yılı aynı zamanda isyan için kritik bir dönemdi. Dünya kamuoyu bu isyan nedeniyle her an geniş ölçekli yeni bir savaşın başlayabileceğini düşünüyordu. 17 Ocak 1824 tarihinde yeni vali olarak atanan Sör Adam'a Londra'dan iletilen ilk emir ise her koşulda İngiltere'nin bölgedeki çıkarlarını koruyacak şekilde bir politika izlemesiydi. Bununla birlikte Sör Adam, Yanya'lı aristokrat bir Yunan ailesinin kızı olan Nina Palatinou ile evli olmasından dolayı Yunan isyanına sempati duyan bir kişiydi. Onun yöneticilik döneminin ilk yıllarında isyancılar Yedi Ada'dan Mora'ya destek sağlamakta hiçbir zorlukla karşılaşmadılar (Paschalidi, 2009: 145-146).

Yeni Vali Sör Adam döneminde, Yedi Ada isyanının finansmanı maksadıyla alınan borçların Mora'ya transferi içinde önemli bir rol oynamaya başladı. İngiliz Filhelenlerin kurduğu Londra Yunan Komitesi'nin çabaları sonucunda isyancılara verilecek borçların 40.000 paundluk ilk

---

²⁹ Yunan Milli Marşı'nda yer alan Türklere karşı vahşet ifadeleri ve tarihi çarpıtan ifadeler ile marşın yazarı Dionisios Solomos'un hayatı hakkında ayrıntılı bir inceleme için bkz. Batan ve Kayapınar, 2019: 155-183.

taksidi Nisan 1824 tarihinde, ikinci taksit ise 13 Haziran 1824'te Zakynthos adasına ulaştı (Demirhan, 2012: 54).

Ne var ki 1825 yılında İbrahim Paşa komutasındaki Mısır birliklerinin Mora harekâtına başlaması ve isyanın büyük oranda bastırılması nedeniyle Yunan bağımsızlığı hayali sona ermiş gibi görünüyordu. (Papanikos, 2022: 27) Mora batısıyla Yedi Ada arasında irtibatı sağlayan en önemli kentlerden biri olan Navarin'in ve daha önce kuşatılmasına rağmen denizden aldığı destekle uzun süre direnen Meseolongi'nin 1826 yılında İbrahim Paşa'nın güçleri tarafından geri alınması (Fahrettin-Seyfi, 1934: 21-24) Yunan isyancıların denizden sağladıkları lojistik hatta büyük bir darbe vurmuştu. Bu kapsamda Yedi Ada'dan isyana yönelik yardım girişimleri başarısızlığa uğramış ve bu dönemden itibaren Yedi Ada isyanda daha önemsiz bir rol oynamaya başlamıştı.

Sonuç

Yedi Ada bulunduğu coğrafi konum nedeniyle tarihin her döneminde önemli bir merkez olmuştu. Adaların denizcilik ve Mora yarımadasını kontrol açısından önemini en üst düzeyde kavrayan Venedikliler bu adaları hem Adriyatik hem de Doğu Akdeniz'in kontrolünde önemli birer müstahkem mevkiye dönüştürmüştü.

Adalarda, Fransız hâkimiyetinde milliyetçi duyguların ortaya çıkışı, sonrasında ise İngiliz yönetiminde gerçekleşen zenginleşme, bu adaları Yunan İsyanı'nda önemli birer merkez haline getirdi.

Adalarda İngiliz subaylarından eğitim alan Teodoros Kolokotronis ve Mavrokordatos gibi askeri liderler, batılılardan öğrendikleri modern harp taktiklerini Osmanlı Ordusu'na karşı Mora yarımadasında uyguladılar.

Yunan İsyanı süresince hem asker hem de lojistik açıdan isyancılara önemli destek sağlayan Yedi Ada, 1864 yılında İngiltere tarafından Yunanistan'a devredildi. Bu devirde rol oynayan en önemli husus o sırada Yunanistan'da Kral Otto'nun tahtan çekilmesiyle yerine İngiltere'nin desteğiyle kral olarak belirlenen Danimarka Prensi 1. George'a Yunan kamuoyunun desteğini artırma isteğiydi. Ne var ki bu devir teslimde adaların karşı kıyılarında bulunan Osmanlı topraklarının güvenliği düşünülerek Yedi Ada'da resmi düzeni sağlayacak kadar kuvvet dışında hiçbir kara veya deniz kuvvetinin bulunamayacağı karar altına alınmıştı (Başeren, 2003: 23-24).

Sonuç olarak, Yedi Ada, Yunan İsyanı'nın önemli liderlerinin batılı savaş tarzını öğrendikleri bir merkez olmanın yanı sıra, isyan süresince Mora

yarımadasına lojistik ve asker desteği sağlayan bir üs görevi de görmüştü. Bu kapsamda Yedi Ada'nın ileride kurulacak Yunanistan için önemli bir askeri ve kültürel merkez olarak İngilizler ve Fransızlar tarafından bilinçli olarak öne çıkarıldığı da söylenebilir.

KAYNAKÇA

- ARFOUI, Salma (2014), *Akdeniz'de Bir Uluslararası Çekişme Alanı: Yedi Ada Sorunu, (1797-1815)*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- ARGİROS, Andonis P. (2021), *Ta Eptanisia Kata Tin Epanastasi Tu 1821*, Atina.
- ATMACA, Gökhan ve TANRIVERDİ, Doğan (2016), *Türklerin Tarihinde 30 Büyük Deniz Savaşı*, Denizler Kitabevi, İstanbul.
- AYANOĞLU, Betül (2011), *Türk-Yunan Ders Kitaplarında Karşılaştırmalı Öteki*, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- BALLI, Ferişt (2004), *İnebahtı Deniz Seferi'nin Akdeniz Dünyasındaki Önemi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- BALYEMEZ, Mehmet ve İNCE, Fuat (2018), "Mondros'tan Lozan'a Kadar Olan Dönemde Kıbrıs ve Kıbrıs Türkleri", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10.26.
- BALYEMEZ, Mehmet (2021), *İngiliz Yönetimi Döneminde Kıbrıs Türklerinin Siyasi Örgütlenmeleri (1923-1960)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- BAŞEREN, Sertaç Hami (2003), *Ege Sorunları*, TÜDAV Yayınları, İstanbul.
- BATAN, Meryem ve KAYAPINAR, Levent (2019) "Dionisios Solomos ve Yunan Ulusal Marşı", *Doğu Batı*, 90, Balkanlar Özel Sayısı -2, 2019, 155-183.
- BOSTAN, İdris (2011), *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- BOSTAN, İdris (2009), *Adriyatik'te Korsanlık, Osmanlılar, Uskoklar, Venedikliler*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- BOSTAN, İdris (2017), *Osmanlılar ve Deniz Politikaları, Teşkilat, Gemiler*, Küre Yayınları, İstanbul.
- CLAIR, William (1972), *That Greece Might Still Be Free*, Oxford University Press, Londra.
- CLOGG, Richard (1997), *Modern Yunanistan Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul.

- ÇETE, Aslı (2017), “Rigas Velestinlis ve Namık Kemal’de Osmanlıcılık Düşüncesi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 4.2, 113-128.
- DAKIN, Douglas (1972), *The Unification of Greece 1770-1923*, Ernest Benn Yayıncılık, Londra.
- DEMİRHAN, Hasan (2012), “Yunan İsyanı’nda (1821-1832) Londra Yunan Komitesi ve İngiliz Yunanseverlerin Faaliyetleri”, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 22, 41-64.
- DIXON, C. Willis (2019), *The Colonial Administrations of Sir Thomas Maitland*, Taylor and Francis Publications.
- DURIE, Eveline (1999), *O Eptanisiakos Mistikos Eterismos Prin Ke Kata Ton Agona Tis Aneksartasias*, Doktora Tezi, Pantion Üniversitesi, Siyasi Bilimler ve Tarih Bölümü, Atina.
- FAHRETTİN, SEYFİ (1934), *Mora İsyanı*, Askeri Matbaa, İstanbul.
- FINLAY, George (2014), *History of The Greek Revolution*, Cambridge University Press.
- FLEEMING, Katherine Elizabeth (1999), *The Muslim Bonaparte, Diplomacy and Orientalism In Ali Pasha’s Greece*, Princeton University Press.
- FRARY, Lucien J. (2015), *Russia and the Making of Modern Greek Identity 1821-1844*, Oxford University Press, Londra.
- GÜNAY, Necla (2005), “Filiki Eterya Cemiyeti”, *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6.1, 263-287.
- HERACLİDİS, A. – DİALLA, A. (2018), “Intervention in the War of Independence, 1821–32”, *Humanitarian Intervention in the Long Nineteenth Century*, Manchester University Press.
- HİOTİS P. (1980), *İstoria ton Eptanison Apo Tin Venetokratia Mehri Tin Elefsi Ton Anglon 1500-1816*, Atina.
- KARAMBELOPULOS, Dimitris (2005), *Riga Velestinis, Ta Epanastatika, Epistimoniki Eteria Meletis Feron Velestinu*, Atina.
- KANELOPULOS, Nikos ve TOMBROS, Nikos (2016), “İ Stratiotiki Drasi Ton Filelinon Sti Mahi Tu Peta: Ksana Diavazontas Ton Daniel Johann Elster Ke Tis Alles Piges”, *O Diethnis Perigiros Ke O Filelinismos Kata Tin Eliniki Epanastasi*, Ekdotis Arhontariki.
- KAPETANAKİS, Panayotis (2012), “İ İonios Naftilia Sti İpiresia Tis Vretanikes Aftoktorias”, Ed. John KITTMER, *Elini Vretanikes Shesis, Ptihes Tis Prosfatis İstorias Tus*, İdrima Vulis Ton Elinon, Atina.

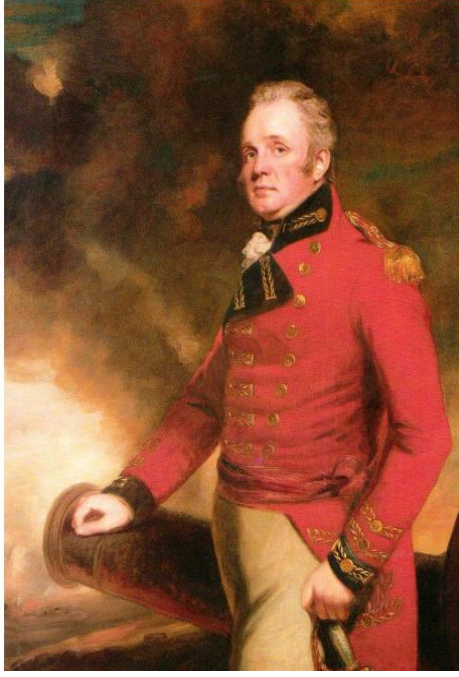
- KTENIADU, N. S. (1931), *İstoria Tis Elinikis Horafilekis*, 1. Cilt, Atina.
- KOUKOU E. (1963), *İstoria Ton Eptanison Apo To 1791 Mehri Tin Agglokrotia*, Atina.
- KURKUMELİS, Nikos (2002), *İ Ekpedefsi Sti Kerkira Kata Ti Diarkia Tis Vretanikis Prostatias 1816-1864*, Ekdosi Elinikon Grammaton, Atina.
- MALTEZU, Hrisa (2010), *Venetokratumeni Elada*, Eliniko İnstitutito Vizantinon Ke Metavizantinon Spudon Venetias, Venedik.
- METAKSAS, Konstantinos (2006), *İstorika Apominevmata Ek Tis Elinikis Epanasteseos*, Ekdotis Vergina.
- MOSHAKİS, Yorgos (2006), *Naftikis Epihirisis 1821-1828, İ Talassii Agones Tis Elinikis Epanastasis*, Amintiki Grammi, Atina.
- ÖRENÇ, Ali Fuat (2009), *Balkanlarda İlk Dram Unuttuğumuz Mora Türkleri ve Eyaletten Bağımsızlığa Yunanistan*, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul.
- ÖRENÇ, Ali Fuat (2011) “Yunanistan’ın Bağımsızlığı Sürecinde Yok Edilen Mora Türkleri”, *Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi*, 11, 5-32.
- ÖRENÇ, Ali Fuat (2013), *Yedi Ada Cumhuriyeti*, İslam Ansiklopedisi.
- ÖZSÜER, Esra (2010), *Türkokrotia-Avrupa’da Türk İmajı*, Kronik Yayıncılık, İstanbul.
- ÖZTUNÇ, H. Baha (2007), *Yedi Ada Cumhuriyeti*, Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÖZSARAC, Halil (2020), *Donanmanın Tarihsel Serüveni*, Doruk Yayınları, İstanbul.
- PAPPAS, Nicholas (2021), “European Officers and the Mainland Irregular Forces on the Ionian Islands, 1798–1814: A Comparison of Command and Tactics”, *Athens Journal of Mediterranean Studies*, 7.2.
- PAPANİKOS, Gregory (2022), “Wars and Foreign Interventions in Greece’s In the 1820’s”, *Athens Journal of History*, 8.1.
- PASCHALİDİ, Maria (2009), *Constructing Ionian Identities: The Ionian Islands in British Official Discourses; 1815-1864*, Doktora Tezi, University College London, Tarih Bölümü.
- PANZAC, Daniel (2020), *Osmanlı Donanması (1572-1923)*, İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- PAPANİKOLAU, Konstantinos (2007), *O İ. Kapodistrias Ke İ Filiki Eteria (1814-1821) Paragontes Ke Yeyonata Pu Kathorizon Tin Metaksi Tus Shesi*,

Yüksek Lisans Tezi, Aristoteles Üniversitesi, Modern Yunan Tarihi Enstitüsü, Selanik.

- PEREVOS, Hristoforos (1844), *İstoria Tis Pargas*, Ekdidote Epistasi, Atina.
- PEREVOS, Hristos (1836), *Apominevmata Polemika Diaforon Mahon Metaksi Elinon Ke Othomanon*, 1. Cilt, Tipografia Andrea Koromila, Atina.
- PSARAMİLİNGOS, Artemis (2014), *Mahes Ke Stratigi Tis Epanastasis*, Ekdosi Elinon İstorika, Atina.
- PRYOR, John H. (2004), *Akdeniz'de Coğrafya, Teknoloji ve Savaş, Araplar, Bizanslılar, Batılılar ve Türkler*, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- SEZER, Hamiyet (1995), *Tepedelenli Ali Paşa İsyanı*, Doktora Tezi, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- SİROPİLAKİS, Athanaisos (2020), *Petrobey Mavromihalis, O İgetis Tis Manis Sti Eliniki Epanastasi*, Ekdosis Metahmio, Atina.
- SPETSERİ, Alkistis (2011), *Horemi Ta Nisia Tu İonio Pelagus Kata Tis İstorikis Hronus*, Ekdosi Arheologikis Eterias, Atina.
- ŞAHİN, Hasan (2009), “Doğu Sorunu Çerçevesinde Osmanlı Fransız İlişkileri (Başlangıcından Paris Barışı'na (1856))” *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 40. 277-315.
- TARAKÇI, Nejat (2009), *Deniz Gücünün Osmanlı Tarihi Üzerine Etkileri*, Dz.K.Yayınları, İstanbul.
- TEMPERLEY, Harold (1925), *The Foreign Policy of Canning 1822-1827: England, the Neo-Holy Alliance, and The New World*, Londra.
- TUMELTY, J. J. (1953), *The Ionian Islands Under British Administration, 1815-1864*, Doktora tezi, Cambridge Üniversitesi.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1937), “Arşiv Vesikalarına Göre Yedi Ada Cumhuriyeti”, *Belleten*, 1.3-4, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara.
- VERİKİOS, Spiros (1964), *İ İstoria Ton İnomenon Kraton Ton İonion Nison*, Atina.
- VERİKİOS, Spiros (1971), *Eptanisiaki Palmi Ke Agones Sto 1821*, Selanik.
- VLAHOPULOS, Haralombos (2015), *O Dionisios Romas Ke İ Epitropi Zakinthu Sto Dromo Ya Tin Ethniki Sinkrotisi*, Doktora Tezi, Kapodistria Üniversitesi Tarih Bölümü, Atina.
- YANOPULOS, Nikos (1999), *Theodoros Kolokotronis-O Yeros Tu Moria, Stratiotiki İstoria*, Cilt 31, Atina.

Ünsal BAŞAK

EKLER

Ek-1: Dönemin Yedi Ada Yöneticisi Sör Thomas Maitland

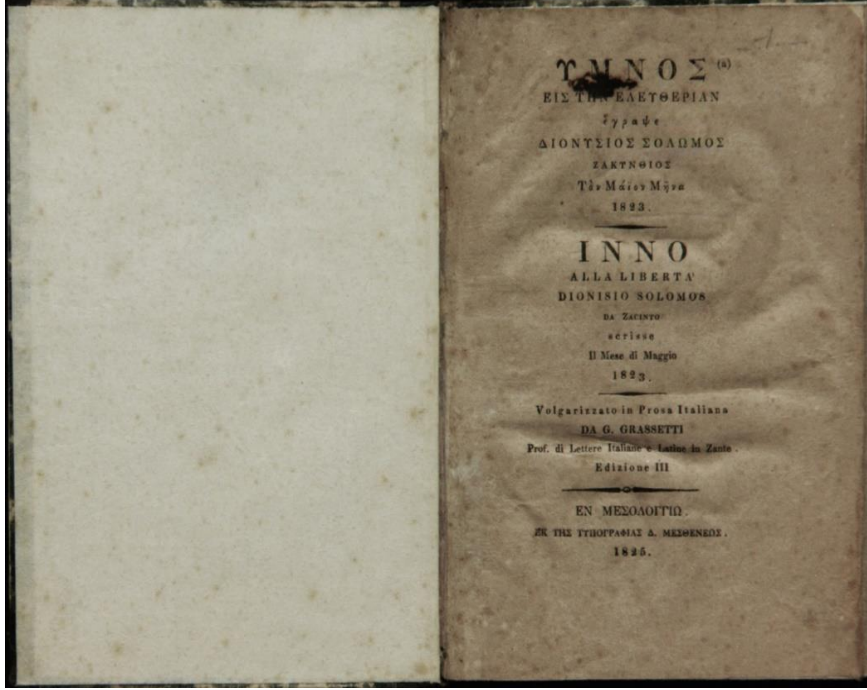

Ek-2: Pargalıların Türk yönetimi yerine İngiliz yönetimini tercih ederek Yedi Ada'ya gidişi

YUNANCA KAYNAKLARA GÖRE YUNAN İSYAN'ININ
İLK DÖNEMİNDE YEDİ ADA

EK-3

Yunan Milli Marşının 1825 yılında basılan ve halen Zakintos adasındaki Solomos Müzesi'nde sergilenen ilk basılı nüshası

Kaynak: <https://zakynthos-museumsolomos.gr/ymnos1825/#&gid=2&pid=2>
(Erişim Tarihi: 04 Temmuz 2022)

AİZANOİLÜ BAŞHEKİM AGATHOPODOS

Archiatros Agathopodos from Aizanoi

Zerrin ERDİNÇ*

ÖZ: Roma Dönemi'nde heykel kaidesi, mezar veya adak taşı olarak kullanılan bomoslar, farklı boyutlarda veya formlarda üretilmiştir. Çeşitli bezeme öğelerinin eklenmesi ile de işlevine uygun olarak bir karaktere bürünmüştür. Çalışma konumuzu oluşturan Agathopodos'un bomosu dikdörtgen gövdeli, ön yüzünde ölen kişiye ait eşyaların betimlendiği, yazıtlı bir mezar bomosudur. Günümüzde Aizanoi Antik Kenti Mozaikli Hamam içinde bulunmaktadır. Yazıtından yola çıkarak ölen kişi, ailesi ve mesleği ile ilgili elde ettiğimiz bilgiler bomos üzerindeki bezeme öğeleri ile birlikte ele alındığında, Başhekim Agathopodos'un MS 2. yüzyıl sonlarında yaşamış olduğu Aizanoi kentindeki sosyal ve ekonomik konumu netlik kazanmıştır. Buna bağlı olarak mezar taşı yaptıran oğullarının hekimlik mesleğini devam ettirip ettirmedikleri belirsiz olsa da aynı zamanda eşi Ammia için de yaptırılmış olan bomos üzerindeki figürlerden karısının sosyal konumu ile ilgili bilgi almak mümkündür. Bomos üzerindeki tıp aletleri, ecza kutusu, sonda ve makasa bakıldığında ise Başhekim Agathopodos'un ilaç ile tedavi yöntemlerini uyguladığı ve cerrahi işlemlerde de tecrübeli olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Aizanoi, bomos, hekim, tıp aletleri

ABSTRACT: Bomoi, which were used as statue bases, tombs or votive stones in the Roman Period, were produced in different sizes or forms. With the addition of various decorative elements, it has assumed a character in accordance with its function. The bomos of Agathopodos, which constitutes our study subject, is a rectangular burial bomos with inscriptions on the front face of which the belongings of the deceased are depicted. Today, the ancient city of Aizanoi is located in the Mosaic Bath. When the information we obtained about the deceased, his family and profession, based on the inscription, is considered together with the ornaments on the bomos, the social and economic position of *Arkhiatros* Agathopodos in the city of Aizanoi, where he lived at the end of the 2nd century AD, became clear. Accordingly, although it is unclear whether the sons who had the tombstone built continued the profession of medicine, it is also possible to obtain information about his wife's social position from the figures on the bomos, which were also built for his wife Ammia. When the medical instruments, medicine box, probe and scissors on the bomos are examined,

* Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Kütahya, zerrin.erdinc@dpu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8377-7354

Geliş Tarihi / Received: 11.10.2022

Kabul Tarihi / Accepted: 01.01.2023

Yayın Tarihi / Published: 30.01.2023

it is concluded that *Arkhiatros* Agathopodos applied drug treatment methods and was experienced in surgical procedures.

Keywords: Aizanoi, bomos, physician, medical instruments

Giriş

Aizanoi Antik kenti günümüzde Kütahya İli'nin 48 km güneybatısında, Çavdarhisar ilçesi sınırlarında yer almaktadır (Erdoğan, 2021: 171-172). Antik Çağ'da ise Phrygia Bölgesi sınırlarındadır ve Phrygia Epiktetos kentlerinden birisidir (Strab. XII, 8, 12). Hellenistik dönemde kent ve çevresi Seleukos Krallığı ile Roma İmparatorluğu ve müttefikleri arasında yapılan Apameia Barışı (MÖ. 188) ile Pergamon Krallığı egemenliğine girmiştir. Sonrasında ise Pergamon Krallığı ve Bithynia Krallığı arasında çeşitli dönemlerde el değiştirerek varlık göstermiştir. Roma hakimiyetine geçinceye kadar da Attaloslar'ın denetiminde kalmıştır (MAMA IX, xxiii). En parlak çağını Roma Dönemi'nde yaşamış olan kent bu dönemde kozmopolit bir yapıya ulaşmıştır. Bunu en önemli nedeni ise Anadolu'da olduğu gibi Aizanoi'da da İmparator Hadrianus ve Antoninler döneminde artan imar faaliyetleri ile kentin bu dönemde yoğun olarak göç almasıdır (Türkan, 2019b: 297). Böylece kent Anadolu'da önemli yerleşimler arasında yerini almış, kentte bulunan Zeus ve Meter Steunene kültleri sayesinde dini olarak da önemli bir merkez haline gelmiştir.

Bu kozmopolit yapı içinde kimlik tespiti yapılabileceğimiz en önemli veri yazıtlardır. Bununla bağlantılı olarak kentte bulunan yazıtlarda geçen meslekler kentin sosyolojik yapısının ortaya konmasına önemli ölçüde katkı sağlamaktadır. Başhekim Agathopodos'un bomosu bu anlamda hem meslek belirtmesi hem de üzerinde görülen bezemelerin anlamları bakımından yol gösterici olacaktır.

Mezar taşı, adak taşı veya heykel kaidesi işlevlerinde kullanılan bomoslar Roma Dönemi'nde farklı boyutlarda ve farklı formlarda karşımıza çıkmaktadır. Bomosların farklı alanlarda kullanımının görüldüğü bu çeşitlilik ile paralellik gösteren türlü bezeme öğelerini de bomoslar üzerinde görmek mümkündür. Çalışma konumuzu oluşturan Agathopodos'un bomosu günümüzde Aizanoi Antik Kenti Mozaikli Hamam içinde bulunmaktadır. Yavis'in tipolojisine göre dikdörtgen ve kabartma figürlü gövdeli, taşınabilir bomoslardandır (Yavis, 1949: 154-158). Üstteki başlık kısmında bezeme bulunmaktadır. Başlıktan gövdeye geçişte silme üzerinde bir satır, gövdenin üst kısmında bir satır ve gövde bezeme paneli üzerinde iki satır yazıtı vardır (Resim 1-2, Şekil 1). Yazıtında “*Elveda okuyan! Ailius Markos ve Apolloniarios babaları başhekim Agathopodos'un ve sağ olan anneleri*

*Ammia'nın anısına bunu diktirler*¹” ifadesi okunmaktadır (MAMA IX, 115; Türkan, 2019b: A75). Burada geçen *arkhiatros* (ἀρχίατρος) kelimesi “başhekim” anlamına gelmektedir.² Gövde üzerinde açılan panel çerçevesi içinde üstte solda kalathos ile sağ tarafında kartal aynı düzlem üzerinde durmaktadır. Altta ise bir ecza kutusu, sonda aleti ve makas bulunmaktadır.

Yazıtından anlaşıldığı üzere bu mezar bomosu Agathopodos’un ölümünden sonra çocukları Ailius Markos ve Apolloniaros tarafından yaptırılmıştır. Yazıttan anneleri Ammia’nın halen hayatta olduğu ancak onun için de bu bomosu adadıkları görülmektedir. Mezar yazıtlarında karşımıza çıkan ἐαυτῷ ζῶν “henüz yaşarken” ifadesi insanların ölüm gerçekleşmeden önce kendilerine veya yakınlarına mezar taşı yaptırdıklarını göstermektedir. Böylece insanların eşlerinin ölümünün ardından hem eşi hem de kendisi için mezar taşı yaptırdığı veya ölümün gerçekleşmesinden çok daha öncesinde bu işin planlandığı anlaşılmaktadır. Mezar taşı yaptırmak elbette ucuz bir iş değildi ve bunun için belli bir bütçenin olması gerekiyordu. Bu durum insanların kendilerinin veya çocuklarının mezar taşını yaptırma işini daha önce planladıklarını düşündürmektedir.

Bomos üzerinde sadece bir yüzde yazıt ve figür bulunmaktadır. Diğer yüzler düzdür. Ön yüzdeki figürlere baktığımızda üstte bir masa veya kaide olarak adlandırabileceğimiz düzlem üzerinde kalathos ve yanında bir kartal bulunmaktadır. Kalathos terimi *qualus* veya *quasillus* kelimelerinden türemiş ve latince ‘azat edilmiş kadın köle’ anlamına gelmektedir (Smith, 1853: 188). Eski Yunanca’da ise kamış bitkisi anlamına gelen *κάλαμος* (*κάλαθος*, *κάλαθίσκος* ve *κάλαθίσκον*) kelimesinden türemiştir.³ Rosol’a göre ise kalathos terimi Antik Mısır’da sepet manasına gelen *krht* kelimesinden gelmektedir (Rosol, 2010: 179). Bomos üzerindeki kalathos geniş ağızlı, gövdeye doğru daralan şişkin karınlı ve kısa kaidelidir. Kalathos üzerinde üstte ve altta verev çizgiler ve bu çizgileri ortada kesen yatay bir hat görülmektedir. Kalathos üzerindeki bu bezeme kabın hasır örme bir sepet olabileceğini göstermektedir. Pollux kalathosların genellikle organik

¹ [X]αῖρε ἀναγινώσκων. Αἰ[λιοι] Μάρκος καὶ Ἀπολλεινάριος Ἀγαθόποδι πατρι ἀρχία{ια}τρῷ μνήμης χάριν καὶ Ἀμμία μητρι{μνη} ζῶσῃ

² MÖ 4-3. yüzyıllara tarihlenen ve Kalymnos’ta bulunan yazıtta *arkhiatros* kelimesi kral ya da üst düzey yöneticilerin hekimleri için kullanılmış bir ifade olmalıdır. Nutton, 1977: 193; Ancak Roma Dönemi’ne geldiğimizde bu terimin devlet tarafından görevlendirilmiş halk hekimlerini veya başhekimleri nitelediğini görmekteyiz. Özlem Aytacılar, 2005: 71, 72.

³ *κάλα* kökünden türetilen *κάλαοῖδια* Lakonia’da Tanrıça Artemis onuruna düzenlenen, *κάλαμαία* ise Eleusis’te Tanrıça Demeter ve Persephone onuruna düzenlenen şenliklerdir. Liddell ve Scott, 1901: 733.

malzemeden yapılmış-örülmüş olduğunu, pişmiş toprak veya metal⁴ örneklerin sadece libasyon için kullanılmış olabileceğini aktarmaktadır (Pollux, Onom. 7, 173). Trinkl'e göre ise kamış benzeri bitkisel malzemedan imal edilen kalathoslar, metal veya pişmiş topraktan yapılan kalathosların kalıbı olarak kullanılmış olabilir (Trinkl, 2014: 191). Aizanoi örneklerinde ise kalathosların örgü sepetler olarak üretildiği ve kullanıldığı üstlerindeki verev çizgi bezeme ve formlarına bakıldığında anlaşılmaktadır.

Aristophanes'in Lysistrata'sında kalathosların kadınlara evlilik törenlerinden önce verilen bir hediye olduğundan ve kadınların hayatlarının sonuna kadar bu kalathosları günlük işlerinde kullandıklarından bahsedilmektedir (Aristoph. Lys. 579). Rich ise kalathosları kadınların günlük dokuma ve örgü işlerini yaptıkları iş sepetleri olarak tanımlamaktadır (Rich, 1890: 97). Vitruvius korinth başlığının ortaya çıkışını anlatırken aslında kalathosların ölüm ve mezarlarla olan ilişkisini de açıklamaktadır. Vitruvius'a göre Korinth'de evlenme çağına gelmiş genç bir kız ölümcül bir hastalığa yakalanır ve bu hastalıktan kurtulamayarak ölür. Sütannesini (veya annesi) kızının hayattayken kullandığı bazı özel eşyalarını bir sepete koyar ve mezarının olduğu yere götürür. Korunaklı olması için de üzerine bir kiremit kapatılan sepet bir kenger otu kökünün üstüne konmuştur. Güneş açıp da bahar geldiğinde kenger kökü filizlenerek büyür ve sepet yapraklarla kaplanır ve buradan korinth başlığı ortaya çıkar (Vitr. IV, 1, 9). Ayrıca kalathoslar Hera tapınaklarında adak objesi olarak kullanılmıştır. Bunun yanında Zeus, Serapis ve Artemis ile de ilişkilendirilmiştir (Rich, 1890: 97; Connor ve Jackson, 2000: 30). Bu durumda bomos üzerinde bulunan bu kalathos Agathopodos'un karısı Ammia'yı temsil etmektedir. Yazıtından da anlaşıldığı üzere bomos yaptırıldığında Ammia halen hayattadır ancak ölümünden sonra Ammia'nın eşi ile birlikte anılacağı mezar taşı bu mezar taşıdır. Yukarıda bahsettiğimiz gibi Ammia'ya ölümünden sonra ayrıca bir mezar taşı yaptırılmamış, ölümünden önce mezar taşı yaptırma işi tamamlanmış olmalıdır.

Bomos üzerinde kalathosun yanında ise aynı düzlem üzerine basmış olan bir kartal betimlemesi görülmektedir. Antik Çağ'dan günümüze kadar kuşlar birçok kültür ve mitlerde *khthonik* bir imge olarak karşımıza çıkmaktadır. Kuşlar bazen ölen kişiyi temsil eder bazen de ona eşlik ve yardım eden

⁴ Homeros gümüş kalathosların da kullanıldığını ve bu kalathosların kadınlara eşleri tarafından hediye edildiğini bildirmektedir. “*Adraste bir iskemle getirdi, iyi yapıtı, Alkippe de üstüne yumuşacık yünden bir halı yaydı. Phylo, gümüş sepetini getirdi koydu önüne, Polybos'un eşi Alkandre'nin armağanıydı bu*”, Hom. Ody. IV, 125.

figürlerdir (Özer, 2016: 9). Ruhun ölüm gerçekleşikten sonra bedenden ayrılması ve kuşlar veya kanatlı diğer mitolojik yaratıklar tarafından gökyüzüne taşınması sıklıkla karşımıza çıkan bir sahnedir⁵ (Bonney, 2000: 216; Neils ve Oakley, 2003: 180; Özer, 2016: 8). Bir diğer yandan farklı kuş türlerinin farklı tanrıların yanında yer aldığı betimlemeler ve mitoslar bulunmakla birlikte, kuşların tanrılara habercilik veya yardımcılık görevi üstlendiği, insanlara tanrılardan haber getirdiğine inanılır.⁶ Kartallar ise birçok dönemde ve kültürde, güçlü ve gösterişli vücut yapıları nedeniyle tanrısal bir kuş olarak görülmüştür. Aynı zamanda kartallar gökyüzünün, üstünlüğün, gücün ve hakimiyetin sembolü haline gelmiştir. Homeros kartalların kuşlar arasında en güçlü ve en hızlısı (Hom. II. XXI, 254), en keskin göreni (Hom. II. XVII, 675) ve şaşmaz (Hom. II. VIII, 247) olduğundan aynı zamanda yüksekte uçabildiklerinden (Hom. II. XII, 201; XII, 218; XIII, 821,822; XXII, 309) bahsetmektedir. Plinius ise Zeus ile alakalı olarak kartalların pençelerinde gökyüzünden getirdikleri şimşekleri taşıdığını söylemektedir (Plin. Nat. 2, 56). Plinius'a göre kartallar kuşlar arasında en güçlü ve en onurlu olanlardır ve farklı türleri bulunmaktadır.⁷

Aizanitis Bölgesi'nde mezar stelleri ve bomoslar üzerinde kartal figürünün çok sayıda karşımıza çıkmasının öncelikli sebeplerinden birisi şüphesiz kentte bulunan Aizanoi Zeus Tapınağı'dır. Kartallar her zaman Zeus ile ilişkilendirilmiş, tanrının betimlemelerinde yanında bulunmuş ve

⁵ Xanthos Harpy Anıtı'nda çocukları götüren sirenlerin ölenlerin ruhlarını taşıdığı görüşü için bkz. Childes, 1978: 8.

⁶ Zeus'un kartalı için bkz. RE Band X, A; Athena'nın baykuşu için bkz. RE Band II, 2; Apollon'un kargası için bkz. RE Band II, 1; Ares'in akbabası için bkz. RE Band II, 1; Aphrodite'nin kuğusu için bkz. RE Band I, 2; Hera'nın tavuşkuşu bkz. RE Band VIII, 1; Bonney 2000, 381; Moreman 2014, 19.

⁷ Birinci tür Yunanlıların *melanaetos*, Romalıların ise *valeria* olarak adlandırdığı ve dağlarda yaşayan kartallardır. Siyah renkli ve küçük boyutludurlar. Aslında boyutlarından farklı olarak çok güçlülerdir. Plinius diğer tüm kartal türlerinin yavrularını yuvalarından gönderdiklerini, sadece bu türün yavrularını besleyerek büyüten tek kartal olduğunu söylemektedir. İkinci tür ise *pygargus*'tur ve şehirlerde veya ovalarda yaşamaktadır. Onu diğer türlerden ayıran en önemli özelliği beyaz kuyruğudur. Üçüncü tür olan *morphnos* (Homeros tarafından *perenos*, bazılarının *plangus* veya *anataria* diye adlandırılır), göl çevresinde yaşayan bir türdür. Dördüncü tür olan *percnopterus*'un (*oripelargus*) ise gövdesi büyük ancak kanatları küçüktür. Boyutları akbabaya benzemektedir ancak akbaba gibi yırtıcı değil ürkektirler. Beşinci tür *gnesios*, altıncı tür ise *haliaetus* ismiyle bilinmektedir. *Haliaetus* iyi gören gözleri ve avcılık maharetiyle bilinmektedir. Yavrularını güneşe doğru baktırarak dener ve yalnızca gözleri ışıktan etkilenmeyen yavruları besleyerek hayatta tutmaktadır. Plin. Nat. 10, 3.

onun simgesi haline gelmiştir.⁸ Plinius, kartalın Zeus'un sembolü olmasının sebebini şöyle aktarmıştır:

“Sestos şehrindeki bir kartal ile ilgili çok meşhur bir hikâye vardır. Kartal, küçük bir kız tarafından beslendikten sonra, kızın yaptığı iyiliğe olan minnetini göstermek için önce ona kendi kuşlarını, zamanı gelince de çeşitli av türlerini göstermiş ve kız öldüğünde kendini yanmakta olan ölü ateşi üzerine atmış ve kızın gövdesi ile birlikte yanmıştır. Bu olayın anısına, insanlar buraya Jüpiter ve genç kız onuruna heroik bir anıt dikmiş ve kartal bu tanrıya adanmıştır” (Plin. nat. 10, 6).

Aizanoi sikkeleri üzerinde de kartal betimlemelerini görmek mümkündür. Caligula Dönemi'ne tarihlenen iki sikke üzerinde Zeus Aizanitikos'un sol elinde bir mızrak ile sağ elinde ise kartal tuttuğu sahne yer almaktadır (Köker, 2013: 138; Kazı Env. No: A12.D9A. S02; Köker, 2016: 201; Kazı Env. No: A14.D9F.M5.S1). Bir diğer sikke Cladius Dönemi'ne tarihlenmektedir ve üzerinde Zeus ayakta betimlenmiştir. Sol elinde asa, sağ elinde ise kartal tutmaktadır (Köker, 2016: 201; Kazı Env. No: A14.D9G.S02). Bölgede karşımıza çıkan sikkeler üzerindeki Zeus tasvirleri her zaman yanında kartalla betimlenmiş olarak görülmektedir (Tulay, 1988: 127, 128).

Phrygia Bölgesi ve çevresinde karşımıza çıkan mezar stelleri ve bomoslar üzerinde kartal sıkça kullanılan bir figürdür. Bunun en önemli sebebi Zeus'un bölgeye yayılmış olan kült alanları ve Zeus'un kartalının ölüm ile olan ilişkisidir. Waelkens'e göre mezar stellerindeki semboller genellikle Akdeniz ve çevresinde yaygındır. Diğer yandan anlamları bölgesel çeşitlilikten ötürü farklılık göstermektedir (Waelkens, 1986: 11). Waelkens kalathos ve kartal kombinasyonunun Aizanoi'da yaygın bir uygulama olduğunu belirtmektedir (Waelkens, 1986: 12). Cox ve diğerlerine göre ise Aizanoi'da mezar stellerinde kartal erkekleri sembolize eden ve sıkça kullanılan bir figürdür ve kartal tanrılaşmayı (*apotheosis*) ve yüceltmeyi sembolize eden bir kuştur (MAMA IX, xlix). Kalathos ve kartal kombinasyonu Kommagene ve Kuzey Suriye'de de yaygın olarak kullanılmaktadır (Waelkens, 1986: 47). Bu kartallar Zeus ile alakalı olmalıdır ve MS 140-150'den sonra bir kaide üzerinde durur tarzda yapılmaya başlanmıştır (Lochman, 2003: 225). Kartallar MS 1.yüzyıldan itibaren kullanılmış fakat cepheden verilmiş olarak yapılan örnekler daha

⁸ “...gönder kuşunu, hızlı habercini, en güçlü, en sevdiğin kuşunu. Uçsun sağdan, göreyim onu gözlerimle... Böyle yakardı, akıllı Zeus dinledi onu, o saat gönderdi kartalı, uçan kuşların en hızlısını, kara kartal denen kapkara avcını...” Hom. II. XXIV, 294; “...tanrılar tanrısı Zeus başında krallık sembolü kartalı ile temsil edilir...” Aristop. Birds, 514-515.

erkene tarihlendirilmiştir. MS 140-150'den sonra kartallar cepheden yapılmaya başlanmıştır (Lochman, 2003: 225).

Kartal, ölen kişiyi temsil etmektedir ve bu da ölen kişinin tanrının yakınında veya yanında olduğunu göstermektedir (Lochman, 2003: 211). Özellikle Phrygia'nın dağlık kesimlerinde kartal Kybele'nin erkek kimliğine bürünmüş hali olarak ortaya çıkar ve yaygın bir şekilde kullanılır (Lochman, 2003: 44). MS 1.yüzyıldan sonra tanrısallaştırmanın popüler olması ile Roma'da da mezar stelleri ve mezar yapılarında kartal figürünün yapılmaya başlaması birbirini yakından takip eden gelişmelerdir. Phrygia Bölgesi'nde Phryg kapı biçimli mezar stellerinin gövdelerinde bulunan kapı panelleri içinde kullanılması nadir olarak görülse de mezar stellerinin alınlıklarında profilden veya cepheden yapılmış örnekler daha fazladır (Buckler vd., 1925: 173; Pfuhl ve Möbius, 1977: Taf. 303, 2102). Dorylaion'da bulunan örneklerde kartal stelin gövde kısmında bir üzüm salkımı (Pfuhl ve Möbius, 1977: Taf. 316, 2214)⁹ ve şimşek demeti (Pfuhl ve Möbius, 1977: Taf. 316, 2215)¹⁰ üstünde oturmaktalardır. Özellikle Phrygia Bölgesi'nde Altıntaş Ovası, Yukarı Tembris (Porsuk) Vadisi, Kotiaieion (Kütahya), Appia (Altıntaş) ve Alia'da (Kozviran) karşımıza çıkan kartal figürleri Aizanitis Bölgesi ile benzerlik göstermektedir.

Aizanoi'da belirli tiplerde kartal figürleri bulunmuş olsa da kartallar genellikle $\frac{3}{4}$ duruşla veya profilden tünemiş olarak betimlenmiştir ve başları geriye doğru çevrilmiş haldedir. Agathopodos'un bomosunda da aynı tipte bir kartalla karşılaşmaktayız. Gövdenin cepheden yapılmış olmasının aksine baş profildendir. Büyük göz yapısı, sivri uçlu, dolgun ve aşağıya doğru eğik gaga formu karakteristiktir. Aizanoi'da tek başına yapılan kartal figürlerinde kartalın başını sola veya sağa çevrilmiş olarak görebiliriz. Ancak çifte mezar stellerinde veya Agathopodos'un bomosu gibi karı-koca için yapılmış ve üzerinde kadını simgeleyen kalathosların bulunduğu bomoslarda baş genellikle kalathosun olduğu tarafa doğru çevrilidir. Gövdesi iri yapılı ve güçlü görünümündedir. Kabarık ve öne çıkıntılı şeklide yapılan göğüs kısmı kartalın kuvvetli yapısını daha da gösterişli kılmaktadır. Sırt ve göğüs kısmında kısa tüyler, kanat uçlarına geldiğinde uzayarak genişlemektedir.

Bomos üzerinde kartal ve kalathosun altında Başhekim Agathopodos'a ait tıp aletleri bulunmaktadır. En baştaki figür Cox ve diğerleri tarafından kutu olarak tanımlanmıştır (MAMA IX, 115). Olasılıkla ecza kutusu olarak

⁹ Bursa Arkeoloji Müzesi. Env. No: 1045.

¹⁰ İstanbul Arkeoloji Müzesi. Env. No: 4088.

tanımlayabileceğimiz kabartma, dikdörtgen formludur. Üstte yatay dikdörtgen bir göz ile altta sağ ve sol taraflarda ince uzun dikdörtgen gözlere sahiptir. Ortada ise üç parçaya bölünmüş ince uzun dikdörtgen gözleri bulunmaktadır. Bu üçlü gözün hemen altında ise bir başka yatay dikdörtgen göz vardır. Toplamda yedi gözlü bir ecza kutusudur. Ecza kutuları genellikle bronzdan yapılmış dört veya daha fazla gözden oluşmaktadır ve gözler kayar veya küçük menteşeli kapaklar tarafından kapatılmaktadır (Milne, 1907: 172-173; Baykan, 2005: 448, Res. 1). Boyutları ise cepte taşımaya uygun ve dikdörtgen formundadır (Milne, 1907: 172). Aizanoi örneğinde gözler üzerindeki kabartmalı profil kutunun söz konusu kapaklar ile kapalı olduğunu göstermektedir. Napoli Müzesinde bulunan ecza kutusu altı bölmeye ayrılmış ve bu bölmelerden ikisi menteşeli kapaklar ile kapatılmıştır (Milne, 1907: Pl. LIV). Bu kutuların ecza kutusu olarak kullanıldığına dair en sağlam kanıt da söz konusu Napoli örneğidir ki bölmeler içinde halen ilaçları bulunur halde korunmuştur (Milne, 1907: 173). Agathopodos'un ecza kutusuna benzer örneklerden en önemlisi Kyzikos'tan bulunmuştur (Heres, 1992: 157-165). Bronzdan yapılmış olan örnekte üstte iki, altta ise dört adet dikey dikdörtgen gözler Aizanoi örneği ile benzerlik göstermektedir. Eser Kyzikos hekim mezarı konteksi içinde bulunmuştur ve u durum ölen kişinin ilaç tedavisi ve genel cerrahi uygulamaları yapan bir hekim olduğunu düşündürmektedir (Baykan, 2019: 472).

Ecza kutusunun yanındaki obje Cox ve diğerleri tarafından *scalpellus* olarak tanımlanmıştır. Neşterlerin bilinen örneklerinde kesici uç dikdörtgen profilli bir parçaya geçmektedir (Baykan, 2009: 187, kat no: 312) ve diğer tarafında ıspatulası bulunmaktadır (Baykan, 2009: 69).¹¹ Antik dönemde cerrahi uygulamalarda kullanılan neşterlerin sap kısımları çoğunlukla bronzdan yapılmıştır ve kesici kısmı demirden yapılmıştır. Bronzdan yapılmış olan dayanıklı saplar, demirden yapılmış kesici kısımlara göre çok daha fazla sayıda günümüze kadar gelebilmiştir (Milne, 1907: 25). Sapların şekilleri genellikle birbirine benzer şeklide yapılmıştır. Cerrahın aleti tuttuğu yer ince ve uzun bir yaprağa benzemektedir. Bu kısım ıspatula amacıyla kullanılmış olabileceği düşünülmektedir. Bıçakla sapın birleştiği noktada, sapla bıçağın sağlam bir şekilde bir araya getirilmesi amacıyla bir oluk alanı bulunmaktadır. Buradaki kesitler farklı şekillerde yapılmıştır. Günümüze kadar ulaşan saplarda kare, altıgen ve dairesel şekillerde profiller görülmektedir (Uzel, 2000: Şek. 21; Kurt, 2006: 33). Agathopodos'un

¹¹ Roma Dönemi neşterleri için bkz. Antje Krug, "Römische Skalpelle Herstellungstechnische Anmerkungen", *Medizinhist J* 28-1, 1993, s. 93-100.

bomosundaki alet ise yassı uçlu¹² sonda olmalıdır. Sap kısmı benzer örneklerle göre daha kısa yapılmış olmasına karşın şekil itibarıyla sonda örnekleri ile benzerlik göstermektedir. Aletin üst kısmı tahrip olmuştur ve kırıktır. Ancak benzer örneklerle bakıldığında üstünde daire biçimli bir topuzu olmalıdır.¹³ Gövdeden sapa geçişte üç çizgi bezeme bilezik bulunmaktadır. Uç kısmı kabartma profilinde yassı ve yaprak biçiminde görüldüğü için kaşık uçlu olmadığı düşünülmektedir. Sondalar ile ilgili bilgi veren Celsus “Yaranın yönü, derinliği, kuru veya nemli olduğu sondayla anlaşılabilir. Sondanın dokunduğu yer yumuşaksa, yara henüz dokudadır, sert ise kemiğe dayanmıştır; sonda hafif bir şekilde kayarsa çürüme bulunmamaktadır, kaymazsa ve kemiğe çarparsa çürüme başlamıştır; kemiğin yüzeyi pürüzlüyse tahribat başlamıştır” ifadesini kullanmıştır (Cels. v. 28.12). Yassı uçlu sondalar Baykan’ın tipolojisine göre YSo. Tip III olarak adlandırılmaktadır (Baykan, 2009: 51). Bunun yanında sondalar yaprak, oval, balık ve kürek uçlu olarak da tanımlanmaktadır (Künzl, 1983: b.a; Jackson, 1986: b.a; Bliquez, 1994: b.a.; Künzl, 2002: b.a.). Benzer örnekleri Alliano’da MS 1-4. yüzyıllar arasına tarihlenmektedir (Baykan, 2009: kat no: 222-223). Günümüzde İstanbul Arkeoloji Müzesinde sergilenen ve Balıkesir Çağış’taki (Atakan, 2002: 1-17; Baykan, 2010: 3; Baykan, 2019: Fig 9. 4) kaçak kazılarda ve İzmit hekim mezarında (Baykan, 2010: 4; Baykan, 2019: Fig 11.2) ele geçen örneklerde ise benzer şekilde yassı sondalar bulunmaktadır. Aizanoi’da ise 1984 yılında Stadion 5 nolu sondajda gerçekleştirilen kazı çalışmalarında benzer şekilde bir sonda bulunmuştur. Dairesel kesitli olan kaşık sondanın uç kısmı zeytin çekirdeği olarak adlandırılan formdadır ve diğer ucunda ise bilezik süsleme görülmektedir. Eser MS 1-2. yüzyıllara tarihlenmiştir (Cesur, 2019: Kat no: E2).

Bomos üzerindeki bir diğer tıp aleti makastır. Sap kısmı yarım oval U biçimli, açılıp kapanan kesici uçlar ise saptan uca doğru sivrileşerek daralan damla biçimindedir. Makaslar günümüzdeki teneke kesme, koyun kırma ve bahçe için olanlarla aynı tiptedir ve doku kesiminden yaralanma ve kırıklarda bandajların hazırlanması ve sondalar için deri kese yapılması işlerinde kullanılmış olmalıdır (Baykan, 2009: 72). Tüm bunların yanı sıra Celsus dokuların kesiminde, karın yaralanmalarında ve fitik tedavilerinde makasın kullanıldığını söylemektedir (Cels. VII. xvi, VII.xxi). Orbasius ve

¹² Yassı uçlu sondalar kendi içlerinde dört farklı tipte değerlendirilmektedir. Bunlar kalem (stylus) uçlu, küçük dairesel uçlu, ıspatula uçlu ve kıvrık uçlulardır. Baykan, 2009: 49-53.

¹³ Alliano örnekleri için bkz. Baykan, 2009: kat no: 222; Ephesos 2 Hekim Mezarı örnekleri için bkz. Hassel ve Künzl, 1980: 403-421; Baykan, 2010: 2.

Celsus saç kesmenin de medikal bir işlem olduğundan bahsetmektedirler (Milne, 1907: 49). Benzerlerine günümüzde Napoli Müzesinde sergilenen Pompeii (Milne, 1907: Pl. X, 5) örneğinde, Juliopolis 139 numaralı hekim mezarı konteksinde (Baykan, 2019: Fig. 3.7), Kepsut hekim mezarı konteksinde (Uzel, 2000: 258-259; Baykan, 2010: 4; Baykan, 2019: Fig. 10.1) ve Alliano’da (Baykan, 2009: 72) rastlanmaktadır. Eserler Roma İmparatorluk Dönemi içinde MS 3-6. yüzyıllara tarihlenmektedir (Baykan, 2009: kat no: 324-336).

Aizanoi yakınlarında, Aizanitis Bölgesi sınırları içinde yer alan Gökağaç Köyü’nde bulunan bir başka bomos, Asklepios kültü ile alakalı olduğu düşünülen Menekles’in bomosudur. Yazıtında “*Menekles, Dokuzluk Musalar’ın hizmetkârı, hastalıkların şifası Asklepiades’in yüce onuruna ve henüz yaşarken kendisi için kendisi adına bu mezar taşını yaptırdı*” ifadesi okunmaktadır (MAMA IX, C74; Türkan, 2019b: A394). Menekles’in bir hekim mi yoksa bir müzisyen mi olduğu tartışmalıdır (Türkan, 2019a: 300; Türkan, 2019b: 96). Ancak bomos üzerindeki girland çelenginin ortasında yer alan yılan kabartması Menekles’in bir hekim veya şifacı olduğu görüşünü desteklemektedir. Eser MS 2-3. yüzyıllara tarihlenmektedir (MAMA IX, C74; Türkan, 2019b: A394).

Bölgede bulunan hekimlerin mezar taşlarına baktığımızda karşımıza çıkan örneklerden bir tanesi Kütahya Kemer hamamında bulunmuş olan hekim Apollodoros’un bomosudur. Silindirik bomos üzerinde sadece girland ve bukephelionlardan oluşan süsleme yer almakta ve bomos sahibinin bir hekim olduğu yalnızca yazıtından anlaşılmaktadır.¹⁴ Aizanoi yakınlarında, Altıntaş’tan bulunan ve günümüzde Bursa Arkeoloji Müzesinde¹⁵ sergilenen mezar steli panel parçası üstünde bir neşter ve Aizanoi örneği ile benzerlik gösteren makas bulunmaktadır (Pfuhl ve Möbius, 1977: no: 1164, Taf. 174).

Dorylaion’da bulunan bir diğer mezar stelinde ise sol üst panelde çift taraflı neşterlerin yanında makas ile altında ise bir kelepçe görülmektedir (MAMA V, No: 40, Taf. 21; Pfuhl ve Möbius, 1977: no: 2302, Abb. 127). Ancak mezar stelinin sahibinin bir berber mi yoksa bir cerrah mı olduğu tartışmalıdır (MAMA V, 21-23).

¹⁴ “*Asklepiades’in oğlu hekim Apollodoros*”, Drew-Bear vd., 2007: 143.

¹⁵ Bursa Arkeoloji Müzesi Müze Env. No: 39.

Roma İmparatorluğu'nun erken dönemlerinde hekimlik bir zanaat olarak görülmekte ve günümüzdeki anlamıyla bir saygınlık kazandırmamaktaydı.¹⁶ Ovidius'tan edindiğimiz bilgiye göre hekimler Roma toplumunda küçük esnaf olarak nitelendirilmekte ve Minerva onuruna düzenlenen *Quinquatrus* festivalinde hekimler, dokumacılar, demirciler, boyacılar, ayakkabı tamircileri, öğretmenler, ressam ve oymacılar ile birlikte geçit töreninde yer almaktaydı (Ovid. Fasti. III, 809-821). Bir diğer yandan Galenos ise hekimlerin yerini tanrıların hemen arkasında filozof, astronom ve filologların yanında ancak mimar ve heykeltıraşların üstünde olarak tanımlar (Özlem Aytaçlar, 2005: 56, dn. 265). Ancak MS 75 yılından sonra İmparator Vespasianus hekimleri vergilerde muaf tutmuş ve onlara meslek örgütü kurmaları için haklar tanımıştır (Oliver, 1989: no: 38). Sonrasında İmparator Traianus (Özlem Aytaçlar, 2005: kat no: 7) ve Hadrianus (Magie, 1950: 1431) döneminde bu haklar ve ayrıcalıklar devam ettirilmiştir. Antoninus Pius ise her kentte kaç adet hekim olması gerektiğine dair kesin kurallar koyduğu bir kararname yayınlamış ve küçük kentlerde beş, orta büyüklükteki kentlerde yedi ve büyük kentlerde ise on adet başhekim bulunabileceğini belirtmiştir (Bowersock, 1969: 33-34; Gökçe ve Üvey, 1998: 518; Özlem Aytaçlar, 2005: 73). *Arkhiatros* olarak adlandırılan başhekimleri diğer hekimlerden ayıran en önemli özellik şüphesiz ki daha yetenekli ve bilgili olmalarıdır. Ephessos'ta bulunan yazıtlar sayesinde hekimlerin *arkhiatros* ünvanını hekimler birliği tarafından düzenlenen *Asklepieia* yarışmalarında sergiledikleri yetenekleri sayesinde aldıklarını bilmekteyiz (Özlem Aytaçlar, 2005: 73-74, kat no: 42-51). Ephessos gibi büyük bir kentin on adet başhekime sahip olma hakkı olduğu düşünüldüğünde Aizanoi'da da on ya da orta ölçekte yedi tane *arkhiatros* olduğu söylenebilir. Ancak bunların Ephessos örneğindeki benzer şekilde yapılan yarışmalar sayesinde belirlenip belirlenmediği net değildir ve kentte buna dair bir yazıt da henüz ele geçmemiştir. Bu durum şehirlerin başhekimlerini ne şekilde seçecekleri konusundaki uygulama farklılıklarına, kentin meclis üyelerinin inisiyatifine veya babadan oğula geçen¹⁷

¹⁶ Roma'da bir hekim senatör sınıfına geçememekle birlikte aristokrat kesiminden bir kişinin de hekimlik yapması mümkün değildir. Hekimliğin bir ücret karşılığında yapılıyor olması ve aristokratların da para karşılığında bir işte çalışmayı küçültücü bulması nedeniyle hekimlik köleler veya azatlılar tarafından yapılan bir iş olarak görülüyordu Özlem Aytaçlar, 2005: 56.

¹⁷ Agathopodos'un bomosunun yazıtında adı geçen ve bomosu yaptıran çocukları Ailius Markos ve Apollonarios'un babadan oğula geçen hekimlik mesleğini yapıp yapmadıkları kesin olarak saptanamamaktadır.

başhekimlik statüsüne (Özlem Aytaçlar, 2005: Kat no: 52, 152, 198, 205) bağlı olmalıdır (Özlem Aytaçlar, 2005: 74).

Sonuç

Aizanoi Başhekim Agathopodos'un bomosu kendisi ve ailesi ile ilgili bilgiler sağlamakla birlikte Aizanoi'da bulunan meslek grupları ve statüleri ile ilgili de veriler barındırmaktadır. Agathopodos başhekim olarak görev yaptığı kentte, imparatorluk tarafından sağlanan vergi muafiyeti ve meslek örgütü kurma hakkı gibi ayrıcalıklara sahip olmalıdır. Başhekimliğe yükselişi ile ilgili net bilgiler elimizde olmamakla birlikte kent meclisi üyeleri nazarında etkili bir konumda olmasıyla veya sahip olduğu yetenek ve bilgi birikimi ile bu konuma geldiği söylenebilir. Nitekim işçilik bakımından iyi bir bomosa sahip olması ve ölümünden sonra da onurlandırılması için çocukları tarafından kendisi ve karısı için bir bomos yaptırılması da bu görüşü desteklemektedir. Bomos üzerindeki bezemelere baktığımızda ise toplum üzerindeki ölüm algısı ve kadın ile erkeğin yansıttığı roller görülebilmektedir. Agathopodos'u temsil eden kartal onun erkek kimliğine işaret etmekle birlikte aynı zamanda kentteki Zeus kültüne dair bir yansımayı da göstermektedir. Agathopodos'un eşi Ammia'yı temsil etmesi için yapılan kalathos ise yine Ammia'nın kadın kimliğine, hayattayken sahip olduğu domestik rollerine ve ölümden sonraki yaşam inancına işaret etmektedir. Bomos üzerindeki tıp aletlerine baktığımızda ise Agathopodos'un ilaç ile tedavi yöntemlerini uyguladığı ve cerrahi işlemlerde de tecrübeli olduğu söylenebilir. Kentte hekimler tarafından kurulmuş bir hekimler birliği olduğuna dair bir kanıt henüz bulunmamış olsa da Agathopodos gibi başka başhekimlerin veya hekimlerin Aizanoi'da bulunabileceği düşünülmektedir. Aizanoi'da yaşayan halk haricinde düzenlendiğini bildiğimiz gladyatör dövüşlerinde yarışan gladyatörlerin de hekimlere ihtiyaç duyduğu düşünüldüğünde Aizanoi'da hekimlik mesleğini yapan birden fazla sayıda kişinin olduğunu ve Agathopodos ile birlikte bunların bir kısmının da cerrahi uygulamalar yapabilen hekimler olduğunu söylemek yanlış olmaz. Başhekim Agathopodos'un bomosu, Nutton tarafından MS 140'lar ve sonrasına tarihlenmiştir (Nutton, 1977: 201f). Cox ve diğerleri ise Nutton ile benzer şekilde Hadrianus Dönemi sonrasına tarihlendirmişlerdir (MAMA IX, 42). Aizanoi'da MS 2. yüzyıldan dan sonra bomoslar mezar stellerinin devamı olarak mezar taşı işleviyle kullanılmıştır. Aynı zamanda mezar stelleri üzerinde kullanılan figürler de değişikliğe uğramadan uygulanmıştır (Özer ve Erdinç, 2022: 87). Buna göre Aizanoi'da MS 2. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen mezar stelleri ile Agathopodos'un bomosu karşılaştırıldığında özellikle kartal ve kalathos kombinasyonlarının

kullanımı bakımından benzer bezeme öğelerine sahip oldukları görülmektedir. Ancak üzerinde tıp aletlerinin betimlendiği tek örnek olması bakımından farklılık göstermektedir. Bomosun yazıtında ise ölen kişi ve ailesinin isimleri, akrabalık ilişkileri ve anısı hoş olsun (μνημης χαριν) ifadelerinin dışında edebi veya şiirsel herhangi bir ifadenin bulunmaması Aizanoi’da MS 2. yüzyıl boyunca görülen mezar yazıtlarında olduğu gibi benzer karakteristik yazıt kalıbının kullanıldığını ortaya koymaktadır (Türkan, 2019b: no. A6). Antoninus Pius döneminde Batı Anadolu’da hekim sayılarının arttığı ve her kentte kaç adet hekim olması gerektiğine dair bir kararnamenin yayınlandığı göz önüne alındığında Aizanoi’da da özellikle MS 2. yüzyılın ortalarından sonra hekimlik mesleğinin ön plana çıktığı söylenebilmektedir. Buna göre Agathopodos’un bomosu MS 2. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenmektedir.

KAYNAKÇA

- ARİSTOPHANES, *Lysistrata*, Çev. Azra ERHAT, Selahattin EYÜBOĞLU, İstanbul, 2000.
- ATAKAN Nilüfer (2002), “Anadolu’da Tıp Aletleri ve Araç-Gereçleri”, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Geçmişten Günümüze Tıp Sergisi*, Nobel Yayınları, İstanbul, 1-17.
- BAYKAN, Daniş (2005), “Allianoi’da Bulunan Pişmiş Toprak Ecza Kapları”, *Seres III. Uluslararası Katılımlı Seramik, Cam, Emaye, Sır ve Boya Semineri, 17-19 Ekim 2005*, Türk Seramik Derneği, Eskişehir, 447-452.
- BAYKAN, Daniş (2009), *Allianoi Tıp Aletleri*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- BAYKAN, Daniş (2010), “100 Yıldır Bitmeyen Yağma: Anadolu Hekim Mezarları”, *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler*, 30, 1-6.
- BAYKAN, Daniş (2019), “Roma İmparatorluk Dönemi Hekim Mezarları”, *Aizanoi IV Özel Sayı Anadolu’da Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Ölü Gömme Adetleri Uluslararası Sempozyumu, 23-26 Temmuz 2018*, Bilgin Yayınevi, Ankara, 465-486.
- BLIQUEZ, Lawrence J. (1994), *Roman Surgical Instruments and other Minor Objects in The National Archaeological Museum of Naples*, Philipp von Zabern Yay., Mainz.
- BUCKLER, W. H, CALDER W. M, COX C. W. M. (1925), “Monuments From Cotiaenum”, *JRS*, Vol. 15, 1925, 167 174.

- BONNEFOY, Yves (2000), *Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü*, I. Cilt, Çev: Levent YILMAZ, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.
- BOWERSOCK, Glen Warren (1969), *Greek Sophists in the Roman Empire*, Clarendon Press, Oxford.
- CELSUS, *On Medicine*, Çev. Walter George SPENCER, Harvard University Press, Londra, 1953.
- CESUR, Bulut (2019), *Aizanoi Kazısı 1978-2018 Yılları Yerleşim Alanı Madeni Buluntuları*, Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Eskişehir.
- CHILDS, William A. P. (1978), *The City Reliefs of Lycia*, Princeton University Press, New Jersey.
- CONNOR, Peter ve JACKSON Heather (2000), *A Catalogue of Greek Vases in the Collection of the University of Melbourne at the Ian Potter Museum of Art*, Melbourne.
- DREW-BEAR, Thomas, DEMİRKÖK Feyza, DÖNMEZ Esra Şule, TÜRKÜZÜN Metin (2007), *Ben Anadolu'da Doğdum, Tugay Anadolu Kültür-Sanat ve Arkeoloji Müzesi*, Muka Matbaacılık, Kütahya.
- ERDİNÇ, Zerrin (2021), "Aizanitis Bölgesi Sınırlarına İlişkin Bir Öneri", *Arkhaia Anatolika*, 4, 163-173, DOI: 0.32949/Arkhaia.2021.31.
- GÖKÇE, Ayşe Nur ÜVEY Doğan (1998), "Eski Roma Tıbbında Hekimlik Sanatı", *İstanbul Tıp Fakültesi Mecmuası*, 61:4, 517-520.
- HASSEL, Franz Josef ve KÜNZL Ernest (1980), "Ein römisches Arztgrab des 3. Jahrhunderts n. Chr. aus Kleinasien. Einschließlich eines vorläufigen Verzeichnisses von Arztgräbern mit Beigaben aus dem Imperium Romanum", *Med. Hist.*, 15, 403-421.
- HERES, Huberta (1992), "Ein römisches Arztkästchen aus Kyzikos", *From Epidaurus to Salerno. Symposium held at the European University Centre for Cultural Heritage*, PACT 34, 157-165.
- HOMEROS, *Iliada*, Çev: Azra ERHAT, A. KADİR, Can Yayınları, İstanbul, 2004.
- HOMEROS, *Odysseia*, Çev: Azra ERHAT, A. KADİR, Can Yayınları, İstanbul, 2008.
- JACKSON, Ralph (1986), "A Set of Roman Medical Instruments from Italy", *Britannia*, 17, s. 119-167.
- KÖKER, Hüseyin (2013), "Aizanoi Kazısı 2011-2012 yılları Sikke Buluntuları", Ed. Elif ÖZER, *Aizanoi I*, Bilgin Yayınevi, Ankara, 133-151.

- KURT, Ümit Emrah (2006), *Antik Dönemde Yunan, Roma, Bizans Kesici Cerrahi Aletlerinin XX. Yüzyıla Ait Örneklerle Karşılaştırılması*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- KUNZL, Ernest (1983), *Medizinische Instrumente aus Sepulkralfunden der römischen Kaiserzeit*, Rheinland, Bonn.
- KUNZL, Ernest (2002), *Medizinische Instrumente der römischen Kaiserzeit im Römisch-Germanischen*, RGZM, Mainz-Bonn.
- LIDDELL, Henry George ve SCOTT Robert (1901), *A Greek-English Lexicon*, Harper, Newyork.
- LOCHMAN, Tomas (2009), *Studien zu kaiserzeitlichen Grab- und Votivreliefs aus Phrygien*, Art Print, Basel.
- MAGIE, David (1950), *Roman Rule in Asia Minor II*, Princeton University Press, New Jersey.
- MAMA, V (1937), *Monumenta Asiae Minoris Antiqua V: Monuments From Dorylaeum and Nacolea*, Ed. COX Christopher W. M., CAMERON A., Manchester University Press.
- MAMA IX, COX Christopher W. M., CAMERON A. ve CULLEN James (1988), *Monumenta Asiae Minoris Antiqua, IX: Monuments From the Aezanitis* Ed. LEVICK Barbara, MITCHELL Stephen, POTTER J. ve WAELKENS Marc, Gloucester Printed in Great Britain, London.
- MILNE, John Stewart (1907), *Surgical Instruments in Greek and Roman Times*, Augustus M. Kelley, New York.
- MOREMAN, Christopher M. (2014), “On the Relationship between Birds and Spirits of the Dead”, *Society & Animals*, 1-22.
- NUTTON, Vivian (1977), “Archiarti and the Medical Professions in Antiquity”, *PBSR*, 45, 191-226.
- NEILS, Jenifer ve OAKLEY John H. (2003), *Coming of Age in Ancient Greece. Images of Childhood from Classical Past*, New Haven and London: Yale.
- OLIVER, James Henry (1989), *Greek Constitutions of Early Roman Emperors from Inscriptions and Papyri*, Philedelphia.
- OVIDIUS, *Ovid's Fasti*, Çev. Sir James George FRAZER, The LOEB Classical Library, London, 1959.
- ÖZER, Elif (2016), “Aizanoi'dan Horozlu Mezar”, *Art-Sanat*, 5, 1-24.
- ÖZER, Elif ve ERDİNÇ Zerrin (2022), “Aizanoi Mezar Bomosları Üzerinde Görülen Bezeme ve Figürler Üzerine Bir Değerlendirme”, *MJH XII*, 79-89.

- ÖZLEM, AYTAÇLAR Pınar (2005), *Yazıtlar ve Antik Kaynaklar Işığında Batı Anadolu'da Entellektüeller*, Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir.
- PFUHL, Ernest ve MÖBIUS Hans (1977), *Die Ostgriechischen Grabreliefs*, Textband II, Published by Philip von Zabern, Mainz.
- PLİNİUS, *Naturalis Historiae*. Ed. Harris RACKHAM ve William Henry Samuel JONES, The LOEB Classical Library, London, 1947.
- POLLUX, *Onomasticon*, Leipzig: Kuehn, 1824.
- RE, Paulys Real-Encyclopadie classischen Altertumswissenschaft.
- RICH, Anthony (1890), *A Dictionary of Roman and Greek Antiquities with Nearly 2000 Engravings on Wood from Ancient Originals Illustrative of the Industrial Arts and Social Life of the Greeks and Romans*, Longmans, Green & Company, London, New York.
- ROSOL, Rafal (2010), “Griechisch κάλαθος- ein ägyptisches Lehnwort”, *Historische Sprachforschung/Historical Linguistics*, 123, 176-180.
- SMITH, William (1853), *Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, Walton and Maberly, London.
- STRABON, *Geographika, Antik Anadolu Coğrafyası*, Çev: Adnan PEKMAN, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2000.
- TRINKLE, Elisabeth (2014), “The Wool Basket: function, depiction and meaning of the kalathos”, *Greek and Roman Textiles and Dress: An Interdisciplinary Anthology*, Ed. Mary HARLOW, Marie-Louise NOSCH, *Ancient Textiles Series*, Vol. 19, Oxford and Philadelphia, 190-206, DOI: 10.2307/j.ctvh1dh8b.13.
- TÜLAY, Ahmet Semih (1988), “Kütahya Bölgesi Şehir Sikkeleri”, *TAD*, XXVII, Ankara, 125-136.
- TÜRKAN, Ahmet (2019a), “Aizanoi Antik Kentinde Demografik Yapı ve Toplumsal Kimlik”, *Aizanoi IV Özel Sayı Anadolu'da Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Ölü Gömme Adetleri Uluslararası Sempozyumu*, 23-26 Temmuz 2018, Bilgin Yayınevi, Ankara, 289-311.
- TÜRKAN, Ahmet (2019b), *Phrygia Epiktetos Bölgesi'nde Ölüm, Toplum ve Kimlik*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- UZEL, İlter (2000), *Anadolu'da Bulunan Antik Tıp Aletleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- WAELEKENS, Marc (1986), *Die Kleinasiatischen Türsteine: typologische und Epigraphische Untersuchungen der Kleinasiatischen Grabreliefs mit Scheintür*, Philipp von Zabern, Mainz am Rhein.

AİZANOİLÜ BAŞHEKİM AGATHOPODOS

VITRUVIUS, *Mimarlık Üzerine On Kitap*, Çev: Suna GÜVEN, Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı, Ankara, 2005.

YAVİS, Constantine G. (1949), *Greek Altars Origins and Typology*, Saint Louis University Press, Saint Louis.

Zerrin ERDİNÇ

EKLER

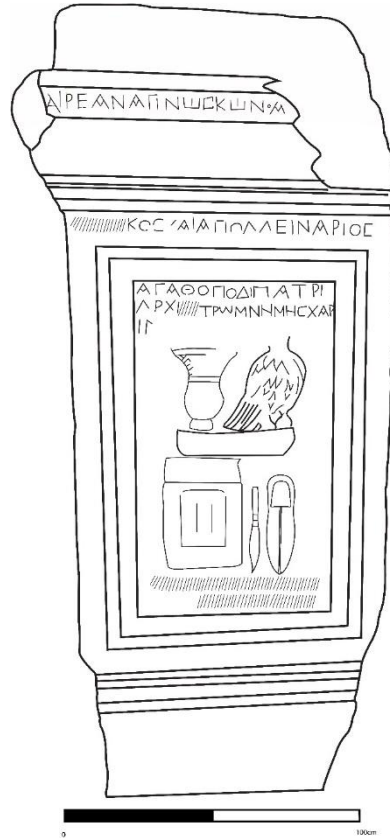

Resim 1: Başhekim Agathopodos'un Bomosu

Resim 2: Başhekim
Agathopodos'un Bomosu 1925 Yılı
(MAMA IX, xiii, Tab. XV, C115)

Şekil 1: Başhekim Agathopodos'un
Bomosunun Çizimi

STAGNATING THE LIFE: MODERN WISDOM IN FERNANDO PESSOA'S *THE BOOK OF DISQUIET**

Hayatı Durağanlaştırmak: Huzursuzluğun Kitabı 'nda Modern Bilgelik

Hakan ATAY**

ABSTRACT: This article aims to draw attention to the existence of a common ground on which modern artist and modern thinker come close to each other in articulating a uniquely modern urgency, which gives shape to a new understanding of wisdom. Departing from the role often assigned to the poets/prose writers as the “stagnators of life” in the ages of turmoil, the article examines *The Book of Disquiet*, owned by Bernardo Soares, the semi-heteronym of Portuguese writer and poet Fernando Pessoa, as a collection of fragments that stage crucial moments of stagnation. After underlining how modernist literature has often been viewed as a separate realm from the devastating socio-political developments of the twentieth century, it exemplifies some experimenting gestures of the so-called “wise” artist through an analysis of *The Book of Disquiet*. The analysis focuses on the co-existence of poetry and prose, the exteriorization of interior experience via the notion of landscape, and the idea that life can best be observed from a distance after it is fully stopped. Drawing on literary readings of Walter Benjamin, Maurice Blanchot, and Paul de Man, the article aims to show that *The Book of Disquiet*, like the works of such poet/prose writers as Rilke and Kafka, illustrates how the destiny of modern artist, unlike that of modern world, was to break with the teleological concerns of daily life in favor of capturing life in its reality.

Keywords: Fernando Pessoa, *The Book of Disquiet*, modern literature, wisdom, stagnation

ÖZ: Sanatçıların ve düşünürlerin modern zamanlara özgü bir aciliyeti dile getirirken birbirlerine yaklaştıkları ortak zemine dikkat çekmeyi amaçlayan bu makale, söz konusu aciliyetin yeni bir bilgelik anlayışı doğurduğunu öne sürüyor. Çalkantılı dönemlerde şair ve yazarlara biçilen “hayat durağanlaştırıcısı” rolü Pessoa'nın yarı-heteronimi olarak bilinen Bernardo Soares'in sahiplendiği *Huzursuzluğun Kitabı* üzerinden ele alınıyor. Modernist edebiyatı yirminci yüzyılın yıkıcı toplumsal ve siyasi gelişmelerinden bağımsızlaştıran

* An earlier version of this article was presented at the International Conference of the British Association of Modernist Studies, organized by the University of Birmingham, UK, between June 29th and July 1st of 2017.

** Asst. Prof. Dr., Mersin University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Comparative Literature, Mersin, hakanatay@mersin.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0829-4619.

Geliş Tarihi / Received: 23.08.2022

Kabul Tarihi / Accepted: 02.01.2023

Yayın Tarihi / Published: 30.01.2023

anlayışa dair kimi örnekler ortaya konduktan sonra, *Huzursuzluğun Kitabı*'na yakından bakılıyor ve “bilge” sıfatına layık görülen sanatçının deneysel hamlelerinden örnekler sunuluyor. Çözümlemenin odağında şiir-nesir birlikteliği, içsel deneyimin manzara mefhumuyla dışsallaştırılması ve yaşamın ancak tamamen durdurulduğunda gerçek anlamda gözlemlenebileceği fikri yer alıyor. Walter Benjamin, Maurice Blanchot ve Paul de Man'ın edebiyat yorumlarından yararlanan makale, *Huzursuzluğun Kitabı*'nın, Rilke ve Kafka gibi şair/yazarların yapıtlarına benzer biçimde, günlük yaşamın teleolojik kaygılarından kopmuş, hayatı kendi gerçekliği içinde yakalamaya çalışan bir sanatçı imgesi çizdiğini göstermeyi amaçlıyor.

Anahtar Kelimeler: Fernando Pessoa, *Huzursuzluğun Kitabı*, modern edebiyat, bilgelik, durağanlaştırma

Introduction

Portuguese poet and writer Fernando Pessoa (1888-1935) created as many as 136 heteronyms constructing a dramatic system in which each heteronym refers to a distinct figure with a different name, biography and style.¹ Although Pessoa often works on stylistic differences of heteronyms, Bernardo Soares, the creator of *The Book of Disquiet*, has a prose style quite similar to Pessoa's. Indeed, expressing his affinity with Soares, Pessoa called him a “semi-heteronym” (Pessoa, 2001, p. 258-59). Soares, whose monotonous life as an assistant bookkeeper was akin to Pessoa's life in Lisbon, collected fragments which gave an account of different series of sensations in *The Book of Disquiet*. This paper will read Soares's style as a gesture that stagnates the life and thus creates the figure of wise writer.² In order to better explain the dynamics of this gesture, one can start with the role assigned to literature in turbulent times and the significance of the coexistence of poetry and prose for the reader's imagination in a modern state of literature.

---

¹ “Heteronym” literally means “other name” in Greek. Fernando Pessoa uses the term for at least some of his fictional author figures to be able to emphasize their difference from mere “pseudonyms”. According to one of the earlier accounts, there are 72 such names, discovered in the contents of Pessoa's heritage, posthumously found in several wooden chests (Lopes, 1990). Pessoa scholars Jerónimo Pizarro and Patricio Ferrari, on the other hand, claim that the total count should be considerably higher, and they end up compiling as many as 136 names, arguably shaping the entire heteronymous universe (Pessoa, 2013). Of course, not all the names added to this long list can be considered heteronyms *per se*. Some of them function more like pseudonyms, or even nicknames.

² The word “stagnation” (“estagnação” in Portuguese), which appears with a curious frequency throughout *The Book of Disquiet*, has the complicated task of laying out the ground for the discourse on tedium (“tédio” in Portuguese), one of the quintessential themes of the book. This paper is but a preliminary exercise in search of a general perspective that we might use in approaching that controversial topic later.

Poetry and Prose in Turbulent Times

The modern state of literature leaves its very first imprints on an intensifying tension between poetry and prose in the literary realm, or more likely, the literary “medium” in general. The continuous contamination, which brings about the glossy vulnerability and touchability of brand-new texts, evokes new but at the same time old-fashioned waves of thought aiming to penetrate into the “primordial” tendencies of some brilliant and seemingly ungraspable literary minds. The so-called modern state of literature is imagined recurrently through the consciousness of the modern reader-critic who is eager to greet the writer or poet as the model who both leads the way towards the work and pretends to be “the guide to the perplexed”. In the age of revolutions, wars and charming instability, it is obvious that there would have to be some “stagnators of life” who laid claim to control over their disturbed beings.

As Jane Goldman underlines, in the turmoil of the events like the First World War, the Bolshevik Revolution, the Spanish Civil War, the Reichstag, and the Second World War, art and literature, which are deemed infinite and transcendent, were often attacked and forced to change (Goldman, 2004: 39). Among various views on the changing nature of literature in this era, Goldman draws attention to Virginia Woolf's suggestion to practice introspection and her perception of the mind as open to a plethora of impressions. This view considers literature as “the subjective site of an aesthetic haven, removed from the vicissitudes of life and certainly remote from political life” (Goldman, 2004: 69). Although this is a limited remoteness considering Woolf's own engagements in political events, the image of literature as “an aesthetic haven” confirms its creators' attributed function of stagnating the life. Likewise, Sara Blair draws attention to the conviction that art and life, aesthetics and politics are and should be distinct spheres; therefore, this conviction maintains, their ways of acting as well as their values and consequences are thoroughly different from each other (Blair, 1999: 161). Although Blair does not agree with such an understanding of art as she thinks that even one's vision of art reflects a political stance, she highlights a common image of modernist art as a separate sphere, preserving its autonomy under the pressure of socio-political developments (Blair, 1999: 157, 161). Yet stagnation of life is not an unconditional consequence; it is rather the wise poet/prose writer who enables it.

The wise poet/prose writer's main gesture, which is recognizable through a very loose kind of reading, is the insistence on experimenting and analyzing the disparate and discrete states of a mind, which is the necessary and sufficient condition of authorial artisanship whose expressive qualities are partially, if not totally, distinct from the usual chain of expressions. This results in the assumption that the more the writer focuses his strength upon the structure of his creative activity, the more he gains access to the very origin of the literary moment and puts himself on the level of *sub specie aeterni* that gives him the ability to meditate even deeper. As one can easily anticipate, the burden of such an artist would correspond to the ideal state for the defenders of modernist criticism's goal to reevaluate contemporary cultural changes and reveal the path to a desirable future for the human condition.

Poetry, as the oral generator of old and new forms of life, and prose, as the modern invention of the free men who refused to be bound by capital and happened to be at odds with the primordial city crowds, turned out to be the most revered devices of the civilized world of "ideal Europe". Due to that fact, not only did their haunted coexistence attract deep anger from the traditionalists, who valued it as the utmost sign of the on-going cultural corruption, but it also encouraged those who vehemently observed its multifarious opportunities for endeavoring to establish the consciousness of "the men to come". Hence the literary man, or European *homme des lettres* is thought to live on the limit-threshold between prose and poetry, on the border that is metamorphized into an abyss, threatening normal human beings who are not aware of the calamities awaiting them. Beginning in the early twentieth century, growing attention to the works of Rainer Maria Rilke, for instance, can be related to his reception by the literary public as an epitome of precisely this condition, which seems to astound some literary critics and paves the way for questioning the very attention and its value itself.

Paul de Man, for example, expresses his astonishment about Rilke's ability to reach a wider audience than most of his contemporaries despite the difficulty of his work. While his language, discourse and themes are expected to be hardly accessible to many readers, he has been read as if he reached the depths of people's selves: "Rilke seems to be endowed with the healing power of those who open up access to the hidden layers of our consciousness or to a delicacy of emotion that reflects, to those capable of perceiving its shades, the reassuring image of their own solicitude" (de Man,

1979: 20). What Rilke calls “the near-impossibility of living” is the basic sense that his readers share with him (de Man, 1979: 21). For Rilke, the alienated self is something that no human experience can overcome, but de Man believes his work “dares to affirm and to promise, as few others do, a form of existential salvation and that would take place in and by means of poetry” (de Man, 1979: 23). Rilke chases not only his own salvation, but also the salvation of others, as the lines like “[y]ou must change your life” exemplify (de Man, 1979: 24). Another affirmation and promise, though in a very different manner, comes from Franz Kafka, who has been read eagerly by some influential thinkers of the twentieth century.

One of these thinkers is Walter Benjamin, who observes that the bases of Kafka's work are twofold: it is nourished both by mystical experience and by the experience of a city inhabitant (Benjamin, 1985a: 141). Benjamin views the former particularly in the context of tradition while the latter mostly in the context of technology. He considers the universe created by Kafka as a “complement” of his time when there were many efforts to destroy the planet (Benjamin, 1985a: 143).

In a catastrophic world Kafka existed as an individual, as a complement to the masses without being aware of what surrounds him. In Benjamin's words, “[h]is gestures of terror are given scope by the marvelous *margin* which the catastrophe will not grant us” (Benjamin, 1985a: 143). Kafka listens to tradition but does not see the catastrophe. The sounds that reach to the listener in this turmoil do not reach everyone's ears. Here Benjamin implies that it is the wise writer who can hear these sounds, but wisdom “defined as the epic side of truth” is something already lost (Benjamin, 1985a: 143).

Therefore, Benjamin says, in Kafka's case we can only talk of the remnants of the decaying wisdom. Hope, however, still exists for Kafka, but in a way that stagnates the life. In Benjamin's words, “there is an infinite amount of hope, but not for us. This statement really contains Kafka's hope; it is the source of his radiant serenity” (Benjamin, 1985a: 144). Kafka's “radiant serenity”, like Woolf's “aesthetic haven” and Rilke's “existential salvation”, endows literature with the function of reevaluating the devastating effects of modern world through a process of stagnation.

All in all, both the negative and affirmative moves of modernism against humanity-laden dehumanized culture had been examined in the works of such artists. Rilke's prose as well as his poetry (of course having *Malte* in mind) or Kafka's poetically scattered notes in his *Diaries* and stories were

noted or scrutinized in an effort to expose those moves, or better, motives. The gradual alienation from both the institutional and the so-called “natural” state of humanity, disdain and contempt towards the “civilized life” - whatever it may be - are but a few of the motives that were expected to open basically “new horizons” to the devastated minds of modern world. Most cultural thinking, then, dwelled in these texts, and in their possible ramifications for the attempt to find a path towards a future comprehension of what is modern, of what is present.

Not surprisingly, the repetitive activity of delving into those conditions by dint of any possible device led to the appearance of the so-called “modern” paradigms which started to hover over every cultural debate regarding the concept of modernity. Therefore, it is worth dwelling on such a text, *The Book of Disquiet*, and conjoining the traces of such paradigms in order to imply a sort of coexistence or parallelism.

Performance of a Life in *The Book of Disquiet*

Even though *The Book of Disquiet* adopted its amorphous shape during the formative period of modern literature, its discovery came rather late.³ Soares was left behind a misty curtain unlike some of the other heteronyms whose biographies were detailed in a rigorous manner.⁴ José Gil, a Portuguese philosopher whose main works focus on the analysis of Pessoa’s lifetime literary activity, regarded this fact as an obvious symptom of what he called “Pessoan poetics” (Gil, 1988: 15).

According to him, Soares’s role has the sole function to make a detailed analysis of what has already been given in Pessoa’s poetry. The life of Soares is veiled behind his basic, eventless, uncomplicated daily routines, almost all of which take place on the same street.

This “obscure” literary hero performs an awkward duty of combining disseminated notes covering a timespan between 1913 to 1934, planned as

---

³ Fernando Pessoa had published a dozen of the fragments from the book in several journals in his lifetime; unfortunately, he wasn’t able to complete the project and see it published. The first complete edition of *O Livro do Desassossego (The Book of Disquiet)* came to be realized in 1982, in two volumes, based on a selection criteria specified by Jacinto do Prado Coelho in an introductory note entitled “Fernando Pessoa Sempre Existiu” (“Fernando Pessoa Always Existed”) (Pessoa, 1982: vii-xxiii).

⁴ Pessoa’s three major heteronyms, Alberto Caeiro, Álvaro do Campos and Ricardo Reis, even have comprehensive astrological charts made by Fernando Pessoa himself.

parts of an unfinished project of intensely unorganized “autobiography”.⁵ Richard Zenith, both the editor and the translator of the work in question, outlines the somewhat untraceable moulding of the “trunk of notes” that is capable of partaking of the project in his introduction to the work, where we clearly see the semi-randomness of the editing job required to put *the Book* together in recognizable shape. Of course, the very nature of the notes are not particularly editor-friendly. Zenith describes what he calls “perpetual fragmentation” of *the Book* as follows:

“If Pessoa split himself into dozens of literary characters who contradicted each other and even themselves, *The Book of Disquiet* likewise multiplied without ceasing, being first one book and then another, told by this voice then that voice, then another, still others, all swirling and uncertain, like the cigarette smoke through which Pessoa, sitting in a café or next to his window, watched life go by” (Zenith, 2003: x).

The notes are not composed or assembled on the basis of chronological order; nor is there any serious attempt to link them together in proper, in a way that would yield a narrative structure, although it should be mentioned that Pessoa put titles to some of the fragments, which indicates an intention to take a totally different path.

Soares the obscure, unlike the surreal hero of modern literature who is occasionally given the role of the idle wanderer, or flâneur, lives a deliberately static, monotonous life. Both his office and his home are on the same street, Rua dos Douradores, which he defines as the true ensemble of his humble life. As an assistant bookkeeper in a warehouse, he has nothing really to consider except his boss, Senhor Vasques, several office mates, his ledger entries, and his fourth floor apartment from whose window he gazes at the shadowy contours of the city, especially when the night comes and fills the lacunae of his mind. While he admits he does not like to travel, he names what is at stake in his work as the seizing of life “as an experimental journey” (Pessoa, 2003: 309). Accordingly, the title of the completed project

---

⁵ Some editors of *The Book of Disquiet* claim that the fragments should be compiled according to chronological order, rather than a thematic one, and such an edition should be divided in two parts or phases, each assigned to different authors. For these editors, the first phase, comprising the notes taken between 1913 and 1920 should belong to one Vicente Guedes. Bernardo Soares, on the other hand, can only claim the fragments written down in the second phase, which goes roughly from 1929 to 1934. Columbian Pessoa scholar Jerónimo Pizarro, taking his cue from Jorge de Sena, one of the leading experts on Pessoa manuscripts, has become the contemporary advocate of this editorial preference. His critical edition of Pessoa's book has since been used as one of the primary sources for new translations (Pessoa, 2010; Pessoa, 2017).

turns out to be “the book of travelers” (Pessoa, 2003: 13). The literary form of the journey for Soares is, without any doubt, prose and only prose. The passage where he declares the reason of his insistence on the prose reads as follows:

“Prose encompasses all art, in part because words contain the whole world, and in part because the untrammelled word contains every possibility for saying and thinking. In prose, through transposition, we’re able to render everything: colour and form, which painting can render only directly, in themselves, with no inner dimensions; rhythm, which music likewise renders only directly, itself, without a formal body, let alone that second body which is the idea; structure, which the architect must make out of given, hard, external things, and which we build with rhythms, hesitations, successions, and fluidities; reality, which the sculptor has to leave in the world, with no aura of transubstantiation; and poetry, finally, to which the poet, like the initiate of a secret society, is the servant (albeit voluntary) of a discipline and a ritual” (Pessoa, 2003: 197-8).

We see that prose is considered to be the underlying medium of all the forms and contents of artistic creation. Soares then assures us that prose is the quintessential art form in a civilized world.

Having made room for Soares, Fernando Pessoa emphasizes, not without considerable irony, both the dichotomous relation that holds between prose and poetry and their rubbing against each other. This ironic decision to yield to a prose fanatic, for an unwilling poet, would mean the establishment of, as Gil suggests, “a poetic laboratory” (Gil, 1988: 15) to examine “rhythms, hesitations, successions, and fluidities” of performing a life. As for Soares’s own opinion of himself, continuous anxiety and disquiet, which make him uncomfortable with daily life, lead him to become “a decadent”, a word which has perhaps the longest history in the modern world of notions, starting its journey from German Idealism, Nietzsche and Baudelaire to a bulk of modern writers and free thinkers: “I suppose I’m what they call a decadent, one whose spirit is outwardly defined by those sad glimmers of artificial eccentricity that incarnate an anxious and artful soul in unusual words” (Pessoa, 2003: 321). Soares the decadent reports the sheer artificiality of life’s supposed construction through his “factless autobiography” by concentrating on the oscillations that he feels taking place between this image of life and the life in its reality. The artificiality of the art-work comes to the fore exactly at this point, harboring Soares’s method to achieve the main goal of a finite being like human, on the way to express itself. The so-called method is outlined by the fictional author as follows: “The obsessive analysis of our sensations (sometimes merely imagined sensations), the identification of our heart with the landscape, the anatomic

exposure of all our nerves, the substitution of desire for the will and of longing for thinking” (Pessoa, 2003: 55). The term “landscape” in Soares’s vocabulary has a privileged place that may give a certain direction to our journey through the *Book*.

Thinking Through the Landscapes and Distances

As a plastic and visual notion, landscape is a territory defined by observers’ sensual experience of a spatial extension. However, it would gain extra significance from the perspective of Soares’s reluctant note-taking. One simple extra significance can be brought to light by the repeated reference made throughout the notes to another literary work, capable of being regarded as a kind of vague model for the author. The book in question is the well-known journal of famous Swiss philosopher Henri Frédéric Amiel, entitled *Fragments d’un journal intime*. For Soares, Amiel’s notion of landscape is a point of departure, thereby positing a focus for his own work. According to Amiel, “a landscape is a state of emotion” (Pessoa, 2003: 71).

That description Soares neither denies nor affirms, but employs in order to elaborate on what he means to say. Starting off, in direct opposition to Amiel’s intent, he turns the phrase around, and declares that an emotion itself constitutes a landscape. While analyzing the banality of his everyday life, he asserts that he is the one who makes his own landscapes: “I make landscapes out of what I feel. I make holidays of my sensations. I can easily understand women who embroider out of sorrow or crochet because life exists” (Pessoa, 2003: 121). Landscape, being a gathering place of sensations, is the border between exterior and interior, a border which has to be transgressed or rendered superficial to be capable of dwelling on the threshold so that the observer sees, indirectly, more than what appears. Soares, at this point, talks about “the inner centuries of outer landscape” (Pessoa, 2003: 420). This is the most flexible point of his analysis, where he stands as a thinker more than anything else. The landscape as interior territory cannot be deemed complete; to the contrary, it begs the interruption of the artist more than ever: “but to give complete exteriority to what is interior, thereby enabling me to realize the unrealizable, to conjoin the contradictory and having exteriorized my dream, to give it its most powerful expression as pure dream” (Pessoa, 2003: 456). Sleep, daydreaming, tedium and weariness are the most apparent themes of Soares’s life; they also help him create a specific art-space out of his conditions. By conjoining what is exterior with what is interior, he retains the power to control them, thereby

giving them a considerable plasticity to work on: “In this way I create, thanks to my experience and my habit of spontaneously *seeing* when I look, an inner version of the outer world” (Pessoa, 2003: 410). The task being mentioned and adhered to the artist here reflects a paradigmatically modern one.

When Maurice Blanchot appeals to Rilke’s poetry, discussing “the world’s inner space” in *The Space of Literature*, he begins his meditation on this modern poet, who has somehow revived lyric poetry in modern times, from roughly the same perspective concerning the ideal state that an artist occupies:

“Instead of leading consciousness back toward that which we call the real but which is only the objective reality where we dwell in the security of stable forms and separate existences – instead, also, of maintaining consciousness at its own surface, in the world of representations which is only the double of objects such a conversion would turn it away toward a profounder intimacy, toward the most interior and the most invisible, where we are no longer anxious to do and act, but free of ourselves and of real things and of phantoms of things, ‘abandoned, exposed upon the mountains of the heart’, as close as possible to the point where ‘the interior and the exterior gather themselves together into a single continuous space” (Blanchot, 1989: 138).

The “single continuous space”, or “Open” in Rilkean terminology, characterizes the residue left behind in modern consciousness, which develops upon itself in order to realize what is absent in the present moment. Therefore, having dealt with the problem of interiority of the exterior, Rilke’s poetry takes a further step towards the absent coexistence of both his being and the world’s. Blanchot’s interpretative or coextensive observations make use of a bipolar conceptual framework in order to prepare a notion of the modern poet’s task which abruptly differentiates two interiorities, calling one of them “bad”. The demarcation at hand, for Blanchot, displays that the artist necessarily places himself against this bad interiority, thereby creating an unusually convenient place to delve into the matters of his activity:

“For in it [bad interiority], as in the bad outside, objects reign, along with the concern for results, the desire to have, the greed that links us to possession, the need for security and stability, the tendency to know in order to be sure, the tendency to ‘take account’ which necessarily becomes an inclination to count and to reduce everything to accounts – the very destiny of modern world” (Blanchot, 1989: 137).

Now, the destiny of modern artist, unlike that of modern world, is to break with, as it were, the teleological and epistemological concerns of present life. Taking his departure from the same point, and almost from the

same concept, the bookkeeper, or the “accountant” Soares, whose profession is meticulously selected to reflect the core of modern life, like Herman Melville’s *Bartleby*, wants to get rid of the urge to account for the objects at hand by pretending to have a direct access to the world, and to reject the necessary reduction that comes with it. If you are not reducing the world, the life, and that which is real into something else, then you should be able to “stop” or “stagnate” it. So as to stagnate the world, Pessoa, in disguise of Soares, repeatedly describes “rainy landscapes”, “fog”, “clouds and wind”, through which ordinary sensations undergo the sort of radical change that is proper for interior reorientation.

In one of the above-mentioned descriptions, Soares loses or feigns to lose even the solidity of his own body: “It rains and keeps raining. My soul is damp from hearing it. So much rain... My flesh is watery around my physical sensation of it” (Pessoa, 2003: 126). In another passage, the very reality of what is seen is questioned by similar means: “Fog or smoke? Was it rising from the ground or descending from the sky? Impossible to say: it seemed more like a disease of the air than an emanation or something descended. Sometimes it seemed more than an ailment of eyes than a reality of nature” (Pessoa, 2003: 318). Hence, Soares keeps a certain distance to what is given, thereby coming to grips with what is not given, and therefore not expressed. The distance in question leads us to another modern standpoint concerning the place of the art-work situated in direct opposition with the daily conditions of mundane life.

Walter Benjamin, in his article entitled “The Work of Art in the Age of Mechanical Reproduction”, analyzes the reasons of the harm caused by modern life on human vulnerability. According to Benjamin, authenticity of the work of art has encountered an imminent threat of being destroyed or annihilated as a result of the indifference to the “jeopardized authority of the object” (Benjamin, 1985b: 220-21). For Benjamin, this happens because even “natural” objects, let alone those that have artistic value, are about to lose their “auras”, aura being the notion which is defined “as the unique phenomenon of a distance” (Benjamin, 1985b: 222). By reproduction, the essential distance between the seer and the thing seen becomes meaningless, and thereby disappears into thin air.

Bernardo Soares, in the *Book*, depicts a scene which evokes, tracing the same itinerary with Benjamin, a similar attention towards the importance of distance and the effects of reproduction with an example in whose center a “lithograph” picture is placed, lithograph being the technique which most

probably caused Benjamin to write his essay on such a topic in the first place. In that scene, Soares, while staring at “a bad lithograph” in a shop display, suddenly realizes something which makes him look at it even more curiously. The lithograph is of a girl holding some flowers, with sad eyes that startle and devastate Soares by their expression, at which he cannot help staring. So, he leaves whatever he was dealing with a minute ago and crosses the street to understand what exactly is the reason of this allure. After a while, when he is on the way to his office, he thinks as follows: “Oblivious to my departure, as if bidding farewell to something else, those sad eyes of the whole of life – of this metaphysical lithograph that we observe from a distance – stare at me as if I knew something of God” (Pessoa, 2003: 28-9). The unique experience that Soares finds no other choice to account for but by bringing God into play almost like an occasionalist thinker happens to be the one of “a distance”, exactly as Benjamin suggested. Moreover, similar to Benjamin’s description, Soares adds an ironic allusion to the effect of reproduction by these words: “Funny where I know that figure from. In the corner at the back of the office there’s an identical calendar which I’ve seen countless times, but due to some lithographic mystery, or some mystery of my own, the eyes of the office copy express no sorrow” (Pessoa, 2003: 29). Now, he has to call the picture that attracted him in such an undefinable and unpredictable manner “the real lithograph” (Pessoa, 2003: 29).

Thus, Soares is given both the privilege of experimentation, which leads him to undo the effects of reproduction by implying that there is an indirect way to get at what withdraws from presence, and the status of an analyzer of the very encounter that makes this possible; which, in turn, runs parallel to the demonstrated task of modern artist, the task made apparent by paradigms posited by the common effort of the artist as poet/prose writer and its correlate, the modern thinker.

Conclusion

The modern state of literature as imagined through the consciousness of modern reader created the figures of wise writers and poets who, in the unstable times of wars and revolutions, were expected to function as the stagnators of life. *The Book of Disquiet*, with its insistence on experimenting with various states of mind and its departure from the usual chain of expressions, stages crucial moments of this modernist gesture. Despite the fragmentary nature of *the Book*, one may trace how the attempts to stagnate the life occur in a realm that brings poetry, prose, and thought together. Pessoa’s presentation of Soares as a prose writer does not change this fact

and their co-existence finds its best manifestation in some fragments' engagement with landscapes and the idea of distance. By taking its distance from the explicit character of daily life, Pessoa's unfinished book project seems to highlight the irreducibility of life in its reality through a process of stagnation, thanks to the semi-fictional life of its author, Bernardo Soares.

REFERENCES

- BENJAMIN, Walter (1985a), "Some Reflections on Kafka", in *Illuminations*, Trans. by Harry ZOHN, Schocken Books, New York, 141-145.
- BENJAMIN, Walter (1985b), "The Work of Art in the Age of Mechanical Reproduction", in *Illuminations*, Trans. by Harry ZOHN, Schocken Books, New York, 217-251.
- BLAIR, Sara (1999), "Modernism and the Politics of Culture", in *The Cambridge Companion to Modernism*, Ed. Michael LEVENSON, Cambridge University Press, Cambridge, UK, 157-173.
- BLANCHOT, Maurice (1989), *The Space of Literature*, Trans. Ann SMOCK, University of Nebraska Press, Lincoln and London.
- DE MAN, Paul (1979), "Tropes (Rilke)", in *Allegories of Reading*, Yale University Press, New Haven and London, 20-56.
- GIL, José (1988), *Fernando Pessoa ou la métaphysique des sensations*, Éditions de la Différence, Paris.
- GOLDMAN, Jane (2004), *Modernism, 1910-1945: Image to Apocalypse*, Palgrave MacMillan, New York.
- LOPES, Teresa Rita (1990), *Pessoa por Conhecer*, 2 volumes, Editorial Estampa, Lisbon.
- PESSOA, Fernando (1982), *Livro do Desassossego*, 2 volumes, Ed. Maria Alhiete GALHOZ and Teresa Sobral CUNHA, preface and organization by Jacinto do Prado Coelho, Ática, Lisbon.
- _____ (2001), *The Selected Prose of Fernando Pessoa*, Ed. and trans. Richard ZENITH, Grove Press, New York.
- _____ (2003), *The Book of Disquiet*, Ed. and trans. Richard ZENITH, Penguin Books, New York.
- _____ (2010), *Livro do Desasocego*, 2 volumes, Ed. Jerónimo PIZARRO, Imprensa Nacional - Casa da Moeda, Lisbon.
- _____ (2013), *Eu Sou Uma Antologia: 136 Autores Fictícios*, Ed. Jerónimo PIZARRO and Patricio FERRARI, Tinta-da-China, Lisbon.

Hakan ATAY

_____ (2017), *The Book of Disquiet*, Ed. Jerónimo PIZARRO, trans. Margaret Jull COSTA, A New Directions Book, New York.

ZENITH, Richard (2003), "Introduction" in Fernando Pessoa, *The Book of Disquiet*, Ed. and trans. Richard ZENITH, Penguin Books, vii- xxvi.

Seda Taş (Ed.), Çeviribilimde Araştırmalar, Hiper Yayın, İstanbul, 2019, 250 sayfa, ISBN: 978-605-281-322-5, e-ISBN: 978-605-281-323-2

Yeşim (Sönmez) DİNÇKAN*

Çeviribilim alanında yayımlanan *Çeviribilimde Güncel Tartışmalardan Kavramsal Sorgulamalara* (Hiper Yayın, 2018) ve *Çeviri Üzerine Gözlemler* (Hiper Yayın, 2019) adlı kitaplardan sonra projenin üçüncü ve son aşaması olarak yine Hiperlink yayınları tarafından basılan *Çeviribilimde Araştırmalar* kitabı da Trakya Üniversitesi Mütercim-Tercümanlık Bölümünde öğretim üyesi olan Doç. Dr. Seda Taş editörlüğünde alanın değerli akademisyenleri tarafından kaleme alınan bölümlerden oluşmaktadır. Taş (s.9) “Çeviribilim alanına katkı sunabilecek nitelikteki değerli çalışmaları bir araya getirmek konusunda farklı fikirlerim ve ümidim vardı,” sözleriyle önsöz bölümünde yola çıkış amacını ifade etmiştir. Bu amacı gerçekleştirmek üzere çıkılan yolda son nokta olan bu kitapta çeviribilim alanında on araştırmacının kapsamlı çalışmaları yer almaktadır.

Kitap, çeviribilim alanına uzun yıllardır emek vermiş alanın duayenlerinden Işın Öner tarafından “To Read or not to Read: ‘Why Reading Matters’ in the Practice of Translation” (“Okumak ya da Okumamak! Çeviri Eyleminde Okumanın Önemi”) başlığı ile İngilizce olarak kaleme alınmış bir bölüm ile başlamaktadır. Kendi okuma sevgisinden yola çıkarak okumanın çevirideki öneminden bahseden Öner (s. 14) “okumanın sadece beyine gıda sağlayan bir süreç olmakla kalmadığını aynı zamanda yeni ağlar inşa ederek karar verme mekanizmalarını zenginleştirdiğini dolayısıyla da çevirmenlere mesleklerinde yardımcı olduğunu, ifade etmiştir. Kimi sıradan okur, yazar ve bilim adamının okuma deneyimlerinden örneklerle çevirmenin okuma serüveninin karanlık köşelerine ışık tutmaya çalıştığını” belirtmiştir.¹

* Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Mütercim Tercümanlık Bölümü, İngilizce Mütercim Tercümanlık A.B.D., Ankara, ydinckan@hacettepe.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0335-4843

¹ Aksi belirtilmediği takdirde çeviriler tarafımda yapılmıştır.

Geliş Tarihi / Received: 31.03.2022

Kabul Tarihi / Accepted: 23.07.2022

Yayın Tarihi / Published: 30.01.2023

İkinci bölümde, saygıdeğer araştırmacı Ayşe Banu Karadağ'ın “Çeviri Yoluyla Geçmiş, Şimdi ve Gelecek Arasında Köprüler Kurmak” (“Building Bridges between the Past, Present and Future through Translation”) başlıklı bölümü yer almaktadır. Bu bölümü yazmaktaki amacını Karadağ (s.33) şu sözlerle anlatır: “Çevirinin tarihi (yazımı) ile etkileşimini gerek kültürler gerekse geçmiş, şimdi ve gelecek arasında köprüler kuran çeviriler ve çevirmenler odağıyla çeviribilim bağlamında irdelemektir.” Yazar (s.35) sonuç gözlemlerini, “Bölüm boyunca tarihyazımı bağlamında sıklıkla vurgulandığı üzere tek bir “söylem” değil “söylemler”, tek bir “tarih” değil “tarihler” vardır. Yazılanların da yalnızca yazarların kurguladığı bir “söylem” ve “tarih” olduğu düşünüldüğünde, genelde çeviri ve özelde de geri çeviri bağlamında “söylem” ve “tarih” kurgularını oluşturmadaki otoritenin çevirmene ait olduğu söylenebilir,” sözleri ile sonlandırmıştır.

Üçüncü bölümde, Nilüfer Alimen'in “Batı'nın Doğu Çevirisi Olarak Oryantalizm ve Oryantalizm ve Oryantalist Metinlerin Türkçeye Çevirileri” (“Orientalism as the West's Translation of the East and Translation of Orientalism Texts into Turkish”) adlı çalışması yer almıştır. Çalışmada yazar, Oryantalizm olgusunun Batı'nın Doğu çevirisi olarak ele alınmasını önermektedir ve Osmanlı İmparatorluğu'nu ve Türkleri konu alan Batılı metinlerin ve bu metinlerdeki Oryantalist tutumun Türk okurlara nasıl çevrildiğinin “geri çeviri” kavramı üzerinden okunmayı hedeflemektedir. Bölümün kavramsal çerçevesini ise Gideon Toury'nin süreç öncesi normları oluşturmaktadır. Sonuç gözlemlerini Alimen (s. 37), “Kaynak-odaklı bir çeviri anlayışında kaynak metnin “otoritesinin” ve “üstünlüğünün” teyit edildiği iddia edilir. Bu varsayımdan yola çıkarak benimsenen geri çeviri stratejileriyle *Batının Gözüyle Türkler* dizisindeki Batı'nın “otoritesinin” ve “üstünlüğünün” teyit edildiği söylenebilir mi? Bence söylenemez, çünkü geri çeviri süreci genel olarak kuramcılar tarafından anlatıldığı şekliyle işlemese de ürünün yarattığı etki sonunda aynı olmuştur,” şeklinde özetlemiştir.

Kitabın dördüncü bölümünde Senem Öner Bulut'un “İnsan Çevirmenin Gelecekteki Mesleki Profili ve Failliği: Çevirinin Teknolojileşmesi Bağlamında İnsan-Makine Gerilimi Üzerine bir İnceleme” (“Future Professional Profile and Agency of the Human Translator: A Survey on Human-Machine Tension in the Context of the Technologization of Translation”) başlıklı çalışması yer almıştır. Son dönemde gündemde olan insan-makine çevirisi etkileşimini tartışan bu çalışmada, çevirmenlik mesleğinde çevirmenlerin rolünün yeniden değerlendirilmesi ve tanımlanması, makine çevirisinin gelişimi, uygulaması ve geliştirilmesi ile

ilgili süreçlerde insan katılımının mümkün olduğu alanlar ile ilgili araştırma yapmanın gerekliliği vurgulanmıştır. Aynı zamanda çevirinin teknolojileşmesi ile birlikte gerekli beceri ve yeteneklerin çeviri eğitimine entegre edilmesi için de araştırmalar yürütülmesinin önemi irdelenmiştir.

Banu Telliöğlü (s. 46) tarafından kaleme alınan “Özgünün Kökeni ve Çeviride Telif Hakları Meselesi” (“The Origin of the Original and the Issue of Translation Copyright”) başlıklı bölümü; Özgünün Kökeni: Yazarlık ve Fikri Mülkiyet Hakları, Özgün-Çeviri Hiyerarşisinin Doğuşu ve Telif Yasalarına Yansıması ve sonuç alt bölümlerinden oluşmaktadır. Telliöğlü, “Çevirinin telif yasaları kapsamında kaynak metin ile eş statüde ele alınması, özgün yapıt üretimi ile çevirinin birbirinden bağımsız etkinlikler olarak tarif edilmesi, kısaca bu çalışmada ele alınan temel çelişkinin ortadan kaldırılması aynı zamanda kültür, sanat ve eğitim faaliyetlerinde büyük ölçüde çeviriden faydalanan, hatta bu alanlardaki gelişimi çeviriye bağlı olan ülkelerde uzun telif koruma süreleri nedeniyle az sayıda ya da niteliksiz çeviriler yayımlanmasını da önleyecektir,” diyerek telif yasalarında yapılması gereken köklü değişikliklerin önemini de vurgulamıştır.

Muhammed Baydere, “Kavramsal Sınırların Yeniden Ele Alınması: Çeviri” Yoluyla “Telif Olan” (“Conceptual Boundaries Revisited: Born as an “Original” through “Translation”) başlıklı bölümünde öncelikli olarak İngiliz deniz tarihçisi Ernie Bradford’un *The Great Siege, Malta 1565* adlı kitabı ve Osman Öndeş tarafından yapılan *Turgut Reis (Son Sefer)* adlı ilk çevirisi üzerinde durmaktadır. Ardından eserin Osman Öndeş imzasıyla çıkan ve çevirmenlik/yazarlık ve çeviri/özgün sınırlarının tartışmalı olduğu ikinci çevirisi *Turgut-Reis-Malta Kuşatması ve Son Sefer* ve son çevirisi *Kanuni'nin Amiralî, Turgut Reis'in Son Seferi Malta Kuşatması'nı* çeviri ve telif kavramları bağlamında tartışmaya açmaktadır.

Yedinci bölümde, Aytül Durmaz Hut, “Çevirinin Yansımaları Olarak Çeviriyazıların Farklı Adlandırılışları Üzerine Bir Çalışma” (“A Study on Different Classification of “Transcriptions” as Reflections of Translation”) başlıklı çalışmasında “çeviriyazı” kavramına dair farklı adlandırılış karmaşasının tarih metinleri özelinde nasıl şekillendiği sorgulanmıştır. Hut, (s.194) bölümünü “Sonuç olarak, bu betimleyici çalışma kapsamında, çeşitli tarih metinleri incelenmiş ve transkripsiyonlar bağlamında ne şekilde sunuldukları saptanmaya çalışılmıştır. Çalışmanın, çeviri eylemini doğrudan ya da dolaylı olarak kapsayan birçok olgu ve kavrama dair yapılacak karmaşa/tutarsızlık araştırmalarının çeviribilim alanında tanımların

genişlemesine katkı sağlayacağı umut edilmektedir” sözleriyle sonlandırmıştır.

Çeviribilimde Araştırmalar kitabının sekizinci bölümünde Umut Can Gökdoğan, “Yeniden Basımlarda ‘Diliçi Çevirmen’ olarak Editör” (“Editor as “Intralingual Translator” in Reprints”) başlıklı bir bölüm kaleme almıştır. Yeniden basımların, gerek yan metin öğelerinin eklenmesi, çıkarılması veya değiştirilmesi gerekse metin içi müdahalelerin ön plana çıkması sebebiyle ilgi çekici veriler sunduğunu belirten Gökdoğan (s. 208), “yeniden basımlarda da çevirilere müdahalelerde bulunulmakta, bu şekilde çevirmenler ve editörler seslerini/görünürlüklerini hissettirmektedir”, şeklinde konuya açıklama getirmektedir. Çalışmasında farklı yıllardaki basımların incelenmesinin her “yeni” basımın bir önceki “eski” basımın yerini aldığı doğrusal bir ilerlemeden ziyade “eski” ile “yeni”nin döngüsel bir biçimde etkileşim içinde olduğunu gösterdiğini ifade etmiştir.

Kitabın dokuzuncu bölümünde, Alper Zafer Güneş’in “Why Would Institutional Memory Matter for the Translation Studies?” (“Kurumsal Hafıza Çeviribilim için Neden Önemli Olabilir?”) başlıklı çalışması yer almaktadır. Çeviribilimde kurumsal hafızanın öneme dair son derece detaylı bir inceleme içeren çalışma, giriş, inceleme, meta-tartışma ve sonuç bölümlerinden oluşmaktadır.

Onuncu ve son bölümde ise Ayşe Betül Sayın’ın “Çevirinin Yuvaya Dönüşü: Sömürgecilik Sonrası Çeviri Kuramında “Metinsiz Geri Çeviriler” (“The Return of the Native: ‘Textless Backtranslations’ in Postcolonial Translation Studies”) adlı çalışması yer almaktadır. Sayın (s. 248), sonuç gözlemlerinde, “Çokdilli göstergeler içeren bir kaynak metnin geri çevirisi üzerine yapılan betimleyici çalışmalarda çeviride dilbilimsel dönemecin izlerini taşıyan yöntemlere rastlandığını ifade etmiştir. Bu sebeple yapısalcılık sonrası çözülen karşıtlıkların başka isimlerle yeniden ortaya çıktığı görülmektedir. Egzotikleştirme/yerlileştirme gibi karşıtlıklardan ziyade metinlerin ikili göstergelerinin bağlamsal analizleri yoluyla daha amprik betimleyici çalışmalar yapılabilir,” ifadelerine yer vermiştir.

Sonuç olarak, *Çeviribilimde Araştırmalar* kitabı, akademisyenler, öğrenciler, çevirmenler ve çeviriye ilgi duyanlara çeviribilim alanındaki güncel tartışmalar hakkında fikir verebilecek, çeviriye dair farklı bakış açıları edinmelerini ve yeni yeni sorgulamalara kapıları aralamalarını sağlayacak bir eserdir.

KAYNAKÇA

- TAŞ, Seda (2019), (Ed.), *Çeviribilimde Araştırmalar*, Hiperlink Yayınları, İstanbul.
- TAŞ, Seda (2019), (Ed.), *Çeviri Üzerine Gözlemler*, Hiperlink Yayınları, İstanbul.
- TAŞ, Seda (2018), (Ed.), *Çeviribilimde Güncel Tartışmalardan Kavramsal Sorgulamalara*, Hiperlink Yayınları, İstanbul.

